

13186

PL ISSN 0035-9599

P O L S K I E T O W A R Z Y S T W O F I L O Z O F I C Z N E

RUCH FILOZOFICZNY

K W A R T A L N I K

z a ł o ż o n y p r z e z

KAZIMIERZA TWARDOWSKIEGO

TOM XLII

NUMER 1—2

T R E Ś Ć

Maria Gołaszewska: The Ethos of Art; Jadwiga Ciszewska: Stefan Morawski; Bogdan Dziemidok: Estetyka (filozofia sztuki) Stefana Morawskiego; Ewa Orłowska: Logika Montague — semantyka języka naturalnego; Jan Woleński: O „Przeglądzie Filozoficznym”. Autoreferaty z odczytów i wykładów. XXIX Konferencja Historii Logiki w Krakowie. Recenzje i sprawozdania. Autobiogramy. Przegląd czasopism. Zapiski bibliograficzne. Wiadomości bieżące.

U. M. K.
w Toruniu
Biblioteka
Katedry Filozofii

OSSOLINEUM

PÓLSKIE TOWARZYSTWO FILOZOFICZNE

RUCH FILOZOFICZNY

K W A R T A L N I K

z a ł o ż o n y p r z e z

KAZIMIERZA TWARDOWSKIEGO

TOM XLII

NUMER 1—2

Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk—Łódź
Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich
Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk
1985

Komitet Redakcyjny
ZARZĄD POLSKIEGO TOWARZYSTWA FILOZOFICZNEGO

Redaktor
LEON GUMAŃSKI

Korespondenci
MARIA GOŁASZEWSKA (Kraków), TADEUSZ KUBIŃSKI (Wrocław),
TADEUSZ KWIATKOWSKI (Lublin), ANDRZEJ MACIEJ KANIOWSKI (Łódź),
JACEK J. JADACKI (Warszawa)

Adres Redakcji: Uniwersytet Mikołaja Kopernika,
Katedra Logiki, Collegium Maius, ul. Fosa Staromiejska 3,
87-100 Toruń

13198

U. M. K.
w Toruniu
Biblioteka
Zakładu Filozofii

Wydano z pomocą finansową Polskiej Akademii Nauk

© Copyright by Zakład Narodowy im. Ossolińskich
Wydawnictwo, Wrocław 1985

Printed in Poland

ZAKŁAD NARODOWY IM. OSSOLIŃSKICH — WYDAWNICTWO WROCŁAW.
ODDZIAŁ W WARSZAWIE 1985

Wydanie I. Nakład 550 egz. Ark. wyd. 15,4. Ark. druk. 11. Papier druk.
mat. kl. III, 70 g, 70×100. Oddano do składania w marcu 1985 r. Podpi-
sano do druku i druk ukończono w grudniu 1985 r. Zam. 906. H-14

Cena zł 180,—

ZAKŁADY GRAFICZNE W TORUNIU

Maria Gołaszewska

The Ethos of Art

The question of relationships between aesthetic values and moral ones is by no means new. Its origins must be sought in Plato's ideas and in the notion of *kalakogatia*. Every epoch, however, endows that question with a fresh meaning, perceiving tangential points between art and morality elsewhere to find them independent in the extreme case.

These problems were the focal point of the round-table debate during a session sponsored by the Department of Aesthetics, Jagellonian University on 2—4 May, 1983. Of prime importance were their philosophical aspects, so that the discussion would not be diverted onto the worn-out tracks of matters revolving around the functions of art. In place of the formula proclaiming that art performs various, positive functions there appeared another one: art inspires. Thus, the functions customarily assigned to art were criticized: the moralizing function — art does not make people better, which is proved by today's incredible accessibility of art to the wide masses, concurrent with the numbing of moral sensitivity. The function of extending the limits of self-knowledge: one says that man watches himself „in the mirror of art” but, in fact, he usually identifies himself with positive characters, in accord with his high (and so often false) self-esteem. Art does not make man better, it reaffirms in their goodness those who are good, but it may also reaffirm the evil in those who carry it within. One says that art integrates, but in fact it also divides: an aesthetic experience is a solitary sphere, it requires concentration, liberation from the anxieties brought forth by life; also required is the „distance of indifference”: disengagement from the problems of the world and those of other people. To give justice to the work, one has to experience it in its peculiar, aesthetic values.

Art need not be justified by reference to its functions — it is a great enough value itself. By filling in man's solitude, teaching him distance and disinterestedness, by showing him the importance of the irrational factors of the human world and helping live by providing joy, art achieves a moral dimension: it turns man's attention towards ultimate matters experienced in solitude and going beyond calculation, practical application, full rational explication. Art transcends towards something other than it is itself.

Philosophical analysis demonstrates that art cannot contain moral values in the literal sense — they may only occur within the sphere of activities undertaken by the subject who is aware of his goals and ideals. We may say, on the other hand, that art is characterized by ethos. In order to explain that concept, the notion of transcendence was introduced, often used by the disputants in a vague manner. Transcendence towards

something else had been defined in the session's introductory paper as a specific structure appearing in the course of time and in products which have duration in time. That structure is best contrasted with others, akin to it yet not identical. Thus, one may distinguish the processes of change connected with the natural cycle of development (biological or psychological), processes of transformation that may be either qualitative changes or degradation. One says, e.g., that art transcending towards other domains ceases to be art, loses its identity — the artist gives up creation and goes on to social or political actions, etc. Another concept of transcendence was suggested: a specific process goes beyond its goals, yet it does not forfeit its identity, rising to a higher level of perfection, is enriched without ceasing to be itself. It is in this sense that we may speak of art's transcendence towards other values. One of the varieties in transcendence towards moral values: art, possessed of high aesthetic values and introducing to its sphere a moral factor, is characterized by ethos. Not all art is like that: hence the distinction between art which only seeks aesthetic values and was called „profane”, and art adopting other, higher values, described as „sacred”.

Jozef Tischner pointed to the importance of aesthetic values, particularly beauty, saying that a peculiar drama is underway between the highest values (which he calls axiological ideals): they are struggling for primacy, for the highest position in the hierarchy. These values are different ones, and what they have in common is that each is a manifestation of the human drama. They are also connected through introducing to human existence a vision of a hierarchical world, ups and downs, superiority and inferiority — hierarchical order. The second dimension of order is introduced by man: temporality. Some values come first, other come next, some are realized initially and others thereafter. The essence of values lies in the controversy, which are primary and which secondary. This controversy is an ontological property of values themselves, therefore human life, orientated upon these values, becomes a drama. The question, which is it that man should seek first — right, truth or beauty — has no unequivocal answer. The drama of human existence consists in that it demands justification, and that may only be achieved through values. Which value justifies human existence in an absolute manner? In reference to Nietzsche's reply that it is beauty, Tischner ponders over the role of truth, pretending to the designation of the highest and absolute value. It is the final conclusion that the truth of art is more true than the truth of science for it touches upon reality more deeply and more principally than any other mode of thinking. It is so because the truth of art is related to beauty.

An equally high position in the hierarchy of values, although in a different aspect, is occupied by beauty according to Harold Osborne. He says that apart from religion there are only two domains of values in which our activities are involved: moral and aesthetic ones. The first is determined by obligation and duty, the second — by the liking, in perception, of the qualitative side of objects, by striving to achieve maximum perfection in what one does and produces, and in disinterestedness. Man constantly exceeds the bounds of his duties by, e.g., heroic deeds or by helping those in need. He is there guided by regard for aestheticity, because he acts altruistically, strives for his deed to be most perfect, abandons regard for usefulness. Osborne did not actually mention the word „beauty” but one may surmise that it is that value

which ultimately justifies the highest and most valuable of man's achievements.

Stefan Morawski was of the opinion that the problem of moral issues contained in works of art had been often discussed, whereas fresh, and interesting, is the question, to what degree art as a whole is connected with ethos (social morality). He distinguished three types of artists' attitudes towards the possibilities of realizing moral values in art: Żeromski, Mahler, Van Gogh created art with a definite ethos; Witkacy, Malewicz, late Schönberg revealed doubt, whether art is sufficient for the transmission of certain values, moral ones in particular; Konwicki, Lebel, Cage think that art is not able to convey moral values and, consequently, they give up art to seek their *raison d'être* outside it. The latter attitude is characteristic of our times.

The problem of responsibility in artistic activities was discussed by Andre Mercier, who presented a philosophic argument illustrating a wider problem, namely that of the relationship between science and art, truth and other values, the interrelationships between art, science and morality. Science, art and morality are varieties of cognition, and cognition always has to do with values. These domains are linked by the notion of responsibility. Responsibility, in keeping with its etymology, means „responding to something”, being in symmetry with something. Hence, responsibility presumes the occurrence of two elements. If the artist wants to create with responsibility, he has to meet some other activity — the best examples are provided here by applied arts. For instance, an architect must consider technical requirements, must know the laws of physics and statics, as well as the needs of the man for whom he constructs — it is here that the moral aspect of artistic creation comes to the fore. Mercier refers to his philosophic conception of time: to come out against something else, so essential to responsibility, provides a picture of time flowing from the future to the present moment.

The problem of responsibility was referred to by Piotr Olszowka, who outlined the assumptions of anarchic art. In order to create art it is necessary to fulfil specific conditions, both by the artist and by the world around him. The fundamental condition for creativity is freedom. Therefore, artists abandon art nowadays not because they think it is a thing of the past, or that it is not necessary, but in order to fight for the fulfilment of the fundamental conditions of its existence: freedom in the world. Olszowka called this state of struggle for the better „pre-art”. A radical formulation of this thesis leads to utopia: this is where the dilemmas so characteristic of anarchic art arise. It was said in the discussion that artists give up art to fight for a better world without noticing that, in fact, art may become an essential factor of that struggle by contributing to the betterment of the world.

Teresa Kostyrko undertook to link modern hermeneutics with semiology. The central motif of her argument was related to the simple assignment of the work to the contents it carries — this, among others, may be information about moral values. The discussion brought to light the difficulties of joining semiology with hermeneutics, yet it was agreed upon that attempts at semiological interpretation in its classical formulation can elucidate many problems, although philosophic solutions and assumptions will always be decisive.

Artists spoke about artist's morale and the connection between their

creative activities and moral attitudes. The artist's moral aim is striving towards formal perfection of the work. Artistic work, as Tadeusz Brzozowski used to say, requires reflection and concentration over solving the problems of art. In this way beauty is created and it is beauty that endows art with the „sacred” dimension. A work permeated with lofty ideas, if it is not formally perfect, does not achieve that dimension. An artist always creates for someone — if no one came to see my paintings, said Tadeusz Borowski, I would surely take to something else. To the question, from where derives the conviction that artists are immoral, Brzozowski admitted that evil is more appealing than good, and artists succumb to this fascination in order to defeat evil and use it in the making of their art. Inspirations may be derived from various sources and they are valuable in so far as they promote the perfection of the work. Creation, however, is not limited to exertions for formal perfection, the artists is disturbed by the sense of reality which is inscrutable — hence ambiguity and mystery are the fabric of art, hence also the perpetual asking about ways of understanding the world.

Stanislaw Rodzinski focused on the problem of artist's responsibility and faithfulness to one's convictions and principles. He pointed to the fact that in every artist's life there should come a time when his striving for expansion, success, for „more” is suspended. The artist settles accounts with himself, undergoing a period of what Rodzinski called retreat. His arguments were in tune with the wider current of criticism of modern civilization, where production, all that „ever more” is rated high. But it is high time to pose the question, whether „ever more” is indeed such a grand value. Is it not better, sometimes, to refrain from the drive for expansion and through self-reflection, through reflection over one's accomplishments, perfect oneself and thus also mankind? In some situations — perhaps always tragic — refusal is better than joining, through art, a system that one deems evil. Therefore, not only directives as to how to create, but also how to live with dignity as an artist in this difficult world, are so important. For Rodzinski the problem of artist's morale is closely connected with the artistic values of his work: conformism, forsaking one's own beliefs, falsehood, are always revealed in one way or the other in the results of art work.

The consequence of the session's subject-matter was best endorsed by the letter addressed by Pope John Paul II to the organizers and participants, in which he expressed his approbation of the topic and said that art, the substantial domain of culture, decides the promotion of beauty and good, helping man to live and to be human.

Translated by Jerzy Wojcik

Jadwiga Ciszewska

Stefan Morawski

Szkic do portretu

(Sesja jubileuszowa z okazji 60-lecia urodzin prof. Stefana Morawskiego, Polskie Towarzystwo Filozoficzne, Oddział w Łodzi, 25 XI 1981)

Chciałabym tu rozważyć dwie kwestie wiążące się z działalnością profesora Stefana Morawskiego, od czasu, kiedy stała się ona polem moich obserwacji, tzn. w okresie ostatnich 10 lat. Chodzi mi mianowicie o odpowiedź na pytanie o to, jak profesor uprawia filozofię i jak jej naucza. Mimo iż należy on do grona estetyków, którzy przyczynili się niewątpliwie do ugruntowania w świecie dobrego imienia nauki polskiej w tej dziedzinie, metoda jego filozofowania w zasadniczy sposób różni się zarówno od działalności jego mistrza — prof. W. Tatarkiewicza, jak też od sposobu uprawiania filozofii przez R. Ingardena. Charakterystyczną cechą owej metody jest zachowanie w relacji do przedmiotu badań jedynie dystansu poznawczego, a rezygnacja z dystansu czasowego i przestrzennego. Mam tu na myśli uprawianie przez Stefana Morawskiego „obserwacji uczestniczącej” w procesie naszej współczesności, nakierowanie na uchwycenie charakteru jej burzliwych przemian, wyciąganie wniosków i dokonywanie na ich podstawie teoretycznych uogólnień; zgodnie z programem sformułowanym przez autora w eseju o sztuce parateatralnej.

Mnie [...] obcy jest erudycjonizm szukający oparcia w semiologii albo ściśle unaukowanej teorii kultury, albo w modelowaniu kategorii, co miałoby zapewnić wywodom metodologiczną arcyprecyzję i elegancję. Nie zamierzam jednak filozofować równoległe do artysty, w granicach wyzwolonej jakoby z wszystkich okowów teoretycznych własnej jedynie subiektywności (która się zresztą zawsze rozciąga na subiektywność ogólnoludzką). Cóż mi tedy pozostaje? Teoretyzować obok twórców nowej fali. Bynajmniej nie w dystansie egzystencjalnym (gdyż moje zmysły i doświadczenia przedłużają i potwierdzają wyniki samorefleksji wybranych przeze mnie twórców), ale jednak w dystansie poznawczym do nich i do samego siebie. Próbuję bowiem wskazać tło genetyczne i kontekst funkcjonalny przełomu kulturowego, którego jesteśmy świadkami i współlokatorami. W epoce nieporządku porządek umysłowy sensu stricto jest nieosiągalny, tam zaś, gdzie zwycięża, sugeruje pozorny ład. Nie wolno jednak oddać Logosu na pastwę zdarzeń, które toczą się i nas porywają¹.

¹ S. Morawski, *Rozmyślenia bez tytułu*, [w:] *Sztuka otwarta, Parateatr II*, Wrocław 1982, s. 125.

Biorąc pod uwagę fakt, że S. Morawski od wielu lat zajmuje się teorią awangardy światowej jak i polskiej; a przede wszystkim sposób, w jaki ową teorię rozwija, można by zasadnie pytać, czy jest to w dalszym ciągu estetyka. Pragnę w ten sposób podkreślić ważny, lecz może nie przez wszystkich w pełni uświadamiany, fakt, iż uprawiając stale tę samą dziedzinę badań, S. Morawski właściwie zmienił specjalizację. Podobnie jak neoawangardysty, o których pisze, że nie mogą się całkowicie wyzwolić od sztuki, sam oscyluje już tylko na granicach estetyki.

Zapewne nie bez znaczenia dla owego odwrotu od estetyki był fakt, że tak, a nie inaczej, potoczyły się losy profesora, niemniej wydaje się, iż biorąc pod uwagę cechujące jego postawę otwarcie ku współczesności — owo odejście było nieuniknione. Co więcej, sędzę, że nie tyle jego dokonania na gruncie historii estetyki (których bynajmniej nie zamierzam pomniejszać), ale przede wszystkim badania późniejsze pozwalają mówić o swoistej dlań strategii badawczej. Charakteryzuje ją to, iż wiąże się wyraźnie z postawą światopoglądową, jak też z buntowniczymi skłonnościami jej autora. Abstrahując od formalnych uwarunkowań tego stanu rzeczy — jakim było odsunięcie od kręgu naukowców, a zbliżenie do świata artystycznego — faktem jest, iż profesor był pierwszym w swojej dziedzinie w Polsce myślicielem realizującym konsekwentnie, w konkretnej praktyce, postulat najściślejszego związku teorii naukowej z badaniem przez nią przedmiotem. Jak rzadko u którego badacza dokonywane przezeń uogólnienia są nacechowane sensem empirycznym. Ten stan rzeczy spowodowała oczywiście nie tylko zewnętrzna, czysto fizyczna bliskość w stosunku do poznawanego przedmiotu, rozumiana jako autentyczne zainteresowanie wytworami artystycznymi. Bliskość tę trzeba rozważać zarówno w aspekcie istnienia rzadko spotykanej sytuacji więzi duchowej między naukowcem a przedstawicielami świata artystycznego, jak i warunkującego ją od strony wewnętrznej głębokiego znawstwa sztuki, ugruntowanego na niezwyklej wrażliwości i smaku estetycznym. Dlatego też twórcy akceptują profesora jako partnera do dyskusji i cenią jako zdanie również jako wnikliwego i sprawiedliwego krytyka rezultatów swych dokonań. Zaś krytycy i teoretycy sztuki najnowszej odwołują się doń w konkluzjach swych prac jako do największego na naszym gruncie autorytetu².

Można by zaryzykować twierdzenie, że osobę profesora łączy z artystami rodzaj nowoczesnego „mecenatu”, mającego cechy duchowego patronatu, zapoczątkowanego w tej formie w czasach klasycznej awangardy; od kiedy to publicystyczna analiza twórczości któregoś z artystów była odbierana jako swoista nobilitacja. To rzadkie zjawisko porozumienia między badaczem a artystami, na ogół światami zantagonizowanymi, jest rezultatem nie tylko ciekawości i sprawdzania własnych przemyśleń przez profesora, ale również jego postawy otwartej szczególnie wobec artystów — zgodnie z używanym przezeń sformułowaniem, jego „głównych partnerów” — z którymi kontakty traktuje się jako celowe i świadome współuczestniczenie, z wszelkimi wynikającymi z owego partnerstwa konsekwencjami, a nie jako narzuconą z zewnątrz konieczność. Profesor pisze:

Filozofowanie nie może oczywiście zrezygnować z dyskursu pojęciowego, ale chce być — po husserlowsku — bezzałożeniowe, uwolnione z teoretycznych, z góry

² Patr: P. Krakowski, *O sztuce nowej i najnowszej*, Warszawa 1981, s. 190.

zalożonych konstruktów. Jeżeli artysta-kontestator dnia dzisiejszego przeszedł nietzscheańską przemianę — od bycia wielbłądem i lwem do bycia dzieckiem, tzn. od świadomości udreki w rzeczywistości pozbawionej fundamentów przez walkę ze *status quo* i stanowczą odmowę partycypacji w świecie zniewolonym i zdeformowanym aż po próbę samookreślenia siebie w stanie świeżości pierwotnej, to filozof rozmyślający nad jego pielgrzymką w jasnościach-ciemnościach naszej przejściowej epoki chciał by mu po prostu towarzyszyć³ (podkreślenie J.C.).

Świadectwem prawdziwości tych słów jest, iż nie tylko bierze się pod uwagę realizację artystów, lecz traktuje serio ich wypowiedzi, doszukując się w nich znaczących dla badacza intencji. Wydaje się to zresztą drogą jedynie właściwą, zwłaszcza dla zrozumienia tendencji sztuki, czy raczej antysztuki współczesnej. Przy czym dla ambitnych twórców — i nie tylko dla nich — dociekania profesora są tym bardziej cenne, że dążeń ich nie traktuje się bezkrytycznie, lecz często prowadzą one do demistyfikowania założeń.

Oddziaływania w obrębie opisywanych przeze mnie relacji są z pewnością wzajemne. Można podejrzewać na przykład, że wynikiem ich jest zmiana sposobu artykułowania myśli przez profesora. Trudno jednakże stwierdzić, czy ograniczenie przezeń stosowania specjalistycznej terminologii narzucają same tematy i wiążące się z tym programowe odrzucenie ambicji realizowania postulatów ścisłej naukowości, czy też jest to skutek nie uświadomianego w pełni co do swej intensywności naturalnego oddziaływania środowiska artystycznego. Coraz wyraźniej jednak teksty S. Morawskiego, odznaczające się zawsze bogactwem językowym i swoistością stylu (charakteryzującym autorów posiadających solidne podstawy wykształcenia przedwojennego), przybierają formę esejów, pisanych nie wedle kanonów naukowej wypowiedzi, lecz raczej filozofująco-literackiej, co nie czyni ich bynajmniej łatwymi w odbiorze, choćby z uwagi na ich myślową „gęstość”.

W analizie twórczości S. Morawskiego, poza stwierdzeniem faktów świadczących niezbicie o istnieniu wyjątkowo korzystnej dla obu stron opisywanej tu relacji: naukowiec — artyści, można bronić tezy, że jest to konsekwencja przyjmowanych przez profesora założeń światopoglądowych. Otóż jeśli zastanowić się, na czym koncentrują się zainteresowania profesora od czasu porzucenia obszaru estetyki; jaka nazwa najbardziej adekwatnie oddaje to, czym zajmuje się on obecnie, stosunkowo łatwiej udzielić odpowiedzi negatywnej. Mimo że S. Morawski wypowiada się głównie o problemach sztuki najnowszej — podkreślając, że w stosunku do niej kategorii tradycyjnej estetyki są tak ewidentnie nieprzystawalne, że trzeba owe kwestie objąć mianem antyestetycznych — nie uprawia on wszakże ani teorii, ani filozofii sztuki *stricto sensu*. Dociekań jego nie można sprowadzić również do kulturologii. Ze względu na to, że ich punktem centralnym są niezmiennie osobnicze dążenia emancypacyjne, najtrafniejsze będzie zapewne określenie, że są to zagadnienia aksjologicznie zorientowanej filozofii człowieka i kultury, jak również filozofii społecznej. Stefan Morawski szczególnie uwzględnia przy tym w obrębie relacji: człowiek — świat wartości aspekt kreacyjny, co tłumaczy zainteresowanie sztuką jako jedną z dziedzin realizacji podmiotowej. Przy czym — co jest, jak sądzę, istotne — dziedzina sztuki nie jest bynajmniej wykorzystywana przezeń jako teren przydatny dla dokonywania

³ S. Morawski, op. cit., s. 125.

egzemplifikacji uzasadniających przyjęte *a priori* założenia własne, lecz wybrana jest jako szczególny obszar, z obserwacji którego wynika, iż w jego ramach — przynajmniej współcześnie — dążenia emancypacyjne uwydatniają się ze szczególną jaskrawością. Bowiem dokonania, a przede wszystkim postawy artystów są z jednej strony odbiciem kryzysu kultury, obrazem alienacji społeczeństwa — w tym głównie jednostek o wyjątkowej wrażliwości, co podnosi walor antycypacyjny ich działań — z drugiej zaś, na jej terenie uwydatniają się elementy walki ze *status quo* w obronie wartości podstawowych, niezwykłych dla społeczeństwa i, co znamienne — zdaniem profesora — wartości charakterystycznych obecnie bardziej dla innych dziedzin działalności, niż sfera tego, co estetyczne. Wydaje się zatem, że nie ma sprzeczności między akcentowanym niejednokrotnie przez profesora przekonaniem, iż działalność twórców neoawangardowych, jeśli wynika z autentycznych pobudek, podejmowana jest często w obronie wartości fundamentalnych — a deklarowanym przezeń brakiem wiary w eschatologię estetyczną, wywodzącą się od F. Schillera. Zarazem konsekwentny i zrozumiały staje się nacisk kładziony na problematykę ethosu antysztuki; jak również — odmiennie niż w przypadku wielu krytyków — brak pejoratywnej oceny działań twórców rezygnujących z osiągania celów głównie artystycznych; a także obstawanie za doniosłością przeżycia estetycznego, jako jedynie właściwą reakcją na realizację współczesnych twórców.

Względy te prowadzą do konkluzji o charakterze w pewnym stopniu paradoksalnym, o niemożności uprawiania filozofii sztuki takiej, jaką jest tradycyjnie rozumiana estetyka w sytuacji, gdy się jest intelektualistą prawdziwie otwartym na problemy współczesnej działalności „artystycznej”; rozumiejącym dylematy młodej generacji twórców. Z tekstów S. Morawskiego wynika jednak, że poczucie paradoksalności towarzyszy rozwiązaniom większości kwestii żywotnych obecnie w rozważanej tu dziedzinie. Takim jak np. negowanie przez artystów statusu sztuki, przy jednoczesnej niemożności jej przekroczenia; lub innemu, powiedzmy intencjonalnemu aspektowi tej samej kwestii, mianowicie temu, iż pomimo podejmowania działań twórczych już na obszarze innych dziedzin, nie chcą ani zrezygnować z miana artystów. Przy czym — jak pokreśla S. Morawski — kierują nimi motywy znacznie głębsze niż ten, że działalność artystyczna nie jest obwarowana rygorami, którym podlegają dziedziny inne; czy też obawa przed niemożnością określenia ich roli w społeczeństwie z chwilą porzucenia „zawodu”, do którego przygotowani zostali poprzez oficjalny tok studiów.

Przed podobnym problemem stoją obecnie myśliciele pragnący podążać za twórcami. Wypowiedzi profesora często nawiązują do owej sytuacji. Pisze on:

Z chwilą bowiem, kiedy zawestionowano niepodważalność wszystkich podstawowych kategorii estetycznych, kiedy pojęcie sztuki okazało się mimo długowieczności chwiejne, a rychło potem tak mgliste, że można było głosić hasło, iż wszystko może być dziełem artystycznym w zależności od dekretu twórcy, położenie „świata artystycznego” stało się — nie tylko dla pozabawionych steru, bezbronnych krytyków — na wskroś dramatyczne. Sami twórcy najdotkliwiej odczuli nieznośność nowego układu, zaś teoretycy czy filozofowie sztuki bądź okopywali się z zajądlnością i ślepotą na starych pozycjach, bądź też w popłochu starali się unowocześnić swoje narzędzia badawcze. Stąd nieustanne oscylacje między paradygmatem estetycznym, który stanowi przecież trampolinę, od której nowa myśl wciąż się od-

bija, a pomysłami gorączkowymi i niepewnymi, co by miało ów paradygmat zastąpić⁴.

Sądę, że koncentracja profesora na zagadnieniach antysztuki spowodowana jest nie tyle chęcią wykazania „bezsensu sztuki”, jako dziedziny dla współczesnego człowieka wyzbytej wartości, lecz że jest przede wszystkim dążeniem o charakterze pozytywnym, mającym udowodnić, iż nowe formy działań realizują wartości wzięte co prawda z obszarów innych dziedzin, lecz niekiedy — jak np. wartości etyczne — wyższe w swej materii od wartości estetycznych⁵. Uzasadniając taki wniosek, można się powołać na dociekania S. Morawskiego nad relacjami między ogólnym pojęciem twórczości a twórczością artystyczną, jak też na prowadzone przezeń badania styku nurtów artystycznych i neoanarchistycznych (odmiennych oczywiście od XIX-wiecznego anarchizmu, zwłaszcza w jego wersji terrorystyczno-nihilistycznej). Oba te nurty łączą wspólne preferencje określonych wartości i postawa buntu wobec *status quo* uniemożliwiającego ich realizację. Choć biorąc pod uwagę ścieranie się różnorodnych opcji S. Morawski podkreśla w swoich pracach sytuację zamętu i utrudnień w dokonywaniu wyboru wartości, powiększonych niestabilnością naszego świata, choć daleki jest od optymizmu w rokowaniach co do najbliższej przyszłości mimo iż charakteryzuje swe poglądy częstokroć odwołując się do późnego pisarstwa S. I. Witkiewicza — jego filozofii nie można w żadnej mierze zaliczyć do orientacji katastroficznej. Busołą, która ma wskazywać drogę w labiryncie wartości, jest możliwość dokonywania swobodnych opcji aksjologicznych, które umożliwiają autentyczną emancypację podmiotowości. Metodą zaś stojącą na straży owej możliwości jest nieustanne pielęgnowanie postawy nonkonformistycznej, której dobitnym wyrazem są kontestacje awangardy artystycznej i pewnych nurtów neoanarchistycznych. Notabene nonkonformizm w powiązaniu z autentycznością to zarazem kryteria, za pomocą których — w myśl tej koncepcji — dokonuje się oceny wartości określonych orientacji. Toteż np. zanikanie owych aspektów konstatacyjnych traktuje się jako symptom zbliżającego się „uwładu” neoawangardy, a tym samym jako sygnał dla samych twórców, że należy ją „przekroczyć”.

Jeśli moja interpretacja jest trafna, to — ujmując rzecz ogólnie — mamy tu do czynienia z filozofią człowieka (antropologią), korespondującą z anarchomarksistowskim światopoglądem autora. Koncepcja, która preferuje wartości takie jak wolność i tolerancja, bez wypełniania tych kategorii konkretną treścią, aby ustrzec się arbitralnego i sztywnego wyznaczania granic ich zakresów. Wydaje się zarazem, iż ów walor formalny skutecznie chroni ową koncepcję, o charakterze niewątpliwie etycznym, przed płaskim dydaktyzmem i moralizatorstwem. Świadectwem tego, że autor ma świadomość, że pełna jej realizacja jest utopią, jest wysunięty przezeń rewolucyjny program działania — realizowany przez niego samego w całej rozciągłości — polegający na stałej czujności wobec zagrożenia wartości prymarnych i kategorycznej niezgodzie na zastane i dziejące się zło, na realizowanie wartości przeciwstawnych. Owa niezgoda nie polega jednak na torpedowaniu podejść konkurencyjnych, lecz stawaniu w obronie własnego sposobu filozofowania i uzasadnianiu jego racji. Przy czym podejmowanie walki nie polega na formułowaniu wo-

⁴ Tamże, s. 124.

⁵ Por. tenże, *O zasadzie walki i zasadzie tolerancji*, Zapis nr 19.

bec przeciwnika zarzutów o charakterze osobistym, czy traktowaniu w ten sam sposób zastrzeżeń skierowanych wobec koncepcji własnej.

Poruszona obecnie kwestia stanowi pomost między zagadnieniami metody uprawiania filozofii a sposobem jej nauczania, dotyczy bowiem obu tych płaszczyzn. Stefan Morawski zwykł powtarzać, że nauczanie to również nauka. Zmusza bowiem do jasnego porządkowania i formułowania własnych myśli. Kiedy wykładający spotyka się z dobrymi pytaniami, ma szansę jeszcze bardziej uściślić własne tezy i wyostrzyć charakter zagadnienia, które ma być rozpatrywane. Jeśli zaś ma pośród studentów dojrzałych partnerów do dyskusji, w której kwestionują zajęte przezeń stanowisko i odsłaniają nowe strony problematyki, to nauczający sam uczy się. Dialog jest bowiem według S. Morawskiego najwłaściwszym sposobem przekazywania wiedzy. Z tym samym nastawieniem łączy się cechująca profesora sprawiedliwość, którą oddaje każdemu, bez względu na odmiennność poglądów i indywidualne sympatie. Wiąże się ona z brakiem uprzedzeń i niepoddawaniem się czyjemuś autorytetowi. Wyrazem tego jest fakt, że profesor Morawski potrafi diametralnie różnie oceniać prace tego samego autora, traktując jedną z nich jako zdecydowanie złą, o drugiej zaś wyrażać się z zachwytem.

Inną z cech indywidualnych, znaczącą w obu dziedzinach działalności, są zdolności krasomówcze profesora. Nie jest tajemnicą, iż jego wykłady bardziej przyciągają, niż publikowane, niekiedy trudne w odbiorze, teksty. Będąc utalentowanym oratorem, ujawniającym olbrzymią rutynę, S. Morawski świadomie posługuje się chwytami aktorskimi, a zarazem w czasie swych wystąpień pozwala się ponieść emocjom i nastrojom, doskonale wyczuwając nastroje słuchaczy i atmosferę sali. O tym, że siła oddziaływania wystąpień profesora jest ściśle związana z jego indywidualnym sposobem mówienia, można było przekonać się w czasie międzynarodowej konferencji estetyki w Krakowie w 1979 r., pt. „Czy kryzys estetyki?”. Nie tylko to, co przekazywał, ale w równej mierze to, jak to czynił, w różnych językach, spotkało się z aplauzem estetyków z wielu stron świata.

Nie poddając się autorytetom, profesor cieszy się sam niewątpliwym prestiżem. Można by nawet zaryzykować twierdzenie, iż w swojej (i nie tylko w swojej) dziedzinie pełni on rolę nieformalnej „instytucji naukowej”. Stanowiąc skarbnicę wiadomości — dzięki swej erudycji i fenomenalnej pamięci — funkcjonuje również w roli „leksykonu”, do którego można odwołać się w poszukiwaniu informacji bibliograficznych i źródłowych, w większości języków europejskich.

Zastanawiając się nad sposobem, w jaki profesor naucza filozofii sztuki, można rozpatrywać rozmaite aspekty jego oddziaływania. W sensie ogólnym, uczniami jego są wszyscy czytelnicy. Abstrahując jednak od faktu zdobywania wiedzy za pomocą jego tekstów (notabene trudno sobie wyobrazić, by ktoś w Polsce mógł uprawiać estetykę bez ich znajomości), trzeba wziąć pod uwagę, że profesor był promotorem czy też recenzentem prac doktorskich i magisterskich większości badaczy (może z wyjątkiem środowiska krakowskich ingardenistów), rozwijających obecnie tę dziedzinę. Jako ex-doktorantka, uczestniczka seminariów i słuchaczka wykładów, chciałabym się jednak skoncentrować nad cechami, które uchwytnie są szczególnie w trakcie bezpośrednich kontaktów w procesie dydaktycznym, a które stanowią o tym, że profesora należy obdarzyć mianem dobrego nauczyciela. W czasie zajęć prowadzonych przez S. Morawskiego wyczuwa się jego dążenie do możliwie jasnego, perswa-

zyjnego sposobu przekazywania wiedzy, chęć dokładnego i precyzyjnego oddania własnych myśli. Stosowanie metody maieutycznej, w połączeniu z cierpliwością, ułatwia wysławianie często niedojrzałych wypowiedzi uczniów, uściślanych i korygowanych przez profesora, obdarzonego przez nich prywatnie przydomkiem — „mistrz”. Wynikająca z cech charakterologicznych profesora skłonność do problematyzowania wraz z ową techniką sokratejską powodują, iż wspólna praca dostarcza satysfakcji rzeczywistego filozofowania, a przede wszystkim sprzyja rozwijaniu poglądów uczniów. Specyfika filozofii własnej profesora uwydatnia się szczególnie w trakcie analizowania przezeń określonych tekstów filozoficznych. Mamy wówczas do czynienia z filozofowaniem, nigdy zaś z czystą historią filozofii. W czasie zajęć (a często jeszcze po ich zakończeniu) można z profesorem spierać się (a nawet klócić!) broniąc swoich założeń, ponieważ reaguje on impulsywnie i jest bezpośredni. Ogromna bezpośredniość właśnie przeciwdziała — przy całym szacunku dla jego wiedzy — powstawaniu poczucia dystansu. Ośmiela uczniów do szukania kontaktów bezpośrednich i telefonicznych. Wiadomo, iż z racji wielkiej liczby zaproszeń na spotkania, odczyty i wykłady; jak również ze względu na zamówienia wydawnicze, czas profesora jest ograniczony i każdą rozmowę z nim trzeba traktować jak „audiencję” udzieloną kosztem innych zajęć. Należy brać to pod uwagę, jak również bolesny w pierwszym momencie dla młodych autorów fakt, iż profesor jest typem weredyka mówiącego najczęściej bez ogródek, co sądzi o ich tekstach czy wypowiedziach. Owa bezceremonialna reakcja nie ma jednak nigdy na celu dyskwalifikacji autora, ani nie prowadzi do ośmieszenia go. Poznawszy zatem tę cechę charakteru, można ją nawet traktować jako zaletę, bowiem w ślad za ową — nie zawsze przyjemną, gdyż wypowiedzianą bez ogródek — oceną, idą konkretne wskazówki, jak poprawić wypowiedź, a w trakcie jej doskonalenia adeptowi towarzyszy wyrozumiałość i opieka. I, co najważniejsze, jakby zachęta, aby szukał własnych rozwiązań, dążył do nich w opozycji właśnie do nauczyciela tzn. Morawskiego. Wspomniałam, już, że profesor należy do rodziny intelektualistów nieposłusznych; do tych głęboko, chociaż nie szeroko zakorzenionych w tradycji kultury polskiej, których B. Cywiński w znanej książce nazwał „niepokornymi”. Otóż taką postawę chce wykształcić również u swych uczniów i przekazać ją w spadku po pokoleniu własnym i pokoleniu Jego wychowawców. W tym paradoksie jest metoda, chyba najowocniejsza z możliwych.

Jest rzeczą charakterystyczną, iż ten posiadający ogromną wiedzę naukowiec, rozpoczynający wystąpieniem programowym każdą ważniejszą konferencję specjalistyczną, i zabierający ze swadą głos *ad hoc* w dyskusjach, prowadzi każde zajęcia ze studentami z bardziej lub mniej szczegółowym konspektem. Kolejnym dowodem na to, jak poważnie traktuje on swych uczniów — i że jego uwagi o tym, że od nich także korzysta nie są czysto grzecznościowe — jest utrzymywanie z nimi korespondencji (trwającej mimo zakończenia wspólnych zajęć); jak i dopuszczanie do otwartej krytyki sposobu wykładania czy formułowania własnych tez i dopinanie do dyskusji nad nimi.

Profesora cechuje niezwykła pasja twórcza, która w powiązaniu z ła-twością wypowiedziania się powoduje, że dorobek jego stale się powiększa. Znający go bliżej wiedzą, że profesor to „workoholic”, większość czasu i całą koncentrację poświęcający pracy. Być może, iż cecha ta — zapewne kłopotliwa dla jego bliskich — wzmaga poczucie własnej wartości,

które zdradza, odczuwalna niekiedy, egocentryczna postawa profesora.

Niejednokrotnie w środowisku estetyków zastanawiano się nad zagadnieniem, czy można mówić o istnieniu „szkoły Morawskiego”. Wydaje się, że na fakcie, iż nie ma ścisłego grona kontynuatorów profesora zaważyło kilka czynników, wśród których istotny, gdyż instytucjonalny, jest ten, że profesor od wielu już lat nie posiada katedry. Jednak ważniejsze być może są dwa inne. To mianowicie, że odszedł od estetyki, oraz ewolucja jego poglądów, która wprawdzie nie pociągnęła za sobą gruntownej zmiany metody badawczej, ale ją w znaczny sposób zmodyfikowała. Oddziaływa więc S. Morawski raczej jako indywidualność, w sensie filozoficznym, badawczym, czy w ogóle ludzkim, a nie jakiś jego system myślowy, do którego budowania nie wnosi zresztą pretensji.

Bohdan Dziemidok

Estetyka (filozofia sztuki) Stefana Morawskiego

(Sesja jubileuszowa z okazji 60-lecia urodzin prof. Stefana Morawskiego, Polskie Towarzystwo Filozoficzne, Oddział w Łodzi, 25 XI 1981)

Chciałem przede wszystkim podziękować Łódzkiemu Oddziałowi PTF za zaproszenie na jubileusz prof. Stefana Morawskiego. Zdaję sobie dobrze sprawę z mojej roli, wiem bowiem, że jak się przy Stefanie Morawskim zabiera głos, to niezależnie od tego, czy przed Morawskim, czy po Nim, będzie się stwarzało tylko wdzięczne tło dla krasomówstwa Bohatera dzisiejszego wieczoru i wobec tego świadom swego losu przyjmuję go z pokorą.

Najpierw chcę powiedzieć, że kiedy już było wydrukowane zaproszenie i wiadomo było jak brzmi tytuł mojej wypowiedzi, tzn., że mam mówić o estetyce Stefana Morawskiego, wtedy dopiero uświadomiłem sobie, że właściwie tytuł jest niedobry z dwóch zasadniczych względów. Po pierwsze, właśnie pod takim tytułem dr Andrzej Pytlak napisał kiedyś recenzję w „Tekstach” głównej pracy teoretycznej prof. Morawskiego *Inquiries into the Fundamentals of Aesthetics* (1974), no więc jest to w pewnym sensie plagiat. Po drugie zaś, z pewnych względów, które wyjawię później, wydaje mi się, że może lepiej byłoby mówić o filozofii sztuki Stefana Morawskiego, ale ujawnię je dopiero w odpowiedniej chwili.

Nim przejdę do referowania zasadniczego tematu mojego wystąpienia, chciałbym jednak powiedzieć trochę o życiorysie głównego Bohatera dzisiejszego wieczoru, tym bardziej, że o pewnych wydarzeniach i faktach z jego życia dowiedziałem się dopiero przygotowując tę prelekcję. Profesor Morawski bowiem ze skromnością, o którą, muszę przyznać, nawet Go nie podejrzewałem, pewnych faktów nie ujawniał wobec szerokiej publiczności, a są one bardzo interesujące. Korzystam więc z okazji, by o nich dzisiaj powiedzieć.

Przy okazji dzisiejszego wieczoru podjąłem próbę dokonania wstępnej periodyzacji Jego życia i twórczości. Pierwszy okres to lata przedwojenne. W życiu Profesora zdarzyły się wówczas dwa ważne fakty, przy czym jeden z nich jest związany z Łodzią, co uzasadnia częściowo wybór miejsca na dzisiejszą uroczystość. Po pierwsze urodził się, niestety nie w Łodzi, lecz w Krakowie, ale to można Mu wybaczyć. Od roku 1934 do 1939 mieszkał w Łodzi i tutaj zrobił maturę, a od tego właśnie wszystko się zaczęło. I to już częściowo uzasadnia, dlaczego jubileusz obchodzony jest w Łodzi. Istnieje jednak jeszcze jeden ważny powód wyboru Łodzi na miejsce naszego spotkania. Na Uniwersytecie Łódzkim właśnie prof. Morawski wznowił po dość długiej przerwie regularne zajęcia dydaktyczne ze studentami. Są to więc dwa dostatecznie mocne uzasadnienia.

O okresie okupacji chciałbym powiedzieć trochę więcej. Początkowo Stefan Morawski nauczał na tajnych kompletach gimnazjalnych kolejno w Krakowie, Częstochowie i Piotrkowie. Potem przenosi się do Warszawy i tam podejmuje pracę w Instytucie Farmaceutycznym w charakterze robotnika, a równocześnie rozpoczyna studia. I znowu być może Państwo nie wiecie (ja się dowiedziałem o tym dopiero teraz), że zaczął od medycyny. I choć studiował medycynę krótko, dotarł jednak dość daleko, bo aż do farmakologii. Farmakologia wybija wielu studentom z głowy medycynę i prof. Morawskiemu także ją wybiła. Było bardzo trudno pogodzić pracę w Instytucie Farmaceutycznym z tak trudnymi studiami jak studia medyczne. W dodatku zaś nastąpiło zetknięcie się z farmakologią i Profesor postanowił zmienić dla dobra filozofii i estetyki swój kierunek studiów, podejmując wówczas studia filozoficzne.

Studiował więc filozofię i psychologię na tajnym Uniwersytecie Warszawskim. Zaczął to robić w 1942 r. tuż przed Powstaniem, uzyskał absolutorium. Taką efektywność studiów trudno wybaczyć nawet jubilatowi, może to wywołać kompleksy u słuchaczy i czytelników biografii.

Trzeba jednak odnotować również smutne fakty dotyczące okupacji, a mianowicie — śmierć matki w 1942 r. oraz śmierć ojca w Oświęcimiu (najprawdopodobniej w 1943 r.). Na tym nie koniec, w Powstaniu Warszawskim na Żoliborzu zginął Jego brat. Państwo pewnie nie wiecie, że Profesor także brał udział w Powstaniu Warszawskim, należał do AK, był dowódcą drużyny i był ranny w czasie Powstania. Po powstaniu kurował się w szpitalach podwarszawskich, a potem przeniósł się na krótko do Zakopanego, gdzie zdobył nowe kwalifikacje zawodowe, mianowicie pracował jako posługacz domowy. Był także nauczycielem na tajnych kompletach — ale te kwalifikacje posiadał już wcześniej.

Praca naukowa Profesora i nauczanie na wyższych uczelniach rozpoczęły się dopiero po wojnie. Jeżeli chcemy dokonać periodyzacji twórczości naukowej Jubilata, to periodyzacja ta powinna dotyczyć właśnie okresu powojennego. Cezury, które się nasuwają, są nawet, w pewnym sensie, łatwe i proste, wiążą się bowiem z wydarzeniami politycznymi.

Pierwszy okres to lata 1945—1956, aczkolwiek trzeba w nim wyodrębnić pewne podokresy, następny obejmuje lata 1956—1968, a ostatni zaczyna się po 1968 r. Oczywiście ten schematyczny podział jest pewnym uproszczeniem, ale opiera się on nie tylko na wydarzeniach politycznych. W każdym przypadku bowiem wydarzenia polityczne wiązały się z pewnymi faktami w Jego życiorysie naukowym i dydaktycznym, ale sama twórczość niezupełnie się mieści w tych okresach.

W okresie pierwszym, obejmującym lata 1945—1956, wyodrębniłem trzy podokresy, lata 1945—1947, 1948—1952, 1953—1956. Lata 1945—1947 to kontynuacja studiów i początki pracy naukowej, tzn. Stefan Morawski uzyskał pracę w charakterze asystenta w katedrze Historii Filozofii UW w kwietniu 1945 r. czyli przed ukończeniem studiów uniwersyteckich. Potem dopiero napisał pracę magisterską u prof. Tatar-kiewiczza „O intelekcie i intuicji w systemach Bergsona i Russella”. Zajęcia Uniwersytetu Warszawskiego czasowo odbywały się w Krakowie. Ponieważ samo prowadzenie zajęć i studiowanie filozofii Mu nie wystarczało, zapisał się na anglistykę. W 1946 r. w październiku uzyskał stypendium do Anglii i tam był około roku. Ukończył wtedy wydział filologii angielskiej dla cudzoziemców i napisał pracę doktorską o teorii estetycznej Burke'a. Po powrocie do Warszawy w 1947 r. obronił dokto-

rat. Tak więc magisterium uzyskał w 1945 r., a stopień doktora już w 1947. Po latach kontynuowania studiów i pracy nad doktoratem następuje okres intensywnej i wielorakiej działalności dydaktycznej w latach 1947—1952. Początkowo bowiem pracował w Katedrze Teorii Marksizmu na WSNS-sie kierowanej przez prof. Grzybowskię. Potem sam kierował Katedrą Podstaw Marksizmu-Leninizmu na UJ.

Wykładał w tym czasie różne przedmioty: materializm historyczny, estetykę marksistowską, podstawy marksizmu-leninizmu oraz teorię sztuki. I oczywiście jedna uczelnia mu nie wystarczała, wykładał na WSN, UJ, PWSM, PWST i ASP. Pod względem naukowym okres ten nie był zbyt płodny — napisał bowiem tylko trzy skrypty, których nigdy nie czytałem i chyba już nie przeczytałem. Mam przy tym nadzieję, że prof. Morawski wybaczy mi to. W 1952 r. Profesor podejmuje pracę w Instytucie Sztuki i, o ile poprzednio głównie czytał, to wtedy znów skoncentrował się na pracy naukowej. Owocem tego okresu są trzy książki z historii estetyki i cały szereg artykułów. Książki te zresztą ukazały się drukiem po roku 1956: *Rozwój myśli estetycznej od Herdera do Heinego* w roku 1957, *Studia z historii myśli estetycznej XVIII i XIX wieku* w roku 1961 (praca poświęcona historii estetyki polskiej i angielskiej) oraz *Myśli o sztuce w dobie romantyzmu* również w 1961. Choć książki te ukazały się w okresie następnym, to jednak zręby tych prac powstawały w latach 1952—1956, wtedy też były częściowo publikowane w postaci artykułów.

Rok 1956 rozpoczął okres najbardziej twórczej i owocnej pracy naukowej Stefana Morawskiego w dziedzinie filozofii sztuki, co mnie najbardziej w tej chwili interesuje. Podjął On wówczas pracę w Katedrze Estetyki UW, kontynuując swe studia i badania z historii estetyki. Powstały wtedy dwie nowe książki, a mianowicie: *Między tradycją a wizją przyszłości* (1964) oraz *Absolut i forma* (1966). Pierwsza z nich poświęcona była estetyce radzieckiej, druga zaś była studium o egzystencjalistycznej estetyce André Malraux. Gdyby stosować kryteria estetyczne wobec prac z zakresu estetyki, a niektórzy uważają, że należy je stosować, to *Absolut i forma* w znacznej mierze spełnia te wymogi. Jest to, moim zdaniem, wśród książek prof. Morawskiego, książka najlepiej skonstruowana, praca bardzo koherentna i stanowiąca zwartą, skończoną całość. W stosunku do niej rzeczywiście da się zastosować nie tylko podstawowe kryteria wartościowania dzieła naukowego, lecz również kryteria estetyczne. Wówczas też w latach 1956—1968 stworzone zostały zręby teorii estetycznej Stefana Morawskiego, choć książki wyrażające tę teorię opublikowane zostały później. W okresie 1956—1968 powstała cała seria artykułów poświęconych głównym problemom estetyki. Artykuły te stały się potem, w nieznacznie zmienionej postaci, zasadniczą częścią głównego teoretycznego dzieła Profesora: *Inquiries into the Fundamentals of Aesthetics* wydanego w roku 1974 w USA (w Cambridge Mass). W tym też okresie powstała książka *O przedmiocie i metodzie estetyki*, napisana całkowicie w latach 1965—1966, lecz wydana w roku 1973. Co jeszcze należałoby powiedzieć o tym okresie? Otóż jest to okres nie tylko bardzo intensywnej pracy w dziedzinie historii i teorii estetycznej, lecz także początek bardzo różnorodnej naukowej i dydaktycznej działalności międzynarodowej. W tym czasie bowiem Profesor zaczął brać udział w międzynarodowych kongresach estetycznych: w Wenecji w 1956, w Atenach w 1960, w Amsterdamie w 1964 i w Uppsali w 1968 r. W tym okresie również zaczął współredagować z Władysławem Tatarkiewiczem „Este-

tykę” (I tom w roku 1960), przekształconą od roku 1965 w „Studia Estetyczne”.

W roku 1962 w związku z przejściem prof. Tatarkiewicza na emeryturę Stefan Morawski obejmuje Katedrę Estetyki. W roku 1962 zaczął też prowadzić ogólnopolskie konwersatorium estetyczne w Instytucie Filozofii i Socjologii PAN. Nie ulega wątpliwości, że zarówno wydawanie „Estetyki” i „Studiów Estetycznych”, jak też konwersatorium estetyczne — odegrały i odgrywają dotąd istotną rolę w organizacji życia naukowego w Polsce i kształceniu nowych pokoleń polskich estetyków.

Powiedziałem już, że był to okres bardzo aktywnego udziału w międzynarodowym życiu naukowym. Poza uczestnictwem w kongresach międzynarodowych odnotować należy pracę dydaktyczną na uczelniach innych krajów. Stefan Morawski był wtedy zapraszany na wykłady do Uppsali (w 1963 r.), do Moskwy (w 1965 r.), do Helsinek (w 1966 r.) i do Berkeley w Kalifornii (w roku 1966).

W roku 1968, jak Państwo wiecie, Profesor został zwolniony z Uniwersytetu Warszawskiego i przez kilkanaście lat pozbawiony był możliwości prowadzenia działalności dydaktycznej na polskich uczelniach. Początkowo pracował jako kustosz w Muzeum Narodowym, od roku 1971 zaś do chwili obecnej pracuje w Instytucie Sztuki PAN. Brak dydaktyki uniwersyteckiej w Polsce rekompensowały Mu częściowo liczne zaproszenia za granicę. W roku 1971 znowu wykładał w USA (w Berkeley, w Bostonie i w Seattle w stanie Waszyngton). W roku 1973 skorzystał z zaproszenia do Amsterdamu. W latach 1976 i 1977 ponownie prowadził zajęcia dydaktyczne w Stanach Zjednoczonych: w Princeton w 1976 r. i Milwaukee w 1977 r. Potem dwukrotnie wykładał na uniwersytecie w RFN (w Monachium w 1977 r. oraz we Frankfurcie w latach 1980—1985). Początkowo wydawało mi się, że lata siedemdziesiąte stanowiły okres najpłodniejszy naukowo, najbardziej twórczy i owocny w pracy badawczej prowadzonej przez Morawskiego w dziedzinie estetyki. Muszę jednak wyznać, że w trakcie przygotowania mojego wystąpienia zwątpiłem, czy rzeczywiście tak jest naprawdę. Wydaje mi się, że był to raczej okres najbardziej spektakularny i w pracy naukowej raczej bardziej efektywny niż efektywny. Dlaczego tak sędzę? Dlaczego był to okres spektakularny, odpowiedzieć łatwiej. Dlatego, że właśnie wtedy w środowisku estetyków Profesor stał się znany, bez przesady, na całym świecie, bo zaczął wydawać książki w językach międzynarodowych i miał wykłady w wielu krajach świata. W kraju wydał wówczas tylko jedną książkę *O przedmiocie i metodzie estetyki*, która powstała jednak, jak już powiedziałem, w latach sześćdziesiątych. Książka ta została w roku 1974 wydana też w Belgradzie. Rok wcześniej opublikował we Włoszech monografię książkową poświęconą estetyce marksistowskiej pt. *Il Marxismo E L'Estetica* (Rzym 1973). W rozszerzonej i zmienionej wersji książka ta była wydana jeszcze trzykrotnie: w Titogradzie, w Bukareszcie i ostatnio w Meksyku. W roku 1974 ukazały się w Stanach Zjednoczonych dwie książki Morawskiego. Obok wymienionych już kilkakrotnie *Inquiries...* opublikował jeszcze pracę *Marx and Engels on Literature and Art* (Milwaukee). Pierwsza z tych książek miała również wydanie hiszpańskie. Ani *Inquiries...*, ani żadna z książek poświęconych estetyce marksistowskiej opublikowanych w latach 1973—1974 nie zostały dotąd wydane w Polsce. Nie ulega jednak wątpliwości, że lata siedemdziesiąte były okresem sukcesów wydawniczych i dydaktycznych w skali międzynarodowej. Dlaczego jednak można mieć wątpliwości, czy był to okres

najbardziej twórczy w uprawianej przez Profesora teorii estetycznej? Dlatego, że była to w istocie kontynuacja i publikowanie w udoskonalonej lub rozszerzonej postaci dorobku, który właściwie powstał w latach sześćdziesiątych. Bo przecież wtedy została napisana książka *O przedmiocie i metodzie estetyki* i wtedy też powstały wszystkie najważniejsze artykuły teoretyczne, które potem stały się rozdziałami *Inquiries...*, studia nad historią marksistowskiej myśli estetycznej rozpoczęte zostały jeszcze wcześniej.

W latach siedemdziesiątych więc (ściślej rzecz biorąc na początku lat siedemdziesiątych) nastąpiło tylko usystematyzowanie i częściowe zweryfikowanie wcześniejszych studiów i ustaleń. Dlatego też i pierwotnie zaproponowana cezura roku 1968 nie jest precyzyjna, bo gdzieś do 1970 r. prof. Morawski jeszcze w dalszym ciągu interesuje się estetyką, chociażby dlatego, że przygotowuje do tłumaczeń i druku wcześniejsze prace, rozszerza je i udoskonala, ale właściwie w jego estetyce po roku 1970 nic całkowicie nowego nie powstało.

Jeśli mam rację, to należałoby powiedzieć, że cezurą jest nie rok 1968, lecz lata 1968—1970, ponieważ w roku 1968 przestał być aktywny jako nauczyciel akademicki w Polsce, a od roku 1970 zaczął wątpić w sens uprawiania estetyki teoretycznej, takiej, jaką uprawiał dotąd.

Od początku lat siedemdziesiątych zajął się inną dziedziną, można by ją nazwać historią idei i antyestetyką związaną z awangardą i neoawangardą artystyczną. Mam nadzieję, że o tym ostatnim okresie powie sam profesor Morawski, ponieważ Jego prace książkowe, które są w jakiejś mierze podsumowaniem dociekań naukowych tych lat, dotąd nie ukazały się. Mam tu na myśli oczywiście książkę *O kryzysie estetyki i neoawangardzie*, która jest przygotowana do druku i ma być wydana w RFN lub w Holandii, oraz książkę poświęconą filozofii Lukácsa, która ma się ukazać w Sarajewie albo w Holandii.

Wobec tego zgodnie z tytułem mojego odczytu spróbuję nieco szerzej potraktować lata 1961—1968 do roku 1970, kiedy estetyka Stefana Morawskiego powstawała, kiedy się w zasadzie ukształtowała. Najpierw chciałem powiedzieć o inspiracjach teoretycznych. Nie ulega oczywiście wątpliwości, że od samego początku inspirował Go swoiście pojmowany marksizm, szczególnie linia marksizmu wywodząca się od Marksa, przez Lukácsa, Gramsciego, Lefebvréa, Goldmana i Blocha.

Drugim źródłem inspiracji była polska myśl estetyczna. Pierwszym Jego nauczycielem był Władysław Tatarkiewicz i estetyka Morawskiego rodziła się i rozwijała pod wpływem tradycji polskiej estetyki i filozofii analitycznej wyrosłej ze szkoły lwowsko-warszawskiej. W twórczości Morawskiego, podobnie jak w pracach innych polskich filozofów marksistów, nastąpiła swoista synteza tych dwóch tradycji filozoficznych. Stąd też bierze się skłonność do analizy pojęciowej, dążenie do typologii i precyzji języka oraz kultura logiczna, którą przejął, jak sądzę, przynajmniej w jakiejś mierze, od swojego pierwszego mistrza. Poza Tatarkiewiczem i polską myślą estetyczną wieku XIX inspirowała go również estetyka Romana Ingardena. Estetyka i filozofia Ingardena stały się w latach sześćdziesiątych przedmiotem jego systematycznych studiów, analiz i dyskusji, znalazło to wyraz m.in. w pracy konwersatorium estetycznego, w którym uczestniczyłem. Stefan Morawski był pierwszym polskim marksistą, który zrozumiał, że każdy, kto uprawia estetykę, musi przebrnąć przez Ingardena, że jeśli uprawia się estetykę, to nieznaną jest dorobku Ingardena jest nieprzyzwoitością. Sądzę, że studia nad estetyką

Romana Ingardena i toczone z nim polemiki wpłynęły bardzo korzystnie na estetykę Stefana Morawskiego.

Trzecim źródłem inspiracji jest estetyka anglosaska. W pierwszym młodzieńczym okresie była to estetyka angielska XVIII wieku — estetyka Burke'a, Hutchesona, Hume'a, Shaftesburego i innych, a później współczesna estetyka angielska i amerykańska.

Czwartym wreszcie źródłem inspiracji filozoficznej stała się dla Stefana Morawskiego po roku 1956 myśl egzystencjalistyczna. Znalazło to wyraz nie tylko w książce *Absolut i forma* oraz esejach o filozofii egzystencjalistycznej i estetyce egzystencjalistów, lecz także w ustawicznie podejmowanym przez Profesora wątku aksjologiczno-antropologicznym, który przewijał się w Jego dojrzałych pracach estetycznych, a w chwili obecnej stał się dominujący w Jego twórczości. Jego najżywsze i najgłębsze zainteresowania przesuwają się obecnie od estetyki filozoficznej do swoiście rozumianej antropologii i historii idei. To już wykracza jednak poza zadania mojego dzisiejszego odczytu. Moim zadaniem jest bowiem prezentacja estetyki autora *Absolutu i formy*.

Jak można scharakteryzować ogólnie tę estetykę? Po pierwsze, jest to, co uderza czytelnika od razu w każdej Jego pracy, estetyka niebywale erudycyjna. Sądzę, że mogę zaryzykować twierdzenie, że w estetyce współczesnej nie ma teoretyka, który posiadałby taką znajomość bardzo bogatej i wielojęzycznej literatury przedmiotu. Chodzi mi przy tym zarówno o erudycyjność Jego prac teoretycznych, jak też o wyjątkową w naszych czasach rozległość zainteresowań badawczych w historii estetyki. Rzadko się bowiem zdarza obecnie, by ktoś jedną książkę poświęcił historii polskiej estetyki, drugą angielskiej, trzecią niemieckiej, czwartą radzieckiej, piątą francuskiej i napisał również szereg artykułów o estetyce amerykańskiej, w każdej z tych prac będąc kompetentnym znawcą przedmiotu. W estetyce współczesnej, podobnie jak w innych naukach, też coraz bardziej dominuje specjalizacja.

Drugim rysem estetyki Stefana Morawskiego, na który chciałbym zwrócić uwagę, jest znakomita znajomość sztuki współczesnej z najnowszą włącznie, w szczególności zaś głęboka znajomość sztuk plastycznych, filmu i literatury. Prace jego w związku z tym cechuje niebywała gęstość treściowa. Z jednej strony nasycone są analizami filozoficznymi na najwyższym szczeblu abstrakcji, z drugiej strony jednak analizom tym towarzyszy nieustanna penetracja różnych dziedzin sztuki i próby połączenia jednego z drugim, co nie ułatwia, jak sądzę, odbioru Jego książki. Mam wrażenie np., że główna teoretyczna praca z zakresu estetyki *Inquiries...*, okazała się zbyt trudna dla studentów amerykańskich ze względu na bogactwo treści w niej zawartej.

Gdyby trzeba było określić światopoglądową i metodologiczną orientację tej estetyki, to nie ulega wątpliwości, że jest to estetyka reprezentująca orientację marksistowską, przy szerokim i nie ortodoksyjnym rozumieniu tego terminu. Swoistość marksizmu prof. Morawskiego (ze znanego mi, dojrzałego okresu jego twórczości) polega na tym, że jest to marksizm otwarty. Profesor stara się bowiem uniknąć sztucznego izolowania marksizmu i traktowania go jako jedynego nurtu godnego zainteresowania. W pracach swych stara się znaleźć wspólną płaszczyznę dla różnych nurtów estetyki współczesnej, płaszczyznę dialogu, konfrontacji i inspiracji wzajemnych, ustawicznie konfrontuje więc myśl Wschodu i Zachodu, myśl marksistowską i pozamarksistowską. Jest to niewątpliwa cecha Jego prac z estetyki. W pracach wydanych w latach sześćdziesią-

tych i siedemdziesiątych nie traktuje marksizmu jako jedynej filozofii naukowej, nie sądzi też, że proponowana przez marksistów teoria sztuki jest jedyną teorią naukową, teorią rozwiązującą wszystkie problemy. Nie sądzi także, że możliwa jest jakaś jedna metoda filozoficzna, która miałaby monopol na właściwe analizy i rozstrzygnięcia wszystkich zagadnień estetyki. Stefan Morawski uważał zawsze (nie jest zresztą w tej sprawie odosobniony), że istotnym rysem jego estetyki jest historyzm marksistowski. Przy czym historyzm był dla niego przede wszystkim kategorią światopoglądową, ontologiczno-społeczną, aksjologiczną i dopiero wtórnie metodologiczną. Dlatego też historyzm w jego ujęciu wyglądał zupełnie inaczej niż np. w ujęciu przedstawicieli szkoły poznańskiej. Marksizm jest według prof. Morawskiego szczególnie przydatny do analizy niektórych podstawowych aspektów pola estetycznego, takich jak geneza i funkcje zjawisk estetycznych, jak dialektyczne związki między zjawiskami estetycznymi a życiem społecznym. Problematyka ta była jednym z przewodnich motywów Jego myśli estetycznej. Ustawicznie starał się wyodrębnić pole estetyczne, zdając sobie dobrze sprawę ze zmienności sztuki i zjawisk estetycznych, zmienności wartości i kryteriów, ciągle poszukiwał inwariantów w sferze zjawisk estetycznych, w twórczości artystycznej, i uważał, że marksizm dobrze się nada do uchwycenia i uwzględnienia dialektyki zmienności i elementów stałych, powtarzalnych.

Uważał także, że marksizm w większym stopniu niż inne orientacje filozoficzne, np. niż fenomenologia, umożliwia współpracę filozofii z innymi naukami szczegółowymi. W marksizmie interesowało Go jeszcze coś wykraczającego poza względy naukowe (sądzę, że On sam też jest takiego zdania), a mianowicie pewne elementy utopizmu estetycznego i swoistej eschatologii estetycznej, mianowicie przeświadczenie, że sztuka wspólnie z innymi formami świadomości społecznej może dokonać przeobrażeń duchowych ludzkości, oczywiście pod warunkiem, że to będzie po dokonaniu rewolucji politycznej i społecznej.

Na czym jeszcze polega swoistość Jego estetyki? Po pierwsze, Stefan Morawski żywi przeświadczenie, że estetyka jest dyscypliną filozoficzną, a ściślej rzecz biorąc jest to dyscyplina aksjologiczna. „Estetyka zajmuje się jakościami wartościowymi i wartościami nad nimi nadbudowanymi oraz kryteriami wartościowania” — pisał w książce *O przedmiocie i metodzie estetyki* (s. 51). Zdaniem Profesora estetyka powinna odpowiedzieć na pytanie: czym jest wartość artystyczna, względnie estetyczna, jakie są odmiany wartości, jak one powstają, jak funkcjonują. Estetyka winna badać proces kształtowania i społecznego funkcjonowania wartości i dążyć do wykrycia kryteriów wartości. Bardzo ważnym zadaniem estetyki jest według Niego badanie kryteriów wartości, i to zarówno kryteriów ustalania, czym jest wartość i czym jest dzieło sztuki, jak też kryteriów skalowania wartości czy też hierarchizowania przedmiotów, które już zostały uznane za artystyczne, co prof. Morawski konsekwentnie odróżnia. Odróżnia on dwa rodzaje kryteriów: kryteria wartościowania i kryteria oceny.

Następnym swoistym rysem Jego estetyki jest przeświadczenie (moim zdaniem, zresztą, dyskusyjne), że istnieje wspólne pole estetyczne zjawisk estetyczno-artystycznych i że „Wzorem owych jakości i ich układów, znajdujących się również w przedmiotach natury, są zazwyczaj struktury artystyczne (sztuka)” (ibid., s. 47—48). Uważa On, że w sztuce wszystkie istotne problemy pola estetycznego występują w sposób wzor-

cowy. Za najbardziej prawidłową uznaje koncepcję mówiącą, że uniwersum estetyki są jakości określonego typu występujące w sposób modelowy w obiektach zwanych dziełami sztuki.

I tutaj właśnie chciałem wrócić do tego, o czym powiedziałem na samym początku, a mianowicie, czy to właściwie jest estetyka (tak zawsze utrzymywał Stefan Morawski), czy to jest może filozofia sztuki? Nie bez kozery stawiam to pytanie, ponieważ np. we współczesnej myśli anglosaskiej pojawia się dość wyraźna tendencja do odrzucenia estetyki. Niektórzy autorzy, np. Joseph Margolis, profesor z Uniwersytetu Temple w Filadelfii, uważa, że estetyka tradycyjna właściwie nie ma sensu, sens ma tylko filozofia sztuki. Trzeba natomiast zrezygnować z takich problemów, jak przeżycie estetyczne, jak piękno w naturze itp., bo to są problemy, którymi szanujący się filozof drugiej połowy XX wieku nie powinien się zajmować.

I właściwie u prof. Morawskiego, w zasadzie, tak jest. Gdy mówi o wartościach, to woli napisać artykuł nie o wartościach estetycznych, tylko artystycznych. Jeśli mówi o wartościowaniu, to przy obu wyróżnianych przez siebie typach, woli mówić o sztuce. W estetyce swej mówi prawie wyłącznie o sztuce. Żadnej większej pracy, nawet artykułu specjalnego poświęconego np. problematyce przeżycia estetycznego, nie napisał. Nie napisał także żadnej pracy poświęconej na przykład walorom estetycznym natury. Ryzykuję tutaj hipotezę, że estetyka Profesora to jest raczej właśnie filozofia sztuki niż estetyka — w tradycyjnym tego słowa znaczeniu. Filozofia sztuki może być uprawiana w różny sposób. To znaczy, może być uprawiana tak, że chodzi w niej bardziej o filozofię niż o sztukę, może też być uprawiana tak, że bardziej chodzi w niej o sztukę niż o filozofię, a najgorzej, jeśli jest uprawiana tak, że nie chodzi w niej ani o filozofię, ani o sztukę. Najlepiej byłoby oczywiście, gdyby chodziło o jedno i drugie i wszyscy w zasadzie do tego zmiierzają, i prof. Morawski także do tego zmiierzał, aczkolwiek ja sądzę, że w tym pierwszym okresie, kiedy powstawały Jego podstawowe prace teoretyczne, mimo ogromnej wiedzy z zakresu sztuki, była to jednak taka filozofia sztuki, w której przede wszystkim chodziło o filozofię. Być może moje przeświadczenie jest subiektywne i błędne, ale mam wrażenie, że przede wszystkim o sztukę zaczęło chodzić prof. Morawskiemu dopiero wtedy, kiedy zrezygnował właściwie z uprawiania tradycyjnej estetyki filozoficznej, koncentrując się na badaniu neoawangardy i historii idei.

Chciałbym powiedzieć przy okazji, że uprawianie filozofii sztuki w sposób preferujący filozofię, tzn. kiedy bardziej chodzi o rozstrzygnięcie problemów filozoficznych niż o poznawanie natury sztuki, jest, według mnie, zupełnie uprawnione, o ile prace są pod względem filozoficznym dobre. Naukowcy uprawiający estetykę czy filozofię sztuki są jednak narażeni na częste nieporozumienia i nieuzasadnione pretensje w tej sprawie. Estetykom stawia się dość często wymagania nie stawiane filozofom specjalizującym się w innych dziedzinach. Jeśli ktoś zajmuje się filozofią moralności, nie rozumianą normatywnie, to nie oczekuje się od niego, żeby jego prace umoralniały czytelników. Natomiast w przypadku estetyki często uważa się, że jak się uprawia estetykę, to powinno się to robić w sposób estetyczny. Jak np. pisze się o wartościach estetycznych, to powinno się to tak robić, by czytelnik doznawał wrażeń estetycznych, jak się pisze o tragizmie, to czytelnik powinien doznawać uczuć litości i trwogi, a jak się pisze o komizmie, to koniecznie trzeba pisać dowcipnie lub przynajmniej żartobliwie. I jeśli tych warunków

dana praca nie spełnia, to wielu czytelników prac z filozofii sztuki czy estetyki doznaje uczucia zawodu.

Wydaje mi się, że takie oczekiwania i wynikające z nich pretensje nie są racjonalnie uzasadnione. Anglosaska estetyka analityczna zrodziła się z filozoficznej krytyki tradycyjnej estetyki. Większość tych, co krytykowali estetykę, zaczęli ją potem uprawiać. Uważali oni, że uprawianie refleksji nad sztuką daje szansę rozstrzygnięcia wielu spornych i trudnych problemów filozoficznych. Zresztą, jak Państwo dobrze wiecie, Roman Ingarden postępował podobnie. Ingardenowi też, przynajmniej na początku, bardziej chodziło o filozofię niż o sztukę. W gruncie rzeczy sztuka dostarczała mu interesującego materiału do rozstrzygnięcia pewnych kwestii ontologicznych i epistemologicznych.

Otóż takie uprawianie filozofii sztuki jest całkowicie uprawnione. Jeśli okazałoby się, że mam rację, iż w interesującym nas okresie twórczości Stefanowi Morawskiemu bardziej chodziło o filozofię niż o sztukę, to nie powinno się robić z tego zarzutu.

Na zakończenie mego wystąpienia chciałbym postawić jedno zuchwałe pytanie i proszę mi wybaczyć jego niestosowność. Przede wszystkim Bohater dzisiejszego wieczoru powinien być wobec mnie wspaniałomyślny i pobłażliwy. Chciałbym mianowicie zapytać samego siebie: czy profesor Morawski napisał już dzieło swego życia? Nim spróbuję odpowiedzieć na to pytanie, muszę wyznać, że gdybym dożył 60 lat i miał chociaż jedną taką książkę jak *Absolut i forma* lub *Inquiries...*, to byłbym chyba z siebie zadowolony i uważałbym, że nie przeżyłem życia nadaremnie. Ale od każdego według jego możliwości, a możliwości dzisiejszego Bohatera są bardzo wielkie. Teraz już mogę odpowiedzieć na postawione pytanie. Ośmielam się powiedzieć, że Stefan Morawski dotąd dzieła swego życia nie napisał. Wyrażam z tego powodu ubolewanie zmieszane z nadzieją.

Nauczyciel Stefana Morawskiego — prof. Władysław Tatarkiewicz wszystkie najważniejsze swe dzieła napisał po siedemdziesiątym roku życia, a nasz Jubilat ma dopiero sześćdziesiąt, w co i tak bardzo trudno uwierzyć. Pozwala mi to żywić nadzieję, że dzieło życia prof. Morawskiego jeszcze się pojawi i będzie to wielkie dzieło, na miarę Jego wielkich możliwości.

Ewa Orłowska

Logika Montague — semantyka języka naturalnego

WSTĘP

Wielu filozofów i lingwistów w ostatnich latach czyni próby podania ścisłej semantyki języka naturalnego (Lewis — 1970, Davidson — 1972, Keenan — 1975). Zdefiniowana przez Montague semantyka fragmentu języka angielskiego stanowi bardzo ważny krok na tej drodze. W serii prac napisanych w latach 1967—1970 Richard Montague przedstawił metodę analizy języka naturalnego zarówno na płaszczyźnie syntaktyki, jak i semantyki. Montague posłużył się aparatem logiki matematycznej i stworzył oryginalne środki formalne, umożliwiające zrozumienie struktury syntaktycznej języka oraz jego semantyki.

Na metodę Montague analizy języka naturalnego składają się dwa zasadnicze elementy. Po pierwsze, wyrażenia języka zostają sklasyfikowane według kategorii syntaktycznych. Odpowiada to analizie tzw. powierzchniowej struktury wyrażen języka. Po drugie, wyrażeniom każdej kategorii przyporządkowany zostaje odpowiedni zbiór formuł logiki intensjonalnej IL, wprowadzonej przez Montague.

Logika IL powstała jako rozszerzenie teorii typów Russella (Church — 1940). W zakresie syntaktyki rozszerzenie to polega na dołączeniu do języka teorii typów operatorów ekstensji i intensji*. Jeśli chodzi o semantykę, to opierając się na idei Carnapa (1947), realizowanej później przez Hintikkę (1961), Kangerę (1957), Kripkego (1963), definiuje Montague semantykę intensjonalną, w której ekstensje wyrażen zależą od stanu rzeczy, możliwego świata, punktu odniesienia, bądź indeksu. Parametr ten, różnie nazywany przez autorów, ma być formalnym odpowiednikiem okoliczności, w jakich dane wyrażenie języka zostaje użyte.

Przyporządkowanie kategoriom odpowiednich zbiorów formuł logiki IL zostaje zdefiniowane poprzez podanie ścisłych reguł tłumaczenia wyrażen danej kategorii na formuły IL. Formuły IL mają odzwierciedlać tzw. głęboką strukturę wyrażen języka naturalnego.

Przed Montague analizy języka naturalnego dokonywano albo na gruncie badań jego powierzchniowej struktury, albo próbowano analizować strukturę głęboką, zazwyczaj na podstawie rachunków logicznych wyższych rzędów. Pionierskimi pracami nurtu pierwszego były prace Leśniewskiego (1929) i Ajdukiewicza (1935). Najważniejsze badania tego

* Przez intensję pewnego pojęcia rozumiemy, zgodnie z koncepcją Montague, odwzorowanie przyporządkowujące każdemu możliwemu stanowi znaczenie tego pojęcia w danym stanie; przez ekstensję pojęcia w ustalonym stanie rozumiemy wartość tego pojęcia w tym stanie.

nurtu rozwinęły się w ramach teorii Chomsky'ego, zapoczątkowanej jego pracą *Syntactic Structures* (1957). W nurcie drugim jednym z pierwszych, który próbował stosować aparat współczesnej logiki do analizy języka naturalnego, był Reichenbach (1947). W tym samym czasie H. B. Curry dokonuje analizy części mowy posługując się logiką kombinatorów; praca jego, chociaż powstała w roku 1948, została opublikowana znacznie później (1961).

W pracach Montague połączone zostały w jedną spójną całość idee obu tych kierunków. Montague zaproponował charakteryzację języka zarówno na poziomie struktury powierzchniowej, jak i struktury głębokiej i pokazał w sposób ścisły wzajemną zależność między tymi dwoma poziomami. Prace Montague zostały wydane w 1974 r. w tomie *Formal Philosophy: Selected Papers of Richard Montague*, zredagowanym przez R. Thomasona. Logika IL, wprowadzona przez Montague, została wszechstronnie zbadana pod względem formalnym oraz porównana z modalnymi logikami wyższych rzędów przez Gallina w jego książce *Intensional and Higher Order Modal Logic with Applications to Montague semantics*. Prace Montague stały się inspiracją do badań zarówno w zakresie lingwistyki i filozofii języka, jak i logiki matematycznej.

W niniejszej pracy po pierwsze przedstawiona będzie logika IL i wymienione będą najważniejsze wyniki metodologiczne, dotyczące tej logiki. Następnie naszkicowane zostanie kategorialne ujęcie języka i omówione będą reguły przejścia od wyrażeń języka naturalnego do formuł logiki IL. Ze względu na to, że prace Montague dotyczą języka angielskiego, przykłady będą formułowane po angielsku.

2. JEZYK LOGIKI IL

W pracach Montague (*Universal Grammar* — 1970 i *The Proper...*, — 1973) wprowadzona została specjalna logika, nazwana *Intensional Logic*, w której języku daje się wyrazić wiele pojęć i zwrotów intensjonalnych języka naturalnego. W języku tej logiki operuje się schematami, reprezentującymi przedmioty różnych typów. Tak więc pierwszym pomocniczym krokiem do zdefiniowania języka IL jest podanie definicji typu.

Niech e , t , s będą trzema przedmiotami, z których żaden nie jest parą uporządkowaną. Wówczas zbiór T typów jest najmniejszym zbiorem, spełniającym następujące warunki:

(1T) e , t są elementami zbioru T ,

(2T) jeśli α , β są elementami zbioru T to (α, β) jest elementem T ,

(3T) jeśli α jest elementem T to (s, α) jest elementem T .

Intuicje związane z elementami zbioru T są następujące: e oznacza typ indywiduów; t oznacza typ wartości logicznej; s oznacza typ indeksu, lub inaczej możliwego stanu rzeczy; (α, β) oznacza typ funkcji, która przedmiotowi typu α przyporządkowuje przedmiot typu β ; (s, α) oznacza typ funkcji, które indeksom przyporządkowują przedmiot typu α .

Przykład 2.1. Niech dziedziną D indywiduów będzie zbiór liczb naturalnych, a dziedziną wartości logicznych zbiór $\{true, false\}$. Funkcja „następnik”, przyporządkowująca liczbie naturalnej liczbę większą od niej o 1 jest przedmiotem typu (e, e) . Typ funkcji „+” ustalamy w następujący sposób. Wyrażenie $x+y$ reprezentuje funkcję dwóch zmien-

nych x oraz y . Jeśli w miejsce jednej ze zmiennych, np. y , wstawimy liczbę naturalną, np. 2, to wówczas wyrażenie $x+2$ reprezentuje funkcję jednej zmiennej x . A więc funkcja dwuargumentowa „+” przyporządkowuje liczbom naturalnym, tj. przedmiotom typu e , funkcje jednoargumentowe, przyporządkowujące elementom zbioru D elementy zbioru D . Wobec tego funkcja „+” jest przedmiotem typu $(e, (e, e))$. Rozważmy teraz przykłady relacji określonych w zbiorze liczb naturalnych. Niech „ > 3 ” będzie relacją jednoargumentową, która jest spełniona dla danej liczby naturalnej wtedy i tylko wtedy, gdy liczba ta jest większa od 3. Relację tę możemy traktować jak funkcję, która liczbie naturalnej przyporządkowuje wartość logiczną *true*, o ile ta liczba jest większa od 3 i wartość logiczną *false* w przeciwnym przypadku. Relacja „ > 3 ” jest więc przedmiotem typu (e, t) . Typ relacji dwuargumentowej „ \leq ” możemy ustalić w sposób podobny do opisanego dla funkcji dwuargumentowych. Jeśli w wyrażeniu $x \leq y$ zmienną y zastąpimy liczbą naturalną, to otrzymamy relację jednoargumentową. A więc relacja dwuargumentowa przyporządkowuje elementom typu e relacje jednoargumentowe, określone w zbiorze D , czyli przedmioty typu (e, t) . W rezultacie relacje dwuargumentowe są przedmiotami typu $(e, (e, t))$.

Przykład 2.2. W przykładzie tym ustalimy typy operacji zdaniowych negacji i koniunkcji. Operacja negacji jest jednoargumentową funkcją, odwzorowującą zbiór $\{true, false\}$ na siebie, a więc jest typu (t, t) . Dwuargumentowa operacja koniunkcji jest typu $(t, (t, t))$, bo po ustaleniu jednego argumentu, jako pewnego przedmiotu typu t , otrzymujemy zdaniową operację jednoargumentową, typu (t, t) .

W dalszym ciągu przedstawiony zostanie alfabet języka logiki IL. Wyrażenia IL konstruuje się z następujących symboli: dla każdego typu $\alpha \in T$ symbole zmiennych typu α , oznaczone $x_\alpha, y_\alpha, \dots$, oraz symbole stałych typu α , oznaczone c_α, \dots , symbole operacji $[], \lambda, \equiv, \wedge, \vee$.

Intuicje związane z wymienionymi wyżej operacjami są następujące. Operacja $[]$ działająca na parę wyrażeń oznacza wartość funkcji, określonej przy pomocy pierwszego z tych wyrażeń, dla argumentu, określonego przy pomocy wyrażenia drugiego. Operator λ , zwany operatorem abstrakcji wyróżnia w wyrażeniu, które ma w swoim zasięgu, pewną zmienną i powoduje, że wyrażenie to ma być uważane za funkcję tej właśnie zmiennej. \equiv jest operacją równoważności, gdy dotyczy przedmiotów typu t , a dla przedmiotów innych typów jest identycznością. Operator \wedge jest operatorem intensji, a operator \vee operatorem ekstensji.

Z wymienionych symboli buduje się wyrażenia logiki IL, zwane termami. Zdefiniujemy indukcyjnie rodzinę zbiorów Tm_α termów typu α dla $\alpha \in T$.

(1*Tm*) każda zmienna typu α jest termem typu α ,

(2*Tm*) każda stała typu α jest termem typu α ,

(3*Tm*) jeśli A jest termem typu (α, β) a B jest termem typu α , to $[AB]$ jest termem typu β ,

(4*Tm*) jeśli A jest termem typu β , a x jest zmienną typu α , to λxA jest termem typu (α, β) ,

(5*Tm*) jeśli A, B są termami typu α , to $A \equiv B$ jest termem typu t ,

(6*Tm*) jeśli A jest termem typu α , to $\wedge A$ jest termem typu (s, α) ,

(7*Tm*) jeśli A jest termem typu (s, α) , to $\vee A$ jest termem typu α .

Tak więc operacja $[]$ może być zastosowana do dwóch wyrażeń A, B , gdy pierwsze z nich reprezentuje funkcję, przyporządkowującą przed-

miotom typu α przedmioty typu β , a drugie wyrażenie reprezentuje przedmiot typu α , a więc argument tej funkcji. Wówczas wyrażenie $[AB]$ reprezentuje wartość funkcji określonej „wzorem” A dla argumentu, reprezentowanego przez B . Operator abstrakcji λ ze względu na zmienną x typu α działając na wyrażenie A typu β tworzy wyrażenie, które należy traktować jako „wzór” definiujący pewną funkcję typu (α, β) zmiennej x . Operator \equiv może być stosowany do pary wyrażień tego samego typu. Wartością wyrażenia $A \equiv B$ będzie *true*, gdy A, B reprezentują ten sam przedmiot lub dwa równoważne przedmioty typu t , a *false* w przeciwnym przypadku. Operator intensji \wedge działając na wyrażenie A , reprezentujące przedmiot typu α daje w wyniku wyrażenie, reprezentujące intensję A , a więc przedmiot typu (s, α) . Intensja wyrażenia A jest tu więc rozumiana jako funkcja, która każdemu indeksowi (przedmiotowi typu s) przyporządkowuje pewien przedmiot z dziedziny obiektów typu α , przedmiot „podpadający pod schemat A ”. Operator ekstensji \vee może być stosowany do wyrażenia A , które ma typ (s, α) intensji. W wyniku uzyskujemy wyrażenie, reprezentujące ekstensję A , czyli wartości funkcji reprezentowanej przez A . Przedstawione tu intuicje, związane z wyrażeniami logiki *IL*, będą ściśle sformułowane w definicji semantyki języka.

Zauważmy, że s nie jest elementem zbioru T i w związku z tym w języku *IL* nie możemy wyrazić bezpośrednio żadnych faktów, związanych z indeksem, a więc z okolicznościami użycia wyrażen. Z taką też sytuacją mamy do czynienia w językach naturalnych, gdzie intensjonalne aspekty wyrażen są niejawne.

3. SEMANTYKA JĘZYKA LOGIKI *IL*

Semantykę języka logiki *IL* definiujemy na podstawie pojęcia modelu i wartości terminu w modelu. Każdy model wyznaczony jest przez pewien niepusty zbiór D indywiduów i niepusty zbiór I indeksów. Następnie, dla każdego typu $\alpha \in T$ definiuje się indukcyjnie rodzinę zbiorów M_α przedmiotów typu α .

$$(1M) M_e = D,$$

$$(2M) M_t = \{true, false\},$$

(3M) $M_{(\alpha, \beta)}$ jest zbiorem wszystkich funkcji ze zbioru M_α w zbiór M_β ,

(4M) $M_{(s, \alpha)}$ jest zbiorem wszystkich funkcji ze zbioru I indeksów w zbiór M_α .

Kolejnym elementem modelu jest funkcja m , ustalająca interpretację stałych, występujących w języku. Przyjmuje się mianowicie, że stała c_α typu α jest interpretowana jako funkcja ze zbioru I indeksów w zbiór M_α przedmiotów typu α .

A więc stałe w logice *IL* są interpretowane intensjonalnie, są rozumiane jako pojęcia przedmiotów, a nie same przedmioty. Stała typu α to jakby wzorzec pewnych przedmiotów typu α , wzorzec, który wyznacza konkretny przedmiot w każdym z możliwych stanów rzeczy, reprezentowanych przez indeksy. Zauważmy, jak w związku z taką definicją funkcji m interpretuje się w logice *IL* stałe typu (e, t) , oznaczające relacje jednoargumentowe określone w zbiorze D . W klasycznym rachunku predykatów relacja taka jest interpretowana jako zbiór indywiduów. W logice Montague rozumiana jest raczej jako własność indywiduów,

czyli jako funkcja, wyznaczająca dla każdego z możliwych stanów rzeczy pewien zbiór indywiduów. Niech będzie dany model

$$M = (D, I, \{M_\alpha\}_{\alpha \in T}, m)$$

Wartościowaniem nazywać będziemy funkcję, przyporządkowującą zmiennym języka elementy dziedziny odpowiedniego typu. A więc, jeśli a jest wartościowaniem i x zmienną typu α , to $a(x)$ jest elementem zbioru M_α .

Podamy teraz indukcyjną definicję wartości $val_{i,a}^M A$ termu A w modelu M , przy wartościowaniu a , ze względu na indeks i .

$$(1v) \quad val_{i,a}^M x_\alpha = a(x_\alpha),$$

$$(2v) \quad val_{i,a}^M c_\alpha = m(c_\alpha)(i),$$

$$(3v) \quad val_{i,a}^M [A_{(\alpha,\beta)} B_\alpha] = (val_{i,a}^M A_{(\alpha,\beta)})(val_{i,a}^M B_\alpha),$$

(4v) $val_{i,a}^M \lambda x_\alpha A_\beta =$ funkcja na zbiorze M_α taka, że jej wartością dla $X \in M_\alpha$ jest $val_{i,a'}^M A_\beta$, gdzie wartościowanie a' spełnia warunki $a'(x_\alpha) = X, a'(y) = a(y)$ dla $y \neq x_\alpha$,

(5v) $val_{i,a}^M (A_\alpha \equiv B_\alpha) = true$, gdy $val_{i,a}^M A_\alpha = val_{i,a}^M B_\alpha$, w przeciwnym przypadku $false$,

(6v) $val_{i,a}^M \wedge A_\alpha =$ funkcja na zbiorze I taka, że jej wartością dla indeksu $j \in I$ jest $val_{j,a}^M A_\alpha$,

$$(7v) \quad val_{i,a}^M \forall A_{(s,\alpha)} = (val_{i,a}^M A_{(s,\alpha)})(i).$$

Warunek (1v) stanowi definicję wartości zmiennych w modelu. Zgodnie z nim wartością zmiennej jest element typu zgodnego z typem tej zmiennej, przyporządkowany jej przez wartościowanie. Zwróćmy uwagę, że wartość zmiennej nie zależy od indeksu. Wartością stałej c_α w sytuacji reprezentowanej przez indeks i jest, zgodnie z (2v), wartość funkcji $m(c_\alpha)$ dla argumentu i . Jak pamiętamy, funkcja m przyporządkowuje stałym funkcje ze zbioru indeksów w zbiór przedmiotów odpowiedniego typu. Warunek (3v) stwierdza, że wartością wyrażenia $[A_{(\alpha,\beta)} B_\alpha]$ jest wartość funkcji $val_{i,a}^M A_{(\alpha,\beta)}$ dla argumentu $val_{i,a}^M B_\alpha$. Zgodnie z warunkiem (4v) wartością wyrażenia $\lambda x_\alpha A_\beta$ przy wartościowaniu a jest funkcja, której wartości uzyskujemy, obliczając wartości wyrażenia A_β , w którym w miejsce x_α wstawia się elementy ze zbioru M_α . Warunki (6v) i (7v) potwierdzają rolę operatorów \wedge i \forall jako operatorów intensji i ekstensji.

Na poziomie metazjękowym zdefiniowana wyżej wartość termu odgrywa rolę ekstensji wyrażenia reprezentowanego przez term w ustalonym modelu. Ze względu na zmienne wolne zarówno ekstensja (ext), jak i intensja (int) zależą od wartościowania a . Mamy więc

$$ext_a^M (A_\alpha, i) = val_{i,a}^M A_\alpha$$

La

$int_a^M A_\alpha =$ funkcja na zbiorze I , której wartością dla $i \in I$ jest $val_{i,a}^M A_\alpha$

Zauważmy, że zgodnie z (6v) i (7v) mamy

$$ext_a^M (\wedge A_\alpha, i) = int_a^M A_\alpha$$

Tak więc dla każdego termu A_α możemy utworzyć term $\wedge A_\alpha$, którego ekstensją ze względu na indeks i jest intensja A_α .

Przykład 3.1. Niech φ będzie zmienną typu $(e, (e, e))$, reprezentującą funkcję dwuargumentową w zbiorze indywiduów. Rozważmy wyrażenie $[[\varphi x]y]$ typu e i model taki, że dziedziną indywiduów jest zbiór liczb naturalnych. Niech wartościowanie a będzie takie, że $a(\varphi)$ jest funkcją „+”, $a(x)$ wynosi 3, $a(z)$ wynosi 5. Wartością wyrażenia $[\varphi x]$ przy wartościowaniu a jest funkcja jednoargumentowa „+3”, tzn. funkcja, która liczbie naturalnej przyporządkowuje liczbę większą od niej o 3. Wartością wyrażenia $[[\varphi x]y]$ przy naszym wartościowaniu a jest wartość funkcji „+3” dla liczby 5, czyli 8. Rozważmy dalej wyrażenie $\lambda x[[\varphi x]y]$. Wyrażenie to jest typu (e, e) . W wyrażeniu tym x jest zmienną związaną operatorem λ . Wartością tego wyrażenia przy powyższym wartościowaniu a jest funkcja jednej zmiennej x , którą w zwykłej notacji arytmetycznej zapisałibyśmy wzorem $x + 5$.

Wyrażenia logiki IL, które mają typ t wartości logicznej nazywamy formułami. Mówimy, że formuła jest prawdziwa w modelu, jeśli dla każdego indeksu i i każdego wartościowania jej wartością jest *true*. Formuła jest tautologią, gdy jest prawdziwa w każdym modelu.

Zanim podane będą przykłady tautologii, zauważmy, że w logice IL definiowalne są klasyczne operacje zdaniowe, kwantyfikatory oraz modalne operacje zdaniowe konieczności i możliwości. Zdefiniujemy naprzód stałe logiczne prawdy (1) i fałszu (0).

$$\begin{aligned} 1 & \quad \lambda x_t x_t \equiv \lambda x_t x_t \\ 0 & \quad \lambda x_t x_t \equiv \lambda x_t 1 \end{aligned}$$

Wyrażenie $\lambda x_t x_t$ reprezentuje funkcję identycznościową na zbiorze $\{true, false\}$, zaś wyrażenie $\lambda x_t 1$ funkcję stałą, przyjmującą wartość 1 dla każdej wartości zmiennej x_t . Zgodnie z przyjętą semantyką formuła definiująca stałą 1 jest prawdziwa w każdym modelu, zaś formuła odpowiadająca stałej 0 nie jest prawdziwa w żadnym modelu. Podamy teraz definicje negacji (\neg), kwantyfikatora ogólnego (\forall) i operatora konieczności (\Box).

$$\neg A \quad \lambda x_t (0 \equiv x_t)$$

Zgodnie z tą definicją operator \neg jest typu (t, t) . Niech A będzie formułą. Łatwo sprawdzić, że wartością funkcji $\lambda x_t (0 \equiv x_t)$ dla argumentu A podstawionego w miejsce zmiennej x_t jest *true* wtedy i tylko wtedy gdy A ma wartość *false*.

$$\forall x_\alpha A \quad \lambda x_\alpha A \equiv \lambda x_\alpha 1$$

Wartością formuły $\forall x_\alpha A$ jest *true* wtedy i tylko wtedy, gdy funkcje $\lambda x_\alpha A$ oraz $\lambda x_\alpha 1$ są identyczne, a to z kolei zachodzi wtedy i tylko wtedy gdy dla każdego przedmiotu z dziedziny obiektów typu α wartość A jest *true*.

$$\Box A \quad \wedge A \equiv \wedge 1$$

Wyrażenie $\wedge A$ oraz $\wedge 1$ są typu (s, t) , przy czym $\wedge 1$ jest funkcją stałą, przyjmującą wartość *true* dla każdego indeksu. Wyrażenie $\Box A$ ma wartość *true* wtedy i tylko wtedy, gdy funkcje $\wedge A$ oraz $\wedge 1$ są identyczne, a więc wtedy i tylko wtedy, gdy dla każdego indeksu wartością A jest *true*.

Definicje pozostałych operacji zdaniowych uzyskuje się w sposób analogiczny.

Przykładami tautologii logiki IL są następujące formuły.

$$(1t) \vee^{\wedge} A_{\alpha} \equiv A_{\alpha}$$

(2t) $(\lambda x_{\alpha} A_{\beta}(x_{\alpha})) B_{\alpha} \equiv A_{\beta}(B_{\alpha})$ gdzie $A_{\beta}(B_{\alpha})$ powstaje z $A_{\beta}(x_{\alpha})$ przez zastąpienie każdego wolnego wystąpienia zmiennej x_{α} termem B_{α} .

Stosowność schematu (2t) jest ograniczona pewnymi formalnymi założeniami na postać wyrażenia A_{α} , ale nie będą one tu wymienione, ponieważ nie są istotne dla dalszych rozważań. Schemat ten pokazuje, jak „obliczać” wartości funkcji, określonej za pomocą wyrażenia $A_{\beta}(x_{\alpha})$. Należy mianowicie zastąpić zmienną wyrażeniem, reprezentującym argument funkcji.

Poniżej podane będą przykłady formuł, które nie są tautologiami.

$$(1f) \vee^{\wedge} A_{(s, a)} \equiv A_{(s, a)}$$

Dla wyrobienia sobie intuicji rozważmy następujący kontrprzykład. Niech $A_{(s, a)}$ oznacza *Prezydent USA*, oraz niech zbiór indeksów zawiera daty. Wartością $A_{(s, a)}$ w 1979 roku jest Carter. Natomiast intensja wyrażenia *Carter* nie pokrywa się z intensją wyrażenia *Prezydent USA*. Wyrażeń tych nie można używać zamiennie, bo na przykład w roku 1962 prezydentem USA był Kennedy. Podobnie nie jest tautologią formuła

$$(2f) (A_{\alpha} \equiv B_{\alpha}) \rightarrow (\wedge A_{\alpha} \equiv \wedge B_{\alpha})$$

gdzie \rightarrow oznacza implikację, która jak wiadomo jest definiowalna za pomocą operatorów IL.

Ponieważ logika IL zawiera teorię typów, zbiór tautologii IL nie jest rekurencyjnie aksjomatyzowalny. Natomiast dla tzw. uogólnionej semantyki aksjomatyzację taką i twierdzenie o pełności podał Gallin (1975), wzorując się na rezultatach Henkina (1950) dla teorii typów.

4. KATEGORIE SYNTAKTYCZNE

W paragrafie tym przedstawione będą pewne spośród kategorii syntaktycznych, zdefiniowanych przez Montague. Niech e , t będą dwoma przedmiotami, z których żaden nie jest parą uporządkowaną, wówczas zbiór *Cat* kategorii jest najmniejszym zbiorem, takim, że:

(1C) e , t są elementami *Cat*,

(2C) jeśli α , β są elementami *Cat*, to α/β i $\alpha//\beta$ należą do *Cat*.

Kategoria e to kategoria wyrażen indywiduowych, a t to kategoria zdań oznajmujących. Wyrażenia kategorii α/β i $\alpha//\beta$ mogą być uważane za funktory, które działając na wyrażenie kategorii β produkują wyrażenie kategorii α . Wyrażenie kategorii α/β i $\alpha//\beta$ mają taką samą funkcję semantyczną, ale różną postać syntaktyczną i dlatego rozróżnione zostały jakgdyby dwie kopie tej samej kategorii.

Montague rozważa pewien przykładowy fragment języka angielskiego, definiując naprzód pewne ustalone kategorie i zbiory wyrażen bazowych dla tych kategorii, a następnie podaje reguły, za pomocą których z wyrażen bazowych otrzymuje się zbiory wszystkich wyrażen danej kategorii. Poniżej wymienione będą pewne spośród tych kategorii.

IV = t/e kategoria czasowników nieprzechodnich

Zbiór wyrażen bazowych tej kategorii:

$B_{IV} = \{run, walk, talk, rise, change\}$

T = t/IV kategoria nazw indywiduowych

$B_T = \{John, Mary, Bill, ninety, he_0, he_1, \dots\}$

$TV = IV/T$

$B_{TV} = \{find, lose, eat, love, date, be, seek, conceive\}$

$CN = t/e$

$B_{CN} = \{man, woman, pork, fish, pen, unicorn, price, temperature\}$

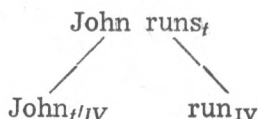
$B_{t/t} = \{necessarily\}$

$B_{IV/t} = \{believe\ that, assert\ that\}$

Zbiory wyrażeń bazowych kategorii e oraz t są puste i tylko skończona liczba kategorii ma niepuste zbiory swoich wyrażeń bazowych.

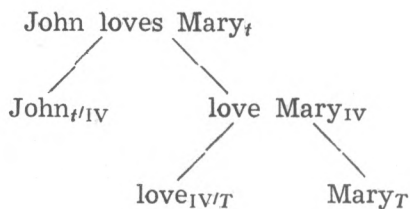
Zbiór wszystkich wyrażeń danej kategorii otrzymuje się stosując pewne syntaktyczne reguły. Jedną z tych reguł jest następująca. Jeśli A jest wyrażeniem kategorii t/IV , zaś B wyrażeniem kategorii IV , to wyrażenie postaci AB^* jest kategorii t , gdzie B^* powstaje z B przez zastąpienie pierwszego czasownika jego trzecią osobą czasu teraźniejszego.

Przykład 4.1. Zgodnie z tą regułą z wyrażeń *John* i *run* możemy otrzymać wyrażenie *John runs*, należące do kategorii t .



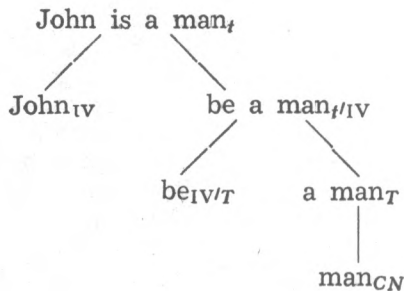
Inna reguła pozwala z czasownika przechodniego i wyrażenia kategorii T uzyskać czasownik nieprzechodni.

Przykład 4.2. Korzystając z powyższych reguł możemy przedstawić analizę następującego zdania

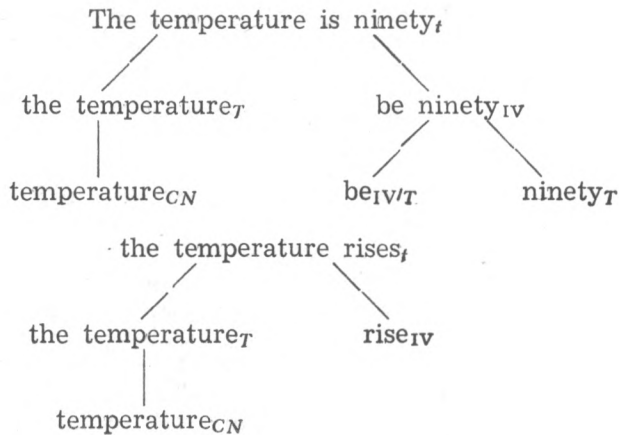


Z wyrażeń kategorii CN przez dołączenie rodzajnika *an*, *a*, lub *the* otrzymujemy wyrażenie kategorii T .

Przykład 4.3.



Przykład 4.4. Rozważmy dwa poniższe zdania:



Analizując jedynie strukturę powierzchniową zdań z przykładu 4.4 możemy użyć zamiennie wyrażen *the temperature* i *ninety* i uzyskać z tych zdań zdanie *ninety rises*, które wprawdzie jest poprawne syntaktycznie, ale zgodnie z naszymi intuicjami semantycznymi nie ma sensu. Dopiero zaanalizowanie głębokiej struktury zdań oparte na logice IL pozwala uniknąć tego typu paradoksów. Zagadnienie to będzie rozważane w następującym paragrafie.

5. TLUMACZENIE JĘZYKA NATURALNEGO NA JĘZYK IL

Zasady tłumaczenia sformułował Montague w postaci reguł dwóch rodzajów. Pierwszym krokiem jest podanie odpowiedniości między kategoriami i typami i podanie reguł tłumaczenia wyrażen bazowych każdej kategorii. Następnie określa się reguły tłumaczenia złożonych wyrażen tych kategorii. Każda z reguł odpowiada pewnej regule syntaktycznej tworzenia wyrażen danej kategorii.

Związek między kategorią a typem jest następujący. Wyrażenia kategorii e oraz t są odpowiednio typu e oraz t , natomiast wyrażenie kategorii α/β oraz α/β są typu $((s, \text{typ } \beta), \text{typ } \alpha)$. Wynika stąd, że czasowniki nieprzechodnie, które są kategorii t/e , należy rozumieć jako funkcje, przyporządkujące pojęciom indywidualnym, tzn. przedmiotem typu (s, e) , jedną z wartości logicznych *true* lub *false*, a więc jako własności pojęć indywidualnych. To samo dotyczy wyrażen kategorii CN . Zwróćmy uwagę, że *necessarily* ma typ $((s, t), t)$, zaś *believe* przyporządkowuje przedmiotowi typu (s, e) oraz przedmiotowi typu (s, t) wartość logiczną. Tak więc ideą Montague jest rozumieć wyrażenia języka naturalnego jako funktory, działające na intensje wyrażen odpowiednich kategorii, a nie na ich ekstensje. Pozwala to między innymi na zachowanie zasady Fregego na poziomie intensji: intensja wyrażenia złożonego daje się wyrazić za pomocą intensji wyrażen składowych.

Wyrażenia bazowe rozważanych przez Montague kategorii, z wyjątkiem wyrażen ze zbioru B_T oraz wyrażen *be* i *necessarily*, tłumaczy się na stałe języka IL z zachowaniem odpowiedniości między kategorią a typem. Tak więc odpowiednikiem wyrażenia bazowego kategorii α jest stała

takiego typu, który jest odpowiednikiem kategorii α . Na przykład wyrażenie *rise*, będące wyrażeniem bazowym kategorii IV, zostaje przetłumaczone na stałą *rise'* typu $((s, e), t)$. Wyrażenie *temperature* kategorii CN staje się stałą *temperature'* typu $((s, e), t)$. Wyrażenia ze zbioru B_T są tłumaczone w sposób specjalny, rozważmy dla przykładu dwa z nich:

$$\begin{aligned} \text{John}' &= \lambda P[\vee P^{\wedge} j] \\ \text{ninety}' &= \lambda P[\vee P^{\wedge} n] \end{aligned}$$

gdzie j, n są stałymi typu e różnymi między sobą, a P jest zmienną typu $(s, ((s, e), t))$, reprezentującą własności pojęć indywidualowych rozumiane intensjonalnie.

Pozostałe reguły tłumaczenia określają indukcyjnie, jak uzyskać tłumaczenie wyrażenia, które powstało z innych wyrażań, których tłumaczenie już mamy. Dla przykładu rozważmy regułę następującą.

Jeśli A jest wyrażeniem kategorii T , B jest wyrażeniem kategorii IV oraz tłumaczeniem A jest A' , a tłumaczeniem B jest B' , to tłumaczeniem wyrażenia AB (dokładniej — wyrażenia AB^* , powstającego przez zastosowanie reguły zilustrowanej w przykładzie 4.1) jest $[A'(\wedge B')]$.

Przykład 5.1. Jeśli tłumaczeniem *run* jest stała *run'*, to tłumaczenie zdania *John runs* jest następujące:

$$(\text{John runs})' = [\text{John}'(\wedge \text{run}')] = [\lambda P[\vee P^{\wedge} j] (\wedge \text{run}')]]$$

Zgodnie z semantyką logiki IL wyrażenie to oznacza wartość funkcji (zmiennej P), określonej za pomocą wyrażenia $[\vee P^{\wedge} j]$ dla argumentu $\vee \text{run}'$. Korzystając z tautologii (2t) po wstawieniu tego argumentu w miejsce P otrzymujemy

$$[\vee \wedge \text{run}'^{\wedge} j]$$

Korzystając z tautologii (1t) otrzymujemy ostatecznie, że tłumaczeniem zdania *John runs* jest następujący term IL:

$$[\text{run}'^{\wedge} j]$$

W termie tym *run'*, zgodnie z zasadami tłumaczenia wyrażań bazowych, jest stałą typu $((s, e), t)$, zaś j jest stałą typu e . Wobec tego $\wedge j$ jest termem typu (s, e) . Wyrażenie $[\text{run}'^{\wedge} j]$ reprezentuje więc wartość funkcji *run'* dla argumentu j i ma typ t . Tak więc czasownik *run* traktowany jest w formalizmie IL jako własność pojęć indywidualowych.

Czasownik *be* ma następujący odpowiednik w IL:

$$be' = \lambda P \lambda x [\vee P^{\wedge} (\lambda y (\vee x \equiv \vee y))]]$$

gdzie x i y są zmiennymi typu (s, e) , a P jest zmienną reprezentującą, rozumiane intensjonalnie, własności pojęć indywidualnych.

Tak więc w rozumieniu Montague czasownik *be* jest funktorem, który przyporządkowuje własności pojęć indywidualowych wyrażeniom kategorii $t/(t/e)$, a więc własnościom własności pojęć indywidualowych.

Przykład 5.2. Rozważmy tłumaczenie zwrotu *be ninety*. Musimy w tym celu podać wartość funkcji *be*, rozumianej naprzód jako funkcja zmiennej P dla argumentu, będącego odpowiednikiem *ninety*. Po podstawieniu w miejsce P wyrażenia $\wedge (\text{ninety})'$ i po zredukowaniu następujących po sobie operatorów ekstensji i intensji otrzymujemy:

$$\lambda x[\lambda P[\vee P \wedge n] \wedge (\lambda y(\vee x \equiv \vee y))]$$

Obliczając wartość funkcji zmiennej P , określonej za pomocą wyrażenia $[\vee P \wedge n]$ dla argumentu $\wedge \lambda y(\vee x \equiv \vee y)$ otrzymujemy:

$$\lambda x[\lambda y(\vee x \equiv \vee y) \wedge n]$$

I wreszcie po obliczeniu wartości funkcji zmiennej y , określonej za pomocą wyrażenia $\vee x \equiv \vee y$ dla argumentu $\wedge n$, mamy

$$\lambda x(\vee x \equiv n)$$

Ninety jest więc ekstensją pewnego pojęcia indywidualowego.

Stąd łatwo już uzyskuje się tłumaczenie zdania *the temperature is ninety*, a mianowicie:

$$[\textit{temperature}' x] \wedge (\vee x \equiv n)$$

Z kolei odpowiednik zdania *the temperature rises* ma postać

$$[\textit{temperature}' x] \wedge [\textit{rise}' x]$$

Zdaniu *ninety rises* odpowiada w logice IL następująca formuła

$$[\textit{rise}' \wedge n]$$

Łatwo stwierdzić, że formuła ta nie wynika z dwóch poprzednich, bo z prawdziwości $\vee x \equiv n$, nie wynika, zgodnie z (2f) prawdziwość $\wedge \vee x \equiv \wedge n$. Termin *temperature* ma charakter intensjonalny i czasownik *rise* odnosi się do przedmiotu mającego typ intensji. Natomiast stała n reprezentuje ekstensję terminu *temperature* w pewnym stanie.

Specjalne tłumaczenie ma również zwrot *necessarily*:

$$\textit{necessarily}' = \lambda p(\Box \vee p)$$

gdzie p , jest zmienną typu (s, t) .

Tak więc operator konieczności rozumiany jest jako przedmiot typu $((s, t), t)$, tzn. ma być stosowany w kontekście intensjonalnym. Takie rozumienie tego operatora pozwala uniknąć paradoksów następującego typu. Zdanie „konieczne, że gwiazda poranna jest identyczna z gwiazdą poranną” jest prawdziwe, natomiast zdanie „konieczne, że gwiazda poranna jest identyczna z gwiazdą wieczorną” jest fałszywe, mimo że w obu przypadkach mamy na myśli *Wenus*.

Fragment języka angielskiego rozważany przez Montague jest na tyle bogaty, że umożliwia analizę problemów związanych z pojęciami intensjonalnymi. Semantyka tego fragmentu, skonstruowana przez Montague, stanowi bardzo ważny krok w badaniach nad semantyką języka naturalnego. Metoda Montague stała się inspiracją dla wielu badaczy i jest kontynuowana i rozszerzana np. w pracach Partee (1975) i Kutschera (1975).

BIBLIOGRAFIA

- Ajdukiewicz K., (1935), *Die Syntaktische Konnexität*, *Studia Philosophica* 1.
 Carnap R., (1947), *Meaning and Necessity*, Chicago.
 Chomsky N., (1957), *Syntactic Structures*, Mouton, The Hague.
 Church A., (1940), *A Formulation of the Simple Theory of Types*, *Journal of Symbolic Logic* 5, 56—68.

- Curry H. B., (1961), *Some Logical Aspects of Gramatical Structure*, [w:] Jakobson R. (ed.), *The Structure of Language and Its Mathematical Aspects*, American Mathematical Society, Providence, Rhode Island.
- Davidson D., Harman G., (eds.), (1972), *Semantics of Natural Language*, Dordrecht.
- Fenstad J. E., (1976), *Models for Natural Language*, 4th Scandinavian Logic Symposium, Jyväskylä, Finland.
- Gallin D., (1975), *Intensional and Higher Order Modal Logic with Applications to Montague Semantics*, North Holland Mathematics Studies 19.
- Henkin L., (1950), *Completeness in the Theory of Types*, *Journal of Symbolic Logic* 15, 81—91.
- Hintikka K. J. J., (1961), *Modality and Quantification*, *Theoria* 27, 119—128.
- Kanger S., (1975), *Provability in Logic*, Stockholm.
- Keenan E., (ed.), *Formal Semantics of Natural Language*, Cambridge University Press.
- Kripke S., (1963), *Semantical Analysis of Modal Logic*, *Zeitschrift für Mathematische Logik und Grundlagen der Mathematik* 9, 67—96.
- von Kutschera F., (1975), *Partial Interpretations*, [w:] Keenan E., (ed), *Formal Semantics of Natural Language*, Cambridge University Press.
- Leśniewski S., (1929), *Grundzüge eines Neuen System des Grundlagen der Mathematik*, *Fundamenta Mathematicae* 14, s. 1—81.
- Lewis D., (1970), *General Semantics*, *Synthese* 22, 18—67. [w:]
- Montague R., (1968), *Pragmatics*, [w:] Klibansky R., (ed), *Contemporary philosophy — la Philosophie Contemporaine*, Florence.
- Montague R., (1969), *On the Nature of Certain Philosophical Entities*, *The Monist* 53, 159—194.
- Montague R., (1970), *Pragmatics and Intensional Logic*, *Synthese* 22, 68—94. [w:]
- Montague R., (1970), *English as a Formal Language I*, [w:] Visentini B. et al, (eds.), *Linguaggi Nella Societa e Nella Tecnica*, Milan.
- Montague R., (1970), *Universal Grammar*, *Theoria* 36, 373—398.
- Montague R., (1973), *The Proper Treatment of Quantification in Ordinary English*, [w:] Hintikka K. J. J. et al, (eds.), *Approaches to Natural Language*, Dordrecht.
- Partee B. H., (1975), *Montague Grammar and Transformational Grammar*, *Linguistic Inquiry* 6.
- Reichenbach H., (1947), *Elements of Symbolic Logic*, Macmillan, New York.
- Thomason R., (ed), (1974), *Formal Philosophy: Selected Papers of Richard Montague*, New Haven, Yale University Press.

Jan Woleński

○ „Przeglądzie Filozoficznym”

Idea powołania polskiego periodyku filozoficznego skryształizowała się w lecie 1896 r. podczas zakopiańskich dyskusji Władysława Weryhy z Kazimierzem Twardowskim, dwóch wielkich organizatorów polskiego życia filozoficznego na przełomie XIX i XX w. Inicjatorem przedsięwzięcia był Weryho i on też został pierwszym redaktorem „Przeglądu Filozoficznego” — tak bowiem zostało nazwane nowe pismo. Siedzibą redakcji była Warszawa, a pierwszy tom „Przeglądu” jest datowany 1898 — zeszyt pierwszy tomu I ukazał się nawet jesienią 1897 r. Zaczyna się on słowem wstępnym, w którym czytamy m.in.:

Jakim rzeczywistym potrzebom chce odpowiadać i jakimi środkami chce urzeczywistnić swe dążności „Przegląd Filozoficzny”? Przyczynić się do skupienia sił naukowych. Zachęcić specjalistów do uwzględniania zasadniczych teoretycznych podstaw ich specjalności. Zachęcić młode siły do badań filozoficzno-naukowych. Dać ogółowi poważne lektury oraz zawiadamiać go o ruchu naukowym w kraju i za granicą [...] Na Wschodzie i Zachodzie nie ma prawie uniwersytetu, gdzie by się nie znalazło Polaka pracownika na niwie naukowej, czy to w roli wykładającego, czy też jako odbywającego studia. Nie posiadając odpowiedniego pisma, pracownicy nasi nie mają gdzie się skupić, nie mają gdzie zawiadomić ogółu o swych zdobyczach naukowych, często zaś nawet nie wiedzą o sobie. Nazwiska polskie spotykamy natomiast w pismach naukowych i filozoficznych niemieckich, francuskich, angielskich, włoskich. Czy to się nie dzieje ze szkodą dla naszego społeczeństwa, a może i całej ludzkości? Istnieją filozofia angielska, niemiecka, francuska, a każda z nich różni się od innych jakimś pierwiastkiem oryginalnym i dopełnia inne. Czy myśl polska tak jest upośledzona, że nic własnego do skarbcza wiedzy ludzkiej dorzucić nie może? Trzeba więc przede wszystkim się skupić, tym bardziej, że społeczeństwo ma prawo żądać, aby uczeni dzielili się z nim owocami swoich badań i zaspokajali jego potrzeby umysłowe. W ten sposób spodziewamy się, że uzupełnimy studia uniwersyteckie młodzieży naszej [...] Mamy także nadzieję, że może pismo będzie zarazem zachętą i wskazówką dla tej młodzieży, która pragnie głębszego wnिकnięcia w ostatnie zasady wiedzy ludzkiej, a która nie szuka w nauce kariery, lecz widzi w samym poznawaniu bezinteresownym źródło rozkoszy największych. Ma się rozumieć, że mamy na względzie nie tylko specjalistów i studentów, lecz pragniemy, aby „Przegląd Filozoficzny” był pismem całego naszego ogółu inteligentnego, który dąży do głębszej analizy zjawisk życiowych i interesuje się zagadnieniami filozoficznymi z powodu wielkiej ich doniosłości w życiu codziennym. Starać się zatem będziemy, aby prace były pisane w formie przystępnej, co oczywiście nie wyklucza ścisłości i naukowości rozpraw.

Słowo wstępne jest sygnowane przez Weryhę, ale łatwo w jego treści dostrzec szereg idei Twardowskiego. Trudno zresztą dzielić ów wstęp na

myśli Weryhy i myśli Twardowskiego — obu reformatorów polskiego życia filozoficznego łączyło przekonanie o doniosłości ram organizacyjnych dla odbudowy, a właściwie budowy od początku filozofii polskiej i polskiej kultury filozoficznej. Obaj też podzielali pogląd, mocno ekspozowany w cytowanym wyżej fragmencie, że działania na rzecz owej budowy są po prostu służbą społeczną. Trzeba też z naciskiem podkreślić sens określenia „filozofia polska”. Otóż, nie szło o jakieś szczególne dokonania filozoficzne, które mogą być tylko i wyłącznie udziałem Polaków, ale o to, co polscy filozofowie mogą uczynić dla filozofii pojmowanej jako suma międzynarodowego wysiłku.

Weryhy kierował pismem do swej nagłej śmierci w roku 1916. Po nim redakcję objął na krótko Jan Łukasiewicz, następnie Marian Borowski, i wreszcie, w roku 1923, Władysław Tatarkiewicz, który funkcję tę sprawował do końca istnienia „Przeglądu”, tj. do 1949 r. Towarzyszył więc „Przegląd” polskiemu życiu filozoficznemu przez lat z górą pięćdziesiąt. W tym czasie ukazało się 45 roczników, z tym, że tom XLII jest datowany 1939—1946 — w ten sposób redakcja manifestowała fakt, że okupacja nie naruszyła ciągłości polskiej filozofii. W owych 45 tomach ukazało się ponad 700 rozpraw ogłoszonych przez prawie 250 autorów. „Przegląd” drukował także autoreferaty, sprawozdania ze zjazdów i kongresów filozoficznych, recenzje, przeglądy piśmiennictwa filozoficznego, polemiki i wspomnienia pośmiertne. Działalność informacyjna pisma, należąca do — w myśl programu — fundamentalnych zadań pisma, uległa znacznemu zmniejszeniu po roku 1911, w którym Twardowski rozpoczął wydawanie „Ruchu Filozoficznego”, mającego rejestrować bieżące wydarzenia filozoficzne w kraju i za granicą. Niemniej jednak w każdym numerze „Przeglądu” (od pierwszego do ostatniego) znajduje się jakaś porcja aktualności filozoficznych. Obowiązki informacyjne traktowano niezwykle poważnie, a było tak w związku z przeświadczeniem Twardowskiego i Weryhy, że filozofię polską trzeba budować w nawiązaniu do uniwersalnych kontekstów filozofii światowej — jednym z zadań „Przeglądu” było uprzytomnienie polskiej publiczności filozoficznej tego, co dzieje się w filozofii zagranicznej. W realizacji tego zadania szczególną rolę odgrywały obszerne studia na temat poglądów filozofów współczesnych, kierunków filozoficznych i badań prowadzonych w określonych krajach. Dla dzisiejszego czytelnika „Przegląd” stanowi m.in. zapis historii filozofii I połowy XX w. Tytułem przykładu wystarczy przejrzeć pierwsze roczniki, które wyszły po II wojnie światowej. Po okresie sześcioletniej separacji Polaków od filozofii światowej „Przegląd” informował o egzystencjalizmie, marksizmie, neoscholastyce, jeśli idzie o kierunki, ale i w innym planie — o filozofii we Francji, Belgii, Związku Radzieckim i Stanach Zjednoczonych. Informował także o pięćdziesięciu latach XX-wiecznej filozofii polskiej w formie relacji z życia filozoficznego we wszystkich akademickich ośrodkach Polski. Owe 50 lat było liczone od roku 1898, a więc od roku powstania pisma. I nie był to rachunek bezzasadny. Tatarkiewicz, obchodzący w roku 1948 jubileusz na stanowisku redaktora, miał pełne prawo łączyć 50 lat filozofii w Polsce i 50 lat „Przeglądu”. W rzeczy samej, filozofia polska pierwszej połowy XX w. tworzyła się w przeważającej mierze na łamach „Przeglądu”.

W długiej historii pisma ukazał się cały szereg zeszytów specjalnych. Były to: *Eniergietyka* (III, 3 — cyfra rzymska oznacza tom, a arabska zeszyt; rok wydania oblicza się dodając do 1897 liczbę sygnującą numer tomu; roczniki XLIII—XLV odpowiadają latom 1947, 1948 i 1949), *Co to*

jest filozofia? (IV, 4), *Spencer* (VII, 2), *Metoda w etyce* (IX, 1), *Przyczynowość* (IX, 2—3), *Księga pamiątkowa Sekcji Filozoficznej X Zjazdu Lekarzy i Przyrodników* (X, 4), *Księga pamiątkowa ku uczczeniu 25-letniej działalności nauczycielskiej Kazimierza Twardowskiego* (XXIII, 1—4), *200-setna rocznica urodzin Kanta* (XXVII, 3—4), *Księga pamiątkowa I Polskiego Zjazdu Filozoficznego we Lwowie* (XXX, 4), *Księga pamiątkowa II Polskiego Zjazdu Filozoficznego w Warszawie* (XXXI, 1—2), ukazała się także wersja francuska, nie należąca do ciągłej numeracji pisma, *Odczyty polskie na Międzynarodowym Zjeździe Filozoficznym w Oxfordzie* (XXXIII, 4), *Księga pamiątkowa Kola Filozoficznego Słuchaczy Uniwersytetu Warszawskiego* (XXXV, 4), *Odczyty polskie na Międzynarodowym Zjeździe Filozoficznym w Pradze* (XXXVII, 4), *Księga pamiątkowa III Polskiego Zjazdu Filozoficznego w Krakowie* (XXXIX, 4), *Odczyty polskie na Międzynarodowym Zjeździe Filozoficznym w Paryżu* (XL, 1), *300-lecie „Rozprawy o metodzie”* (XL, 2), *Pięćdziesiąt lat filozofii w Polsce* (XLIV, 1—3), *Estetyka współczesna* (XLV, 1), *Filozofia i pokój* (XLV, 2) — ten ostatni zeszyt jest bodaj pierwszym w świecie zbiorowym przedsięwzięciem poświęconym filozoficznym studiom pacyfistycznym.

Z inicjatywy Weryhy „Przegląd” ogłosił szereg konkursów na prace filozoficzne. Kolejnymi tematami były: metoda w etyce, przyczynowość, wyjaśnienie i opis — nagrodzone i wyróżnione prace złożyły się na treść zeszytów specjalnych, a zamierzeniem konkursów było stymulowanie rodzimej twórczości filozoficznej. Pismo patronowało także edytorstwu książek filozoficznych. W ramach serii „Wydawnictwa Przeglądu Filozoficznego” ukazało się przed I wojną światową ponad 60 pozycji książkowych, m.in. *Jakub Boehme* Mickiewicza, *Pierwiastki indywidualne w socjologii* Abramowskiego, *Co to jest sztuka* Tolstoja, *Psychologia uczuć* Ribota, *Teorie i wyniki badań psychologicznych* Heinricha, *Odczyty popularnonaukowe* Macha, *O podstawie moralności* Schopenhauera, *Platon* Windelbanda, *Wstęp do filozofii* Wundta, *Filozofia dziejów* Simmla, *Zagadnienie wartości w filozofii* i *Humanizm i poznanie* Znanieckiego, *W obronie wiary* Jamesa, *W sprawie filozofii naukowej* Avenarius, *Teoria logiki* Biegańskiego. Seria „Przeglądu” była bardzo ważnym przedsięwzięciem w trudnym okresie zaborów.

Był „Przegląd” terenem wielu dyskusji i polemik, niejednokrotnie bardzo ostrych. Już w pierwszym tomie zacięty spór na temat podstaw filozofii wiedli Adam Mahrburg i Kazimierz Twardowski — później dołączył do nich Władysław Heinrich. W latach dwudziestych Roman Ingarden polemizował z Tadeuszem Kotarbińskim na temat doświadczenia wewnętrznego, Leon Chwistek z Ingardenem na temat fenomenologii, a Czesław Znamierowski z Witoldem Wilkoszem na temat nauk normatywnych. W latach trzydziestych Jan Łukasiewicz gwałtownie bronił logiki przed atakami ks. Augustyna Jakubiśiaka. Także w latach trzydziestych dyskutowano o nauczaniu filozofii w szkołach średnich, o kształcie podręcznika propedeutyki filozofii i o organizacji uczniowskiego kółka filozoficznego — „Przegląd” nie stronił od problemów z pozoru odległych od „wielkiej filozofii”. Ale o obliczu pisma naukowego nie decyduje dział polemik i dyskusji, ani działalność informacyjna, ani ilość i tematy zeszytów specjalnych. I chociaż są to rzeczy ważne, a nawet bardzo ważne, to odbiorcę najbardziej interesuje treść rozpraw. Tych, jak już podałem wyżej, znajdujemy w „Przeglądzie” z górą 700, napisanych przez 250 autorów. Wśród nich są niemal wszyscy, którzy odegrali jakąś rolę w pol-

skim życiu filozoficznym w latach 1898—1949. Wedle mego rozeznania w tym marginesie ukrytym w „niemal wszyscy” pozostają Leon Petrażycki, który nic nie opublikował w ogóle po I wojnie światowej oraz kilku logików ze szkoły warszawskiej, ale byli to przede wszystkim matematycy. Mówiąc zaś o tych, którzy „odegrali jakąś rolę”, mam na myśli profesjonalnych filozofów, a nie filozofujących przedstawicieli pozafilozoficznych specjalności. Ci ostatni często gościli na łamach „Przeglądu” m.in. matematycy — Samuel Dickstein, Władysław Gosiewski, Zygmunt Janiszewski, Kazimierz Kuratowski, Waław Sierpiński, Witold Wilkosz i Stanisław Zaremba, fizyk — Czesław Białobrzeski, prawnicy — Jerzy Lande i Julian Makarewicz, językoznawcy — Jan Baudoin de Courtenay i Witold Doroszewski, lekarze — Władysław Biegański, Ludwik Fleck, Stanisław Kramsztyk i Władysław Szumowski, etnograf — Kazimierz Moszyński, socjologowie — Ludwik Gumpłowicz, Ludwik Krzywicki i Florian Znaniecki, indianista — Stanisław Schayer, germanista — Zygmunt Łempicki, historycy literatury polskiej — Piotr Chmielowski i Juliusz Kleiner, historyk literatury i kultury antycznej — Tadeusz Zieliński, krytyk literacki — Michał Treter, sławista i teoretyk kultury — Marian Zdziechowski i, wreszcie, Stefan Żeromski. Niejeden z wyżej wymienionych publikował po prostu prace z filozofii, gdyż czuł się bardziej filozofem, aniżeli np. lekarzem (Biegański, Szumowski). Jeśli zaś idzie o filozofów zawodowych, to wśród pierwszych autorów „Przeglądu” znajdujemy m.in. Edwarda Abramowskiego, Stanisława Brzozowskiego, Władysława Heinricha, Janinę Kodisową, Władysława M. Kozłowskiego, Adama Mahrburga, Juliana Ochorowicza, Maurycego Straszewskiego, Henryka Struvego, Kazimierza Twardowskiego i Władysława Weryhę. W pierwszej dekadzie XX w. zaczęli publikować w „Przeglądzie” m.in. Benedykt Bornstein, Jan Łukasiewicz, Witold Rubczyński, Edward Stamm, Mścisław Wartenberg i Adam Zieleńczyk, a w drugim dziesięcioleciu naszego stulecia jako autorzy pojawili się m.in. Kazimierz Ajdukiewicz, Leon Chwistek, Tadeusz Czeżowski, Roman Ingarden, Tadeusz Kotarbiński, Stanisław Leśniewski, Władysław Tatarkiewicz, Daniela Tennerówna-Gromska, Władysław Witwicki, Zygmunt Zawirski i Czesław Znamierowski. W okresie międzywojennym pisali w „Przeglądzie” m.in. (poza już wymienionymi) Walter Auerbach, Leopold Blaustein, Innocenty Bocheński, Izydora Dąbska, Henryk Elzenberg, Bolesław Gawecki, Janina Hosiasson-Lindenbaumowa, Henryk Jordan, Maria Kokoszyńska, Mieczysław Kreutz, Adam Krokiewicz, Wincenty Lutosławski, Henryk Mehlberg, Joachim Metallman, Maria i Stanisław Ossowsy, Edward Poznański, Jan Salamucha, Bolesław Sobociński, Dina Szejnberg, Stefan Szuman, Stefan Świeżawski, Alfred Tarski i Stanisław Ignacy Witkiewicz. Po II wojnie światowej „zdażyli” jeszcze w „Przeglądzie” zadebiutować m.in. Andrzej Grzegorzcyk, Stefan Morawski, Adam Schaff i Klemens Szaniawski.

Zakładając pismo Weryho obawiał się, czy krajowa produkcja filozoficzna zdoła wypełnić zapotrzebowanie redakcji, a w związku z tym planowano publikowanie rozpraw autorów zagranicznych w polskim tłumaczeniu; w numerze pierwszym znalazła się praca szwajcarskiego filozofa Ludwika Steina. Okazało się jednak, że obawy Weryhy były ponne — w posiadaniu redakcji był zawsze nadmiar prac autorów polskich, a rozprawy filozofów zagranicznych ukazywały się później nader sporadycznie.

Kształtowanie poziomu naukowego pisma musiało trwać przez pewien okres. Jest to całkowicie zrozumiałe, jeśli weźmie się pod uwagę szczupłość polskiej kadry filozoficznej na przełomie XIX i XX w. oraz to, że

na przełomie stuleci zarysował się pewien kryzys filozofii — stare idee były przeżytkiem, a nowe dopiero się pojawiały i nie były powszechnie znane. W historii „Przeglądu” można wyróżnić dwa okresy. Pierwszy z nich obejmuje lata od założenia pisma do, mniej więcej, końca I wojny światowej; był to „czas dojrzewania”. Okres drugi to lata pozostałe, można rzec „złoty wiek” pisma. Nie miejsce tutaj na dokładne omówienie owej ewolucji, korespondującej zresztą z ewolucją jakościową polskiej filozofii i eksplozją intelektualną po odzyskaniu niepodległości. Na jedną kwestię chciałbym jednak wskazać. Filozofia polska rozwijała się w miarę rozwoju jej akademickich form istnienia, a jej poziom i, co za tym idzie, poziom „Przeglądu”, był rezultatem nauczycielskiej działalności Kazimierza Twardowskiego, a później jego i jego uczniów, piastujących większość katedr filozoficznych w Polsce. Jednakże „Przegląd Filozoficzny” nie był w żadnej mierze organem szkoły lwowsko-warszawskiej, a zgodnie z programem Weryhy—Twardowskiego był forum dostępnym dla wszelkich orientacji filozoficznych. Twardowski w przemówieniu inauguracyjnym działalność Polskiego Towarzystwa Filozoficznego (1904) mówił:

Polskie Towarzystwo Filozoficzne nie będzie służyło żadnemu kierunkowi filozoficznemu wyłącznie, albowiem pragnie objąć sobą wszystkie kierunki. Chce być wolnym od wszelkiej jednostronności, chce być jak najbardziej wszechstronnym.

I to samo odnosi się do „Przeglądu Filozoficznego”, który służył wszystkim kierunkom filozoficznym uprawianym w Polsce i wszystkim dyscyplinom filozoficznym.

Mówiąc o pierwszym okresie „Przeglądu” jako o okresie „dojrzewania”, nie mam zamiaru sugerować, że wśród opublikowanych wówczas w piśmie artykułów nie ma rzeczy cennych. Wśród nich na pewno mieszczą się: *Co to jest nauka?* Mahrburga (I, 1), *Wstęp do metodologii ekonomii politycznej* Grabskiego (II, 3—4), *Dusza i ciało* Abramowskiego (IV, 2), *Co to jest filozofia?* Brzozowskiego (VI, 4), *O psychicznych podstawach zjawisk językowych* Baudonina de Courtenay (III, 2), *Kantowska argumentacja przeciwko idealizmowi* Wartenberga (III, 2), *Analiza i konstrukcja pojęcia przyczyny* Łukasiewicza (IX, 1), tego autora *Logika i psychologia* (X, 4) i *O pojęciu wielkości* (XIX, 1), seria prac Leśniewskiego: *Przytyczek do analizy zdań egzystencjalnych* (XIV, 1), *Próba dowodu ontologicznej zasady sprzeczności* (XV, 2), *Krytyka logicznej zasady wyłączonego środka* (XVI, 2) oraz *Czy klasa klas nie podporządkowanych sobie jest podporządkowana sobie?* (XVII, 3), *Spór o Platona* Tarkiewicza (XIV, 3), *Zagadnienie istnienia przyszłości* Kotarbińskiego (XVI, 1), *O realizmie i idealizmie w matematyce* Janiszewskiego (XIX, 3), *Trzy odczyty odnoszące się do pojęcia istnienia* Chwistka (XX, 3—4). Nawet jeśli przyjąć, że dla dzisiejszego czytelnika są to prace ważne jedynie z historycznego punktu widzenia, to trzeba pamiętać, że odegrały niepośrednią rolę w dalszym rozwoju filozofii polskiej — wystarczy przypomnieć znaczenie artykułu Łukasiewicza na temat stosunku logiki i psychologii czy rolę rozważań Kotarbińskiego na temat przyszłości w kształtowaniu idei, które legły u podstaw logiki wielowartościowej.

Nie jest rzeczą możliwą wymienić tutaj wszystkie warte wzmianki rozprawy z okresu „złotego wieku” pisma. Wybiórczą informację wypada zacząć od logiki, polskiej specjalności filozoficznej. Znajdujemy w „Przeglądzie” ważny cykl Leśniewskiego *O podstawach matematyki* (XXX—XXXIV), artykuły Łukasiewicza: *Logika dwuwartościowa* (XXIII),

Z historii logiki zdań (XXXVII, 4) — owe „najciekawsze dwadzieścia stron, jakie napisano o historii logiki”, wedle znanej wypowiedzi Heinricha Scholza; dalej prace Tarskiego: *O wyrazie pierwotnym logistyki* (XXVI, 1) — praca doktorska tego, jednego z największych w historii, logików, *Z badań metodologicznych nad definiowalnością terminów* (XXXVII, 4), *O ugruntowaniu naukowej semantyki* (XXXIX, 1) i *O pojęciu wynikania logicznego* (XXXIX, 1) — dwie ostatnie prace to referaty Tarskiego wygłoszone w Paryżu (1935), zawierające popularny wykład idei, które zrewolucjonizowały logikę i filozofię XX w., i rozprawy Chwistka: *Antynomie logiki formalnej* (XXIV, 3—4), *Zasady czystej teorii typów* (XXV, 3) — zwięzły wykład tzw. prostej teorii typów. Weryho w słowie wstępnym pytał: „Czy myśl polska tak jest upośledzona, że nic własnego do skarbcza wiedzy ludzkiej dorzucić nie może?” Logicy polscy odpowiedzieli (w dużej mierze na łamach „Przeglądu”) na to pytanie w sposób, który może najlepiej wyraził Tadeusz Kotarbiński: polski logik brzmi jak włoski tenor.

Dalej będę mówił o autorach (niektórych) i ich pracach (także niektórych), bez podawania szczegółów bibliograficznych. A więc Kotarbiński prezentował swój reizm oraz metodologię Bacona, Ajdukiewicz ogłosił swe znakomite artykuły: o transcendentnym idealizmie, logice i doświadczeniu oraz epistemologii i semiotyce, Tatarkiewicz — o poetyce Arystotelesa i rodzajach sądów etycznych, Czeżowski — o uogólnieniach logiki klasycznej i klasyfikacji rozumowań, Ingarden — o fenomenologii, rozwoju filozofii Husserla i formie oraz treści dzieła sztuki, Gawecki i Zawirski — o filozofii fizyki. A także należy wspomnieć o pracach z historii logiki Bocheńskiego i Salamuchy (kontynuacja programu Łukasiewicza), metodologicznej twórczości Hosiasson-Lindenbaumowej, Sztejnberg, Poznańskiego, Mehlberga, Kokoszyńskiej i Metallmana, wnikliwych studiach Schayera o filozofii indyjskiej, semiotycznych pracach Dąbmskiej i Ossowskich, fenomenologicznych analizach Blausteina, etycznych i estetycznych szkicach Elzenberga, filozoficznoprawnych studiach Landego i Znamierowskiego, niespokojnych poszukiwaniach Witkacego, psychologicznych artykułach Kreutzta. „Przegląd” poświęcił też wiele uwagi historii filozofii polskiej — na ogólną liczbę 220 rozpraw z historii filozofii blisko czwarta część dotyczy właśnie historii filozofii rodzimej, a jest to sporo, zważywszy, że temat nie był programowo faworyzowany.

Kryteria osiągnięć filozoficznych nie są proste. W najszcześniejszej sytuacji są logicy, których prace zawsze można dokładnie ocenić z punktu widzenia nowatorstwa, jakości wykonania i, wreszcie, recepcji. Logika polska nie wymaga reklamy — została wystarczająco oceniona i doceniona w świecie, m.in. dzięki temu, że szereg prac Łukasiewicza, Leśniewskiego, Chwistka i Tarskiego zostało opublikowanych w językach obcych (także tych z „Przeglądu”); ale i tak znane są przypadki uczenia się języka polskiego tylko po to, aby móc czytać *O podstawach matematyki* Leśniewskiego. Niejednokrotnie słyszy się najwyższe słowa uznania pod adresem Twardowskiego, Ajdukiewicza, Kotarbińskiego czy Ingardena jako filozofów, gdy ich prace zostają uprzyświecone światowej publiczności filozoficznej. A dzieje się to w kilkadziesiąt lat po ich opublikowaniu w oryginale, najczęściej właśnie w „Przeglądzie”. Piszący te słowa żywi głębokie przekonanie, że szereg prac opublikowanych w „Przeglądzie” weszłoby na stałe do międzynarodowej klasyki filozoficznej, gdyby np. pismo było redagowane także w wersji obcojęzycznej.

Słowo wstępne do jakiegoś przedsięwzięcia edytorskiego traktuje się jako deklarację, a często jako taką deklarację, o której można zapomnieć, gdyż nie deklaracje są ważne, ale dalsza praktyka. Godzi się zatem powiedzieć, że inauguracyjne słowa Weryhy mogły być przedrukowywane w każdym zeszycie pisma i to nie jako wstęp, ale jako podsumowanie. Jako podsumowanie, gdyż w dużej mierze dzięki „Przeglądowi” zostały „skupione siły naukowe”, „zachęcono specjalistów do uwzględniania zasadniczych teoretycznych podstaw ich specjalności”, „zachęcono młode siły do badań filozoficzno-naukowych” (z 250 autorów „Przeglądu” olbrzymia większość miała właśnie w „Przeglądzie” swój debiut naukowy), „dano ogółowi poważne lektury oraz powiadamiono go o ruchu naukowym w kraju i za granicą”, „pokazano, że myśl polska potrafi coś dodać do skarbcza wiedzy ludzkiej”. Język „Przeglądu” był językiem technicznym, ale i przystępnym dla „szerokiego ogółu inteligentnego”. I ogół ten chętnie do pisma zaglądał — jeszcze dzisiaj pojawiają się ciągle w antykwariatach całe roczniki i pojedyncze numery pisma, widomy to dowód, że było ono nie tylko czytane, ale i kupowane przez zainteresowanych filozofią. A jeśli już mowa o języku „Przeglądu”, to trzeba koniecznie zaznaczyć, że polski język filozoficzny był kształtowany głównie przez to właśnie pismo. Dla sprawiedliwości trzeba przypomnieć, że „Przegląd” nie był jedynym forum filozofii polskiej. Wspomniałem wyżej o „Ruchu Filozoficznym”. Od 1923 r. wychodził w Krakowie „Kwartalnik Filozoficzny”, a od 1935 — obcojęzyczne „Studia Philosophica”. Pisma te odegrały dużą rolę w kształtowaniu oblicza filozofii polskiej, ale rola decydująca przypadła „Przeglądowi”, taka też była świadomość ogółu polskich filozofów.

Słyszałem przed laty taką oto historyjkę. Pewien turysta wędrujący po górach spotkał pasterza czytającego... „Przegląd Filozoficzny”. Niecodzienny widok skłonił turystę do bliższego zbadania sprawy. Okazało się, że ów pasterz znalazł zgubiony przez kogoś zeszyt pisma i z nudów zaczął go czytać. Lektura okazała się na tyle interesująca, że zaprenumerował „Przegląd” i rozpoczął zbieranie książek filozoficznych, o których istnieniu dowiadywał się z pisma i oczywiście z kolejno czytanych pozycji. Nauczył się sam języka niemieckiego, aby czytać dzieła Spinozy, których niemieckie przekłady były wzmiankowane w „Przeglądzie”. Na własne potrzeby stworzył cały system filozoficzny, bliski spinozjańskiemu panteizmowi. Bohater tej opowieści traktował filozofię jako najważniejszą rzecz w swoim życiu, a skrzynka z książkami była najważniejszym sprzętem w prostym pasterskim szałasie. Nie przytaczam tej historyjki po to, aby sugerować, że dzięki „Przeglądowi” filozofia „trafiała pod strzechy”, chociaż — jak mi się zdaje — mało periodyków filozoficznych mogłoby zachęcić pasterzy do zainteresowania się filozofią.

I niech mi będzie wolno zakończyć wspomnieniem osobistym. W 1958 r., jako student I roku prawa, miałem przygotować na ćwiczenia z teorii państwa i prawa referat o dogmatyce prawa jako nauce. W artykule, który miał być podstawą referatu, znalazłem odwołanie się do wspomnianego wyżej artykułu Tarskiego *O ugruntowaniu naukowej semantyki*. Ponieważ miałem pewne wątpliwości interpretacyjne, postanowiłem przeczytać ten artykuł. W ten sposób zetknąłem się po raz pierwszy z „Przeglądem”. Przeczytałem nie tylko artykuł Tarskiego, ale i cały zeszyt. Od tego dnia zacząłem regularnie uczęszczać na seminarium filozoficzne na UJ — tam zapoznawałem się z kolejnymi, a raczej różnymi tomami pisma. Kiedy dwa lata później podjąłem normalne

studia filozoficzne, rychło zrozumiałem, jak wiele dał mi kontakt z „Prze-
glądem” i filozofią prezentowaną na jego łamach. A szkic niniejszy
traktuję jako spłatę długu wówczas zaciągniętego wobec „Przeglądu Fi-
lozoficznego” — jednego z najlepszych czasopism filozoficznych XX w.

Autoreferaty z odczytów i wykładów

TADEUSZ KUBIŃSKI: Teorie drugiego rzędu charakteryzujące pojęcie sprawstwa (Polskie Towarzystwo Filozoficzne, Oddział we Wrocławiu, 1 IX 1983 r.)

1. UWAGI WSTĘPNE. Pojęcie sprawstwa należy do najważniejszych pojęć prakseologii, czyli teorii działania skutecznego. Tadeusz Kotarbiński wskazywał na potrzebę aksjomatyzacji prakseologii, czy choćby jej fragmentów. Podobne idee rozwijał G. H. von Wright budując logiki czynów.

Skromnym zadaniem tej pracy jest naszkicowanie pewnych teorii aksjomatycznych, w których pojęcie sprawstwa i pewne inne (zaniechania, postawy trzeciej) będą scharakteryzowane za pomocą układu aksjomatów naprzód elementarnych, później drugiego rzędu. Aksjomaty zostaną wzbogacone układem definicji precyzujących takie np. pojęcia, jak równoważność czynników działających, równosilność zdarzeń, współsprawstwo, bycie czynnikiem (względnie zdarzeniem) minimalnym.

W wyrażeniach postaci „ x sprawił b ”, które występować będą w teoriach szkicowanych poniżej, x jest czynnikiem działającym, a b jest pewnym zdarzeniem sprawionym przez x . W wyrażeniach „Tylko czynniki ze zbioru X sprawiły wszystkie zdarzenia ze zbioru B ”, które także będą występowały w teoriach rozważanych poniżej, X jest zbiorem czynników działających, a B jest zbiorem zdarzeń. Teorie przedstawione niżej są dwuwarstwowe. Wyróżnia się mianowicie warstwę czynników oraz warstwę zdarzeń.

Teorie rozważane w tej pracy można uważać za punkt wyjścia formalizacji większych obszarów prakseologii.

Teoriom, opisującym różne postawy wobec zmian, wśród nich sprawstwa i zaniechania, poświęciłem prace następujące: 1. *Logiki czynów i ich semantyka* (1972), 2. *On logics of deeds* (1972), 3. *On foundations of deontic logic* (1976), 4. *Wyrażenia z kwantifikatorami w logikach zmiany i logikach czynów* (1978), 5. *Twierdzenia o pełności dla pewnej klasy elementarnych teorii czynów* (1979), 6. *O realizacji programu von Wrighta budowy teorii deontycznych* (1980), 7. *Pewne klasy elementarnych teorii czynów* (1983).

2. JĘZYK ELEMENTARNY L . Alfabet języka elementarnego L składa się ze zmiennych indywiduowych i ze stałych. Są dwie warstwy zmiennych indywiduowych: warstwa czynników x, y, z, \dots oraz warstwa zdarzeń b, c, d, \dots . Do stałych alfabetu zalicza się spójniki klasycznego rachunku zdań, dwa znaki identyczności ($=$, id), kwantyfikatory wiążące zmienne indywiduowe obu

warstw (Π , Σ), orzeczniki dwuargumentowe s , t oraz u , orzeczniki jednoargumentowe G i H oraz nawiasy okrągłe.

Formuły atomowe języka elementarnego L są postaci: sxb , txb , uxb , $x=y$, $idbc$, Gx i Hb . Czyta się je odpowiednio: x sprawił b , x zaniechał sprawienia b , x zajął postawę trzecią wobec b , x równa się y , b równa się c , x jest czynnikiem, b jest zdarzeniem. Ten sposób interpretacji orzeczników s , t oraz u nazywam prakseologicznym. Wszelką relację łączącą czynnik ze zdarzeniem, która nie jest ani relacją sprawstwa ani też relacją zaniechania, nazywam zajęciem postawy trzeciej. O liczne przykłady zajmowania postawy trzeciej bardzo łatwo.

Formuły postaci sxb , txb oraz uxb można czytać odpowiednio: x ma obowiązek czynić b , x owoi nie wolno czynić b , x może — chociaż nie musi — czynić b . W ten sposób otrzymuje się interpretację deontyczną orzeczników s , t oraz u .

Uściślając interpretację prakseologiczną, podaną powyżej, można by dodać, że czynniki działające rozpatruje się w tej pracy w ustalonym przedziale czasowym t_0 . Dlatego nie ma potrzeby rozważania formuł atomowych postaci „ w sprawił b w czasie t ”, „ x zaniechał sprawienia b w czasie t ”, „ x zajął postawę trzecią wobec b w czasie t ”, a więc formuł z trzema zmiennymi indywidualnymi x , b oraz t .

Język elementarny L jest to najmniejszy zbiór zawierający wszystkie formuły atomowe, zamknięty na łączenie formuł spójnikami, poprzedzanie formuł kwantyfikatorami oraz ujmowanie formuł w nawiasy okrągłe.

3. AKSJOMATY I DEFINICJE. Aksjomatami są formuły:

- A 1. Gx ,
A 2. Hb .

Aksjomatem zupełności jest formuła

- A 3. $sxb \vee txb \vee uxb$.

Aksjomatami rugowania negacji są formuły

- A 4. $\sim sxb \leftrightarrow txb \vee uxb$,
A 5. $\sim txb \leftrightarrow uxb \vee sxb$,
A 6. $\sim uxb \leftrightarrow sxb \vee txb$.

Aksjomaty powyższe nazywać będą bazowymi. W sposób ogólnikowy charakteryzują one pojęcie sprawstwa i pozostałe pojęcia pierwotne. Pojęcia pierwotne są zależne.

Rozszerzam język elementarny L wprowadzając definicje następujące:

- D 1. $rx y \leftrightarrow \Pi b (sxb \leftrightarrow syb)$.

Formułę $rx y$ czyta się: czynniki x i y są równoważne. W szczególności, są równoważne dwa czynniki, które niczego nie sprawiły. Są też równoważne dwa czynniki, które sprawiły wszystkie zdarzenia.

- D 2. $Rbc \leftrightarrow \Pi x (sxb \leftrightarrow sxc)$.

Formułę Rbc odczytuje się: zdarzenia b i c są równosilne.

- D 3. $wxy \leftrightarrow \Sigma b (sxb \wedge syb)$,
D 4. $Wbc \leftrightarrow \Sigma x (sxb \wedge sxc)$.

Formułę wxy czyta się: czynniki x i y są współsprawcami. Wyrażenie Wbc jest zaś odczytywane: zdarzenia b oraz c są dziełem wspólnym. Pojęcie współsprawstwa można by w sposób naturalny uogólnić przyjmując określenie następujące:

$$w_n x_1 \dots x_n \leftrightarrow \sum b (s x_1 b \wedge \dots \wedge s x_n b),$$

gdzie $n > 1$. Oczywiście $w_2 xy \leftrightarrow wxy$. W sposób analogiczny daje się uogólnić pojęcie bycia dziełem wspólnym.

Stałe r, R, w oraz W są rzecznikami dwuargumentowymi. Wzbogaca się nimi alfabet języka elementarnego L .

Oto dalsze definicje.

$$\begin{aligned} \text{D 5.} \quad & \text{min}x \leftrightarrow \sum b s x b \wedge \prod c \prod y (s x c \rightarrow s y c), \\ \text{D 6.} \quad & \text{MIN}b \leftrightarrow \sum x s x b \wedge \prod c \prod y (s y c \rightarrow s y b). \end{aligned}$$

Wyrażenie $\text{min}x$ czyta się: x jest czynnikiem minimalnym. Wyrażenie $\text{MIN}b$ odczytuje się: b jest zdarzeniem minimalnym. Stałe min oraz MIN są rzecznikami jednoargumentowymi. Czynniki minimalne są to czynniki, które coś sprawiły oraz sprawiły tylko to, co zostało sprawione przez wszystkie czynniki. Zdarzenia minimalne są to zdarzenia, które przez coś zostały sprawione, a przy tym jeśli pewien czynnik coś sprawił, to sprawił także zdarzenie minimalne.

$$\begin{aligned} \text{D 7.} \quad & P \leftrightarrow \prod x \prod y \prod b (s x b \wedge s y b \rightarrow x = y), \\ \text{D 8.} \quad & Q \leftrightarrow \prod x \prod b \prod c (s x b \wedge s x c \rightarrow \text{id}bc). \end{aligned}$$

P i Q są stałymi zdaniowymi. Stałą P odczytuje się: Każde zdarzenie ma co najwyżej jednego sprawcę. Stałą Q zaś czyta się: Każdy czynnik sprawia co najwyżej jedno dzieło.

Aksjomaty bazowe charakteryzują relacje s, t i u w sposób bardzo słaby. Dodając do tych aksjomatów aksjomaty nowe moglibyśmy otrzymać głębszą nieco charakterystykę rozważanych trzech relacji. Dodając np. do aksjomatów bazowych stałe zdaniowe P oraz Q stwierdzilibyśmy, że relacja sprawstwa jest funkcją różnowartościową, tzn. każdy czynnik sprawia co najwyżej jedno zdarzenie oraz każde zdarzenie jest sprawione przez co najwyżej jeden czynnik. Dodając zaś do aksjomatów bazowych zdanie $\prod x w x x$ orzeklibyśmy, że każdy czynnik coś sprawia.

4. NIEKTÓRE TWIERDZENIA ELEMENTARNE. Z aksjomatów bazowych oraz definicji powyższych można wyprowadzić następujące twierdzenia (korzystając z klasycznych reguł dowodzenia).

$$\begin{aligned} (1) \quad & r x y \wedge (s x b \vee s y b) \rightarrow w x y, \\ (2) \quad & R b c \wedge (s x b \vee s x c) \rightarrow W b c. \end{aligned}$$

Twierdzenie (1) podaje prosty warunek wystarczający współsprawstwa dwóch czynników, a twierdzenie (2) warunek wystarczający bycia dziełem wspólnym.

$$\begin{aligned} (3) \quad & r x y \rightarrow (\text{min}x \leftrightarrow \text{min}y), \\ (4) \quad & R b c \rightarrow (\text{MIN}b \leftrightarrow \text{MIN}c). \end{aligned}$$

Twierdzenie (3) formułuje warunek wystarczający równoważności minimalności czynników. Twierdzenie (4) podaje zaś warunek podobny dla zdarzeń minimalnych.

$$\begin{aligned} (5) \quad & \text{min}x \rightarrow w x x, \\ (6) \quad & \text{MIN}b \rightarrow W b b. \end{aligned}$$

Relacje współsprawstwa oraz bycia dziełem wspólnym nie są zwrotne. Czynnik, który niczego nie sprawił, nie jest współsprawcą z jakimkolwiek czynnikiem. Nie jest więc też współsprawcą z sobą samym. Podobnie ze zdarzeniami. Twierdzenia (5) i (6) podają pewne proste warunki wystarczające zwrotności tych relacji.

$$(7) \quad \text{min}x \wedge \text{min}y \rightarrow wxy,$$

$$(8) \quad \text{MIN}b \wedge \text{MIN}c \rightarrow Wbc.$$

Twierdzenia (7) i (8) są podobne do twierdzeń (1) i (2). Formułują pewne warunki wystarczające współsprawstwa i bycia dziełem wspólnym.

$$(9) \quad Q \wedge \text{min}x \wedge \text{min}y \rightarrow x=y,$$

$$(10) \quad P \wedge \text{MIN}b \wedge \text{MIN}c \rightarrow idbc.$$

Twierdzenia (9) i (10) podają pewne warunki wystarczające równości czynników i równości zdarzeń.

W twierdzeniach (11) i (12) występują kwantyfikatory $\Sigma 1b$ oraz $\Sigma 1x$, które czyta się odpowiednio: istnieje dokładnie jedno zdarzenie b , istnieje dokładnie jeden czynnik x . Wyrażenie postaci $\Sigma 1b\Phi$ jest skrótem wyrażenia $\Sigma b\Phi b \wedge \Pi c \Pi d (\Phi c \wedge \Phi d \rightarrow idcd)$. Podobnie określa się w języku L wyrażenie $\Sigma 1x\Phi x$.

$$(11) \quad Q \rightarrow (wxy \leftrightarrow \Sigma 1b (sxb \wedge syb)),$$

$$(12) \quad P \rightarrow (Wbc \leftrightarrow \Sigma 1x (sxb \wedge sxc)).$$

Twierdzenia (11) i (12) podają pewne warunki wystarczające. Pod tymi warunkami obowiązują pewne równoważności odnoszące się do współsprawstwa i bycia dziełem wspólnym.

$$(13) \quad Q \wedge wxy \wedge wyz \rightarrow wxz,$$

$$(14) \quad P \wedge Wbc \wedge Wcd \rightarrow Wbd.$$

Relacje współsprawstwa i bycia dziełem wspólnym nie są przechodnie. Może być tak, że x i y sprawili wspólnie pewne zdarzenie b , y i z sprawili wspólnie pewne zdarzenie c , różne od zdarzenia b , ale x i z niczego już wspólnie nie sprawili. Twierdzenia (13) i (14) podają pewne bardzo proste warunki wystarczające przechodności rozważanych relacji.

5. JĘZYK DRUGIEGO RZĘDU L_0 . Alfabet języka elementarnego L rozszerzam dodając zmienne postaci X, Y, \dots oraz zmienne postaci B, C, \dots . Zmienne postaci X, Y, \dots reprezentują zbiory czynników, a zmienne postaci B, C, \dots zbiory zdarzeń.

Formułami atomowymi języka L_0 są wszystkie formuły atomowe języka elementarnego L wraz z formułami postaci $rxxy, Rbc, wxy, Wbc, \text{min}x, \text{MIN}b, P$ oraz Q , a nadto formuły drugiego rzędu postaci $Xx, Xy, \dots Yx, Yy, \dots Bb, Bc, \dots Cb, Cc, \dots$

Język drugiego rzędu L_0 jest to najmniejszy zbiór zawierający wszystkie formuły atomowe tegoż języka, zamknięty ze względu na te wszystkie operacje co język L , a nadto ze względu na poprzedzanie formuł kwantyfikatorami wiążącymi zmienne drugiego rzędu X, Y, \dots oraz B, C, \dots

Formuły języka L_0 bez zmiennych wolnym nazywam zdaniami.

6. PEWNE DEFINICJE DRUGIEGO RZĘDU. Rozszerzam z kolei język L_0 wprowadzając definicje następujące:

$$\text{df 1.} \quad eX \leftrightarrow \Sigma xXx,$$

$$\text{df 2.} \quad fB \leftrightarrow \Sigma bBb,$$

$$\text{df 3.} \quad SAXB \leftrightarrow \Pi x \Pi b (Xx \wedge Bb \rightarrow sxb) \wedge eX \wedge fB,$$

$$\text{df 4.} \quad SEXB \leftrightarrow \Pi x \Pi b (Xx \wedge Bb \rightarrow \sim sxb) \wedge eX \wedge fB,$$

$$\text{df 5.} \quad SIXB \leftrightarrow \Sigma x \Sigma b (Xx \wedge Bb \wedge sxb),$$

$$\text{df 6.} \quad SOXB \leftrightarrow \Sigma x \Sigma b (Xx \wedge Bb \wedge \sim sxb),$$

$$\text{df 7.} \quad S_1XB \leftrightarrow \Pi x \Pi b (Bb \wedge sxb \rightarrow Xx) \wedge \Sigma x \Sigma b (Xx \wedge Bb \wedge sxb),$$

df 8. $S_2XB \leftrightarrow \sum x \sum b (Xx \wedge Bb \wedge sxb) \wedge \sum x \sum b (Xx \wedge Bb \wedge \sim sxb)$,

df 9. $S[k, m]XB \leftrightarrow \sum x_1.. \sum x_k \sum b_1.. \sum b_m (\sim x_1 = x_2 \wedge .. \wedge \sim x_{k-1} = x_k \wedge \sim idb_1b_2 \wedge .. \wedge \sim idb_{m-1}b_m \wedge Xx_1 \wedge .. \wedge Xx_k \wedge Bb_1 \wedge .. \wedge Bb_m \wedge \wedge s x_1 b_1 \wedge .. \wedge s x_k b_m)$, przy czym $k, m > 0$.

Orzeczniki $SA, SE, SI, SO, S_1, S_2, S[k, m]$ są dwuargumentowe. Jest ich nieskończenie wiele. Formułę $SAXB$ odczytuje się: wszystkie czynniki ze zbioru niepustego X sprawiły wszystkie zdarzenia ze zbioru niepustego B . Odczytanie formuł $SEXB, SIXB$ oraz $SOXB$ nie przedstawia trudności. Formułę S_1XB czyta się: tylko czynniki ze zbioru niepustego X sprawiły wszystkie zdarzenia ze zbioru niepustego B . Formułę S_2XB odczytuje się: tylko niektóre czynniki ze zbioru niepustego X sprawiły tylko niektóre zdarzenia ze zbioru niepustego B . Formułę $S[k, m]XB$ czyta się: co najmniej k czynników ze zbioru niepustego X sprawiło wspólnie co najmniej m czynników ze zbioru niepustego B .

Formuły $SAXB, .., S[k, m]XB$, określone powyżej, przypominają zdania kategoriacyjne logiki tradycyjnej, a także formuły sylogistyki deontycznej Zdzisława Ziembę. Definicje tych formuł pozwalają formułować twierdzenia przypominające tzw. twierdzenia wnioskowania bezpośredniego z logiki Arystotelesa.

Orzecznik SI nie jest potrzebny. Można go bowiem zdefiniować następująco:

$$SIXB \leftrightarrow S[1, 1]XB.$$

Dla wszelkich $k, m > 0$ jest prawdziwe twierdzenie następujące:

$$1. \quad S[k, m]XB \rightarrow SIXB.$$

Obowiązują też twierdzenia poniższe, bardzo łatwo wynikające z przyjętych definicji.

$$\begin{aligned} 2. \quad & SEXB \rightarrow \sim S[1, 1]XB, \\ 3. \quad & SAXB \rightarrow S[1, 1]XB, \\ 4. \quad & (S_1XB \vee S_2XB \vee SIXB) \rightarrow S[1, 1]XB, \\ 5. \quad & S_1XB \rightarrow SIXB. \end{aligned}$$

W definiensach wszystkich definicji podanych powyżej występował orzecznik s , nie występowały zaś orzeczniki t oraz u . Dlatego definicje powyższe są służyć na nazwę definicji typu s . Zmieniając w definicjach powyższych wszędzie orzecznik s na orzecznik t (na orzecznik u) otrzymalibyśmy definicje, które można by nazwać definicjami typu t (definicjami typu u). Ustalenie sensu intuicyjnego tych nowych definicji pozostawia się Czytelnikowi.

7. TEORIE SPRAWSTWA DRUGIEGO RZĘDU. Teorią T nazywać będą teorię opartą na aksjomatach bazowych oraz wszystkich definicjach elementarnych i nieelementarnych podanych powyżej. Z definiendów definicji drugiego rzędu otrzymuje przez podstawienie stałych za zmienne X oraz Y zdania następujące: $SAGH, SEGH, SIGH, SOGH, S_1GH, S_2GH, S[k, m]GH$ dla wszelkich $k, m > 0$. Każde z tych zdań można dołączyć jako nowy aksjomat do aksjomatyki teorii T otrzymując pewną teorię sprawstwa drugiego rzędu. Rozważę w sposób szkicowy pewne teorie rodzaju.

Zdanie $SAGH$ głosi, że wszystkie czynniki sprawiły wszystkie zdarzenia. Łatwo sprawdzić, że zdanie to jest równoważne na gruncie teorii T zdaniu $\prod x \prod b sxb$. Można je też zastąpić zdaniem $\prod x \prod b minx$.

Zdanie $SEGH$ głosi, że żaden czynnik nie sprawił żadnego zdarzenia. Zdanie $SEGH$ jest równoważne na gruncie aksjomatów bazowych formule $txb \vee \vee uxb$, którą można odczytać następująco: suma relacji zaniechania i postawy

trzeciej jest relacją pełną. W teorii, w której zdanie $SEG\bar{H}$ jest aksjomatem, twierdzeniami są formuły $rx\bar{y}$, Rbc , $\sim wxy$, $\sim minx$, $\sim MINb$, P , Q , $\sim S[k, m]$ GH dla $k, m > 0$, $\sim SIGH$, $\sim S_2GH$, S_1GH , $SOGH$.

Można stwierdzić, że w teorii T twierdzeniem jest implikacja $\Sigma xminx \rightarrow \rightarrow SIGH$. Implikacja odwrotna nie jest prawdziwa. Dodając do aksjomatów teorii T zdanie $\Sigma xminx$ otrzymalibyśmy zdanie $SIGH$ jako twierdzenie.

Niech $k > 1, m > 0$. Można udowodnić, że twierdzeniem teorii T jest implikacja $P \rightarrow \sim S[k, m]GH$. Dodając więc do aksjomatów teorii T zdanie $S[k, m]GH$ otrzymamy jako twierdzenie zdanie $\sim P$, a więc zdanie równoważne zdaniu $\Sigma x\Sigma y\Sigma b (sxb \wedge syb \wedge \sim x=y)$, czyli zdaniu $\Sigma x\Sigma y (wxy \wedge \sim x=y)$.

Niech wreszcie $k > 0, m > 1$. Implikacja $Q \rightarrow \sim S[k, m]GH$ jest twierdzeniem teorii T . Jeśli więc dodam do aksjomatów teorii T zdanie $S[k, m]GH$. to jako twierdzenie otrzymam zdanie $\sim Q$, które jest równoważne zdaniu $\Sigma b \Sigma c (Wbc \wedge \sim idbc)$.

Wydaje się, że rozszerzenia teorii T , naszkicowane powyżej, mogą stanowić punkt wyjścia budowy różnych obszerniejszych aksjomatycznych fragmentarycznych teorii prakseologicznych.

Wydać się może naturalnym wzmocnienie logiki, na której zbudowane są takie czy inne fragmenty prakseologii. Można by np. zamiast klasycznego rachunku zdań przyjąć którąś z logik modalnych. Wśród modalnych zaś do najprostszych i najbardziej intuicyjnych zaliczyłbym logiki Scroggsa.

BARBARA SZOTEK: Aleksander Tyszyński a polska filozofia narodowa (autoreferat pracy doktorskiej przedstawiony w czasie obrony w Uniwersytecie Śląskim 1 VI 1983 r.)

W rozprawie podjęta została próba zinterpretowania oraz określenia miejsca w dziejach filozofii polskiej poglądów filozoficznych Tyszyńskiego¹ — autora należącego do rzędu tych, którzy nie tylko walczyli o przypomnienie, ale także nowego spojrzenia na ich kierunki poszukiwań i rezultaty pracy badawczej.

Tyszyński nie ma jak dotąd nie tylko naukowej monografii, ale — jako filozof — także opracowań artykułowych. Stwierdzić można, że w ogóle nie był obiektem zainteresowania historyków filozofii. Po informacje o tym niestrudżonym współtwórcy i propagatorze idei polskiej filozofii narodowej sięgać trzeba do różnego rodzaju wypowiedzi oraz wspomnień o charakterze okolicznościowym i wyraźnie jednostronnie traktujących dorobek myśliciela.

¹ Aleksander Tyszyński, syn Erazma i Teresy z Sartynich, urodził się w Petersburgu 21 V 1811 r., a zmarł w Miassocie 5 XI 1880 r. Nie był jednak — jak podaje Czesław Jankowski — „czystej krwi” Litwinem. Rodzina Tyszyńskich w XVIII w. przeniosła się z województwa krakowskiego na Podole, a Erazm Tyszyński, porzuciwszy posadę państwową, osiadł pod Tulczynem i tu pojął za żonę Teresę Sartyni urodzoną na Wołoszczyźnie, a wychowaną we Lwowie. Jej matka zaś miała pochodzić z rodziny słowacko-węgierskiej. Por. C. Jankowski, *Aleksander Tyszyński, z powodu wydania zbiorowego jego „Pism krytycznych”*, Życie i Sztuka 1904, nr 25, s. 2; także K. Wójcicki, *Aleksander Tyszyński*, Kłosa 1866, t. 3, s. 181.

Jedynie większe opracowanie dotyczące biografii i działalności pisarskiej Tyszyńskiego stanowi wstęp do *Pism krytycznych* autorstwa ucznia Tyszyńskiego Piotra Chmielowskiego zatytułowany *Zarys biograficzno-literacki*. Zauważyć jednak trzeba, że Tyszyński dla współczesnych mu był przede wszystkim krytykiem literackim². Także Chmielowski we wspomnianym wstępie nie odbiega od przeważającego przekonania, że Tyszyński to krytyk i historyk literatury polskiej³. Również współcześnie czynione krótkie wzmianki w niektórych pracach dotyczących kultury polskiej traktują myśliciela jedynie jako pisarza, którego refleksja teoretyczna w całości mieści się w zjawisku szeroko rozumianej krytyki literackiej⁴.

W tej sytuacji piszący o poglądach filozoficznych autora *Amerykanki* musi rozpocząć przy poznawaniu dorobku piśmienniczego Tyszyńskiego od wykroczenia poza sugerowane opinie, jakoby był on postacią mało znaczącą w dziewiętnastowiecznym polskim ruchu filozoficznym, że jego dorobek stanowił margines wprawdzie odnotowany przez historię, ale daleki od oryginalności.

Pytając zatem o filozofię Tyszyńskiego i jej miejsce w nurcie polskiej filozofii narodowej nie można uznać, że pisarza tego i jego dorobku nie trzeba przedstawiać czytelnikowi, tym bardziej, że jego życie i działalność stanowią ważny komentarz do jego twórczości. Tyszyński nie był filozofem profesjonalnym, nie był nawet filozofem z wykształcenia, ale był człowiekiem wytrwale dążącym do konsekwentnego, ścisłego powiązania teorii z praktyką, co znalazło wyraz w tworzonej wówczas przezeń (równoległe z innymi myślicielami polskimi, np. Trentowskim, Libeltem) koncepcji filozofii polskiej jako filozofii praktycznej, którą nazwał „filozofią rzeczywistości” czyli „krytyką powszechną”⁵.

Aby jednak pokazać bardzo bogaty dorobek piśmienniczy Tyszyńskiego, obejmujący prace krytyczno-literackie, artykuły publicystyczne, rozprawy naukowe i twórczość poetycką we właściwym świetle, a więc na tle społecznych i doktrynalnych zagadnień epoki, aby, dalej, wyjaśnić, w jakiej mierze filozofia Tyszyńskiego — choć niekonsekwentna — była na swój sposób oryginalna w historii rozwoju myśli rodzimej, trzeba było rozpocząć od możliwie wszechstronnej i obiektywnej analizy jego twórczości obejmującej przeprowadzenie studiów rozpoznawczych, uporządkowanie jego dorobku, wniknięcie w teoretyczną warstwę jego poglądów i wreszcie określenie roli, jaką odegrał

² Por. wypowiedzi na ten temat jednego z najwybitniejszych krytyków warszawskich pięćdziesiątych lat XIX w., piszącego także pod pseudonimem A. Nowosielski, A. Marcinkowskiego w rec.: *Listy z N... O rozbiorach i krytykach p. Alex. Tyszyńskiego, wydanych p. M. Wolfa, we 3 tomach*, Petersburg 1854, „Gazeta Warszawska” 1854, nr 112, s. 3; także: wyjątek z listu A. Nowosielskiego, zawierający w sobie zdanie o tomie pierwszym dzieła A. Tyszyńskiego, *Rozbiory i krytyki*, „Gazeta Warszawska” 1856, nr 24, s. 4. (Odczytanie kryptonimu podaje za: *Bibliografia filozofii polskiej 1831—1864*, Warszawa 1960, s. 282). Także: K. Kaszewski, *Aleksander Tyszyński*, „Tygodnik Ilustrowany” 1866, nr 347, s. 228, oraz A. Świętochowski, *Pierwsze zasady krytyki powszechnej — napisał Aleksander Tyszyński b. Profesor Uniwersytetu Warszawskiego*, Warszawa 1870, „Przegląd Tygodniowy”, 1871, nr 2, s. 11.

³ P. Chmielowski, *Aleksander Tyszyński (Zarys biograficzno-literacki)*, [w:] A. Tyszyński, *Pisma krytyczne*, t. 1, Kraków—Petersburg 1904, s. XXXVIII.

⁴ Por. J. Ładyka, *Tyszyński Aleksander*, [w:] *Filozofia w Polsce. Słownik pisarzy*, Wrocław 1971, s. 411—412, a także: *Zarys dziejów filozofii polskiej 1815—1918*, pod red. A. Walickiego, Warszawa 1983, s. 99—101.

⁵ Por. C. Głombik, *Tradycja i interpretacje*, Warszawa 1978, s. 91.

w życiu intelektualnego środowiska polskiego na przestrzeni prawie półwiekowej swej działalności.

Charakterystyczne jest, że przystępując do rozbioru poglądów Tyszyńskiego i ustalenia ich miejsca w nurcie polskiej filozofii narodowej nie można było ograniczyć się do wypowiedzi autora mówiących bezpośrednio o filozofii. Wynikało to z kilku powodów, do których w pierwszym rzędzie zaliczam fakt, że ograniczenie zabiegów interpretacyjnych tylko do *expressis verbis* przedstawianych przez autora własnych poglądów filozoficznych prowadziłoby do metodycznie błędnych i rzeczowo ubogich wniosków, przede wszystkim dlatego, że w dorobku Tyszyńskiego brak tekstów przynoszących systematyczny wykład jego poglądów filozoficznych, a poza tym te poglądy i wypowiedzi dopiero wówczas okazują się lepiej zrozumiałe⁶, treściowo bogatsze i ciekawsze, jeżeli zostaną zaprezentowane na szerszym tle współwystępujących z nimi problemów będących najczęściej przedmiotem ówczesnych ożywionych dyskusji ideowych, literackich i filozoficznych. Filozofia bowiem nie była w Polsce w okresie przedpowstaniowym — jak pisze prof. S. Kaczmarek — „beznamiętnym poszukiwaniem prawdy”⁷. To właśnie zaistniałe warunki polityczne nie sprzyjały beznamiętnemu filozofowaniu, a widać to także wyraźnie i w szczególności przy próbie charakterystyki poglądów myślicieli polskich działających w okresie międzypowstaniowym, a więc i Tyszyńskiego. To w omawianym czasie, a szczególnie w latach czterdziestych dziewiętnastego wieku, rozważania filozoficzne głęboko przenikała problematyka społeczna, zaś rozważania historyczne w toczących się sporach ideologicznych służyły wyrażaniu poglądów politycznych.

I wreszcie drugi powód, jaki wyróżnić można wśród tych kilku nie zezwalających na ograniczenie się do wybranych tylko wypowiedzi i prac autora, to fakt, że rozważania filozoficzne kształtowały się wówczas z reguły na marginesie zainteresowań naukowych lub literackich czy przekonań politycznych, stanowiąc jednak ważny składnik życia publicznego, głównie dlatego, że było nimi przesiąknięte czasopiśmiennictwo.

Charakterystyczne jest, że Tyszyński od początku swojej działalności piarskiej pilnie i z wielkim zainteresowaniem śledził dosłownie wszystko, co ukazywało się w kraju. Rozważał i roztrząsał zawarte w czasopismach i pracach problemy, a następnie informował o wynikach swych dociekań poprzez recenzje, rozbiory i krytyki, zamieszczane systematycznie od 1841 r. w „Bibliotece Warszawskiej”⁸. Wprawdzie drukował także w innych pismach, ale nie-

⁶ Warto w tym miejscu zaznaczyć, że sposób wyrażania przez Tyszyńskiego własnych myśli i sądów był trudny w odbiorze dla czytelnika, głównie poprzez swoją zawilgość i niejasność. „Ogólne wrażenie, jakie się odnosi dziś z lektury Tyszyńskiego, ma w sobie coś mętnego i niszczącego. Trzeba się wysilić, by go niekiedy zrozumieć, sądzić o nim poważnie. Więc jest to naprzód człowiek pracy, nieustrudzony w poznawaniu nowych rzeczy, krytyk najwięcej dotąd czytany, rodzący jednak ciężko swe pomysły, unikający jaśniejszego i przystępniejszego sposobu pisania, nieco zawilgo, ciężki, mało lotny i ośniewający niespodziewanymi zwrotami myśli”. Patrz: T. Grabowski, *Aleksander Tyszyński jako krytyk literacki*, [w:] *Pamiętkowa Księga 1866—1906. Prace byłych uczniów Stanisława Hr. Tarnowskiego ku uczczeniu XXXV-lecia jego nauczycielskiej pracy*, t. 1, Kraków 1904, s. 50.

⁷ S. Kaczmarek, *Początki kantyizmu. Reakcja przeciw kantyizmowi w Polsce*, Poznań 1961, s. 6.

⁸ Tyszyński był współzałożycielem i redaktorem „Biblioteki Warszawskiej”, pisał dla „Biblioteki” przez prawie 40 lat swego życia, aż do śmierci. Spoglądając dzisiaj na zamieszczone tam artykuły dostrzec można nie tylko przebogaty materiał,

regularnie albo sporadycznie. W ten sposób stopniowo gromadził się bagaż ogłaszanych prac, który coraz wyraźniej określał Tyszyńskiego naukowo. Wyłaniał się spoza nich portret krytyka, który coraz bardziej zmierzając w kierunku filozofii, związał się z nią w końcu na całe życie. Zatem droga do filozofii prowadziła Tyszyńskiego od krytyki literackiej, uprawianej na podstawach filozoficznych, poprzez publicystykę filozoficzną, do krytyki filozoficznej, dzięki której powstała jego koncepcja filozofii rzeczywistości, a więc taka koncepcja filozofii polskiej, w której znaczenie uniwersalne filozofii łączyć się miało z charakterem programów narodowym, swojskim polskim, która zeszlaby z „wysokości teorii do praktyki”, która wreszcie byłaby narzędziem i wyrazem samowiedzy narodowej. Zatem filozofia polska miała być filozofią uniwersalną, wszechstronną, nie odrzucającą niczego, co wartościowe w dorobku przeszłości, ale przede wszystkim skierowaną na przyszłość i poprzez nią dopiero widzącą problemy terażniejszości. Filozofia rzeczywistości miała więc złączyć w wyższej, organicznej całości wszystkie prawdy jednostronne i częściowe, wyrażone w dotychczasowych systemach filozoficznych, ale jednocześnie ta synteza czyli „wykład rzeczywistości”, a więc jedność realności i idealności to — według Tyszyńskiego — wszechogarniająca krytyka. Filozofia rzeczywistości była więc dla myśliciela uniwersalistyczną krytyką, syntetyzującą w jedność wszystkie dziedziny nauk i umiejętności, w tym także religię jako „naukę ducha”, a ponad to ta uniwersalistyczna krytyka opierać się miała na sędzie, który był zdaniem Tyszyńskiego łącznikiem duchowości z realnością, Boga z człowiekiem⁹.

By jednak ową ciągłość ideowego i filozoficznego rozwoju autora (w wyniku której powstała jego koncepcja „filozofii rzeczywistości” czyli „krytyki powszechnej”) zrekonstruować trzeba było postawić sobie następujące zadania:

1) zbadać, jakie wydarzenia wpłynęły na koleje życia i twórczości literackiej i filozoficznej Tyszyńskiego,

2) omówić jego działalność literacką, krytyczną i filozoficzną na tle przemian ideowych i społecznych zarówno w pierwszej jak i w początkach drugiej połowy XIX wieku,

3) przedstawić jego poglądy filozoficzne na tle współczesnej mu filozofii polskiej,

4) spróbować wreszcie ustalić, kim był Tyszyński jako krytyk i filozof.

Wymienione zadania i okoliczności zadecydowały o konstrukcji pracy, w której sygnalizowane wyżej problemy ujęte zostały w czterech rozdziałach. Rozdział I (*Tyszyński jako pisarz i myśliciel*) będący wprowadzeniem do całości kształtu omawianej problematyki zawiera w szczególności próbę odpowiedzi na pytania dotyczące warunków i okoliczności, w jakich doszło do rozwinięcia filozoficznych zainteresowań Tyszyńskiego. Omawia się tu zawartość problemową pierwszych prac Tyszyńskiego (*Amerykanka w Polsce, Morena albo powieści blade*) i jego młodzieńcze wysiłki na rzecz narodowego kształtu literatury polskiej, w tym i filozofii, próbując jednocześnie udokumentować tezę, że Tyszyński wcześniej zaangażował się w zespół problemów, jakimi przeniknięta była epoka.

Rozdział II (*Działalność krytyczno-filozoficzna Tyszyńskiego w pierwszej połowie XIX wieku*) oprócz próby rozpoznania poglądów Tyszyńskiego z lat

ale, co równie ważne, stałą tendencją zwykłą poziomu tych prac. Odznaczały się coraz większą dojrzałością myślową w stawianiu i rozpatrywaniu problemów i coraz wyraźniej rysowała się w nich tendencja stopniowego zbliżania do filozofii.

⁹ A. Tyszyński, *Rozbiory i krytyki*, t. 1, Petersburg 1854, s. VIII—XI, 14, 15, także t. 2, s. 404, 504, 625 oraz tenże, *Pisma...*, t. 2, s. 505, 629.

jego współpracy z „Tygodnikiem Petersburskim”¹⁰ zawiera także omówienie działalności pisarskiej autora w latach czterdziestych XIX wieku, koncentrującej się głównie na łamach „Biblioteki Warszawskiej”. Analiza publikowanych w tym czasie przezeń artykułów umożliwiła sformułowanie tezy, że Tyszyński w coraz szerszym zakresie uprawiał publicystykę filozoficzną, która w końcu pozwoliła mu na wypracowanie pozytywnych postulatów w zakresie własnego stanowiska ideowego i filozoficznego.

Rozdział III (*Stanowisko Tyszyńskiego wobec dyskusji o kształt filozofii polskiej w połowie XIX wieku*) jest próbą wnikięcia w główne problemy myśli filozoficznej Tyszyńskiego, w krąg jego sądów wartościujących, z jakimi wystąpił jako dojrzały już i ukształtowany myśliciel. Jest to ta część pracy, która przedstawia poglądy autora na istotę, zadania, metodę, dalsze możliwości rozwoju oraz potrzebę odnowy filozofii, które to zagadnienia związane były z problemem ujawnienia przez Tyszyńskiego szansy polskiej filozofii narodowej w realizowaniu poznawczych i intelektualnych potrzeb polskiej teraźniejszości i przyszłości, bo zdarza się nieraz — jak pisał Tyszyński — że „moralne i piśmienne” życie wielu krajów jest jedynym ich życiem społecznym¹¹.

Rozdział IV pracy (*Tyszyńskiego „filozofia rzeczywistości” wobec polskich problemów ideowych i filozoficznych drugiej połowy XIX wieku*) omawia działalność pisarską Tyszyńskiego po roku 1860 i jego stosunek do ruchu pozytywistycznego w Polsce. Zwraca uwagę na swoistą „elastyczność” stanowiska filozoficznego badacza, widoczną zwłaszcza w próbach adaptacji filozofii pozytywistycznej na grunt polskiej filozofii narodowej¹².

Wiele problemów zostało w pracy jedynie zasygnalizowanych (np.: zagadnienie związku Tyszyńskiego z „koterią petersburską”), wiele wymaga także dalszych badań (np.: problem stosunku myśliciela do programu pozytywistycznego, szczególnie w świetle jego artykułu *Darwinizm i pozytywizm w treści pism naszych*), ale można twierdzić, że podjęty temat zezwala na koniec na sformułowanie wniosku, że poglądy Tyszyńskiego są interesujące przede wszystkim jako dokument epoki, jako ważny element współkształtujący polskie życie naukowe i rodzimą myśl filozoficzną w specyficznych warunkach porobiorowej i popowstaniowej egzystencji narodu.

¹⁰ W 1837 r. Tyszyński opublikował w „Tygodniku Petersburskim” art. *Dwaj ostatni krytycy w Polsce*, polemizujący z poglądami Michała Grabowskiego zawartymi w drugiej części *Literatury i krytyki* w niewielkiej rozprawie pt. *Literatura francuska*. We wspomnianym art. Tyszyński żywo akcentował potrzebę krytycznego stosunku do rzeczywistości oraz wolę czynnego jej przekształcania. Por. A. Tyszyński, *Dwaj ostatni krytycy w Polsce*, [w:] *Pisma...*, t. 1, s. 121.

¹¹ A. Tyszyński, *Rozbiory i...*, t. 3, s. 509.

¹² Propozycja filozofii pozytywistycznej była dla Tyszyńskiego godna podjęcia i kontynuacji, ale nie spełniała warunków „nowej filozofii”, czyli „filozofii rzeczywistości”. Pozytywizm nie stawał zatem na przeszkodzie, jak mniemał Tyszyński, dalszemu rozwojowi filozofii narodowej, a wręcz przeciwnie, okazywał się jej dopełnieniem, koniecznym etapem jej rozwoju. Por. A. Tyszyński, *Pierwsze zasady krytyki powszechnej*, t. 1, s. II, oraz tenże, *Ruch myśli*, „Kronika Rodzinna” 1872—1873, nr 1, s. 1, 3.

JADWIGA MIZIŃSKA: Przesłanki i implikacje filozoficzne problemu „fałszywej świadomości” (autoreferat, Zakład Filozofii Marksistowskiej MIFIS UMCS 29 IV 1983)

Praktyczne i teoretyczne aspekty marksowskiej krytyki ideologii

Odkrycie i włączenie do repertuaru problemów filozoficznych zjawiska „fałszywej świadomości”, będące jednym z najważniejszych dokonań klasyków marksizmu, spowodowało konsekwencje, z których wciąż jeszcze nie zdajemy sobie sprawy do końca. Stało się tak nie tylko dlatego, że każda oryginalna idea ujawnia swoje następstwa stopniowo, w trakcie jej różnorodnych interpretacji, i potrzebuje dużo czasu, by utorować sobie drogę do zostania uznaną za prawdę. W przypadku „świadomości fałszywej” ta ogólna zasada sprzegła się z dodatkowym momentem: praktyczne aspekty jej odkrycia na długo przyćmiły i opóźniły refleksję nad teoretycznym przełomem, który dzięki niej dokonał się w samej filozofii. Krytyka ideologii jako zdeformowanej, wypaczonej świadomości, narzucanej przez klasy panujące klasom uciskanym po to, by usprawiedliwić i uprawomocnić istniejący stan rzeczy, zawarta w *Ideologii niemieckiej*, przez większość marksistów została odczytana przede wszystkim jako pewien schemat dyskredytowania niesłusznych roszczeń zwalczanego przeciwnika politycznego. Zaprezentowana w tym dziele metoda demistyfikacji „fałszywej świadomości” filozofii, która bezwiednie spełniała funkcję apologetyczną wobec rzeczywistości społecznej, generującej wszechstronną alienację, została podchwyciona w pierwszym rzędzie w roli oręża, narzędzia walki ideologicznej, ściśle powiązanej z walką polityczną.

Zwłaszcza w okresie stalinowskim marksizm został sprowadzony do postaci ideologii i instrumentu świadomościowego, który z jednej strony miał obnażać fałsze wszelkich odmiennych światopoglądów, z drugiej — wpajać i upowszechniać przekonanie o swej wyłącznej słuszności. Wypreparowane przez II Międzynarodówkę, a skodyfikowane przez Stalina wersja i sposób wykorzystywania marksizmu doprowadziły do uproszczeń i wypaczeń zawartej w tej filozofii koncepcji ideologii. Co więcej, zaangażowanie w aktualną politykę na długie lata odwróciło uwagę od badania i rozwijania ściśle teoretycznych przesłanek, z których wyrastała krytyka „fałszywej świadomości”. Na tej praktyce ucierpiała najbardziej teoria poznania, która do dziś bywa uprawiana jak gdyby „obok” materializmu dialektycznego i historycznego, zarazem przyznając sobie sztyld gnoseologii marksistowskiej¹.

Miota się ona najczęściej między dwiema skrajnościami: raz opiera się na klasycznych kanonach teorii odbicia, innym zaś razem usiłuje uwzględnić rolę społecznej praktyki dla ludzkiego poznania, jednakże bez zrewidowania poglądów na temat przydatności kryterium prawdy obiektywnej. W ten sposób funkcjonują jak gdyby niezależnie od siebie dwie wersje „marksistowskiej” gnoseologii: teoria umysłu, przedstawiająca normatywny wzorzec poznania i teoria ludzkiego poznania, dążąca do realistycznego opisu faktycznych przejawów tego zjawiska². Ta ostatnia, odwołując się do kategorii praktyki jako upośredniającej poznanie, pragnie w ten sposób podkreślić swoją marksistow-

¹ Por. S. Rainko, *Marksizm Stalina*, Studia Filozoficzne 1981, nr 3, s. 6.

² I. i L. Nowakowie, *Miejsce teorii umysłu w kategoriałnej interpretacji dialektyki*, [w:] *Poznanie, umysł, kultura*, pod red. Z. Cackowskiego, Lublin 1982.

ską proveniencję. Współcześni reprezentanci tego „praksistycznego” podejścia nie zdają sobie jednak najczęściej sprawy z tego, iż ujmując praktykę głównie w aspekcie strukturalnym, pomijają jej wymiar społeczny i polityczny. W szczególności abstrahują od podstawowej tezy Marksa, iż całość kształt warunków życiowych, w tym — położenie podmiotu w danej strukturze społeczno-politycznej — rzutuje istotnie na kształt poznania. Z pola uwagi uchodzi im zatem historyczny charakter ludzkiej działalności poznawczej.

Jak można sądzić, taka sytuacja jest wynikiem faktu, iż sami klasycy nie pozostawili sformułowanego *expressis verbis* wzorca uprawiania gnoseologii. Rujnując klasyczny podział filozofii na ontologię, teorię poznania, aksjologię, antropologię; zastępując go dychotomicznym podziałem na materializm dialektyczny i historyczny, stworzyli kłopotliwą sytuację dla przyszłych badaczy problemu poznania. Odruchowo jak gdyby wracają oni do tradycyjnej partykularyzacji filozofii na poszczególne odrębne dziedziny, pragną jednocześnie w tych starych ramach podejmować nowe wątki. Nieporozumienie polega na tym, że nie towarzyszy temu świadomość konieczności zmiany całego paradygmatu gnoseologii, jeżeli już chce się pozostać przy jej wyodrębnieniu.

„Falszywa świadomość” jako zjawisko z pogranicza działów filozofii

Dla skonstruowania gnoseologii, która rzeczywiście opierałaby się na inspiracjach płynących z prac klasyków marksizmu, niesłuchanie ważną sprawą jest rzetelne przebadanie teoretycznych przesłanek i implikacji fenomenu „fałszywej świadomości”. To w nim bowiem jak w soczewce skupiają się wszystkie elementy składające się na teoretyczną rewolucję w filozoficznym obrazie kondycji człowieka w świecie przyrody i jego własnych dzieł.

Żeby to udowodnić, przypomnijmy, w czym wyraża się istota „falszywej świadomości”. Według twórców „ideologii niemieckiej” jest to zjawisko nieodłącznie towarzyszące rozwojowi społecznemu od czasu, kiedy zintegrowana wspólnota pierwotna przekształciła się z wewnętrżnie zharmonizowanego podmiotu w jakościowo inną całość. Począwszy od czasów niewolnictwa, mianowicie, owa całość popadła w dysharmonię, której przyczyną stało się powstanie własności prywatnej, a konsekwencją — rozdarcie społeczeństwa na części o przeciwstawnych sobie dążeniach i interesach. Konieczność zachowania względnej równowagi w ramach takiego zdynamizowanego układu, w którym dodatkowo zaistniała hierarchia oparta na „prawie silniejszego” (ale — w sposób istotny uzależnionego od „słabszego”), spowodowała powstanie mechanizmu łagodzącego i maskującego ich opozycję. Obok środków przemocy, gwarantujących w pewnej mierze istnienie *status quo*, pojawił się z czasem środek inny, znacznie bardziej dyskretny, ale i bardziej skuteczny. Była nim ideologia, która na poziomie symbolicznych oddziaływań prowadziła do tych samych efektów co represje: wpajała przekonanie o nienaruszalności korzystnego dla panujących stanu rzeczy.

Specyficzna moc ideologii polegała przy tym na fakcie, iż osiągała ten cel nie wprost. Przeciwnie, prezentując pewien myślowy obraz porządku świata, często tylko metaforycznie odnoszący się do porządku społecznego (jak w przypadku religii), uwewnętrzniała takie motywy zachowania, których zasadą była zgoda na istniejącą sytuację. Czynnikiem utwierdzającym efektywność działania ideologii pozostawał przez długie wieki jej nieświadomiony charakter. Zawarty w ideologii światopogląd i wynikający zeń program postępowania był przedmiotem bezkrytycznej wiary zarówno tych, w których in-

teresie one leżały, jak i tych, przeciwko którym były zwrócone. Powołując się zazwyczaj na pozaludzkie i pozaziemskie racje, ideologia regulowała stosunki ludzkie i ziemskie. Szczególna „perwersja” tego fenomenu wyraża się w tym, że polega on niejako na podwójnej mistyfikacji: ideologia mianowicie przedstawia dany stan faktyczny jako konieczny i jedynie możliwy, zarazem sama maskuje się w swej funkcji ideologicznej. Uważa się za „myśl czystą”, odczytującą jedynie zapisany „wyżej” porządek rzeczywistości, nie dostrzegając natomiast swej służebnej roli wobec praktyki i polityki.

Jakie są jednak powody, by ideologię utożsamiać z „fałszywą świadomością”?

Interpretując Marksa podnosi się zazwyczaj ten moment „fałszywości”, który wyraża się w nieuprawnionym ukazywaniu interesu partykularnego klasy rządzącej jako rzekomo powszechnego interesu społeczeństwa. „Fałszywość” byłaby wówczas identyczna z ekstrapolowaniem tego, co szczególne na to, co ogólne. Niewątpliwie, taka jest najbardziej rzucająca się w oczy wypowiedź marksowskiej krytyki tego zjawiska.

Ale możliwa i przydatna wydaje się inna interpretacja „fałszywej świadomości”, w świetle której określenie „fałszywość” odnosi się do „świadomości”. Wówczas „fałszywa świadomość” oznaczałaby błędne przekonanie, iż za świadome uważa się to, co w istocie jest właśnie nieświadome. Jeśli zważyć, że punktem wyjścia dla rozważań Marksa była Feuerbachowska analiza zjawiska alienacji religijnej — opartego właśnie na nieświadomym odwróceniu relacji między wytwórcą i wytworem świadomości — to taka myśl narzuca się z całą oczywistością. Marksowska krytyka ideologii nie kończy się jednak na konstatacji rozbieżności między rzeczywistymi funkcjami pełnionymi przez ideologię, a tymi, które ona sama sobie przypisuje. Jest to tylko punkt wyjścia do analizy problemu, dlaczego tak się dzieje i jaki jest mechanizm powstawania samoiluzji.

Aby tego dociec, przyjmuje się założenie o niesamoistności społecznej świadomości względem społecznego bytu i „wypaczeń” myśli poszukuje się w jej egzystencjalnych uwikłaniach. Uznanie takiej zewnętrznej determinacji oznacza porzucenie aksjomatu „czystego i bezinteresownego Rozumu”. Wbrew tradycji klasycznej teorii świadomości marksizm zakłada genetyczne i funkcjonalne uzależnienie obrazu świata od pozycji podmiotu w danej społecznej hierarchii i od wynikających z tego położenia interesów ludzkich. Owe interesy, przynależne od innej niż poznawcza sfery, sterują mimo to poznaniem jak gdyby z ukrycia, sprawiając, iż w efekcie otrzymuje się obraz rzeczywistości subiektywny, przefiltrowany przez system wartości utylitarnych i moralnych kolektywnego podmiotu.

„Fałszywość świadomości” wychodzi na jaw zwłaszcza wówczas, gdy zderzają się odmienne światopoglądy i ideologie klas żyjących w tym samym społecznym układzie, ale zajmujących w nim przeciwstawne pozycje.

Tak więc zjawisko „fałszywej świadomości” nie jest jakimś wyizolowanym i przypadkowym fenomenem, lecz raczej kryptonimem całego kompleksu prawidłowości społecznego życia. Aby je wytłumaczyć, należy porzucić jednostronną perspektywę gnoseologiczną, która jest bezradna w obliczu tego szczególnego „błędu”. Trzeba się natomiast odwołać do całościowej koncepcji bytu ludzkiego takiej, która by ów „błąd” ukazywała jako nieuniknione następstwo poznania zaangażowanego w egzystencjalną podstawę życia, w stosunku do której pełni ono bądź funkcję „ochronną”, bądź — rewolucjonizującą.

O ile pragnie się mimo wszystko utrzymać teorię poznania jako osobną dziedzinę filozoficznej refleksji, a jednocześnie — wykorzystać wyniki marksowskich analiz „fałszywej świadomości”, to jedynym sensownym rozwiązaniem

nieniem jest potraktowanie teorii poznania jako teorii społeczeństwa³. Oczywiście, nie chodzi o redukcję jednej dziedziny do drugiej, lecz o poszukiwanie uwarunkowań poznania w swoistym „społecznym *a priori*”, przesądzającym o jego kształcie. Konieczność takiego odwołania się do egzystencjalnego zaplecza świadomości jest szczególnie widoczna wówczas, gdy stawia się problem możliwości zniesienia „falszywych” jej form. Okazuje się bowiem wtedy, że sama krytyka, a więc — świadomościowa „naprawa” świadomości jest bezsilna. Warunek dezalienacji świadomości stanowi bowiem zniesienie jej bytowych korzeni: alienacji w sferze ekonomicznej i politycznej.

Potrzeba przełamania paradygmatu „czystej świadomości” na rzecz świadomości zakorzenionej w bycie

Najważniejszą implikacją marksowskich rozważań nad „falszywą świadomością” w płaszczyźnie teoretycznej jest zatem wykazanie granic eksplikacyjnej wydolności tradycyjnego paradygmatu „czystego rozumu”. Ten, wywodzący się od Kartezjusza schemat, jako swą najgłębszą przesłankę przyjmuje aksjomat o autonomii i bezinteresowności ludzkiego poznania, którego jedynym celem jest odkrywanie absolutnej prawdy. Takie ujęcie jest usprawiedliwione przy radykalnym oddzieleniu sfery Bytu i sfery Myśli, które stanowią osobne i niezależne królestwa.

Z chwilą jednak, gdy zechce się na powrót spojrzeć na świat człowieka jako na integralną całość, trzeba bezpowrotnie pożegnać się z mitem autonomii i czystości Rozumu. Materializm historyczny, zakładając zasadniczo odmienną ontologię bytu ludzkiego jako bytu społecznego, nie tylko po prostu przekracza ten dualizm, lecz na nowo formułuje stare filozoficzne pytania. Oryginalna kategoryzacja świata i nowy sens dawnej problematyki z trudem jednak torują sobie drogę do świadomości również niektórych zwolenników tej koncepcji. Na przeszłości stają bowiem pewne stereotypy, będące wytworami wielowiekowej spuścizny filozofii przedmarksowskiej.

Należy zgodzić się z J. Czyżkowskim, że nad wieloma propozycjami teorio-poznawczymi ciążyą pozorne oczywistości rodem ze spuścizny kartezjańskiej. To co było uzasadnione i koherentne w systemie konsekwentnie dualistycznym, staje się rażąco nie na miejscu w próbach tworzenia koncepcji monistycznej, w której człowiek działający i poznający jest tym samym podmiotem. Pisząc obrazowo o „nędzy” takiej eklektycznej epistemologii, wspomniany autor wymienia następujące, anachroniczne jej cechy:

...pretensje epistemologii do uniwersalności swych ustaleń, co prowadzi do bagatelizowania osobliwości różnych typów poznania, ahistoryczność, indywidualizm przejawiający się w rozpatrywaniu poznania jako spełnianego przez jednostkowo cogito, wypreparowanie ze społecznego kontekstu oraz abstrakcyjność polegająca na operowaniu konstrukcją „podmiotu poznającego” pomijającą właściwości konkretnego historycznego człowieka⁴.

Wszystkie te cztery „grzechy główne” stereotypu myślowego, zdradzającego niezwykle uporczywość wynikają — jak można sądzić — ze zignorowania, bądź tylko powierzchownego przyswojenia sobie koronnej idei Marksa

³ J. Habermas, *Idea teorii poznania jako teorii społeczeństwa*, [w:] *Drogi współczesnej filozofii*, Warszawa 1978.

⁴ J. Czyżkowski, *Sztuka podejrzeń. Wybrane zagadnienia z marksistowskiej socjologii wiedzy*, Warszawa 1981, s. 83.

o funkcjonalnym uwikłaniu ludzkiego myślenia w „społeczną bazę”, którą to myślenie w szczególności sposób „obsługuje”. Inaczej mówiąc — z zapoznania tezy o właściwie interesownym charakterze działalności poznawczej w stosunku do działalności innych typów.

Oczywiście, takie ujęcie świadomości społecznej jako wyrazu nie tylko umysłowego rozpoznania warunków bytu, ale także — jako wyrazu ludzkich nastawień wobec tego bytu, opiera się na odpowiedniej koncepcji antropologicznej. Przez klasyków marksizmu człowiek jest postrzegany mianowicie jako istota irracjonalna chociaż ceniąca racjonalność i dążąca do niej. Przez „irracjonalność” należy tu rozumieć fakt posługiwania się w działaniu i myśleniu kryteriami wartości innymi niż czysto intelektualne: moralnymi i użytecznymi. To one właśnie motywują aktywność ludzką i nadają jej określony kierunek w konkretnej sytuacji. Jako emocjonalne i wolicjonalne zaplecze poznania rzutują na jego kształt. Wbrew tradycyjnemu racjonalizmowi, który zmierzał do wyrugowania tych „zakłócających czystość poznania” czynników, marksizm uznaje ich fundamentalny charakter i niezbywalność.

Jednocześnie nie rezygnuje bynajmniej z potrzeby uzyskiwania wiedzy obiektywnej (właśnie: obiektywnej a nie absolutnej).

Najważniejszym epistemologicznym problemem, jawiącym się na gruncie takich przesłanek, jest pytanie: czy i jak jest możliwa adekwatna wiedza o rzeczywistości przy założeniu stałości momentu subiektywnego? Jak jest możliwa racjonalność mimo irracjonalności? Odpowiedzi na te pytania wymagają wykroczenia poza granice gnoseologii rozumianej wąsko: jako nauka o samym poznaniu. Zmuszają do analizy pozapoznawczych determinant poznania, tkwiących w strukturze społeczeństwa rodzącego zarazem potrzeby poznawcze, jak i swoiste aprioryzmy, formalnie i treściowo poprzedzające intelektualny kontakt ze światem.

Socjologiczna teoria poznania

Jest rzeczą godną zastanowienia, że inspiracje marksizmu pod adresem teorii poznania wynikające z analizy zjawiska „fałszywej świadomości” zostały podjęte początkowo przez myślicieli spoza tej filozoficznej orientacji. Bodajże pierwszym badaczem, który zajął się serio rozważeniem epistemologicznych konsekwencji wynikających z krytyki ideologii jako „fałszywej świadomości”, był Karl Mannheim.

W swojej klasycznej już dziś pracy *Ideologia i utopia* z 1936 r., nawiązując bezpośrednio do Marksa, podejmuje problematykę nieadekwatności świadomościowych obrazów społecznego bytu. Przejawy tej nieadekwatności widzi jednak nie tylko w ideologii, ukierunkowanej na ogół na „zatrzymanie” biegu wydarzeń, swoiste „zamrożenie” rzeczywistości, lecz także w utopii, która — na odwrót — stara się wyprzedzić i „zareklamować” stan rzeczy pożądanego. Przy tym dla Mannheim’a „dualizm” myślenia ideologicznego i utopijnego jest podykowany opozycyjnością interesów grup społecznych odmiennie usytuowanych w społecznej przestrzeni. Bez względu na to, że grupy „górne” wykazują tendencję raczej do ideologicznego uzasadniania trwałości *status quo*, zaś „dolne” — do tworzenia utopijnych programów jego radykalnej zmiany, wspólne jest im myślenie przesycone interesownością. Istotą tej interesowności jest rodzaj elementu życzeniowego w poznaniu, który sprawia, że widzimy nie to, co jest i jakie jest, lecz to, co i jakim widzieć chcemy.

Mechanizm takiej projekcji pragnień na poznanie jest wspaniale rozpoznany w baśni Andersena o nowych szatach cesarza. Socjologia wiedzy, nauka

o następstwach tego wpływu, stara się pokazać nie tylko przyczyny mistyfikacji i automistyfikacji, ale i perspektywę ich przewycięzania oraz unikania.

Niestety, rozwiązanie problemu tych swoistych „kategorii oglądu” nie jawi się tak proste jak w bajce. Powstaje bowiem pytanie, kto miałby pełnić funkcję dziecka, które jako jedyny nieuprzedzony widz było w stanie dostrzec nagość króla. Znane są dwie propozycje: Marksowska, rozwinięta potem przez Lukácsa, wskazująca na proletariat jako nosiciela interesu ogólnospołecznego i tym samym — kandydata do rozpoznania prawdy obiektywnej oraz — Mannheimowska, który tę samą rolę przypisuje „społecznie niezakorzenionej inteligencji”.

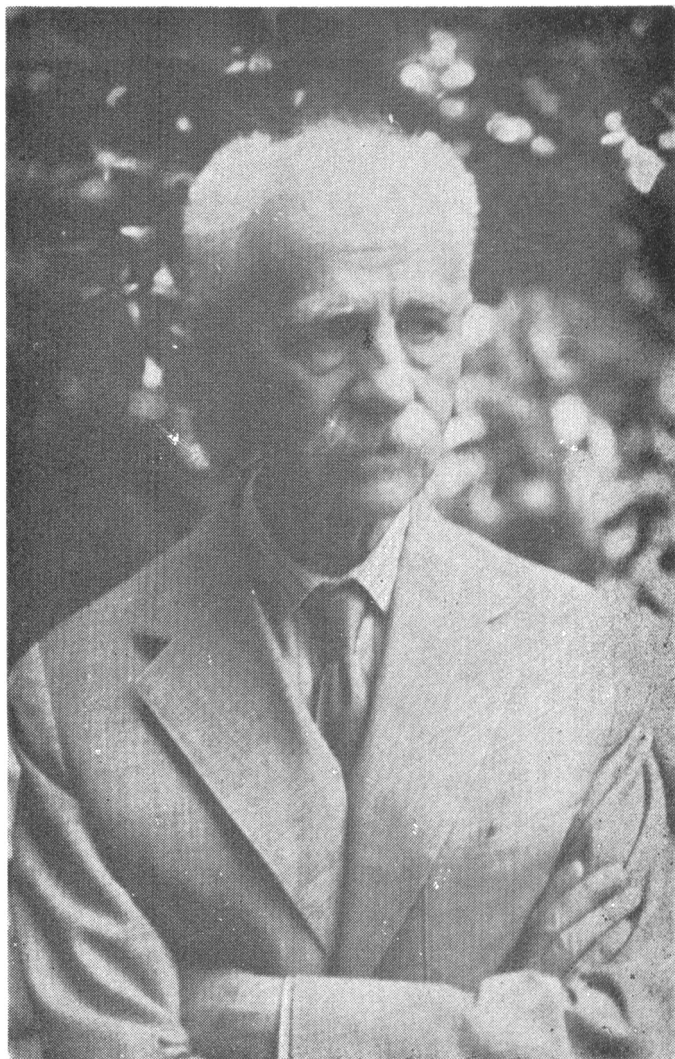
Obydwa pomysły są kontrowersyjne: Mannheim zarzuca Marksowi, że jego program rewolucji proletariackiej jest również ideologią i jako taki — jest stronniczy; krytycy Mannheim'a z kolei wykazują, że jego przekonanie o bezinteresowności inteligencji, a nawet — intelektualistów stanowi idealizację tej warstwy społecznej.

Bez względu na brak jednoznacznego rozstrzygnięcia, kwestia zasygnalizowana w *Ideologii niemieckiej* a podjęta w *Ideologii i utopii* wydaje się jedną z najważniejszych, przed jakimi stoi współczesna gnoseologia. Jeżeli odrzuca się możliwość bezzałożeniowej teorii poznania, nie ma i nie powinno być od niej ucieczki. Jej wyjaśnienie ma jednak przed sobą szansę jedynie pod warunkiem, iż poznanie będzie badane w kontekście społecznym: wymaga to, by teoretyk poznania dysponował jednocześnie wiedzą o strukturze społecznego świata, w którym żyje dany zbiorowy podmiot i znajomością rzeczywistych, a nie tylko deklarowanych jego materialnych i politycznych interesów. Nie koniec na tym: niezbędna jest także wiedza o „wzorach kultury” obowiązujących w określonej epoce i o tradycji, wywierającej ciśnienie na sposób percypowania współczesności.

Program takiej, nowej, gnoseologii nie jest zachęcający. Wymaga bowiem ogromnego wysiłku w ogarnięciu wszelkich czynników wywierających znaczący wpływ na poznanie. Jednakże — nie ma odwrotu. W naszej epoce, epoce głębokich antagonizmów politycznych i ideologicznych mówienie o „poznaniu czystym” byłoby chowaniem głowy w piasek i ucieczką filozofów od odpowiedzialności. Im prędzej zdamy sprawę z własnej irracjonalności, im głębiej uświadomimy sobie mechanizmy pseudoracjonalności, tym szybciej pojawi się perspektywa porozumiewania się wbrew różnicom interesów, która rodzi życzeniowe widzenie świata w skali społecznej.

Socjologia wiedzy i oparta na niej socjologiczna teoria poznania stwarza nadzieję, że po rozpoznaniu mechanizmu generującego złudzenia, podmiot potrafi wyciągnąć wnioski nie tylko demaskujące „przeciwnika” lecz także — autokrytyczne. Relatywizm poznania, który tak przeraża zwolenników klasycznych kanonów prawdy, jest teoretyczną ceną, którą trzeba zapłacić za to socjologiczne podejście. Być może jednak cenę tę zdoła wyrównać zysk, jakiego wolno się spodziewać w dziedzinie współżycia ludzi w Wielkim Społeczeństwie, zantagonizowanym głębokimi niechęciami, czy wręcz nienawiściami. Z chwilą, gdy przyjmujemy do wiadomości, że wszelka wiedza jest niedostateczna i nasycona subiektywnością, możemy stać się bardziej tolerancyjni w stosunku do innych, a bardziej krytyczni w stosunku do siebie.

XXIX Konferencja Historii Logiki w Krakowie



TADEUSZ KOTARBIŃSKI
(1886—1981)

Jak już informowaliśmy w zeszycie nr 4 tomu XL (zob. str. 355a), w dniach 21—23 X 1983 r. odbyła się w Krakowie XXIX Konferencja Historii Logiki, na której dwie pierwsze sesje poświęcone były Tadeuszowi Kotarbińskiemu z okazji drugiej rocznicy Jego śmierci. Publikujemy poniżej te autoreferaty z odczytów tam wygłoszonych, których autorzy zechcieli nadesłać nam swe teksty.

JAN WOLEŃSKI: Reizm a ontologia Leśniewskiego
(XXIX Konferencja Historii Logiki, 21 X 1983)

Tadeusz Kotarbiński wielokrotnie podkreślał wpływ, jaki na kształtowanie się reizmu wywarł system rachunku nazw Leśniewskiego, czyli ontologia. Ontologia Leśniewskiego oparta jest na następującym aksjomacie (podaje w słownej transkrypcji zawartej w *Elementach* Kotarbińskiego — Leśniewski w pełni aprobował wykład ontologii zawartej w tej książce):

- (I) dla wszelkiego A i B, A jest B zawsze i tylko wtedy, gdy
- (1) dla wszelkiego x, jeśli x jest A, to x jest B,
- (2) dla pewnego x, x jest A,
- (3) dla wszelkich x i y, jeśli x jest A i y jest A, to x jest y.

Wedle Kotarbińskiego zasadnicze znaczenie spójki „jest” w zdaniu jednostkowym „A jest B” jest derywatem z (I), a komentarz typu: „jest” odpowiada łańciskiemu *est*; „jest” nie znaczy „jest obecnie” czy „jest” w znaczeniu zasadniczym funkcjonuje odmiennie, aniżeli „jest” w roli samodzielnego orzeczenia (np. w zdaniu „jest sprawiedliwość”), są jedynie wyłączeniem podstawowych intuicji. Z (I) wynika jednokategorialna teoria nazw, likwidująca różnice pomiędzy nazwami indywidualnymi i orzecznikami, jeśli idzie o role syntaktyczne. Wedle koncepcji dwukategorialnej nazwy indywiduowe występują w podmiocie, a nazwy orzecznikowe funkcjonują jako orzeczniki; od strony ontologicznej rozróżnienie nazw indywiduowych i orzeczników odpowiada różnicy pomiędzy substancją i atrybutem. Wedle Kotarbińskiego i Leśniewskiego nazwy to wyrażenia nadające się na orzeczniki w zdaniu jednostkowym „A jest B”, przy zasadniczym znaczeniu spójki „jest”, a przy tym rozumieniu nazwa indywiduowa może być orzecznikiem. Ontologiczna interpretacja rachunku nazw Leśniewskiego nie musi (a nawet nie może) odwoływać się do rozróżnienia substancji i atrybutu — preferuje zatem metafizykę jednokategorialną. Z ontologii Leśniewskiego nie wynika oczywiście teza reizmu ontologicznego „każdy przedmiot jest rzeczą”. Kotarbiński był jego całkowicie świadom i powiadał, że uznanie równości „przedmiot = rzecz” jest reistycznym dodatkiem do ontologii. Z systemu Leśniewskiego nie wynika także rozróżnienie nazw pozornych i rzetelnych, ani też postulat redukcji zdań z nazwami pozornymi do zdań o rzeczach (reizm semantyczny). Ale ontologia dopuszcza podstawienia nazw pustych za zmienne wolne, a mogło to sugerować odróżnienie nazw pustych i pozornych.

Ontologia Leśniewskiego może być uznana za teorię imion pospolitych. Leśniewski uważał, że w zdaniu „A jest B”, o ile jest ono prawdziwe, przedmiot oznaczany przez A jest oznaczany także przez B. Przypomina to konstrukcję „wielokrotnej denotacji”, a przede wszystkim umożliwia mówienie o zbiorach w sensie dystrybutywnym bez konieczności przyjmowania istnienia przedmiotów ogólnych. Można więc powiedzieć „x jest N-em” bez przyjmowania, że istnieje ogólny przedmiot N. Reista uważa, że nazwa „zbiór” jest nazwą rzetelną wtedy i tylko wtedy, gdy nazwa ta oznacza zbiór w sensie mereologicznym. Technika ontologii Leśniewskiego umożliwia reście akceptowanie tego ostatniego poglądu oraz sposób translacji zdań o zbiorach w sensie dystrybutywnym, na zdania o rzeczach (indywidualnych przedmiotach). Jest zasadniczym nieporozumieniem przypisywanie Kotarbińskiemu postulatu redukcji zbiorów w sensie dystrybutywnym do zbiorów w sensie mereologicznym — mereologia Leśniewskiego wpłynęła w znaczny sposób na reizm, ale wydaje się, że ontologia Leśniewskiego — w sposób istotniejszy. Ontologia Leśniewskiego nie dostarcza reizmowi uzasadniania — to jeszcze raz trzeba

powtórzyć — gdyż jest teorią logiczną i jako taka nie implikuje, bo i nie może, żadnych merytorycznych rozstrzygnięć metafizycznych. Jednakowoż, „ideologia” rachunku nazw Leśniewskiego jest taka, że możliwy jest język logiczny ignorujący rozróżnienie nazw indywidualnych i orzeczników, a przez to sugerujący jednokategorialną metafizykę. Kotarbiński wybrał — na własny rachunek — metafizykę utożsamiającą przedmioty z indywidualnymi, materialnymi rzeczami.

MARIAN PRZEŁĘCKI: Argumentacja reisty. Streszczenie (XXIX Konferencja Historii Logiki, Kraków 21 X 1983)

Celem referatu jest analiza argumentów przytaczanych na poparcie tezy reizmu, od rodzaju tych argumentów bowiem zależy status owych tez. Wyróżnia się dwa główne rodzaje tez reistycznych: tezę semantyczną (w różnych jej wersjach) i tezę ontologiczną i bada zachodzące między nimi związki. Ponieważ podstawowy sposób uzasadnienia tezy ontologicznej polegać ma na wywnioskowaniu jej z tezy semantycznej, poddaje się bliższej analizie rodzaj tego wnioskowania i założenia, na których się ono opiera. Główne konkluzje referatu stwierdzają, co następuje. Teza semantyczna (głosząca przekładalność wszelkich prawd na język reistyczny) ma charakter pewnego uogólnienia indukcyjnego. Wynika ona logicznie z tezy ontologicznej (stwierdzającej, iż istnieją tylko rzeczy), ale sama jej nie pociąga. Toteż przejście od tezy semantycznej do tezy ontologicznej ma charakter wnioskowania redukcyjnego. Dedukcyjnie można wprowadzić tezę ontologiczną z tezy semantycznej tylko na gruncie pewnych założeń dodatkowych. Za założenie takie uważana jest tzw. zasada Ockhama. Wyróżnia się dwie interpretacje tej zasady. Przy jednej z nich — wysoce problematycznej — można istotnie wyprowadzić z tezy semantycznej tezę ontologiczną. Druga — bardziej przekonująca — pozwala jedynie na wyprowadzenie reistycznej tezy metodologicznej (głoszącej, iż tylko o rzeczach można zasadnie twierdzić, że istnieją). W referacie rozpatruje się też inne sposoby uzasadniania tezy ontologicznej. Referat zamyka próba oceny doktryny reistycznej.

(Pełny tekst referatu opublikowany został w „Studiach Filozoficznych” 5, 1984).

RYSZARD KLESZCZ: Nauki humanistyczne w koncepcji Tadeusza Kotarbińskiego. Niektóre zagadnienia klasyfikacyjne i próba charakterystyki. (XXIX Konferencja Historii Logiki, Kraków, 22 X 1983)

Nauka w koncepcji Kotarbińskiego rozpatrywana jest w związku z jego ogólnymi założeniami filozoficznymi. Zgodnie z koncepcją reizmu w znaczeniu podstawowym istnieją tylko rzeczy, stąd o nauce (naukach) można mówić tylko w znaczeniu wtórnym. Termin „nauka” miewa według twórcy reizmu cztery znaczenia, oznaczając: badania określonego rodzaju,

nauczanie, uczenie się, czy wreszcie system twierdzeń należycie uzasadnionych. Kotarbińskiego interesuje głównie pierwsze i ostatnie ujęcie. Odpowiadając na pytanie, czego winna dotyczyć nauka pojmowana jako system twierdzeń, buduje on jej definicję o charakterze formalno-instytucjonalnym, gdzie:

...nauka to wszelka całość godna tego, by być przedmiotem nauczania intelektualnego w szkolnictwie wyższym i dopiero w szkolnictwie wyższym w charakterze odrębnej specjalności¹.

Dodać przy tym należy, iż o tym, co konkretnie należy do nauki, rozstrzygać ma konkretna sytuacja historyczna. Przyjęte kryterium cechuje się tym, że nie dopuszcza do nadmiernego zwężenia zakresu tego pojęcia, obejmuje także nauki historyczne i dyscypliny praktyczne.

W pracach T. Kotarbińskiego (głównie w *Kursie logiki dla prawników*) mamy przedstawione jego próby klasyfikacji nauk. Dzieli on je według metody (formalne — realne); głównego zadania (praktyczne — czyste); wreszcie zaś wedle przedmiotu (przyrodnicze — społeczne, a wśród tych ostatnich humanistyczne). Przedmiotem nauk humanistycznych jest kultura ludzka we wszelkich jej przejawach. Są wśród nich tak praktyczne (np. pedagogika), jak i czyste (np. teoria prawa). Z punktu widzenia ontologii Kotarbińskiego humanista bez względu na to, czy jest badaczem utworów, nauk, czy systemów norm ma za przedmiot swych badań tylko i wyłącznie teksty, ich autorów i ich odbiorców.

Nauką humanistyczną nieco bliżej charakteryzowaną przez twórcę reizmu jest historia². Celem nauk historycznych ma być uzasadnianie tez historycznych, to jest tez będących opisem oraz tłumaczeniem genetycznym lub przyczynowym zdarzeń z przeszłości. Obok powyższego występuje u Kotarbińskiego jeszcze dwa rozumienia terminu „historia”. W węższym z nich miano historii odnoszone jest tylko do historii spraw politycznych czy państwowych. Drugie szersze zalicza do historycznych wszelkie nauki zajmujące się opisem, tłumaczeniem genetycznym czy przyczynowym także zdarzeń współczesnych.

Tłumaczenie genetyczne zmierzać ma do odpowiedzi na pytanie, z czego dana rzecz powstała, poprzez odwołanie się do materiału, z którego jest zbudowana, bądź poprzez wskazanie wcześniejszych jej stadiów, czy też wreszcie przez podanie nazwy organizmu, który jest przodkiem danego. Zauważyć wypada, że ten ostatni przypadek nie stosuje się do historii w węższym sensie tego terminu. Ogólnie, jak wiadomo, w metodologii historii wyjaśnianie genetyczne sprowadza się do wyjaśniania faktu poprzez podanie, jak doszło do jego zaistnienia. Kotarbiński zaś konstatuje, iż w humanistyce pytania dotyczą nie tylko tego, z czego rozwinęło się to a to, lecz także, co rozwinęło się z tego a tego.

Tłumaczenie przyczynowe zmierza do udzielenia odpowiedzi na pytanie, dlaczego coś się wydarzyło. Wedle Kotarbińskiego w przypadku dziejów ludzkich wskazanie motywów danych czynów bywa uważane za ich wyjaśnienie przyczynowe. Podkreśla także, że wszelkie odmiany tłumaczenia przyczynowego w historii są powoływaniem się na pewne prawo następstwa zdarzeń; prawa takie czerpane są z innych nauk. Wspomnieć w tym miejscu należy, że w metodologii historii oprócz wymienionych przez Kotarbińskiego typów wyjaśniania mówi się o jeszcze innych, np. o wyjaśnianiu struktural-

¹ T. Kotarbiński, *Myśli o nauce*, [w:] *Elementy teorii poznania, logiki formalnej i metodologii nauk*, Wrocław 1961, s. 541.

² *Ibid.*, cz. 5, rozdz. III.

nym czy tzw. definicyjnym. Praktyka badawcza historyków wydaje się odbiegać od modeli wyjaśniania znanych z metodologii, np. od modelu C. G. Hempla. Kotarbiński charakteryzując pracę badawczą historyków wskazał, że wykorzystują oni różne formy rozumowań, tak dedukcyjnych jak i redukcyjnych, oraz rozumowanie przez analogię. Dostrzegał także rolę intuicji.

Ustosunkowując się do tego, jakie zdania uznać można za należące do zdań historycznych, Kotarbiński zaliczał do takich nie tylko zdania jednostkowe, ale także szczegółowe i ogólne. Te ostatnie byłyby tzw. zdaniami historycznymi, zwanymi także zdaniami o ograniczonej ogólności (H. Mehlberg) czy numerycznej ogólności (K. R. Pooper). Łącząc ten problem z kwestią idiograficzności historii wskazać należy, iż Kotarbiński zalicza do zdań historycznych zdania ogólne (tzw. generalizacje historyczne), ale nie przeczy tezie o idiograficzności tej nauki. Zdania ogólne bowiem nie są prawami ogólnymi nie związanymi z pewnym przedziałem czasowym.

W sporze o idiografizm zabiera Kotarbiński głos i później, wyróżniając tzw. idiografizm skrajny i umiarkowany³. Ten pierwszy przeczy możliwości wykrywania prawidłowości dziejowych, umiarkowany zaś zamierza tylko delimitować problematykę swoistą dla historii i dla socjologii. Wydaje się, że Kotarbiński akceptuje idiografizm w dwu spośród wyróżnionych przez A. Malewskiego znaczeń tego terminu (tj. jako tezę naukoznawczą idiografizmu i jako program idiografizmu)⁴.

Sądzić można, iż nawet uznanie tezy, bliskiej pewnym metodologom historii, o zacieraniu się granic między historią a socjologią nie podważa poglądu Kotarbińskiego, dostrzegającego dobre strony tego procesu, lecz kwestionującego to, by łączenie ról społecznych historyka i socjologa uznać za warunek konieczny naukowości historii.

EWA ŻARNECKA-BIAŁY: W związku z pismami Kotarbińskiego z zakresu historii logiki (XXIX Konferencja Historii Logiki, Kraków 22 X 1983 r.)

Aby zorientować się w zakresie zainteresowań i dokonań Tadeusza Kotarbińskiego związanych z historią logiki, nie wystarczy odwołanie się do tych spośród jego prac, które są historii logiki bezpośrednio poświęcone. Trzeba pamiętać, że zasłużył się on historii logiki swymi pracami redaktorskimi, że bogactwo informacji historycznych rozsianych jest po różnych i różnorodnych jego publikacjach. Należy także pamiętać o wycuciu, jakie cechowało Kotarbińskiego w ocenie współczesnej mu logiki; gdy przedmiotem historycznej refleksji są dla nas wyniki Leśniewskiego, Łukasiewicza czy Tarskiego — znajdujemy, że i Kotarbiński ich twórczość analizował. Trudno także przecenić zasługi Kotarbińskiego dla przybliżenia polskiemu odbiorcy dziejów logiki europejskiej.

Te właśnie aspekty — znanej wszak — działalności Kotarbińskiego starałam się przypomnieć w referacie na XXIX Konferencji Historii Logiki. Nawiazujący do referatu tekst (*Zasługi Tadeusza Kotarbińskiego dla historii lo-*

³ Tenże, *Wybór pism*, t. 2, *Myśli o myśleniu*, Warszawa 1958, s. 395 i n.

⁴ Co do rozróżnienia A. Malewskiego por. *O nowy kształt nauk społecznych*, Warszawa 1975, s. 148—165.

giki) jest opublikowany w „Studiach Filozoficznych” (nr 5, 1984); tutaj natomiast chciałabym, w uzupełnieniu rozważań konferencyjnych, poruszyć dwie kwestie szczegółowe.

Pierwsza wiąże się z wypowiedzią Kotarbińskiego na temat logiki Wasiliewa, w związku z autorstwem idei logik wielowartościowych. Druga — dotycząca dostępności pism Kotarbińskiego ważnych z punktu widzenia historii logiki — zawiera pewne sugestie praktyczne.

1. Kotarbiński o powstaniu logiki wielowartościowej: Łukasiewicz, czy Wasiliew

Jak wiadomo, Kotarbiński wielokrotnie i w różnych okresach podkreślał zasługi Łukasiewicza dla powstania trój- i wielowartościowych systemów logicznych. Rzecz skądinąd była i jest nadal przedmiotem różnorodnych dywagacji, związanych tak z problemem autorstwa tych logik, jak i problemem datowania ich narodzin.

Nie brakło nawet głosu, zarzucającego Kotarbińskiemu, iż chwalać Łukasiewicza — zapominał o Kotarbińskim. Greniewski mianowicie ([3], s. 170—171 i 173) przypomniał o tekście Kotarbińskiego z roku 1912 ([9], zwł. s. 135) zawierającym „sformułowane w sposób zupełnie jasny w języku potocznym”, „zasady pewnej trójwartościowej logiki zdań”. „Historykowi logiki Tadeuszowi Kotarbińskiemu trzeba postawić zarzut zlekceważenia odkrycia dokonanego przez logika Tadeusza Kotarbińskiego” — pisze Greniewski (s. 176), powołując się zarazem na zrekonstruowany przez siebie wcześniej ([2] s. 94) fakt oddziaływania tego odkrycia Kotarbińskiego — właśnie na Łukasiewicza.

Otóż w roku 1966 ([15], Posłowie) podaje Kotarbiński informację nader istotną z punktu widzenia swojej wcześniejszej wizji powstania logiki wielowartościowej. Cytuje mianowicie publikację Kline'a [4] i przypomina o wcześniejszej wzmiance A. Korcika [5], gdzie mowa o publikacjach kazańskiego profesora N. A. Wasiliewa na temat logik „niearystotelesowych”. Notabene w tekście Korcika w istocie termin „logika wielowartościowa” nie pada przy tym. Mowa tam o tzw. „trójkacie logicznym” Wasiliewa, dopuszczającym zdania inne jeszcze niż twierdzące i przeczące, o logikach „niearystotelesowych”, np. z prawem „wyłączonego drugiego”, lub „wyłączonego czwartego” (spośród prac Wasiliewa por. zwłaszcza [20] i [21]). Natomiast jeśli chodzi o publikację Kline'a, to autor zajmuje się właśnie problemem powstania logik wielowartościowych i wskazuje na Wasiliewa jako na tego, który przed Łukasiewiczem pierwszy koncepcję takich logik miał rzekomo stworzyć.

Pozostawiając do osobnego rozważenia sprawę oceny logicznego dorobku A. N. Wasiliewa, o którym zresztą rzetelną informację przedstawił na jednej z wcześniejszych Konferencji Historii Logiki T. Kwiatkowski [18], odnotujmy tu dla porządku parę danych bibliograficznej natury.

Otóż historykowi logiki Tadeuszowi Kotarbińskiemu należy postawić zarzut, iż nie interesował się w istocie tym, co pisze się o nim samym jako o historyku logiki. Wzmiankę o Wasiliewie znaleźć bowiem można także w cytowanym wyżej artykule Greniewskiego, stanowiącym wszak omówienie *Wykładów z dziejów logiki* (zob. [3], s. 176—177). Tamże jest również informacja o wypowiedzi Chwistka w *Granicach nauki* na temat Wasiliewa jako prekursora logiki wielowartościowej.

Kline'owi z kolei można postawić zarzut, iż zbyt może pochopnie uznał się za odkrywcę pomysłów Wasiliewa. Spostrzeżenie Chwistka (w [1] s. 96) było bowiem dostępne anglojęzycznemu czytelnikowi w angielskiej wersji pracy

Chwistka (*The Limits of Science*, 1946). Także w literaturze rosyjskiej idee logiki „niearystotelesowej” Wasiliewa były przedmiotem dość wczesnych dyskusji (patrz informacje u J. Ładosza w [19], m.in. na temat pracy Asmusa z roku 1929).

Wracając zaś do „zarzutów” pod adresem Kotarbińskiego, dodajmy, że szkoda, iż także pisząc o Wasiliewie, nadal nie pamiętał o swych własnych ideach z roku 1912 i o zależnościach między tymi ideami i pomysłami Łukasiewicza. Wasiliew, jakkolwiek by wysoko cenił jego logiczne horyzonty, żadnego systemu rachunku logicznego *sensu stricto* wszak nie zbudował. Konkurentem dla Łukasiewicza anno 1920 Wasiliew więc nie był. Jeśli zaś był prekursorski wobec Łukasiewicza 1920, to był takim obok „wcześniejszego” Kotarbińskiego i także „wcześniejszego” samego Łukasiewicza. W pewnym bowiem sensie Łukasiewicz przygotował grunt dla konstrukcji logik wielowartościowych („niearystotelesowych”, czy „niechryzypowych” — jak potem wolał je nazywać) już pytaniami, stawianymi w rozprawie o Arystotelesie w roku 1910.

2. Pisma Kotarbińskiego ważne z punktu widzenia historii logiki

Większość tych pism jest zamieszczona w [6], [7], także w [8] i o tych można przyjąć, że są dostatecznie łatwo dostępne. Wydaje się jednak, że zasługiwałyby na wdrożenie odpowiednich inicjatyw wydawniczych także inne pisma Kotarbińskiego, o znaczeniu z uwagi na problematykę historycznologiczną istotnym. Zasługiwałyby mianowicie na powtórna edycję następujące spośród pozycji autorstwa Kotarbińskiego, poświęconych historii logiki lub zawierających ważne historyczne informacje:

A. Skrypt *Logika* z roku 1925 [10] — jeden z pierwszych polskich podręczników logiki, pisanych w duchu logiki współczesnej. Pozycja to praktycznie niemal niedostępna, zachowana w niektórych tylko bibliotekach, a stanowiąca dziś cenne źródło tak z uwagi na sposób komentowania przez autora logiki tradycyjnej, jak i dla zawartego w niej wykładu ontologii Leśniewskiego. Nadto — pierwszy to chyba tekst, lokujący formułę reizmu w kontekście historycznym. Mamy tedy w *Logice* wzmianki na temat zdaniowego wariantu sylogizmu u Arystotelesa, na temat spójników zdaniotwórczych w logice stoików. Mamy analizę Arystotelesowskiego podziału zdań wedle modalności, uogólnienie związków tzw. „kwadratu logicznego”, a mamy też, podporządkowane próbie klasyfikacji logicznej wyrażań, dywagacje na temat Arystotelesa kategorii ontologicznych. I tutaj właśnie, suponując, iż w rzeczywistości wszystkie te kategorie są redukowalne do pierwszej, Kotarbiński stwierdza (s. 24): „każdy przedmiot jest rzeczą, istnieją tylko rzeczy”.

W rok po *Logice* ukazał się następny skrypt z wykładów Kotarbińskiego [11]. Między innymi zmieniony zostaje układ materiału, logika tradycyjna jest tam omawiana dopiero po rachunku zdań i więcej miejsca zajmują informacje standardowe (według *Principów*), oczywiście mniej kwalifikujące się do przedruku. Wybrane fragmenty ze skryptu z roku 1926 mogłyby jednak uzupełnić edycję *Logiki*, stanowiąc wraz z nią ilustrację drogi, która doprowadziła Kotarbińskiego do wydania w roku 1929 *Elementów teorii poznania, logiki formalnej i metodologii nauk*.

Znany z polemicznego temperamentu Leon Chwistek wytykał Kotarbińskiemu, że jest „zapatrzony w Arystotelesa” ([1], t. 2, s. 206), a nawet i to, że uważa Kotarbiński za zaletę rachunku nazw Leśniewskiego — spójność tego

rachunku z Arystotelesowską tradycją (s. 92). Odwołuje się tu Chwistek do wypowiedzi Kotarbińskiego w *Elementach...* Warto jednak pamiętać, że owo — tak dla Kotarbińskiego swoiste, acz z pewnością nie będące grzechem (jak to odczuwał Chwistek) „zapatrzanie w Arystotelesa” jest dużo wcześniejszej daty. Skrypty z lat 1925 i 1926, zwłaszcza zaś ten pierwszy, dają temu świadectwo.

B. *Wykłady z dziejów logiki* [14] z roku 1957. Już w roku 1958 H. Greniewski, ceniący walory podręcznikowe *Wykładów* i przemawiający za celowością edukacji logicznej opartej na znajomości historii tej dyscypliny, przewidywał, że pierwsze wydanie rozejdzie się rychło i trzeba będzie pomyśleć o następnym ([3], s. 168). Greniewski sugerował, aby przy przygotowywaniu nowego wydania dokonać paru zmian w układzie materiału (m.in. wcześniej lokując wykład o Euklidesie). Teraz, a więc po upływie ćwierćwiecza, wznowienie *Wykładów* wymagałoby bardziej istotnej interwencji redakcyjnej, zwłaszcza gdyby książka miała żyć nadal pełnym życiem, to jest jako polecany podręcznik. Dodatkowe odnośniki, komentarze od redakcji uwzględniające aktualny kształt logiki i istnienie nowszych monografii historycznych, powinny by pomóc czytelnikowi w uzyskaniu informacji uzupełniających obraz dziejów logiki, zarysowany w *Wykładach*. Trud takiego nowego opracowania, wydaje się, byłby jednak opłacalny.

C. Pisma, traktujące syntetycznie o historii logiki polskiej. Przede wszystkim chodziłoby o udostępnienie polskiemu czytelnikowi opracowań Kotarbińskiego, dotyczących nowszej historii polskiej logiki, publikowanych po francusku lub po angielsku [12], [13]). Oczywiście, byłaby potrzebna i tutaj jakaś redakcyjna interwencja: przyjęcie jednego z tych opracowań jako bazy, uzupełnianej fragmentami dwu pozostałych, dodanie odpowiednich komentarzy redakcyjnych. Takie opracowanie, wraz z rozprawą o logice dawniejszej *La logique en Pologne, son originalité et les influences étrangères* [15], dałoby polskiemu czytelnikowi wgląd w to, jak autor patrzył na całość polskich dziejów logiki.

Tutaj jednak wyłania się kwestia osobna, dotycząca polskiego wariantu rozprawy o polskiej logice dawniejszej. Znane jest polskie tłumaczenie tego tekstu, zamieszczone w zbiorze *Szkice z historii filozofii i logiki* pod tytułem *Logika w Polsce, jej oryginalność i obce wpływy* [17]. Otóż splot okoliczności sprawił, iż redaktorzy nie orientowali się w istnieniu wariantu polskiego, pochodzącego od samego autora i opublikowanego przezeń w roku 1966 pod tytułem *Główne wiadomości o dziejach logiki w Polsce* [16], ale chyba nigdzie potem przezeń nie wspomnianego. W efekcie (co prawda, niezamierzonym) uzyskaliśmy możliwość porównania dwu wersji: jedna — pióra samego autora, z całą swoistością jego stylu i terminologii, druga — pióra profesora Izydory Dąbskiej, filozoficzną polszczyzną świetnie wszak władającej. Przez porównanie widać, co daje się zachować przy tłumaczeniu tekstu naukowego o walorach literackich, co się zaś traci. Tak więc np. w tłumaczeniu I. Dąbskiej mamy (s. 228) „prelogistyczny modernizm” i „epokę współczesną, którą charakteryzuje hegemonia logiki matematycznej”, gdy w tekście oryginalnym mówi się o „nowoczesności przedlogistycznej” i „współczesności nacechowanej przewodnictwem logiki matematycznej” (s. 9). U Kotarbińskiego mowa o „zewnętrznych, strukturalnych cechach napisów” (s. 15), a w tłumaczeniu Dąbskiej — o „zewnętrznych własnościach znaków” (s. 242). Czasem zresztą nasuwa się spostrzeżenie, że tekstowi francuskiemu brzmienie tłumaczenia do-

konanego przez Dąbmską jest bliższe niż polski wariant, zaprezentowany przez samego autora. W każdym razie uwaga ta z pewnością dotyczy sformułowania samego tytułu.

Ponieważ jednak nie ma powodu, aby podstawowym odniesieniem miał pozostawać tekst francuski, przeto przy kolejnej edycji *Szkiców...*, lub przy okazji wydawania innego zbioru, warto byłoby — rzecz oczywista — wrócić do wariantu autorskiego (z roku 1966). Tym więcej, że wersja ta zaopatrzona jest w dwustronicowe *Posłowie*, zawierające dodatkowe informacje o wydarzeniach, jakie zaszły już po ogłoszeniu tekstu francuskiego (m.in. wzmiankę o logice „nierystotelesowej” Wasiliewa — por. wyżej, o początkach logiki wielowartościowej). Jest też w tej wersji parę wtrąceń w wariacie francuskim nie występujących (np. o Poreckim, że „finezyjnym logistykiem, kontynuatorem Schrödera był ten myśliciel” — s. 22).

Wymienione wyżej tytuły wyczerpują, jak miemam, listę pozycji w omawianej dziedzinie rekomendujących się do wznowienia. Nie zmienia to faktu, że myśliciel tej rangi, jakim był Profesor Tadeusz Kotarbiński, zasługiwałby na wydanie jego pism wszystkich. Gdyby odpowiednie inicjatywy w tej mierze mogły być zrealizowane w czasie wymiernym, byłyby to jednocześnie wyraz uznania dla Profesora Janiny Kotarbińskiej, której aktywne uczestnictwo w pracach Profesora (w tym i w historycznych jego pracach) jest i przez niego samego poświadczane, i ogólnie znane.

Literatura cytowana

1. Chwistek L., *Granice nauki*, (1935), [w:] *Pisma filozoficzne i logiczne*, t. 2, Warszawa 1963.
2. Greniewski H., *2ⁿ⁺¹ wartości logicznych*, *Studia Filozoficzne* 1957, nr 2.
3. Greniewski H., *Refleksje na marginesie „Wykładów z dziejów logiki” Tadeusza Kotarbińskiego*, *Studia Filozoficzne* 1958, nr 3.
4. Kline G. L., N. A. Vasil'ev and the Development of Many-valued Logic, [w:] *Contributions to Logic and Methodology in Honour of I. M. Bocheński*, A. T. Tymieniecka ed., Amsterdam 1965.
5. Korcik A., *Przyczynek do historii klasycznej teorii opozycji zdań asertorycznych*, *Roczniki Filozoficzne* 1955, nr 4.
6. Kotarbiński T., *Wybór pism*, t. 1, Warszawa 1957, t. 2, Warszawa 1958.
7. Kotarbiński T., *Elementy teorii poznania, logiki formalnej i metodologii nauk*, (1929), wyd. II, Wrocław 1961.
8. Kotarbiński T., *Szkice z historii filozofii i logiki*, Warszawa 1979.
9. Kotarbiński T., *Szkice praktyczne*, (1912). Zob. przedruk w [6].
10. Kotarbiński T., *Logika. Skrypt z wykładów wygłoszonych w trymestrze jesiennym 1924/1925 r. akad.*, Warszawa 1925.
11. Kotarbiński T., *Elementy logiki formalnej, teorii poznania i metodologii. Skrypt autoryzowany*, oprac. D. Stenberżanka, Warszawa 1926.
12. Kotarbiński T., *La logique en Pologne (1945—1955)*, *Les Études Philosophiques* 1956, nr 2, Paris; z drobnymi zmianami [w:] *Philosophy in the Mid-Century. A. Survey*, cz. 1, Florencja 1958.
13. Kotarbiński T., *Notes on the Development of Formal Logic in Poland in the Years 1900—1939*, w: *Polish Logic 1920—1939*, Oxford 1967.
14. Kotarbiński T., *Wykłady z dziejów logiki*, Łódź 1957.
15. Kotarbiński T., *La logique en Pologne, son originalité et les influences étrangères*, Roma 1959, fasc. 7.

16. Kotarbiński T., *Główne wiadomości o dziejach logiki w Polsce. Studia i materiały z dziejów nauki polskiej*, seria A, z. 9, Warszawa 1966.
17. Kotarbiński T., *Logika w Polsce, jej oryginalność i obce wpływy*, [w:] tenże, *Szkice z historii filozofii i logiki*, Warszawa 1979.
18. Kwiatkowski T., *Wasilewa koncepcja logiki niearystotelesowskiej*, *Ruch Filozoficzny* 1965, t. XXII.
19. Ładosz J., *Wielowartościowe rachunki zdań a rozwój logiki*, Warszawa 1961.
20. Vasilew N. A., *O častnych suždenijach, o treugulnike protivopoložnostej, o zakone isklučennogo četvertogo*, *Učonye zapiski nmp. Kazanskogo Universiteta*, Oct. 1910.
21. Vaslev N. A., *Voobražaemaja (nearistotel'eva) logika*, *Žurnal Min. Nar. Prosvieščeniija* 1912, nr 40.

JANINA KOTARBIŃSKA: Głos w dyskusji (XXIX Konferencja Historii Logiki, Kraków 22 X 1983 r.)

Referaty były bogate w treść i poruszały wiele różnych zagadnień skupiających się głównie wokół sprawy reizmu. Na ten temat chciałabym dorzucić kilka uwag.

Przede wszystkim parę słów o metodologicznym charakterze semantycznej tezy reizmu (tezy ontologicznej nie biorę pod uwagę, ponieważ ostatnio Mąż zrezygnował właściwie z tej odmiany reizmu). Zastanawiano się tu nad tym, czy jest to teza analityczna, czy empiryczna. Otóż miałabym ochotę traktować ją jako konwencję językową odnoszącą się do języka, którym się chce mówić i co do którego się uważa, że na ogół mówi się nim faktycznie. Konwencja ta — jeżeli ma postać zdania oznajmującego stwierdzającego przekładalność zdań pewnego rodzaju na zdania pewnego innego rodzaju — jest zdaniem analitycznym; jeżeli natomiast formułowana jest jako program — ma charakter dyrektywy językowej i też nie jest zdaniem empirycznym.

W związku z tym argumenty mające uzasadniać tę tezę wolałabym traktować jako motywy skłaniające do jej przyjęcia. Nie będę chyba w błędzie, jeżeli powiem, że główny motyw reisty ma swoje źródło w reakcji zdroworozsądkowej na rozmaite ekstrawagancje myślowe i językowe spotykane z jednej strony na gruncie rozważań filozoficznych, z drugiej — na terenie klasycznej teorii mnogości.

Na początku lat dwudziestych Mąż miał wykład o Berkeleyu, a bezpośrednio potem o Avenariusie. Rozczytywał się w ich dziełach i był zaszokowany ich poglądami. Berkeley twierdził np., że powszechnie mówi się wprawdzie, że łyżeczka znajduje się w szklance, albo że pomarańcza jest okrągła, żółta i kwaśna, ale refleksja filozoficzna prowadzi do wniosku, że ze względu na swój sens właściwy zdania w ten sposób formułowane są właściwie zdaniami o ideach: pierwsze z nich stwierdza, że idea łyżeczki tkwi w idei szklanki, drugie zaś — że pomarańcza składa się z idei okrągłości, żółtości i smaku kwaśnego. A Avenarius zastanawiał się nad tym, czy elementy treści — kształty, barwy, smaki itd., które uważał za części składowe rzeczy, znajdują się w mózgu, czy poza mózgiem, i lokował je w mózgu.

Jeżeli idzie z kolei o klasyczną teorię mnogości — zgrzyt wywoływała rażąca niekiedy nieintuicyjność jej aparatu pojęciowego i w konsekwencji twierdzeń sformułowanych za jego pomocą, np. intuicyjna nieuchwytność takich chociażby pojęć jak pojęcie istnienia, przy którym w niektórych przy-

najmniej przypadkach o istnieniu decydują wyłącznie syntetyczne własności języka *; jak dystrybutywne pojęcia zbioru, skoro przy tym pojęciu zbiorom przypisuje się istnienie ze względu na takie właśnie kryteria stosowalności tego terminu; jak pojęcie rzeczywistości utożsamiające rzeczywistość ze zbiorem nie tylko wszystkich przedmiotów konkretnych, ale także wszystkich przedmiotów abstrakcyjnych (idealnych, „nierzeczywistych”, jak się je niekiedy nazywa); lub pojęcie semantyki, które, mając na celu powiązanie języka z rzeczywistością, przyporządkowuje go m.in. owej „rzeczywistości nierzeczywistej” składającej się ze zbiorów wszelkich możliwych rodzajów, nie wyłączając zbiorów przedmiotów nie istniejących. Reizm miał służyć do likwidacji takich ekstrawagancji.

Mówi się o brzytwie Ockhama. Można by też mówić o „miotle Kotarbińskiego”. Wydaje się, że na terenie filozoficznym ta „reistyczna miotła” wy-miała dość skutecznie liczne zagadnienia pozorne, jałowe i czysto werbalne spory, mętność mowy i myślenia. Gorzej z matematyką, założenia reizmu po-ciągają bowiem za sobą konieczność uznania jej twierdzeń za bezsensowne. Źródłem tych trudności jest rozumienie sensowności twierdzeń przyjęte na gruncie reizmu. Do sensownych zalicza się tu mianowicie wyłącznie bądź takie wypowiedzi zdaniokształtne, w których w miejscach podmiotów i orzeczników występują nazwy rzeczy, bądź też takie, które są sprowadzalne znaczenio-wo do wypowiedzi pierwszego rodzaju. Żadnego z tych warunków nie spełnia-ją twierdzenia matematyczne. W rozprawie *Kłopoty z istnieniem (Fragmenty filozoficzne, Seria III, Księga Pamiątkowa ku czci prof. Tadeusza Kotarbińskiego, Warszawa 1967)* ** starałam się wykazać, że trudności tych można uniknąć, jeśli się przyjmie szersze rozumienie sensowności, prowadzące wpraw-dzie do pewnej liberalizacji doktryny reizmu, ale za tę cenę umożliwiające, jak się zdaje, zrealizowanie tendencji najbardziej dla niej istotnych. Zmie-rzają one do nałożenia takich warunków na mowę zwykłą, które nie pozwa-łyby na uznawanie zdań o istnieniu innych przedmiotów niż rzeczy przy podstawowym rozumieniu terminu „istnienie” i jednocześnie prowadziłyby w możliwie małym stopniu do rozdźwięków z jej obyczajami językowymi.

Wyrazem drugiej z tych tendencji mogłaby być znana strofka *Modlitwy* Tuwima: Lecz nade wszystko słowom naszym

Zmienionym chytrze przez krętaczy,
Jedyność przywróc i prawdziwość:
Niech prawo zawsze prawo znaczy,
A sprawiedliwość — sprawiedliwość.

W odniesieniu do rozważanego przypadku ostatnie dwa wiersze powinny by-brzmieć: „Niech istnieć zawsze istnieć znaczy, / A rzeczywistość — rzeczywistość”.

Berkeley zdawał sobie sprawę z dziwaczności swoich sformułowań i twier-dził, że nie zaleca wcale takiego sposobu mówienia — chodzi mu tylko o to, by wypowiedzi potoczne rozumieć właściwie. Rzucił hasło: „Należy mówić jak lud, a myśleć jak uczeni”. Można by powiedzieć, że, w przeciwieństwie do Berkeleya, reista zmierza do tego, by „mówić jak uczeni, a myśleć jak lud”, podczas gdy realista akceptujący klasyczną teorię mnogości chce „mó-

* Jeśli tylko język J zakłada teorię mnogości, a wyrażenie M jest predykatem języka J, w języku tym można, jak wiadomo, stwierdzić prawdziwe istnienie nie-skończonej hierarchii zbiorów: zbiorów M-ów, zbioru zbiorów M-ów, zbioru zbiorów zbiorów M-ów, itd. *ad infinitum*.

** W dzisiejszych wywodach korzystam z uwag podanych w tej rozprawie.

wić jak uczeni i myśleć jak uczeni”. Pozostaje jeszcze ewentualność czwarta: „myśleć jak lud i mówić jak lud”. Odpowiada ona niemal dokładnie tendencjom Wittgensteina w ostatniej fazie jego twórczości i stanowisku tzw. szkoły oksfordzkiej.

Może warto jeszcze przytoczyć fragment rozmowy z prof. Mostowskim, bezpośrednio po Jego powrocie z Kalifornii z kursu szkoleniowego z zakresu podstaw matematyki. Powiedział wtedy m.in.:

Proszę sobie wyobrazić, że ja wzdychałem wtedy do reizmu. Koncepcje, które tam przedstawiano, były wynikiem spekulacji tak dalece nieuchwytnych dla intuicji i tak niezrozumiałych, że reizm wydawał się oazą, w której można odpocząć i pooddychać świeżym powietrzem.

*

Kończąc, chciałabym gorąco podziękować wszystkim obecnym za uczestnictwo w Konferencji, przede wszystkim zaś jej Organizatorom i Prelegentom za trud włożony w jej przygotowanie. Głównym przedmiotem rozważań były zagadnienia związane z reizmem. Mogłoby się zdawać, że o reizmie pisano i mówiono dotąd już tak dużo, że na ten temat już nic nowego powiedzieć nie można. Tymczasem słyszało się tu sporo nowych i interesujących uwag i spostrzeżeń. Było też wiele ciepłych i serdecznych słów pod adresem Męża, zwłaszcza w pięknej charakterystyce Jego osobowości przedstawionej przez prof. Jerzego Pelca i w przemówieniu wstępnym prof. Zbigniewa Kuderowicza. Za te dobre słowa dziękuję specjalnie gorąco. Nie potrzebuję chyba dodawać, że całość obecnej Konferencji poświęconej pamięci mojego Męża ma dla mnie wartość szczególną.

MARIA LEWANDOWSKA: Modalne i niemodalne podstawy logicznej teorii działania (XXIX Konferencja Historii Logiki, Kraków 21 X 1983)

Logika działania (logika czynów) może być traktowana jako teoria badająca związki między wyrażeniami opisującymi działanie. Struktura tych wyrażań zależy od tego, jakie intuicje związane z pojęciem działania mogą być sformalizowane w języku teorii. Działanie może być rozpatrywane w aspekcie procesu, bądź w aspekcie rezultatu; stąd też jedną z różnic między logicznymi teoriami działania jest to, który z wymienionych aspektów uwzględniają.

Przyjmując, że działanie (czyn) polega na dokonywaniu zmian i uznając, że zmiana jest rezultatem działania, przyjmuje się logikę zmian za podstawę dla logiki czynów. (Stanowisko takie zajmuje G. H. von Wright w pracy *Norm and Action*).

Przez działanie można rozumieć zajęcie określonej postawy wobec zmian opisanych w zdaniach. Teoria czynów będzie wówczas oparta na teorii zmian, przy czym danej teorii zmian przyporządkowuje się klasę teorii tzw. fragmentów prakseologicznych będących odpowiednikami logik czynów von Wrighta. (Takie podejście przedstawia T. Kubiński m.in. w pracach *O realizacji programu von Wrighta budowy teorii deontycznych, Logiki czynów i ich semantyka*).

Jeżeli nie zakłada się powiązania logiki działania z logiką zmian, to można budować logikę czynów, przyjmując za podstawę klasyczny rachunek zdań (ten sposób tworzenia logiki czynów przedstawiony jest przez von Wrighta w pracy *On the logic of norms and actions*).

Akceptując założenie stwierdzające, że pojęcie działania należy analizować w powiązaniu z pojęciami modalnymi, przez logikę działania rozumie się system twierdzeń przedstawiających zależności między zdaniem modalnymi opisującymi działanie. (Koncepcja taka jest prezentowana w pracy I. Pörna *Action Theory and Social Science*).

Cechy charakterystyczne poszczególnych logik działania związane są z założeniami, na podstawie których te logiki są budowane. Istotną właściwością logiki czynów von Wrighta (przedstawionej w *Norm and Action*) jest charakterystyka takich pojęć jak: wykonanie czynu, zaniechanie wykonania czynu, sprzeczność wewnętrzna oraz tzw. wynikanie wewnętrzne. Czyn elementarny rozumiany jest jako czyn, którego rezultat stanowi zmiana elementarna. Zmiany elementarne opisane są przez wyrażenia typu T postaci: pTp , $pT\sim p$, $\sim pTp$, $\sim pT\sim p$, w których zmienna p reprezentuje zdanie opisujące dany stan rzeczy, a stała T — reprezentuje zmianę. Ze względu na to, że działaniem jest zarówno wykonanie czynu jak i zaniechanie wykonania czynu, czterem typom zmian elementarnych zostają przyporządkowane cztery typy czynów elementarnych (powstające przez poprzedzenie wyrażen typu T stałą d , np. $d(pTp)$) oraz cztery typy zaniechań elementarnych (powstające z wyrażen typu T przez poprzedzenie ich stałą f , np. $f(pTp)$).

Wyrażenia typu df są tautologiami, jeżeli ich składniki są tautologiami. Stałe d oraz f są intensjonalne i dlatego rachunek wyrażen typu df jest rachunkiem intensjonalnym. Stałe d oraz f można interpretować jako funkcjory zdaniotwórcze od jednego argumentu zdaniowego i odczytywać następująco: d — wykonano działanie sprawiające, że...; f — zaniechano wykonania działania sprawiającego, że... T. Kubiński zalicza stałe d i f do zbioru spójników, które nazywa prakseologicznymi, i wyrażenie postaci $dj \Phi$ proponuje odczytywać następująco: zajęto j -ą postawę wobec tego, że Φ . (Φ jest wyrażeniem reprezentującym zdanie opisujące zmianę). W teorii czynów von Wrighta stałe d i f określają dwie postawy wobec zmian opisanych w zdaniach będących argumentami funktorów d oraz f .

Analizując pojęcie negacji czynu, von Wright rozróżnia: negację zewnętrzną i negację wewnętrzną. Negacja zewnętrzna, dołączona do wyrażenia opisującego działanie, jest rozumiana jako stwierdzenie, że działanie opisane przez to wyrażenie nie jest wykonane. Natomiast negacja wewnętrzna wyraża to, iż przeciwieństwo działania opisanego w danym wyrażeniu jest wykonane. Wewnętrzna negacja jest traktowana jako równoznaczna z zaniechaniem działania. (Np. negacją wewnętrzną wyrażenia postaci $d(pTp)$ jest $f(pTp)$). Sprzeczność zachodzi zarówno między czynem i jego negacją zewnętrzną jak też między czynem i jego negacją wewnętrzną. Czyny są sprzeczne zewnętrznie, gdy nie mogą być wykonane przez ten sam podmiot w tych samych okolicznościach. W przypadku dwóch czynów ich zewnętrzną sprzeczność wyraża koniunkcja zdań, z których jedno stwierdza, że czyn został spełniony, a drugie, że negacja tego samego czynu została spełniona. Czyny są sprzeczne wewnętrznie wtedy, gdy koniunkcja wyrażen opisujących je zawiera wyrażenie będące opisem wykonania czynu oraz wyrażenie będące opisem zaniechania wykonania tego czynu, czyli wyrażenie stanowiące wewnętrzną negację pierwszego. Sprzeczność wewnętrzna pociąga za sobą sprzeczność zewnętrzną, ale nie odwrotnie.

W logice czynów von Wrighta wyrażenie typu df pociąga za sobą inne

wyrażenie typu df wtedy i tylko wtedy, gdy implikacja, w której pierwsze jest poprzednikiem a drugie — następnikiem, jest df — tautologią. W ten sposób określone zostało pojęcie wynikania, które następnie jest rozpatrywane w kategoriach zewnętrznej i wewnętrznej konsekwencji danego wyrażenia typu df . Konsekwencją zewnętrzną danego wyrażenia typu df jest wynikające zeń wyrażenie typu df ; natomiast konsekwencją wewnętrzną jest taka konsekwencja zewnętrzna, w której stałe d oraz f odnoszą się do tych wyrażen typu T , które występowały w poprzedniku. Wprowadzając pojęcie konsekwencji wewnętrznej podkreśla się, że gdy jeden czyn pociąga za sobą drugi, to odnoszą się one do tych samych rezultatów.

Inne podejście do konstrukcji logiki czynów przedstawia von Wright w pracy *On the Logic of Norms and Actions*. Jest to logika czynów oparta na rachunku zdań. Twierdzeniami będą wszystkie tautologie rachunku zdań po dokonaniu podstawienia za zmienne zdaniowe zdań opisujących działanie. Regułami dowodzenia są reguły: podstawiania i odrywania. Schemat zdań opisujących działanie jest wyrażeniem postaci $[p](a, o)$ i może być odczytywany dwojako: 1) podmiot a w okolicznościach o czyni p , przy czym p reprezentuje orzeczenie; 2) sprawienie (spowodowanie) p przez podmiot a w okolicznościach o jest A , przy czym p oznacza pewien stan rzeczy, natomiast A jest predykatem oznaczającym własność. Pierwsza z powyższych możliwości związana jest z ujmowaniem działania w aspekcie procesu, druga zaś z ujmowaniem działania w aspekcie rezultatu. Punktem wyjścia dla konstrukcji teorii rozważających działanie w jednym bądź w drugim z wymienionych aspektów jest przyjęcie aksjomatyk specyficznych. Aksjomatem charakterystycznym teorii ujmującej działanie w aspekcie procesu jest: $[\sim p](a, o) \rightarrow \sim [p](a, o)$. Występują w nim dwa rodzaje negacji: wewnętrzna i zewnętrzna. Wewnętrzna oznacza zaniechanie działania. Wyrażenie postaci $[\sim p](a, o)$ przedstawia zaniechanie działania. Jest ono określone przez definicję:

$$[\sim p](a, o) \stackrel{\text{def}}{=} \diamond [p](a, o) \wedge \sim [p](a, o)$$

\diamond występujące w definicji jest symbolem modalnym możliwości. Zaniechanie działania jest równoznaczne z jego niewykonaniem wtedy, gdy możliwe było wykonanie działania przez dany podmiot w danych okolicznościach. Wprowadzenie przez von Wrighta pojęcia możliwości do definicji zaniechania można potraktować jako propozycję rozwiązania kwestii wyrażonego rozgraniczenia pojęć nie-działania i zaniechania działania. Choćby logika czynów von Wrighta nie opiera się na podstawach modalnych, to przynajmniej jeden z terminów modalnych musiał zostać użyty w celu wyjaśnienia istotnego w logice czynów pojęcia zaniechania działania.

W odróżnieniu od koncepcji von Wrighta teoria działania I. Pörna jest modalną teorią działania. Każde działanie ujmowane jest w kontekście modalnym. To znaczy, wyrażenia typu „ a powoduje to, że p ” (gdzie a oznacza podmiot działający, a p jest zmienną oznaczającą zdanie opisujące dany stan rzeczy) poprzedzane są terminami modalnymi: konieczności bądź możliwości. Występowanie w wypowiedziach opisujących działanie funktora zdaniotwórczego „powoduje to, że” charakteryzuje tę teorię działania jako teorię przyczynową (działanie podmiotu stanowi przyczynę wystąpienia danego stanu rzeczy). Wprowadza się różne rodzaje operatorów modalnych w celu wyrażenia wszystkich zależności między działaniem podmiotu a i występowaniem stanu rzeczy p . Każdy rodzaj operatora modalnego jest charakteryzowany, zatem teoria działania mogłaby być określona jako zbiór logik działania, takich, że każda z nich zawiera jeden typ operatora modalnego. Za operatory podstawowe można uznać te, które są szczególnymi przypadkami funktora mo-

dalnego konieczności (oznaczone są symbolami Da , $D'a$), pochodnymi względem nich są szczególne przypadki funktora możliwości (Ca , $C'a$). Używając symboli modalnych: \Box — symbolu konieczności i \Diamond — symbolu możliwości, można przedstawić związki między czterema operatorami (oznaczonymi przez symbole Da , $D'a$, Ca , $C'a$). Symbol \mapsto będzie znakiem dla implikacji wyrażającej związek między podmiotem działającym a oraz stanem rzeczy opisanym przez zdanie p . Wyrażenie Dap zinterpretujemy jako schemat $\Box(a \mapsto p)$, wyrażenie $D'ap$ — jako $\Box(\sim a \mapsto \sim p)$, wyrażenie Cap — $\Diamond(a \mapsto p)$, wyrażenie $C'ap$ — $\Diamond(\sim a \mapsto \sim p)$. Przy takim zapisie jest widoczne, że zależność między wymienionymi operatorami stanowi konsekwencję zależności między funktorami konieczności i możliwości.

Konstrukcja logiki działania sprowadza się do: 1) przyjęcia określonego języka, 2) określenia modelu dla przyjętego języka, 3) zdefiniowania pojęcia konsekwencji. Teoria działania budowana jest w języku $L(Pr, X, Mo)$, gdzie Pr oznacza zbiór predykatów, X oznacza zbiór stałych indywidualnych, a Mo — zbiór symboli modalnych. Dla języka $L(Pr, X, Mo)$ modelem jest $\mathbf{M} = (U, R, M)$, gdzie U jest dziedziną modelu, czyli niepustym zbiorem punktów odniesienia wskazanych przez modele języka pierwszego stopnia (zbiorem możliwych światów); R jest funkcją przyporządkowującą każdemu symbolowi modalnemu $O \in Mo$ odpowiednią dwuargumentową relację $R(O)$ określoną na zbiorze U (relacja $R(O)$ odnosi się zawsze do danego symbolu modalnego); M — jest funkcją przypisującą każdemu $u \in U$ model $M(u) = (Xu, Vu)$, $Xu \subset X$. Relacja spełniania jest zdefiniowana indukcyjnie. W przypadku zdań modalnych spełnianie określone jest w postaci czterech następujących warunków:

- (OM1) $\mathbf{M} \stackrel{u}{\models} Op \equiv \mathbf{M} \stackrel{v}{\models} p$, dla każdego v takiego, że $(u, v) \in R(O)$ i w przypadku $O = Oa$, $a \in Xu$.
- (OM2) $\mathbf{M} \stackrel{u}{\models} Op \equiv \mathbf{M} \stackrel{v}{\models} \sim p$, dla każdego v takiego, że $(u, v) \in R(O)$ i w przypadku $O = Oa$, $a \in Xu$.
- (OM3) $\mathbf{M} \stackrel{u}{\models} O \sim p \equiv \mathbf{M} \stackrel{v}{\models} p$, dla pewnego v takiego, że $(u, v) \in R(O)$ i w przypadku $O = Oa$, $a \in Xu$.
- (OM4) $\mathbf{M} \stackrel{u}{\models} O \sim p \equiv \mathbf{M} \stackrel{v}{\models} \sim p$, dla pewnego v takiego, że $(u, v) \in R(O)$ i w przypadku $O = Oa$, $a \in Xu$.

Warunek (OM1) odnosi się do modalności typu „jest konieczne, że p ”, (np. do struktur typu Dap), warunek (OM3) dotyczy modalności typu „jest możliwe, że p ”, (struktury typu Cap), przy czym (OM3) jest dualnym odpowiednikiem (OM1). Warunek (OM2) określa modalność „jest konieczne, że nie— p ”, (np. $D'ap$), a (OM4) — „jest możliwe, że nie— p ” (np. $C'ap$).

Logika L określona jest jako klasa konsekwencji $p_1, p_2, \dots, p_n \models q$ spełnionych zgodnie z przyjętą semantyką języka L . Konsekwencja pojmowana jest następująco: q jest konsekwencją logiczną p_1, p_2, \dots, p_n ($n \geq 0$) wtedy, gdy nie istnieje model taki, że dla pewnego u , $\mathbf{M} \stackrel{u}{\models} p_i$ ($1 \leq i \leq n$) i nieprawda, że $\mathbf{M} \stackrel{u}{\models} q$. Jako przykład logiki działania tworzonej według przyjętych zasad można podać logikę, w której występuje operator modalny postaci Ea .

Wyrażenie postaci Eap jest interpretowane jako koniunkcja dwóch modalności prostych ($Eap = Dap \wedge C'ap$). Operator Ea opisuje jednocześnie dwie sytuacje: jedną, w której z działaniem podmiotu a jest konieczne związane występowanie stanu rzeczy p , oraz drugą, w której to, że a nie działa, może spowodować to, że p nie wystąpi. Charakteryzując semantycznie Ea , gdy u, v, w oznaczają możliwe punkty odniesienia (możliwe światy), stwierdza się, że dla każdego v takiego, że jeśli $(u, v) \in R(Ea)$, to $\mathbf{M} \stackrel{u}{\models} Eap \equiv \mathbf{M} \stackrel{v}{\models} p$ i dla pewnego w takiego, że jeśli $(u, w) \in R(Ea)$, to $\mathbf{M} \stackrel{u}{\models} Eap \equiv \mathbf{M} \stackrel{w}{\models} \sim p$. Znaczy

to, że Eap jest prawdziwe w świecie u wtedy i tylko wtedy, gdy p jest prawdziwe w świecie v (między u i v zachodzi relacja R , którą można odczytać: v jest światem pomocniczym ze względu na u) oraz istnieje taki świat w , pomocniczy ze względu na u , w którym prawdziwe jest $\sim p$.

Własności Ea charakteryzowane są przez następujące twierdzenia:

1. $Eap \rightarrow p$
2. $Eap \rightarrow \sim Ea \sim p$
3. $Ea(p \rightarrow q) \rightarrow (Eap \rightarrow Ea q)$
4. $((Eap \wedge Ea q) \rightarrow Ea(p \wedge q))$.

W logice działania, w której występuje stała Ea , obowiązuje reguła:

Jeśli $\models(p \leftrightarrow q)$ to $\models(Eap \leftrightarrow Ea q)$

Przyjmując stanowisko T. Kubińskiego, w myśl którego logiki czynów są teoriami opisującymi postawy wobec zmian (stanowisko prezentowane m.in. w pracy *O realizacji programu von Wrighta budowy teorii deontycznych*), można by również teorię działania I. Pörna potraktować jako teorię opisującą dwie postawy czynników działających wobec stanu rzeczy przedstawionego w zdaniu p . Od postawy podmiotu działającego zależy, czy dany stan rzeczy wystąpi, czy też nie wystąpi. Operator wyrażony symbolem Ea opisuje łącznie dwie postawy: jedną jest działanie powodujące konieczność wystąpienia p , natomiast drugą niedziałanie, którego rezultatem jest możliwość niewystąpienia p . Są to postawy analogiczne do tych, które opisuje logika czynów von Wrighta. Można zatem wnioskować, że koncepcje teorii działania von Wrighta i Pörna reprezentują odmienne sposoby konstrukcji logiki działania. Wspólną ich cechą stanowi to, że stałe specyficzne występujące w nich wyrażają dwie postawy podmiotu działającego.

Rozważania niniejsze skoncentrowały się wokół sposobów tworzenia logik czynów przedstawionych w pracach G. H. von Wrighta i I. Pörna. Należałoby poddać szczegółowej analizie problem konsekwencji wynikających z podstaw, na których poszczególne teorie się opierają. Rozszerzenie rozważań stanowiłoby uwzględnienie innych koncepcji logik działania.

Literatura cytowana

1. Kubiński T., *Logiki czynów i ich semantyka*, *Ruch Filozoficzny* 1972, nr 2, s. 177—183.
2. Kubiński T., *O realizacji programu von Wrighta budowy teorii deontycznych*, *Ruch Filozoficzny* 1980, nr 3—4, s. 233—238.
3. Pörn I., *Action Theory and Social Science*, Dordrecht 1977.
4. von Wright G. H., *Norm and Action*, London 1963.
5. von Wright G. H., *On the Logic of Norms and Actions*, [w:] *New Studies in Deontic Logic*, Dordrecht 1981.

INGMAR PÖRN Deontic Detachment (XXIX Konferencja Historii Logiki w Krakowie, 23 X 1983, Polskie Towarzystwo Filozoficzne, Oddział we Wrocławiu, 27 X 1983).

In this paper I investigate deontic detachment in a new system of deontic logic called *DL*. *DL* contains standard deontic logic (*SDL*). This contains as theorems all and only such sentences as may be obtained from:

- PL propositional logic
 DfP $P = \sim O \sim$
 D $Op \rightarrow Pp$
 RK $\frac{p_1 \& p_2 \& \dots \& p_n \rightarrow q}{Op_1 \& Op_2 \& \dots \& Op_n \rightarrow Oq} \quad (n \geq 0)$

Models of *SDL* are structures of the kind $\mathbf{M} = (U, R_o, V)$ where U is a class of possible worlds, R_o a serial relation in U , and V is a valuation defined in the usual way for non-modal connectives and for O by the condition:

$$CO \quad \mathbf{M} \models_u Op \text{ iff } \mathbf{M} \models_v p \text{ for every } v \text{ such that } uR_ov.$$

The content of R_o is so determined that uR_ov iff everything that is ideal at u obtains at v , in which case v may be said to be an ideal situation relative to u . In view of this and *CO*, Op says that p is the case in every situation which is ideal relative to a given situation.

We extend *SDL* by adding a new operator written as O' . Formally, the O' — system is a perfect copy of *SDL*, in the sense that the O' — counterparts of the axioms of *SDL* all hold and the O' — models are exactly similar to those of *SDL*. The only difference is material, i.e. it concerns the content of the accessibility relation $R_{o'}$. This is so defined that $uR_{o'}v$ iff not everything that is ideal at u is the case at v — in which case v may be said to be a sub-ideal situation relative to u . $O'p$ thus means that p is the case in every sub-ideal situation relative to a given situation.

The system *DL* may now be defined as the system that results when *SDL* is extended by the addition of the O' — system and the following two axioms:

- OP' $Op \rightarrow P'p$
 OO' $Op \& O'p \rightarrow p$

Models of *DL* are structures of the kind $\mathbf{M} = (U, R_o, R_{o'}, V)$ where the components are as already defined and, in addition, R_o and $R_{o'}$ are subject to the conditions:

- C1 $R_o \cap R_{o'} = \emptyset$
 C2 $\Delta_U \subseteq R_o \cup R_{o'}$.

In *DL* the following definitions are introduced:

- DfN_D $N_D p = Op \& O'p$
 DfM_D $M_D = \sim N_D \sim$
 DfOught $\text{Ought } p = Op \& P' \sim p$

N_D , deontic necessity, is a necessity of type *T*. A statement of the form $N_D(p \rightarrow \text{Ought } q)$ says that the conditional $(p \rightarrow \text{Ought } q)$ holds in all ideal and all sub-ideal situations. It is often used to state invariant features of normative systems, and it has interesting properties from the point of view of detachment. It may easily be shown that the following are valid:

- (1) $p \ \& \ N_D (p \rightarrow \text{Ought } q) \rightarrow \text{Ought } q$
- (2) $\text{Ought } p \ \& \ N_D (p \rightarrow \text{Ought } q) \rightarrow O \text{ Ought } q$
- (3) $\text{Ought } \sim p \ \& \ N_D (p \rightarrow \text{Ought } q) \rightarrow P' \text{Ought } q$

The Ought detachable in virtue of (1) expresses an actual obligation, the Ought detachable in virtue of (2) expresses a maximally ideal obligation, and the Ought detachable in virtue of (3) expresses a minimally sub-ideal obligation. *DL* is very sensitive to such distinctions and qualifications. For example, although *DL* validates (2) it does not validate

- (4) $\text{Ought } p \ \& \ N_D (p \rightarrow \text{Ought } q) \rightarrow \text{Ought } q.$

A number of other detachment properties are investigated in the paper.

Note

The full presentation of *DL*, and its justification, may be found in the following two papers, both forthcoming in *Synthese*: Andrew J. I. Jones and Ingmar Pörn, *Ideality, Sub-ideality, and Deontic Logic*; and Andrew J. I. Jones and Ingmar Pörn, "Ought" and "Must".

JAN SRZEDNICKI (University of Melbourne): *Substancja — Przedmiot — Przestrzeń* (XXIX Konferencja Historii Logiki, Kraków 23 X 1983 r.)

Spinoza myślał kategoriami bytów zależnych i bytów niezależnych — substancja była definiowana jako byt niezależny. W rękach Spinozy wyszło na to, że substancja jest też bytem koniecznym, którego essencja zawiera egzystencję; substancja bowiem to z definicji coś, co istnieje samo w sobie i jest poznawcze w odniesieniu do samego siebie.

Leibniz, oponując temu, że substancja może istnieć z konieczności, pozostawia ją jednak bytem koniecznym; definiuje się ją jako byt, którego essencja zawiera egzystencję — ale definicja używa języka na modłę symboliczną, która nie ma implikacji ontologicznych. Istnieje jednak ona koniecznie, bo koniecznie byt taki istnieje — skoro jest możliwy. Łańcuch przyczynowy musi się z czegoś zacząć, a nie może się zacząć od bytu uwarunkowanego, bo byt taki musi się skądś wywodzić — i tylko o ile się wywodzi z koniecznego, regressus jest zatrzymany.

Kant wywodzi się z tej tradycji, ale rozumuje nieco inaczej: to co postrzegamy zjawiskowo — własności przedmiotów — są bytami zależnymi od tych właśnie przedmiotów. Przedmioty zatem muszą być obiektywne, istniejące niezależnie, aby być podstawą bytu owych postrzeganych zjawisk. Sprawa się komplikuje, albowiem przedmiot w ostatecznym rozumieniu to *noumenon*, a nie przedmiot w świecie zjawisk. Ale ciągle jeszcze jest tak, że ów *noumenon* w ten czy inny sposób istnieje niezależnie, a postrzegane, przez nas zjawiska w sposób od niego zależny. Nie ma jednak mowy o tym, aby był tylko jeden *noumenon* (substancja Spinozy), ani o tym, aby istniał on koniecznie — konieczne jest tylko to, że *noumena* istnieją. W ten sposób momenty ontologiczny i epistemologiczny wyróżniane przez Spinozę dalej pozostają w równowadze, ale w „przeciwstawnej”, a nie „równoległej”. Przedmioty

(*noumena*) istnieją we własnym zakresie, ale wiemy o nich poprzez postrzeżenie zjawisk i własności, które mają istnienie od owych *noumenów* zależne.

Ważne jest rozróżnienie tego, co obiektywne, od tego co subiektywne; o ile coś poznaję jako przedmiot, to myślę o nim jako o istniejącym niezależnie ode mnie, albo *esse est percipi*. To, co poznajemy, musi być odczute (*Auschaung*) i zrozumiane, ale zrozumiane może być tylko o ile to, co postrzegamy, jest czymś postrzeganym — a nie samym właśnie aktem poznania. To jest wymogiem poznania empirycznego. Dla Kanta, aby poznanie empiryczne było artykuowalne, winno być objęte koncepcją przedmiotu w ogóle.

Jednym z głównych wymogów przedmiotu jest to, że musi on być obiektywny i niezależny (na modłę substancji, a nie własności), bo w przeciwnym razie trudno byłoby widzieć, jak mógłby on być tym, co jest postrzegane przez kogoś. W tym co najmniej znaczeniu przedmiot musi być rzeczywisty z punktu widzenia naszego poznania, tj. na poziomie (dla Kanta) zjawisk. Ten pogląd Kant nazywa realizmem empirycznym, a przedstawiony, jak powyżej — dzieli on intuicję prymatu rzeczy z reizmem Kotarbińskiego.

W paralogizmach Kant zauważa, że nie można w ten sposób dowodzić realizmu transcendentального, czy też w odniesieniu do świata samego w sobie, albowiem nic o nim nie wynika z przesłanek mających do czynienia z wymogami naszego poznania.

A jednak, realizm empiryczny wymaga tego, aby za zjawiskami świata empirycznego stało coś, co jest wystarczająco realne na to, aby te zjawiska reprezentowały to w sposób sensowny. Kłopoty z tym związane oddala Kant poprzez koncepcję *noumenów* negatywnych; mamy pojęcie przedmiotu w ogóle, ale *re noumena* nie mamy żadnych doznań lub intuicji bezpośrednich. Pojęcie *noumenu* możemy mieć, ekstrapolując pojęcie przedmiotu na teren transcendentálny — zadajemy pewne pytania, ale nie możemy nic pozytywnie pomyśleć.

Czas jest formą kontaktu wewnętrznego z materiałami poznania, przestrzeń formą kontaktu z zewnętrznymi materiałami owego poznania. *Ergo* — cokolwiek jest poznawane zewnątrz (jako zewnętrzne), musi być poznawane przestrzennie — inaczej takiego poznania nie potrafimy zrozumieć.

Właśnie dlatego, że przestrzeń musi się w ten sposób odnosić *a priori* do wszelkich przedmiotów, uważa ją Kant za wymóg formalny. Jasne *ad meritum* to jednak nie jest. Wymóg formalny da się wszak wyrazić w formule, a przestrzeń nie: co najwyżej można w pewnym systemie *S* znaleźć formułę, reprezentującą przestrzeń, a to nie wystarcza — potrzeba formuły, która by bezwzględnie wyznaczała, co to jest przestrzenność.

Kant jednak wyraźnie ma rację, że wymóg przestrzenności odnosi się do wszelkich w ogóle przedmiotów. Chciałbym zasugerować takie oto tego rozumienie: Weźmy PRZEDMIOT W OGÓLE — powiedziało się, że przedmiot *nolens volens* musi być obiektywny, *ergo* niezależny od poznającego. Inaczej pozorowi nie odróżnimy od rzeczywistości, zjawiska — od substancji.

Pojęcie przedmiotu w ogóle musi tedy być pojęciem (abstrakcyjnym) przedmiotu rzeczywistego, czyli konkretnego — który nie jest elementem naszej świadomości jakiegokolwiek stopnia. Istotna staje się tu przestrzenność jako wymóg przedmiotu w ogóle.

Z tego wynika, że z punktu widzenia najszerszego już systemu odnoszenia się myśli przestrzenność przysługuje przedmiotom uniwersalnie, obejmuje je bowiem pojęcie przedmiotu w ogóle. Tu znowu widzimy ową intuicję wspólną pomiędzy Kantem a reizmem Kotarbińskiego — intuicję, zgodnie z którą konkretna są *conditio sine qua non* możliwości poznania.

Recenzje i sprawozdania

S. SARNOWSKI: Krytyka filozofii metafizycznej, PWN, Warszawa 1982, s. 230.

Książka S. Sarnowskiego podejmuje ważną problematykę, odznacza się niezbyt często spotykanymi u nas ambicjami filozoficznymi, formułuje tezy znaczące i kontrowersyjne, a mimo to nie stała się, jak dotąd, przedmiotem szerszych dyskusji czy polemik. W zamyśle autora stanowi ona próbę filozoficznego określenia się wobec problemu antynomiczności, jaką zdaje się stwarzać — od czasów Hegla powszechnie uważane za nieuniknione — wzajemne odniesienie historii filozofii i filozofii. Za właściwą konkretyzację owego problemu uznaje autor pytanie: jak historia filozofii i związane z nią wyczerpanie na rozwój, zmienność i historyczność może stać się integralnym składnikiem filozofii, sytuującej nas przecież w horyzoncie prawdy najbardziej uniwersalnej, wykluczającej jakąkolwiek zmienność i rozwój, a więc właśnie ahistorycznej (s. 8).

Przewycięzenie wymienionej wyżej antynomii uznaje on za możliwe dla takiej filozofii, która ma za przedmiot badań „samą siebie”, wtedy bowiem — czyniąc swym przedmiotem mnogość i różnorodność historycznych koncepcji filozoficznych — pozostaje ona otwarta na historyczność, ale zarazem do niej się nie ogranicza, lecz wykraczając poza nią, zmierza w stronę uniwersalności poszukiwanej prawdy. Filozofię ową nazywa niemetafizyczną i pojmuje jako pytanie o filozofię metafizyczną (przez którą z kolei rozumie filozofię wypełniającą przestrzeń znaczeniową pytania: „co stanowi zasadę świata?”), jej kwestionowanie i krytykę (s. 10). Refleksje niemetafizyczne dotyczą zatem nie problemów metafizycznych, lecz raczej problemu samej metafizyki i mają w związku z tym charakter metafizyczny.

Dopiero w perspektywie filozofii niemetafizycznej możliwe staje się, zdaniem autora, ujawnienie ukrytej prawdy filozofii metafizycznej. W pierwszym rzędzie wychodzi wówczas na jaw, w całej swej arbitralności, zakładane przez nią (nie zawsze *explicite*) twierdzenie o tożsamości bytu i myślenia, stanowiące przesłankę możliwości, tworzonych na ich podstawie konstrukcji metafizycznych. Dlatego, kontynuuje Sarnowski, chcąc zakwestionować właściwy owej filozofii projekt metafizyczny, trzeba przede wszystkim podważyć wspomnianą tożsamość bytu i myślenia, w czym historyczne pierwszeństwo przyznaje on Descartes'owi (s. 52).

Sformułowane przez autora pojęcia filozofii metafizycznej i filozofii niemetafizycznej traktowane są następnie jako podstawowe rozróżnienie analityczne, przez pryzmat którego ujmuje on nie tylko dotychczasowy rozwój

myśli filozoficznej, ale także zarysowuje dalsze jego perspektywy. Zastosowanie proponowanych przez siebie założeń metodologicznych rozpoczyna S. Sarnowski od modelowej charakterystyki historycznie pierwszego z wymienionych typów refleksji, tj. filozofii metafizycznej, a następnie swoje wywody poświęca charakterystyce najważniejszych etapów procesu rodzenia się filozofii niemetafizycznej, które wyznacza, jego zdaniem, myśl Descartes'a, Berkeley'a, Kanta i Husserla.

Nietrudno wskazać, z jakiej tradycji filozoficznej wywodzi się perspektywa, w ramach której autor *Krytyki...* analizuje i — jak wskazuje sam tytuł omawianej książki — wartościuje rozwój refleksji filozoficznej. Jest to przede wszystkim tradycja transcendentalizmu, której narodzin szuka on w *Medytacjach o pierwszej filozofii* Descartes'a, zaś za kulminacyjne jej osiągnięcia uznaje *Medytacje kartezjańskie* i *Kryzys nauk europejskich* Husserla. Fenomenologia Edmunda Husserla jawi się w rozważaniach S. Sarnowskiego jako myśl wieńcząca proces konstytuowania się filozofii niemetafizycznej — nic więc dziwnego, że podjęta przez autora krytyka filozofii metafizycznej była pierwotnie pomyślana jako wstęp do całości poświęconej fenomenologii. (s. 12). W konsekwencji odczytanie treści niesionych przez historyczne przejawy europejskiej myśli filozoficznej zostało dokonane, zasadniczo rzecz biorąc, przez pryzmat założeń i ustaleń jednej z jej tradycji. Może to je narażać na zarzut jednostronności, czy wręcz nietrafności, że strony kogoś, kto byłby skłonny widzieć rozwój myśli europejskiej, patrząc na nią z innej perspektywy. Niebezpieczeństwo spotkania się z podobnymi zarzutami jest jednak nieodłączne od każdej próby wyznaczenia własnej perspektywy teoretycznej dla celów analizy historycznych artykulacji myśli filozoficznej, dlatego też bardziej sensowne wydaje się zastanowienie nad walorami i słabościami samej przyjętej przez S. Sarnowskiego perspektywy metafizycznej.

Jakkolwiek autor *Krytyki...* zastrzega, że transcendentalizm jest tylko jednym — choć być może najważniejszym — z kształtów, w jakich ujawnia się myśl niemetafizyczna, może nasuwać się przypuszczenie, iż losy jej wiążą *de facto* z pewną fenomenologiczną wersją transcendentalizmu. Dzieje się tak oczywiście nie tyle dlatego, że nie wskazuje on i nie omawia w zasadzie innych przejawów myśli niemetafizycznej, co z powodu, niezamierzonych chyba, konsekwencji akceptacji przeświadczenia Husserla, zgodnie z którym dopiero akt redukcji fenomenologicznej (transcendentalnej) zawiesza perspektywę filozofii metafizycznej (s. 192). Nałożony przez nią rygor pozostawia po stronie metafizycznej m.in. nawet fenomenologię ejdetyczną, rozwijaną przez wielu uczniów Husserla, i nurt filozofii analitycznej, które zgodnie z owym wymogiem musimy traktować jako postawy teoretyczne realizujące projekt filozofii pozytywistycznej (s. 213—214), kontynuujący zasadniczo metafizyczny sposób myślenia (s. 225)¹. Inne przejawy myśli niemetafizycznej nie dadzą się zatem w tej sytuacji zbyt łatwo odnaleźć.

Wiązanie perspektyw filozofii niemetafizycznej z transcendentalną wersją fenomenologii stałoby się jeszcze bardziej kontrowersyjne, gdyby uznać — a jest to dość powszechne przekonanie — iż filozofia wyszła już poza pole problemowe stworzone przez twórcę fenomenologii, a także poza transcendentalizm w ogóle. Nie jest ponadto bynajmniej pewne, czy widocznego w myśli filozoficznej ostatnich dziesięcioleci, wykraczającego poza transcen-

¹ Może dziwić, iż w wydanym również w tym samym roku artykule uznaje on filozofię analityczną raczej za „załamanie się lub nawet przeciwieństwo” pozytywizmu. Por. S. Sarnowski, *Filozofia naukowa i filozofia nauki. Uwagi o pozytywizmie*, Studia Filozoficzne, 1982, nr 1—2, s. 56.

dentalizm, zwrotu w stronę ontologii nie należałoby potraktować, w świetle rygorów niemetafizyczności sformułowanych przez samego S. Sarnowskiego, jako powrotu w obszar myśli metafizycznej. Musimy także uświadomić sobie, iż również myśl samego Husserla jest po dziś dzień przedmiotem odmiennych interpretacji.

Niezależnie jednak od nieuniknionej kontrowersyjności proponowany przez S. Sarnowskiego sposób rozumienia fenomenologii wydaje się interesujący, choć trudno tu jednoznacznie przesądzić, na ile chwytła on „samą rzecz” myśli jej twórcy. Do jego mocnych strony zaliczyć należy stwarzaną przezeń możliwość ujęcia filozoficznych dokonań „ojca fenomenologii” jako względnie konsekwentnego procesu w e w n ę t r z n e g o rozwoju jego stanowiska filozoficznego, możliwość poważnego traktowania wielokrotnych wypowiedzi samego Husserla na temat decydującej roli redukcji transcendentalnej jako środka pozwalającego dopiero na wkroczenie w obszar filozofii transcendentalnej, możliwość traktowania antypsychologizmu Husserla jako trwałego i uporczywie wzbogacanego waloru jego myśli itd.

Jak już zaznaczyłem; omawiana praca zawiera szereg tez ważnych, a zarazem kontrowersyjnych. Zastanówmy się dla przykładu nad jedną z nich: głosi ona, iż jedyną możliwą odpowiedzią na pytanie o zasadę świata jest odpowiedź idealistyczna (s. 17).

W pytaniu „co stanowi zasadę świata” — wywodzi autor *Krytyki...* — „nieświadomą” pytania jest „zasada”, zaś „świadomą” — „świat” (rozumiany jako obraz świata utworzony na podstawie aktualnie posiadanej wiedzy).

Ponieważ zaś znaczenie niewiadomego pytania wykracza poza znaczenie wiadomego [zdaniem S. Sarnowskiego jest tak dlatego, iż w ogóle sens stawiania pytań wspiera się na potrzebie dowiedzenia się czegoś „nowego” — przyp. M.B.], zatem pytając o zasadę świata, który jest nam dany zawsze za pośrednictwem obrazu, tym samym jakby wykraczamy poza świat, docieramy do czegoś treściowo szerszego, a więc innego niż świat (s. 15).

Powyższe ustalenia mają, jak twierdzi, przesądzać o charakterze możliwych odpowiedzi na pytanie o zasadę świata; jeśli bowiem idealizmem nazywany jest pogląd, wedle którego zasadą świata jest nie to, co jest ze świata, lecz to, co wobec niego transcendentalne (jakiś byt „idealny”), okaże się, że jedyną możliwą na nie odpowiedzią jest odpowiedź idealistyczna. Skoro zaś filozofię metafizyczną nazywa on filozofią, która wypełnia przestrzeń znaczeniową pytania o zasadę świata, idealizm stanowić musiałby nieodłączną jakość każdej takiej filozofii².

Zwróćmy uwagę, iż gdyby przedstawione rozumowanie uznać za przekonujące, S. Sarnowski — posługujący się zamiennie, jako synonimami, określeniami „pytanie o zasadę świata” (s. 15) i „pytanie o zasadę rzeczywistości” (s. 85) — mógłby, jak sądzę, pójść nawet dalej i pokazać, rozumując w sposób zupełnie analogiczny jak poprzednio, iż pytając o zasadę rzeczywistości wykraczamy tym samym poza rzeczywistość i docieramy do czegoś treściowo szerszego, a więc innego niż rzeczywistość. Ponieważ zaś, jak twierdzi, w myśleniu metafizycznym jest brany pod uwagę wyłącznie świat rzeczywisty, zatem za rzeczywisty jest także uważany ten byt idealny (s. 15), mający stanowić

² Oczywiście, idealizm w znaczeniu proponowanym przez autora, które mimo stylizowanej na definicję sprawozdawczą formy („Idealizmem nazywany jest...”) nie jest przecież „klasycznym”, czy szczególnie powszechnie używanym znaczeniem tego terminu.

poszukiwaną zasadę rzeczywistości. Jeśli tak, można zarzucić filozofii metafizycznej „absurdalność”, polegającą na tym, że poszukiwaną „zasadę” traktuje ona jako byt rzeczywisty, podczas gdy analiza samego pytania o nią pokazuje jej nieuchronnie „pozarzeczywisty” charakter.

Wskazane wyżej możliwe „uzupełnienie” wywodów S. Sarnowskiego ujawnia — nie zawsze doprowadzony do końca i wyrażony *explicito* — radykalizm, nie tyle już krytycznych, co wręcz destrukcyjnych dla filozofii metafizycznej konsekwencji założeń autora. Oczywiście, destrukcyjnych, przy uznaniu ich dostatecznej dla realizacji tytułowej niejako intencji krytycznej, zasadności. Niektóre bowiem z jego wywodów rodzą pewne wątpliwości. Dotyczą one m.in. konsekwencji w posługiwaniu się znaczeniami używanych terminów. Na przykład w przytoczonym wywodzie, mającym uzasadnić idealistyczny charakter myśli metafizycznej (s. 15), „świat” używany jest raz w znaczeniu obrazu świata na podstawie posiadanej aktualnie wiedzy, zaś bezpośrednio dalej — w znaczeniu obiektu pozaepistemicznego („...świata, który zawsze jest nam dany za pośrednictwem obrazu”), mimo iż kontekst wskazuje, że w obu wypadkach posługuje się nimi w sensie metafizycznym. Owa wieloznaczność nie może się zatem brać stąd, iż np. drugie z podanych znaczeń terminu „świat” miałyby być rekonstrukcją sensu, w jakim posługiwali się nim metafizycy, pierwsze zaś — jego znaczeniem w perspektywie metafizycznej.

Szczegółowa analiza koncepcji S. Sarnowskiego musiałaby więc przede wszystkim ustalić, czy prowadząc swe metafizyczne analizy myśli metafizycznej zawsze konsekwentnie rozgranicza on obie warstwy i czy sam niekiedy nieświadomie nie wkracza w obszar metafizyki. Niemetafizyczne medytacje nad metafizyką okazują się niełatwe, ale przecież właśnie dlatego warto zastanowić się nad proponowanymi przez autora formami ich realizacji. Omawianą książkę polecam zwłaszcza tym — a jest ich chyba, jeśli posłużyć się kryteriami S. Sarnowskiego, znakomita większość w polskim środowisku filozoficznym — których koncepcje noszą „piętno” krytykowanej przezeń metafizyczności. *Krytyka filozofii metafizycznej* wydaje się pozycją, której największą zaletą jest właśnie kontrowersyjność zawartych w niej tez i wywodów, odświeżających w interesujący sposób zawsze ważny problem filozoficznego samookreślenia.

Marian Broda

BERNHARD WELTE: „Zwischen Zeit und Ewigkeit”. Verlag Herder, Freiburg 1982, s. 280.

Bernhard Welte, emerytowany profesor filozofii z Freiburga, nie bez racji uchodzi za jednego z najznakomitszych niemieckojęzycznych popularyzatorów filozofii religii. Wszeczhronna znajomość historii filozofii i zdolność prezentowania w przystępnej formie najtrudniejszych nawet problemów teoretycznych powoduje, że jego książki (m.in. *Geschenkte Zeit* 1975, *Zeit und Geheimnis* 1975, *Meister Eckhart* 1979, *Was ist Glauben* 1982) mogą być adresowane do bardzo szerokiego kręgu czytelników, nieskoniecznie związanych z filozofią profesjonalnie. Recenzowana praca zawiera zbiór najnowszych rozpraw autora, wyselekcjonowanych w pięciu częściach, które odpowiadają pięciu kręgom tematycznym: *Das Denken und das Ewige*, *Menschliches Dasein in den Grundweiser seiner Entfaltung*, *Zur Zeitanalyse unter Theologischen Gesichtspunkten*, *Zum Geschichtlichen Schicksal des Christlichen Glaubens*, *Über einige christliche Grundphänomene*.

Tytuł książki *Zwischen Zeit und Ewigkeit* mógłby sugerować, że jej treść dotyczy głośnego problemu antynomii czasu i wieczności, trapiącego filozofię niemiecką począwszy od Leibniza aż po współczesne doktryny hermeneutyczne. Jednakże z samej lektury spisu rozdziałów łatwo wywnioskować, że ów tytuł jest raczej formą alegorii aniżeli sprecyzowaniem tematu rozważań.

W części pierwszej, traktującej zgodnie z deklaracją autora o zagadnieniach wieczności, tylko jedna rozprawa *Über zwei Weisen, das Ewige zu denken* poświęcona została w całości tytułowemu problemowi.

Rzadko używana we współczesnym języku filozoficznym kategoria „wieczność” może wzbudzić w dzisiejszym czytelniku wielorakie kontrowersje. Na ogół samo użycie tego pojęcia kojarzy się z myśleniem niesystematycznym, irracjonalnym, opartym na wierzeniach religijnych. Tymczasem, jak trafnie podkreśla Welte, pojęcie to w całej niemal historii myśli europejskiej (przynajmniej od Arystotelesa aż po czasy klasycznej filozofii niemieckiej) stanowiło jedną z kluczowych kategorii. Esej *Über zwei Weisen, das Ewige zu denken* zawiera próbę syntetycznego przeglądu różnych stanowisk metafizycznych, stawiających sobie za cel sprecyzowanie kryteriów bycia tym, co jest wieczne. Odwołując się jednak do tradycyjnych pojęć metafizycznych, jak substancja, czy istnienie Boga, autor nie stara się posłużyć schematem myślowym, wypracowanym przez Kanta, a używanym w późniejszej filozofii wielokrotnie, przeciwstawiającym bycie w czasie, czyli istnienie zjawiskowe, bezczasowości (*Zeitlosigkeit*) charakteryzującej wieczny byt rzeczy samej w sobie. Brak również jakiegokolwiek odniesienia do heglowskiej idei czasu pozornego i czasu prawdziwego. Z o wiele większym zainteresowaniem Weltego spotyka się natomiast koncepcja czasowości Husserla, w ramach której pojęcie wieczności nie było przecież kategorią pierwszoplanową.

Podobne zarzuty można wysunąć pod adresem interpretacji nietzscheańskiej nauki o nadczłowieku, zawartej w artykule *Nietzsches Idee vom Übermensch und seine Zweideutlichkeit*. Jak powszechnie wiadomo, nauka ta opierała się na koncepcji „wiecznego powracania”, zgodnie z którą źródłem wszystkich nieszczęść, trapiących współczesnego człowieka, miał być jego niewłaściwy stosunek do swego własnego czasu. Człowiek ten całą swoją energią wolicjonarną koncentruje zdaniem Nietzschego w dwóch sferach bycia urojonego: w rozpamiętywaniu przeszłości, której już nie ma, i w marzeniu o przyszłości, której jeszcze nie ma — w konsekwencji zatracając jedyną formę istnienia, mogącą być jego udziałem, bycie w „teraz”. Marzeniem Nietzschego było wychowanie człowieka całkowicie akceptującego siebie takim, jakim jest „w chwili”, czyli absolutnego pana swej własnej mocy. Z kolei akceptacja samego siebie „w chwili” wymagać miała afirmacji wszystkich chwil minionych, gdyż myśląc o możliwości powrotu w przeszłość z zamiarem uniknięcia jakiegoś już dokonanego wydarzenia, mimo woli intencjonalnie wyrzekam się siebie takiego, jakim jestem w teraźniejszości. Istota, o której marzy Nietzsche, nadczłowiek, winna być nacechowana gotowością powrotu do każdego minionego momentu swego życia po to, by życie to przeżyć dokładnie w taki sam sposób. Czy ów powrót rzeczywiście zdarza się w sensie metafizycznym, tego Nietzsche nie rozważa, ważne jest dla niego samo nastawienie emocjonalne wobec możliwości hipotetycznego powrotu.

Abstrahując od problemu zasadności stanowiska Nietzschego, koncepcja wiecznego powracania mogłaby się spotkać z zainteresowaniem Weltego jako kolejny sposób pojmowania problemu wieczności. Szkoda, że autor nie wykorzystuje rysującej się tu okazji, poprzestając na tradycyjnej prezentacji nietzscheanizmu, dokonywanej głównie z pozycji aksjologicznych.

Przytoczone uwagi nie przekreślają oczywiście wartości całej pracy, może

tylko dobór poszczególnych artykułów i ich związek z tytułami podrozdziałów należy uznać za nieco przypadkowy. Niewątpliwą zaletą oscylujących na pograniczu teologii i filozofii publikacji Weltego jest ich całkowita niemal niezależność od jakichkolwiek prób propagowania ideałów religijnych w formie apologetycznej lub ideologicznej — myśl teologiczna traktowana jest tu jako rodzaj refleksji nad światem w ogóle, wywodzącej się bądź ze sprecyzowanych postaw teoriopoznawczych, bądź z systematycznej aksjologii. Choć więc może się to polskiemu czytelnikowi wydać dziwne, te same wątki problemowe uzasadniane są przez odwołanie się do lektury *Metafizyki* Arystotelesa, pism św. Tomasza, neotomistów, współczesnych fenomenologów, wreszcie Nietzschego i Adorno. Wbrew pozorom tak duża rozpiętość historycznofilozoficznych zainteresowań autora nie prowadzi do powstania eklektycznych zlepków, lecz jednolitych i oryginalnych wątków tematycznych, w ramach których dorobek poszczególnych myślicieli interpretowany jest w taki sposób, aby poprzez różnice terminologiczne dotrzeć do tych samych problemów źródłowych.

Szczególnie interesującą próbę odnalezienia tego typu związków zawiera esej *Auf der Suche nach dem verlorenen Ursprung. Essay über ein Gedicht von Karl Korolow und einen Gedanken von Martin Heidegger*. Za ciekawe i wyróżniające się pod względem literackim należy ponadto uznać artykuły *Dasein als Hoffnung und Angst*, *Dasein in Symbol des Spiels* (pozostające pod wyraźnym wpływem myśli heideggerowskiej) oraz piękny esej, inaugurujący cały zbiór: *Was ist eigentlich ein Gedanke?*

Niezwykłe, osobiste zaangażowanie autora w przekazywane treści, połączone z liberalizmem i otwartością na wszystkie alternatywne rozwiązania stawianych problemów, jasność wyводу i sugestywny sposób wprowadzenia czytelnika w złożone problemy współczesnego chrześcijańskiego humanizmu, czynią z książki Weltego lekturę ciekawą i pouczającą. Mankamentem pracy mógłby być jedynie jej tytuł, sugerujący rozważania na temat antropologiczno-filozoficznych aspektów zjawiska czasowości, które w rzeczywistości pojawiają się tylko na marginesie zainteresowań autora.

Miroslaw Żelazny

F. SCHUPP: *Poppers Methodologie der Geschichtswissenschaft. Historische Erklärung und Interpretation*, Bonn 1975, Bouvier Verlag Herbert Grundmann (Abhandlungen zur Philosophie, Psychologie und Pädagogik, Band 99).

O teoretycznym statusie nauk historycznych dyskutują historycy i teoretycy nauki, przy czym po obu stronach mamy często do czynienia z brakiem odpowiednich kompetencji: historycy nie dysponują w wystarczającym stopniu wiedzą z zakresu teorii nauki, a teoretycy nauki z kolei wychodzą od nazbyt uproszczonego ujęcia historycznych badań i interpretacji, nie uwzględniając w dostatecznej mierze szczególnych problemów nauk historycznych. W książce Schuppa znajdziemy wiele charakterystycznych przykładów i analiz potwierdzających powyższą tezę. Książka jest poświęcona krytycznej analizie metodologii historii w ujęciu Poppera, jednego z najbardziej wpływowych filozofów z kręgu tzw. analitycznej filozofii nauki. O tym, jak poważną rolę w dyskusji nad statusem nauk historycznych odgrywał Popper, świadczy choćby to, że schemat dedukcyjno-nomologiczny wyjaśniania zdarzeń historycznych znany był najpierw pod nazwą „schematu Poppera-Hempla”, a później dopiero W. Dray wprowadził nazwę *covering law model*.

Autor świadomie ogranicza się do immanentnej analizy doktryny metodologicznej Poppera, nie biorąc pod uwagę innych tradycji myślenia o nauce w ogóle i naukach historycznych w szczególności, jak np. marksizm, hermeneutyka czy szkoła frankfurcka. Usuwa to z pola widzenia problemy i możliwe zarzuty dotyczące podstawowych założeń prezentowanej doktryny. Zasadniczo autor zgadza się bowiem z owymi założeniami i nie ukrywa, że celem jego rozważań nie jest polemika z całością koncepcji Poppera, lecz ukazanie możliwości jej udoskonalenia przez odpowiednią reinterpretację, modyfikację i usunięcie braków i wewnętrznych niezgodności. Mimo to istotną zaletą książki jest fakt, że autor konfrontuje poglądy Poppera, nie tylko z koncepcjami innych teoretyków nauki z kręgu filozofii analitycznej, lecz również z odpowiednimi teoretycznymi wypowiedziami historyków, a zwłaszcza z ich praktyką badawczą. Z konfrontacji tej Popper nie zawsze wychodzi obronną ręką. Ujawnia ona szereg uproszczeń i niezgodności jego pojmowania historii i problemów historycznych z rzeczywistą praktyką badawczą i jej teoretyczną świadomością. Autor nie ogranicza się do wskazywania owych rozbieżności, lecz stara się też wykazać niesłuszność pewnych tez Poppera, a niekiedy również ich niezgodność z naczelnymi intencjami i założeniami jego własnej metodologii.

Praca jest podzielona na pięć rozdziałów, z których cztery pierwsze stanowią rekonstrukcję popperowskiej metodologii nauk historycznych, rozdział piąty natomiast, najobszerniejszy, obejmujący niemal połowę książki, poświęcony jest krytyce tej metodologii.

W rozdziale pierwszym Schupp przedstawia popperowskie pojęcie historii jako nauki empirycznej. W jego ramach omawia kolejno takie znane na ogół kwestie jak: negatywny stosunek Poppera do semantycznych problemów i definicji; krytykę sensualistycznych koncepcji czystego doświadczenia wolnego od teorii; kryterium obiektywności twierdzeń naukowych, jakim jest u Poppera intersubiektywna sprawdzalność pojmowana jako racjonalna kontrola uzyskiwana przez wzajemną krytyczną dyskusję; stosunek pojęć naukowości i racjonalności oraz nauki i metafizyki; zasadę empirycznej falsyfikowalności jako kryterium demarkacji między nauką i nienaukowymi spekulacjami; zróżnicowanie nauk na teoretyczne i historyczne ze względu na różne interesy badawcze (w naukach teoretycznych jesteśmy zainteresowani formułowaniem ogólnych praw i całych systemów teoretycznych, w naukach historycznych natomiast celem jest wyjaśnienie pojedynczych zdarzeń); dedukcyjno-nomologiczny schemat wyjaśniania historycznych zdarzeń.

Popperowska krytyka historycyzmu i utopizmu oraz esensjalistycznej interpretacji dziejów stanowi przedmiot rozdziału drugiego. Autor słusznie wskazuje, że cała argumentacja Poppera w tej kwestii opiera się na omówionym w rozdziale pierwszym pojęciu metody naukowego wyjaśniania i prognozowania. Charakterystycznym rysem filozoficznej krytyki Poppera jest fakt, że nie rozważa on metafizycznych i epistemologicznych problemów jako takich, lecz przekształca je na problemy metodologiczne, dzięki czemu uzyskuje możliwość konfrontowania ich z własną metodologią. Przedstawiając argumentację Poppera przeciw historycyzmowi Schupp trafnie zwraca uwagę na jej niezgodność z przyjmowanym przezeń kryterium naukowości. Zasadniczy argument Poppera składa się z dwu części: a) na przebieg ludzkiej historii duży wpływ ma przyrost ludzkiej wiedzy; b) nie jesteśmy w stanie przewidzieć naukowo-racjonalnymi metodami przyszłego przyrostu naszego poznania naukowego. Wyrażenie „duży wpływ” jest tak nieokreślone i szerokie, że z trudem można sobie wyobrazić historyczną sytuację, która by go nie potwierdzała. Aczkolwiek nie można stwierdzić, że zdanie (a) jest zasadniczo nie do obalenia,

to jednak na pewno nie spełnia ono postulowanego przez Poppera kryterium optymalnej falsyfikowalności. Warunki, w jakich może ono być sfalsyfikowane, nie zostały podane.

Rozdział drugi kończy się skrótownym przedstawieniem dokonanej przez Poppera analizy i krytyki marksowskiej teorii dziejów, przy czym autor nie uważa za istotne zastanawianie się nad tym, czy ta interpretacja Marksa jest trafna i zgodna ze współczesnym stanem badań. Ważniejszą kwestią wydaje mu się pokazanie znaczenia popperowskiej krytyki od innej strony. Stara się mianowicie uwypuklić fakt, że opozycja Poppera wobec marksizmu ma charakter nie tylko teoretyczny, lecz także, a nawet przede wszystkim praktyczno-polityczny. To właśnie Popper, zdaniem autora, przesunął punkt ciężkości sporu o nauki historyczne z dyskusji z hermeneutyczną teorią rozumienia na dyskusję ze spekulatywną filozofią dziejów mającą konsekwencje praktyczno-polityczne. Nie sam historycyzm jako taki jest głównym przedmiotem krytyki Poppera, lecz utopizm, który opierając się na historycystycznych „prawach” głoszących nieodwołalność tendencji rozwojowych nakreśla polityczny program o holistycznym zasięgu. Historycyzm staje się niebezpieczny w połączeniu z utopistyczną praktyką, która próbuje dostosować przebieg historii do historycystycznego proroctwa. Głównym przykładem takiego połączenia historycyzmu i utopizmu jest dla Poppera marksizm i dlatego przeciw niemu kierowane jest przede wszystkim ostrze krytyki, podczas gdy koncepcje dziejów Hegla, Toynbee'ego czy Spenglera uznawane przez Poppera za czysto teoretyczne omawiane są tylko marginalnie. Z tego punktu widzenia pobieżne potraktowanie przez Schuppa popperowskiej krytyki marksizmu i jej zasadności musi budzić zastrzeżenia. Marksizm nie odgrywa u Poppera roli zwykłego przykładu historycystycznej i utopistycznej koncepcji. Jest raczej tak, że negatywny stosunek Poppera do marksizmu od początku współokreśla jego refleksję nad naukami historycznymi i stanowi klucz do zrozumienia całości jego filozofii nauki, a nauk historycznych w szczególności. Jak pisze sam Popper, to właśnie porównanie koncepcji Marksa (i Freuda) z teorią Einsteina doprowadziło go do sformułowania zasady falsyfikowalności jako kryterium demarkacji między nauką i nienaukowymi konstrukcjami.

Rozdział trzeci poświęcony problemom metateoretycznym rozpoczyna się od przedstawienia opozycji Poppera wobec relatywizmu epistemologicznego i redukcjonowania nauki do ideologii, co w skrajnej postaci występuje w socjologii wiedzy K. Mannheim'a. Autor wskazuje na związek obrony naukowej obiektywności z przyjmowanym przez Poppera kryterium falsyfikacji, które zakłada regulatywną ideę prawdy. Głównym przedmiotem tego rozdziału jest jednak kwestia tzw. historycznej interpretacji i jej pozanaukowego charakteru. Zdaniem Poppera nie jest możliwe teoretyczne sformułowanie zasad uporządkowania historycznych zdarzeń, choć historiografia bez takich zasad obejść się nie może. Znaczną rolę odgrywają w niej wybrane z góry punkty widzenia, które spełniają funkcje analogiczne do funkcji teorii w naukach teoretycznych, z tą jednak różnicą, że są zasadniczo empirycznie niesprawdzalne. Nie mogą one fałszować faktów historycznych, ale ten sam materiał faktów może być ujmowany z różnych, a nawet przeciwstawnych, punktów widzenia, które są jednakowo pomysłowe i dowolne w tym sensie, że nie jest możliwe dokonanie między nimi jednoznacznego wyboru na podstawie faktów, jak to się dzieje w przypadku naukowych teorii i hipotez. Formułowanie historycznych zależności opierające się na takich niesprawdzalnych punktach widzenia nazywa Popper „ogólną interpretacją” lub „historyczną interpretacją”. Takie rozumienie historycznej interpretacji odmawiającej jej statusu naukowości odnosi się również — jak stwierdza Popper — i do jego własnej interpretacji, w któ-

rej historia jest ujmowana jako walka między społeczeństwem „otwartym” i „zamkniętym”. Innym omawianym przez Schuppa przykładem jest popperowska interpretacja historii myśli dokonywana z punktu widzenia zasady *truth is not manifest*, według której rozwój ludzkiego myślenia dokonuje się drogą prób i błędów i poprzez walkę przeciwstawnych ideologii.

Obie te interpretacje (historii politycznej i historii myśli) są ze sobą powiązane, co ukazuje rozdział czwarty. Autor przedstawia w nim popperowskie ujęcie relacji między filozofią historii i filozofią praktyczną, a w szczególności treść pojęcia krytycznego racjonalizmu, które obejmuje nie tylko teoretyczne poglądy na naukę i historię, ale i podstawowy moralno-polityczny wybór racjonalnej argumentacji jako właściwego sposobu rozwiązywania problemów społecznych i tym samym odrzucenie stosowania przemocy. Wyeksponowana jest tu myśl Poppera, że intelektualna emancypacja w sferze teoretycznej jest paralelna do emancypacji społecznej i bez niej nieosiągalna, jako że bez demokracji politycznej niemożliwa jest swobodna konkurencja myśli niezbędna dla intersubiektywnej krytyki, która jest podstawą naukowego obiektywizmu i racjonalnego nadawania historii sensu w historycznych interpretacjach.

Krytyczną część książki stanowi rozdział piąty poświęcony w całości polemice z niektórymi aspektami popperowskiej metodologii nauk historycznych. Schupp koncentruje się przede wszystkim na ocenie wartości poznawczej historycznej interpretacji, poddając krytyce wyraźną linię demarkacyjną przeprowadzaną przez Poppera między historią jako nauką empiryczną a historyczną interpretacją. Jego zdaniem od historycznych interpretacji można i należy wymagać naukowego obiektywizmu wbrew temu, co sądzi Popper, który dopuszcza taką możliwość tylko w wyjątkowych przypadkach. Można też wykazać, że teoretyczny *status*, jaki Popper przypisuje *explicite* historycznej interpretacji, różni się od tego, jaki *implicite* przyznaje swym własnym próbom takich interpretacji. Twierdzenie Poppera, że powstające z określonych punktów widzenia interpretacje są wszystkie jednakowo pomysłowe i jednakowo arbitralne, jest niezgodne z faktycznym sposobem postępowania nauk historycznych. Historycy przyjmują, że historyczne interpretacje są podatne na krytyczną dyskusję i mogą sobie rościć prawo do statusu hipotez naukowych. Są one sprawdzalne między innymi przez porównawcze badania historyczne, których procedura została ugruntowana w swym metodologicznym znaczeniu i pokazana w praktycznym zastosowaniu przede wszystkim przez M. Blocha. Autor powołuje się też na prace kilku niemieckich historyków (Rothacker, Schieder, Wittram).

Według Poppera w przypadku hipotezy niefalsyfikowalnej wszystkie potwierdzenia są pozorne, niezależnie od ich ilości. Dotyczy to w całej rozciągłości historycznej interpretacji. Nie może ona być obalona, a zatem jej potwierdzenia są bezwartościowe, choćby były tak liczne jak gwiazdy na niebie. Zdaniem Schuppa pogląd taki nie uwzględnia szczególnych problemów nauk historycznych i nie odpowiada sytuacji badawczej historyka. Historia w odróżnieniu od przyrodznawstwa nie dopuszcza dowolnego konstruowania testowalnych sytuacji. Często jedyną możliwością poparcia hipotezy w historii jest poszukiwanie jak największej liczby potwierdzeń. Falsyfikowalność nie jest tu wykluczona, ale nie może być ogólnym metodologicznym postulatem, skoro nie można dysponować w dowolny sposób sytuacjami eksperymentalnymi. Dlatego odmawianie historycznej hipotezie naukowego charakteru z powodu jej niefalsyfikowalności jest niesłuszne. U samego Poppera występuje zresztą w tej kwestii pewna dwuznaczność: z jednej strony akcentuje on, że piszemy historię, która nas interesuje, a z drugiej uważa, wbrew takiemu ujęciu, że nie wszystkie interpretacje są jednakowo dowolne i choć punkt widzenia nie jest

sprawdzalny, tak jak sprawdzalna jest teoria, to jednak kwestia większego lub mniejszego potwierdzenia interpretacji nie jest bez znaczenia. Popper uznaje na przykład, że oczywistości przemawiające za trafnością jego interpretacji presokratyków są wystarczające i silniejsze niż te, przemawiające za konkurencyjnymi interpretacjami. To samo można powiedzieć o uśiłowaniu znalezienia przez Poppera w historii danych potwierdzających zasadę *truth is not manifest*. Jeśli zatem Popper w przypadku historii nauki i historii ducha zgadza się na takie postępowanie badawcze i sam je praktykuje, to nie ma żadnego powodu, aby w innych dziedzinach historii uznawać je za niemożliwe lub dyskwalifikować jako arbitralne i nienaukowe.

Poddając krytyce popperowskie pojęcie wyjaśniania w naukach historycznych, autor pisze, że jest ono za wąskie i niezgodne z tym, co przez wyjaśnianie rozumieją historycy. Powołując się w tej sprawie na argumenty licznych oponentów Poppera (Dray, Stegmüller, Passmore, Scriven i in.), stwierdza, że właściwa eksplikacja pojęcia wyjaśniania w naukach historycznych musi wychodzić od praktyki badawczej, a nie od schematu dedukcyjno-nomologicznego. W gruncie rzeczy przez zasadę falsyfikacji Popperowi udało się tylko pozornie wyeliminować ten pragmatyczny aspekt ze schematu wyjaśniania, ponieważ zgoda grupy badaczy jest niezbędna i tu dla uznania falsyfikujących zdań bazowych. Krytyka neopozytywizmu doprowadziła Poppera do przekonania, że także bazowe zdania służące do empirycznego sprawdzania hipotez nie są ostatecznymi instancjami, lecz zależą od tymczasowego i zasadniczego rewidowalnego uznania wspólnoty badaczy. Popper nie widzi w tym żadnego ograniczenia obiektywności, lecz właśnie jej gwarancję. Można jednak wykazać, że także historycznym interpretacjom, choć są one sformułowane na podstawie określonych interesów, przysługuje tak zagwarantowana obiektywność. Istnieją historycy w pełni świadomi tego, że zajmują określone stanowisko dokonując interpretacji historycznej i że bez tego w ogóle nie można uprawiać historycznych badań, którzy z tego powodu nie przyjmują, że ich rezultaty są niekrytykowne. Przeciwnie, starają się możliwie jasno przedstawić swój punkt widzenia, a jednocześnie przedkładają swe interpretacje krytyce wspólnoty badaczy. Marrou na przykład uważa rozszczenie nauk historycznych do prawdy za uprawnione, choć postulat jasnego przedstawiania przez historyka swego punktu widzenia opisuje niemal w tych samych słowach co Popper.

Wartościowanie zawarte w historycznych interpretacjach również nie powinno skłaniać Poppera do wykluczenia ich ze sfery obiektywnej nauki, skoro także wartościom przypisuje on obiektywność jako treściom należącym do „trzeciego świata” i uznaje, że wypowiedzi o wartościach podlegają krytycznej dyskusji, aczkolwiek nie dysponujemy absolutnym kryterium dobra, podobnie jak i prawdy.

Ostatecznie Schupp konkluduje, że jeśli w historycznych interpretacjach materiał faktów jest obiektywny w sensie naukowej obiektywności, jeśli ponadto istnieją możliwości krytycznej dyskusji zasad selekcji i oceny (interesów i wartości), i możliwe jest także obiektywne rozstrzygnięcie o mniejszej lub większej płodności poznawczej takich zasad selekcji, to nie ma podstawy, aby historycznym interpretacjom odmawiać charakteru naukowości z tego tylko powodu, że w wielu przypadkach z takich interpretacji nie mogą być wyprowadzone zdania umożliwiające ich falsyfikację.

W związku z przedstawioną w książce analizą i krytyką popperowskiej metodologii nauk historycznych nasuwa się następująca ogólna uwaga: krytyka ta wydaje się prowadzić w innym kierunku niż ten, jaki założył na wstępie jej autor: nie do udoskonalenia tej metodologii, lecz do jej zakwestionowania. Podważa ona mianowicie kilka podstawowych założeń filozofii nauki

Poppera, a zwłaszcza tezę o metodologicznej jedności nauki i zapóźnieniu metodologicznym nauk historycznych oraz tezę o logicznej niezależności teorii nauki od historii nauki. Sam autor do takich wniosków jednak nie dochodzi i w zakończeniu książki jedynie nawiasowo pisze, że jeśli teza Kuhna o nierozdzielności teorii nauki i historii nauki okazałaby się słuszna, to ustalanie określonej struktury teorii jako jedynej miary tego, co można uważać za naukowe wyjaśnianie w badaniach historycznych, byłoby zasadniczym nieporozumieniem.

Józef Czarkowski

Autobiogramy

BOLESŁAW ANDRZEJEWSKI

Urodził się 28 VII 1946 r. w Grójcu, woj. poznańskie. W latach 1964—1969 studiował filologię germańską na Uniwersytecie im. A. Mickiewicza w Poznaniu. Pracę magisterską, dotyczącą zapożyczeń niemieckich w gwarze wielkopolskiej, napisał pod kierunkiem prof. L. Zabrockiego.

Od września 1969 r. do chwili obecnej jest pracownikiem Instytutu Filozofii UAM. W 1974 r. przedstawił i obronił dysertację doktorską *Inspiracje pragmatystyczne w poglądach filozoficznych Władysława M. Kozłowskiego*, uzyskując stopień doktora filozofii. Promotorem rozprawy był doc. Roman Kozłowski. Stopień naukowy doktora habilitowanego nauk humanistycznych w zakresie historii filozofii nowożytnej uzyskał w roku 1981 na podstawie książki: *Animal symbolicum. Ewolucja neokantyzmu Ernesta Cassirera*. Praca ta powstała na terenie Rep. Federalnej Niemiec, gdzie B. Andrzejewski przebywał w charakterze stypendysty Fundacji im. A. v. Humboldta.

W lutym 1982 r. został powołany na stanowisko docenta w UAM. Od września 1981 r. B. Andrzejewski pełni funkcję prodziekana Wydziału Nauk Społecznych UAM. Jest członkiem Polskiego Towarzystwa Filozoficznego oraz Towarzystwa Kantowskiego (Kant—Gesellschaft) w Bonn. Od szeregu lat pełni funkcję sekretarza Komisji Filozoficznej Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, organizując i wygłaszając w jej ramach liczne odczyty naukowe. Jest aktywnym animatorem życia naukowego w kraju i za granicą, będąc organizatorem oraz uczestnikiem wielu konferencji i kongresów naukowych.

Zainteresowania naukowe B. Andrzejewskiego dają się najogólniej podzielić na trzy grupy tematyczne, tj. filozofia polska, filozofia niemiecka oraz filozofia języka. W zakresie filozofii polskiej dominuje problematyka związana z polską filozofią narodową, jej wpływami na późniejszą myśl polską oraz jej powiązaniem z filozofią niemiecką. W dziedzinie filozofii niemieckiej na plan pierwszy wysuwają się zainteresowania filozofią Kanta, zwłaszcza zaś jej kontynuacją na przełomie XVIII i XIX w. oraz w późniejszym neokantyzmie. Wyraźne są tu również zainteresowania niemiecką klasyką oraz niemieckim romantyzmem. Filozofia języka to głównie marksowska teoria języka jak również dzieje filozoficznej refleksji nad językiem (problem genezy języka, odniesienia języka do rzeczywistości, język a myśl itp.). Za swą twórczość naukową B. Andrzejewski był dwukrotnie wyróżniany nagrodą Ministra Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki. W 1979 r. otrzymał nagrodę Towarzystwa Miłośników Historii w Buenos Aires.

BIBLIOGRAFIA

a) Monografie, studia i rozprawy

- [1978] 1. *Myśl i język w świetle materializmu dialektycznego i historycznego* (wstęp), [w:] K. Marks, F. Engels, *O języku (wybór tekstów)*, Warszawa, s. VII—XL.
 [1979] 2. *Poglądy filozoficzne Władysława M. Kozłowskiego*, Poznań s. 104. [1980] 3. *Animal symbolicum. Ewolucja neokantyzmu Ernsta Cassirera*, Poznań, s. 188.

b) Artykuły i komunikaty naukowe

- [1975] 1. *Der Pragmatismus und Praktizismus in Polen. Versuch einer Charakteristik der polnischen Philosophie des 19. Jhdts*; „Zeitschrift für Philosophische Forschung”, t. 29, z. 3, Juli—September, s. 453—461. [1976] 2. *Istota i rola kantyzmu w twórczości filozoficznej W. M. Kozłowskiego*, [w:] *Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Wydział Filologiczno-Filozoficzny*, Poznań, s. 13—16. 3. *Inspiracje kantowskie w filozofii teoretycznej W. M. Kozłowskiego*, [w:] *Dziedzictwo Kanta*, Warszawa, s. 230—244. [1977] 4. *Kantliteratur in Polen*, „Kant-Studien”, z. 4. [1978] 5. *Zum Kantianismus in Polen. Der Einfluss der Kantischen Lehre auf die Philosophie von W. M. Kozłowski*, „Kant-Studien”, z. 2, s. 183—193. 6. *Idea uspołecznienia w poglądach społeczno-filozoficznych W. M. Kozłowskiego*, [w:] *Z zagadnień antropologii filozoficzno-społecznej*, Zeszyty Naukowe UAM nr 19, Poznań, s. 42—47. [1981] 7. *Zeitschrift für Philosophische Forschung 1980*, „Studia Filozoficzne”, nr 1, s. 161—166. 8. *Polsko-niemieckie konfrontacje metodologiczne*, „Studia Filozoficzne”, nr 2, s. 179—184. 9. *Język a inne formy kultury w filozofii Ernsta Cassirera*, „Studia Filozoficzne”, nr 3, s. 111—119. 10. *Światowe forum kantyzmu*, „Studia Filozoficzne”, nr 10, s. 167—172. 11. *O metodologii nauk Władysława Mieczysława Kozłowskiego*, [w:] *Tradycja a współczesność*, Poznań, s. 189—203. [1982] 12. *Kant — Marburger Schule — Cassirer: zur Geschichte eines Idealismus*. [w:] *Kants „Kritik der reinen Vernunft” im philosophischen Meinungsstreit der Gegenwart*, Hall-Saale, s. 280—288. 13. *Metodologia historii filozofii w poglądach filozoficznych Henryka Struvego i Władysława M. Kozłowskiego*, [w:] *Z dziejów refleksji nad historią filozofii*, Poznań, s. 59—76. 14. *Ku czci Profesora W. M. Kozłowskiego*, „Studia Philosophiae Christianae”, ATK, 18, 2, s. 231—233. [1983] 15. *Problem noumenu w kantyzmie i nieokantyzmie*, [w:] *W kręgu inspiracji kantowskich*, Warszawa—Poznań, s. 101—116. 16. *Leo Weisgerbera relatywistyczna koncepcja języka*, „Studia Metodologiczne”, nr 22, s. 137—152. 17. *Racjonalność symbolizmu Ernsta Cassirera*, „Studia Filozoficzne”, nr 5—6, s. 276—279. [1984] 18. *Problem aktywności i czynu w klasycznej filozofii niemieckiej*, „Człowiek i Społeczeństwo”, nr 1, s. 57—69.

c) Skrypty i podręczniki

- [1982] *Filozofia oświecenia angielskiego*, [w:] *Historia filozofii nowożytnej — materiały pomocnicze do ćwiczeń*, Poznań, s. 61—72.

d) Inne opracowania: recenzje, sprawozdania, artykuły popularno-naukowe

- [1973] 1. *Epistemologiczne przesłanki w nauczaniu języków obcych*, [w:] *Neodidagmata*, Poznań, s. 143—147. [1975] 2. *Metamorfoza*, [w:] *Materiały z Konkursu na wspomnienia z lat 1918—1974 mieszkańców Ziemi Średzkiej*, Środa Wielkopolska. 3. *Siła fatalna filozofii Immanuela Kanta*, „Nurt”, nr 8. [1977] 4. *Filozoficzne aspekty języka* (rec. E. Albrechta, *Sprache und Philosophie*), „Nurt”, nr 8. [1978] 5. *Marek J. Siemek: Idea transcendentalizmu u Fichtego i Kanta*, Warszawa 1977. Rec. w: „Kant-Studien”, z. 4, s. 483—485. 6. *Ostatni z Marburga. Spotkanie z Hansem-Georgiem Gadamerem*, „Nurt”, nr 10. [1980] 7. *Olbrich-Haus: ośrodek polskiej kultury*, „Nurt”, nr 11. [1981] 8. *Jubileusz pierwszej krytyki*, „Nurt”, nr 8.

[1984] 9. *Kantowskie sympozja w Moguncji i Halle*, (Sprawozdania), „Człowiek i Społeczeństwo” nr 1. 10. *Konferencja metodologiczna w Jenie*, (Sprawozdania), tamże. [1985] 11. *Ernsta Cassirera koncepcja „homo symbolicus”*, [w:] Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, nr 97—99, Poznań, s. 62—67. 12. *Władysław M. Kozłowski jako metodolog historii filozofii*, tamże, s. 86—88. 13. *Neokantyzm a kantowska „rzecz sama w sobie”*, tamże, s. 119—122.

ZDZISŁAW JERZY CZARNECKI

Urodził się 14 VIII 1934 r. we Lwowie w rodzinie nauczycielskiej, ukończył studia wyższe w zakresie filologii polskiej w Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej w roku 1957. Doktorat nauk humanistycznych (historia filozofii) uzyskał w roku 1965 na Wydziale Humanistycznym UMCS (promotor prof. dr Narcyz Łubnicki) za pracę *Społeczne uwarunkowania religijnych poglądów Platona*. Habilitował się w macierzystym uniwersytecie w roku 1972 na podstawie książki *Filozoficzny rodowód marksistowskiej teorii religii*. Tytuł naukowy profesora nadzwyczajnego otrzymał w październiku 1983 r.

W latach 1957—1961 pracował w szkolnictwie na terenie Lublina i z tego okresu pochodzą jego pierwsze publikacje dotyczące historii religioznawstwa ogłaszane w „Euhemerze — Przeglądzie Religioznawczym”. Od października 1961 r. został zatrudniony w Katedrze Filozofii UMCS, kierowanej przez prof. dra N. Łubnickiego, kolejno na stanowiskach: asystenta (1961—1962), starszego asystenta (1962—1966) i adiunkta (1966—1970). W latach 1970—1973 przeszedł do pracy w Akademii Medycznej w Lublinie podejmując obowiązki kierownika Zakładu Filozofii. Z chwilą powołania w Uniwersytecie M. Curie-Skłodowskiej Międzyuczelnianego Instytutu Filozofii i Socjologii powrócił na Uniwersytet (1974) na stanowisko docenta i kierownika Zakładu Historii Filozofii pełniąc zarazem funkcję wicedyrektora, a od września 1981 r. dyrektora Instytutu. Od października 1983 r. jest zatrudniony na stanowisku profesora nadzwyczajnego.

Większość prac z lat poprzedzających habilitację dotyczyła głównie historii filozofii religii najpierw starożytnej (Platon), później zaś nowożytnej. Po habilitacji natomiast Z. J. Czarnecki podejmuje problematykę zupełnie odmienną. Dotyczy ona przede wszystkim historii filozofii dziejów. Najważniejszym rezultatem prowadzonych w tym zakresie badań jest opublikowana w 1981 r. książka *Przyszłość i historia. Studia nad historyzmem i ideą prospekcji dziejowej w historii filozofii*.

BIBLIOGRAFIA

a) Monografie, studia i rozprawy

[1959] 1. *Gustav Mensching*, „Euhemer — Przegląd Religioznawczy”, nr 5, s. 534—543. [1961] 2. *Julius Wellhausen*, „Euhemer — Przegląd Religioznawczy”, nr 3, s. 44—57. [1964] 3. *Społeczny rodowód eschatologii Platona*, „Euhemer — Przegląd Religioznawczy”, nr 1, s. 17—30. 4. *Szkola historyczna w religioznawstwie niemieckim*, „Euhemer — Przegląd Religioznawczy”, nr 3, s. 79—85. [1965] 5. *Filozoficzna*

religia Platona a religia w jego utopiach, „Euhemer — Przegląd Religioznawczy”, nr 1, s. 23—40. [1966] 6. David Hume jako teoretyk religii, „Euhemer — Przegląd Religioznawczy”, nr 5, s. 69—88. 7. Filozoficzne teorie religii w epoce Oświecenia angielskiego, Annales UMCS, vol. XXI, Sectio F, Lublin, s. 1—35. [1968] 8. Religia i społeczeństwo w poglądach Platona, Warszawa, s. 220. [1971] 9. Filozoficzny rodowód marksistowskiej teorii religii, Warszawa, s. 351. [1972] 10. Odkrycie Kopernika jako przewrót w filozofii człowieka, Annales UMCS, vol. XXVII, Sectio D, Lublin, s. 13—21. [1973] 11. Problem historycznej ciągłości filozofii w historiografii współczesnej, „Studia Filozoficzne”, nr 9, s. 71—91. [1975] 12. A marxista valláselmélet genezise, Budapest, s. 402, (tłum. poz. 9). [1976] 13. Historyczne przesłanki i teoretyczne cele immaterialistycznej metafizyki G. Berkeleyya, Annales UMCS, Phil.-Soc., vol. I, Lublin, s. 123—136. [1977] 14. Kant: historia — przedmiot wiedzy czy powinności?, „Człowiek i Światopogląd”, nr 8, s. 27—40. 15. Problemy metodologiczne marksistowskiej historii filozofii, „Studia Filozoficzne”, nr 2, s. 17—24 (także [w:] Wybrane zagadnienia historii filozofii polskiej na tle filozoficznej umysłowości europejskiej, Wrocław 1979, s. 71—82). 16. Przyszłość i historia. Przesłanki prospekcji historycznej w myśli Oświecenia niemieckiego, „Studia Filozoficzne”, nr 5, s. 135—151. 17. Klasowe horyzonty prospekcji historycznej w myśli Oświecenia francuskiego, Annales UMCS, Phil.-Soc., vol. II, Lublin, s. 13—31. [1978] 18. Siedemnastowieczny aprioryzm i problemy historyzmu, „Studia Filozoficzne”, nr 8—9, s. 241—252. 19. Przyszłość jako powrót do przeszłości w myśli plebejskiej Oświecenia francuskiego, Annales UMCS, Phil.-Soc., vol. III, s. 16—34. [1979] 20. Hegel i perspektywa prospekcji dziejowej, „Człowiek i Światopogląd”, nr 1, s. 76—89. [1981] 21. Narodziny idei podmiotu historycznego, w: *Homo agens. Studia nad aktywnością i podmiotowością człowieka*, red. Z. Czarnecki i B. Dziemidok, Lublin, s. 46—72. 22. Przyszłość i historia. Studia nad historyzmem i ideą prospekcji dziejowej w historii filozofii, Lublin, s. 414.

b) Artykuły i komunikaty naukowe

[1960] 1. Leninowski postulat „współpracy z Drowsami” jako dyrektywa metodologiczna. „Euhemer — Przegląd Religioznawczy”, nr 5—6, s. 117—128. Lenin o religii i religioznawstwie, [w:] *Lenin — człowiek myśli i czynu*, Lublin, s. 101 i n. [1967] 3. Die soziale Wurzel der Eschatologie Platons, „Bibliotheca Classica Orientalis”, z. 4, s. 243—245. 4. Die philosophische Religion Platons und die Religion in seinem Utopien, „Bibliotheca Classica Orientalis”, z. 4, s. 245—248. [1968] 5. David Hume w oczach swoich współczesnych, „Ruch Filozoficzny”, nr 4, s. 339—341. [1969] 6. Narodziny historycznego pojmowania religii, *Folia Societatis Scientiarum Lublinensis*, Sectio A-D, vol. 9—10, s. 79—83. [1970] 7. Lenin a marksistowska teoria religii, [w:] *Referaty Sesji Naukowej UMCS*, Lublin, s. 45—60. [1972] 8. Rozwój prospekcji historycznej w filozofii niemieckiej końca XVIII i początku XIX wieku, *Folia Societatis Scientiarum Lublinensis*, Sectio A, Vol. 13/14, s. 27—32. [1973] 9. Czy jest możliwa historia filozofii? *Folia Societatis Scientiarum Lublinensis*, Sectio A, Vol. 15, s. 57—66. [1974] 10. Problemy dydaktyki nauk społecznych w akademiach medycznych, „Problemy Uczelni i Instytutów Medycznych”, nr 4, s. 69—74. 11. Problemy historii filozofii i filozofii historii w „*Journal of the History of Ideas*”, „Studia Filozoficzne”, nr 4, s. 187—192. 12. Język, myśl i światopogląd, „Studia Filozoficzne”, nr 10, s. 85—87. [1975] 13. Antropo- i socjotwórcza rola narzędzi pracy, „Studia Filozoficzne”, nr 12, s. 161—169. [1976] 14. Filozofia marksistowska jako podstawa nauk społecznych, [w:] *Marksistowsko-leninowskie wychowanie studentów*, Lublin, s. 163—173 (także w jęz. rosyjskim: *Marksistskaja filosofija kak osnova obščestvennych nauk*, [w:] *Marksistsko-leninskoe vospitanie studentov*, Lvov 1976, s. 129—139). [1976] 15. Mit i magia jako formy świadomości społecznej, „Oświata i Wychowanie”, s. 269—276. 16. Religia jako forma świadomości

społecznej, „Oświata i Wychowanie”, s. 276—283. [1980] 17. *Od procesu poznania do rozwoju historycznego. U źródeł oświeceniowych teorii dziejowego postępu*, [w:] *Umysł i rozwój*, Kraków, s. 519—529. [1984] 18. *Nauczanie i wartości*, „Życie Szkoły Wyższej”, nr 1, s. 77—84. Ponadto ok. 50 drobnych artykułów popularno-naukowych, recenzji i not encyklopedyczno-słownikowych.

MAREK FRITZHAND

Urodził się w Buczaczu 12 X 1913 r. Studiował nauki filozoficzne na Uniwersytecie Lwowskim, kończąc je stopniem magistra na podstawie pracy *Pojęcie dobra u Schelera i Hartmana* (pod opieką prof. Ingardena) w 1936 r. Za swych najwybitniejszych nauczycieli uważa prof. Ingardena, prof. Ajdukiewicza, prof. Kretza. Praca doktorska nosiła tytuł *O powinności i normach moralnych*, promotor: prof. Kotarbiński. Doktorat uzyskał w grudniu 1951 r.

Przed wojną i za czasów radzieckich pracował jako nauczyciel w szkole podstawowej. W czasie wojny służył najpierw w Armii Radzieckiej, a od maja 1943 do 1948 r. w Wojsku Polskim. Służbę wojskową — na własną prośbę — ukończył w 1948 r. w stopniu podpułkownika. Uzyskał m.in. Krzyż Walecznych, Krzyż Grunwaldu III klasy, Złoty Krzyż Zasługi, a także m.in. Orden Otczestwiennoy Wojny wtorowo ranga. Aż do 1950 r. pracował w PAP i w „Służbie Polsce”. Od 1950 r. rozpoczął pracę na UW jako zastępca profesora. W 1954 r. uzyskał tytuł profesora nadzwyczajnego, w 1965 — profesora zwyczajnego. W 1973 r. został członkiem korespondentem Polskiej Akademii Nauk, w 1983 r. członkiem rzeczywistym. Wśród bardzo licznych funkcji, które pełnił, należy wymienić funkcję kierownika katedry filozofii (przez kilka lat także we Wrocławiu), trzykrotnie funkcję dziekana, kierownika katedry etyki (od 1962 do 1984), przewodniczącego Komitetu Nauk Filozoficznych PAN (od 1972 do 1979 — ustąpił na własną prośbę), redaktora naczelnego „Etyki” (ustąpił na własną prośbę), członka Centralnej Komisji Kwalifikacyjnej, członka Rady Naukowej Instytutu Podstawowych Problemów Marksizmu KC PZPR itp. Otrzymał kilka nagród Ministerstwa Szkół Wyższych, a w 1984 r. Nagrodę Państwową 2-go stopnia. Posiada tytuł „Zasłużony Nauczyciel PRL”, a ponadto wśród odznaczeń Krzyż Kawalerski, Krzyż Oficerski oraz Sztandar Pracy pierwszej klasy. Wychował wielu uczniów, w tym 26 doktorów, 6 docentów, 2 profesorów z nim współpracujących.

Głównym kierunkiem jego zainteresowań była etyka. Poza nią interesował się pedagogiką i antropologią kulturową. Za główne swe osiągnięcie naukowe uważa reinterpretację etyki Marksa w jej autentycznej, w pełni humanistycznej postaci. Dalej — jako swe drugie osiągnięcie — wymienia dalsze rozwijanie, ukonkretnianie i rozbudowanie tej etyki, odpowiednio do nowych czasów i nowych osiągnięć nauki. Osiągnięciem wydaje mu się również odróżnienie u Marksa pojęć „natury ludzkiej” i „istoty człowieka”; wyjaśnia „istotę ludzką” — jak ongiś elementarne normy moralne — na podstawie filozofii marksistowskiej. Z kolei sądzi, że przyczynił się do rozbudzenia zainteresowań zwłaszcza etyków, metaetyką czyli teorią poznania i metodologią etyki. Poczynił też chyba w tej dziedzinie krok naprzód, usiłując ją pogodzić z filozofią marksistowską. Ma też pewne zasługi w unaocznianiu na przykładach wziętych z nauk społecznych i przyrodniczych, gdzie stykają się one

z etyką, iż ich współpraca wzajemna przynosi i może przynieść znacznie większe jeszcze korzyści. Ten ścisły związek nauk przyrodniczych i społecznych z etyką usiłował także ukazać i pobudzić obie strony do współpracy na specjalnie organizowanych interdyscyplinarnych konferencjach. Obecnie pogłębia swe studia z ogólnej teorii wartości i zmierza do zorganizowania interdyscyplinarnego zespołu przy Polskiej Akademii Nauk, który zająłby się tą zaniedbaną u nas dyscypliną. W swoim czasie zainicjował powstanie pierwszej po wojnie katedry etyki oraz czasopisma „Etyka”.

BIBLIOGRAFIA (WYBÓR)

a) Monografie, studia, rozprawy

- [1951] 1. *Na manowcach idealizmu obiektywnego w etyce*, „Myśl Współczesna”, nr 9, s. 222—260. [1952] 2. *Prawo i moralność w teorii Petrazycyckiego*, „Państwo i Prawo”, nr 8—9, s. 220—245. 3. *O sytuacji w etyce polskiej*, „Myśl Filozoficzna”, nr 3, s. 101—133. [1953] 4. *O wolności i konieczności*, „Myśl Filozoficzna”, nr 4, s. 100—126. [1954] 5. *Rozwój jako przejście zmian ilościowych w zasadnicze zmiany jakościowe* (broszura) s. 30. [1956] 6. *O elementarnych normach moralnych*, „Myśl Filozoficzna”, nr 1, s. 3—28. 7. *Coś niecoś o etyce, zwłaszcza marksistowskiej*, „Nowa Kultura”, nr 28. 8. *Humanizm w filozofii i etyce Marksa*, [w:] *Humanizm i kultura świecka*, Warszawa, s. 196—226. 9. *Freiheit, Determinismus und Moral*, [w:] *Des Problem der Freiheit im Lichte des wissenschaftlichen Sozialismus*, Berlin, s. 526—535 (referat na konferencji międzynarodowej w Berlinie), [1957] 10. *Etyka a walka klas*, [w:] *Ateizm a religia*, Warszawa s. 318—334. [1958] 11. *U podstaw etyki Marksa*, „Studia Filozoficzne”, nr 6, s. 3—39. 12. *W kręgu idei „Rękopisów ekonomiczno-filozoficznych”*, [w:] *Marksa. Rękopisy ekonomiczno-filozoficzne z 1844 r.*, Warszawa (słowo wstępne), s. 5—53. [1959] 13. *Uczenie Marksa a gumanizm*, „Filosofskie nauki”, nr 2, s. 96—106. 14. *Humanizm Feuerbacha a humanizm Marksa*, „Argumenty”, nr 21 i 22 (fragmenty referatu wygł. na konferencji feurbachowskiej w Berlinie). 15. *Etyka Kautsky'ego a etyka Marksa*, Wstęp do Kautsky'ego, *Etyka w świetle materialistycznego pojmowania dziejów*, Warszawa, s. 1—19. [1960] 16. *Markszm a moralność*, [w:] *Moralność i wychowanie*, Warszawa, s. 7—62. 17. *Spór o spuściznę filozoficzną młodego Maksa*, „Nowe Drogi”, nr 1, s. 91—104. 18. *„Istota człowieka” w ujęciu Marksa*, „Studia Filozoficzne”, nr 5, s. 3—34. 19. *Teoria moralności a etyka normatywna*, „Argumenty”, nr 44. [1961] 20. *Ideał człowieka w twórczości młodej Marksa*, „Euhemer, Zeszyty Filozoficzne”, nr 2, s. 132—163. 21. *Zasada walki klas w systemie etycznym młodego Marksa*, „Studia Filozoficzne”, nr 3, s. 113—141. 22. Słowo wstępne do: Levy-Bruhl, *Moralność i nauka o obyczajach*, wspólnie z J. Majlerową, Warszawa, s. 5—10. 23. *Człowiek, humanizm, moralność* (Ze studiów nad Marksem), Warszawa, s. 201. 24. *Myśl etyczna młodego Marksa*, Warszawa, s. 350. [1962] 25. *Ideały komunizmu w świetle nowego programu KPZR (uchwalonego na XXII Zjeździe KPZR)*, Warszawa, s. 32. 26. *Czy poza dobrem a złem?*, „Przegląd Kulturalny”, nr 10. 27. *Konieczność a moralność*, „Przegląd Kulturalny”, nr 15. 28. *O systemie etycznym Marksa*, „Fakty i Myśli”, nr 3. [1963] 29. *Etyka a nauka*, „Argumenty”, nr 25. 30. *Filozofia człowieka a antropologią filozoficzną*, „Przegląd Kulturalny”, nr 17. 31. *Filozofia człowieka a etyka*, „Przegląd Kulturalny”, nr 18. 32. *W obronie kodeksów moralnych*, „Przegląd Kulturalny”, nr 19. [1965] 33. *Markszm a wolność i odpowiedzialność*, „Fakty i Myśli”, nr 17, 18, 19, 20. 34. *Problemy etyki*, „Kwartalnik Pedagogiczny”, nr 1, s. 3—25. 35. *Marr's Ideal of Man*, [w:] *Socialist Humanism*, pod red. E. Fromma, s. 11. [1966] 36. *Etyka a pedagogika*, [w:] *Nauki filozoficzne współdziałające z pedagogiką*, pod

- red. B. Suchodolskiego, s. 243—279. 37. Człowiek, humanizm, moralność, II wyd., s. 201. 38. *Etička Misao mladoga Marksa*, Nolit—Beograd. 39. W kręgu etyki marksistowskiej, s. 339, Warszawa, 40. *Zagadnienie prawdy w etyce*, „Studia Filozoficzne”, nr 2, s. 11—34. 40. *Emotywizm a marksizm*, „Etyka”, nr 1, s. 89—127. 41. Marksizm a wolność i odpowiedzialność, [w:] *Antynomie wolności*, Warszawa, s. 460—499. [1967] 42. *Moralność a polityka*, „Nowe Drogi”, nr 5, s. 46—57. 43. Spór o „dobre racje” w etyce, „Etyka”, nr 2, s. 21—47. [1968] 44. O niewłaściwych metodach krytyki etyki tzw. neopozytywistycznej, „Etyka”, nr 3 (referat na polsko-radzieckiej konferencji w 1966), s. 45—57. [1969] 45. O pojęciu humanizmu-metodologicznie, „Studia Filozoficzne”, nr specjalny poświęcony socjalistycznemu humanizmowi, s. 85—105. 46. *Intuicjonizm, etyka normatywna, marksizm*, „Etyka”, nr 5, s. 113—129. 47. *Czy intuicja jest źródłem poznania naukowego?*, „Studia Filozoficzne”, nr 3, s. 109—122. 48. *Rzut oka na współczesną etykę*, „Przegląd Humanistyczny”, nr 5, s. 61—71. [1970] 49. *Über ungeeignete Methoden der Kritik der sogenannten „Neopositivistischen Ethik”*, 1970, „Studia Filozoficzne”, nr 4, s. 35—46. 50. *Indywidualizm czy kolektywizm?*, „Człowiek i Światopogląd”, nr 2, s. 5—29. 51. *Główne zagadnienia i kierunki metaetyki*, Warszawa, s. 429. [1971] 52. O swoistości etyki marksistowskiej, „Studia Filozoficzne”, nr 4, s. 7—30. [1973] 53. O niektórych zagadnieniach filozofii marksistowskiej w Polsce, „Nowe Drogi”, nr 2, s. 74—85. 54. *Pierwsze wiadomości o metaetyce*, „Człowiek i Światopogląd”, nr 5, s. 150—172. 55. *Historicism and Marxist Humanism*, „Dialectics and Humanism”, s. 97—102. 56. *Racja bytu marksistowskiej etyki normatywnej*, „Argumenty”, nr 48—49. [1974] 57. *Nowe głosy w sporze o humanizm*, „Argumenty”, nr 8. 58. *Marksizm a idea równości*, „Nowe Drogi”, nr 3, s. 69—94. 59. *Budownictwo socjalistyczne a badania nad osobowością*, „Nowe Drogi”, nr 12, s. 37—53. 60. O niektórych właściwościach etyki marksistowskiej, Warszawa, s. 347. 61. *Marxism and Idea of Equality*, „Dialectics and Humanism”, nr 2, s. 27—43. [1975] 62. *Etyka a pojęcie zdrowia psychicznego*, „Etyka”, nr 14, s. 53—69. 63. *Der marxistische Determinismus und die historische Freiheit*, [w:] *Objektive Gesetzmäßigkeit und bewusstes Handeln in der sozialistischen Gesellschaft*, 140—144. [1976] 64. *Marksizm. Gumanizm. Moral.* Moskwa, s. 315. 65. *Marxismus und Gleichheit Gedanke*, „Marxismus Digest”, NRF, nr 1, s. 67—99. 66. *Zur einigen Problemen der marxistischen Philosophie in Polen*, „Deutsche Zeitschrift für Philosophie”, nr 12, s. 1421—1430. 67. *Socjalistyczny sposób życia jako problem teoretyczny*, „Nowe Drogi”, nr 5, s. 88—100. [1977] 68. *Zadania etyki marksistowskiej w badaniach nad osobowością*, [w:] *Materiały Ogólnopolskiego Zjazdu Filozoficznego*, s. 63—75. 69. *Aufgaben der marxistischen Ethik in der Persönlichkeit Forschung*, „Deutsche Zeitschrift für Philosophie”, nr 8, s. 941—949. 70. *Nowe czasy — nowe normy*, „Argumenty”, nr 27. 71. *The Socialist Way of Life as a Theoretical Problem*, „Dialectics and Humanism”, nr 2, s. 5—16. [1978] 72. *Myśl etyczna młodego Marksa*, wyd. II popr. i posz. (Wstęp, s. 7—27), Warszawa, s. 456. 73. *Marks Redivivus*, „Polityka”, nr 4. 74. *Ethics and the Concept of Mental Health*, „Dialectics and Humanism”, nr 3, s. 195—208. 75. *A marxismus esaz egyenloseg eszmeje*, „Tajekoztato”, nr 2, Budapeszt, s. 27—50. [1979] 76. *Foundations of Marxian Ethics*, [w:] *Marxian Sociology*, Delhi. 77. *What is the Meaning of Tolerance at a Time of Cultural Diversity?*, „Dialectics and Humanism”, nr 4, s. 11—14. [1980] 78. *Fakty a wartości*, „Przegląd Humanistyczny”, nr 5, 14—29. 79. *Individualism or Collectivism*, „Dialectics and Humanism”, nr 3, s. 15—26. 80. *Osobowość a wartości*, „Człowiek i Światopogląd”, nr 6, s. 5—23. [1981] 81. O tolerancji, „Studia Filozoficzne”, nr 1, s. 23—34. [1982] 82. *Zadaci marksistskoj etiki w issledovanii ličnosti*, (Materiały konferencji polsko-radzieckiej), s. 131—144. 83. *Ewolucjonizm w etyce*, „Człowiek i Światopogląd”, nr 199, s. 25—48. 84. *Etyczne aspekty współczesnej genetyki*, „Studia Filozoficzne”, nr 1—2, s. 3—25. 85. *Wartości a fakty*, 1982, Warszawa, s. 319. [1983] 86. *The Foundations of Karl Marx's Ethics (Main Axiological Premises of Karl Marx)*, „Dialectics

and Humanism", 1983, nr 2, s. 5—19. 87. *Etyka marksowska a etyka marksistowska*, „Studia Filozoficzne”, nr 3, s. 27—47. 88. *Spór o etykę Marksa*, „Nauka Polska”, nr 6, s. 21—44. [1984] 89. *Etyka jako problem*, „Człowiek i Światopogląd”, nr 6, s. 79—110. 90. *O definicji moralności*, „Nauka Polska” — w druku.

b) Artykuły i komunikaty naukowe

[1950] 1. Rec. J. Stalin *Dziela*, „Myśl Współczesna”, nr 11—12, 404—417. 2. Rec. M. Kreutz, *Podstawy psychologii*, „Nowa Kultura”, nr 21. 3. Rec. K. Ajdukiewicz, *Zagadnienia i kierunki filozofii*, „Nowa Kultura”, nr 24. 4. Rec. M. Cornforth, *Nauka przeciw idealizmowi*, „Nowa Kultura”, nr 26. 5. Rec. A. Schaff, *Narodziny i rozwój filozofii marksistowskiej*, „Nowa Kultura”, nr 28. [1951] 6. Rec. M. Kalinin, *O wychowaniu komunistycznym*, „Nowa Kultura”, nr 7. [1952] 7. *Z budowlu komunizmu — najwspanialsza*, „Wiedza i Życie”, nr 11, s. 1033—1038. 8. Rec. z 1—2 numeru „Myśli Filozoficznej”, „Nowa Kultura”, nr 9. [1953] 9. *Nowe wydanie „Uzasadnienia metafizyki moralności”*, „Myśl Filozoficzna”, nr 4, s. 335—339. 10. *Z doświadczeń katedry materializmu dialektycznego i historycznego Uniwersytetu Warszawskiego*, „Życie Szkoły Wyższej”, nr 12, s. 15—23. [1954] 11. *O podniesienie poziomu pracy szkół wyższych*, „Życie Szkoły Wyższej”, nr 7—8, s. 113—120. 12. *Biblioteka klasyków filozofii*, „Trybuna Ludu”. 13. *Eskimosi a wielkie problemy współczesności*, „Po prostu”, nr 2. [1957] 14. Rec. M. Ossowska, *Moralność mieszczańska*, „Po prostu”, nr 6. 15. Rec. Znamierowski, *Kierunki i zasady etyki*, „Studia Filozoficzne”. [1959] 16. Rec. A. Schaff, *Spór o zagadnienia moralności*, „Nowa Kultura”, 17. *Wielki oskarżyciel*, „Argumenty”. [1960] 18. *Etyka święcka, ale jaka?*, „Argumenty”, nr 50. 19. Rec. J. M. Guyau, *Zarys moralności bez powinności i sankcji*, „Nowe Drogi”, nr 11, s. 130—134. 20. *Uwagi o wartości życia i powołaniu człowieka*, „Wychowanie”, s. 2—4. 21. *Przemówienie na konferencji racjonalistów angielskich w Oksfordzie*, „Argumenty”, nr 33 (fragment). [1961] 22. *Przedmowa do drugiego tomu Dzieł Marksa i Engelsa, Od redakcji...*; (anonimowo), s. 5—14. 23. *O etyce, jej zadaniach i toczonej w niej sporach*, „Wychowanie”, nr 1, s. 3—7. 24. *Referat na Sesji naukowej poświęconej filozofii Lenina*, [w:] *Dialog o filozofii marksistowskiej*, Warszawa, s. 305—322. 25. *Trzy hasła do Wielkiej encyklopedii powszechnej: Dobro, Moralność, Etyka*, (anonimowo). [1962] 27. *Przedmowa do czwartego tomu Dzieł Marksa i Engelsa, Od redakcji*, s. 5—14 (anonimowo). [1963] 27. *Človek i sloboda*, Beograd, (fragment referatu w Dubrowniku). [1964] 28. *Filozofia polska w dwudziestoleciu. Etyka*, „Studia Filozoficzne”, s. 7—11. 29. *O kształceniu filozofów*, „Argumenty”. [1966] 30. *Sylwetka prof. Adama Schaffa*, „Nauka Polska”, nr 1, s. 56—60. 31. *Wypowiedź w dyskusji na I Konferencji etyków polskich w Nieborowie*, *Etyka*, nr 1, s. 14. [1967] 32. *Wypowiedź na II Konferencji etyków polskich w Ustroni*, „Etyka”, nr 2, s. 90—91. 33. *Wypowiedź w sprawie historii filozofii polskiej*, *Studia Filozoficzne*. [1970] 34. Rec. T. Jaroszewski, *Osobowość i wspólnota*, „Studia Filozoficzne”. [1971] 35. *Kilka uwag o wzorach osobowych*, „Wychowanie”, nr 3, s. 2—5. 36. Rec. R. Jezierski, *Poglądy etyczne Edwarda Abramowskiego*, „Etyka”, nr 8, s. 188—190. [1973] 37. Rec. Michalik, *Moralność i wojna*, „Etyka”, nr 12, s. 163—165. 38. *Wzory osobowe*, „Trybuna Ludu”, nr 70. 39. *Wypowiedź na partyjnej naradzie nauk społecznych i humanistycznych*, „Nowe Drogi”, nr 6, s. 32—37. [1974] 40. Rec. T. Jaroszewski, *Rozważania o praktyce*, „Kultura”, nr 31. [1975] 41. *Wypowiedź na IV Konferencji etyków polskich w Warszawie*, „Etyka”, nr 14, s. 43, 44—45, 90—92, 177. [1975] 42. *Ewolucjonizm a etyka*, „Problemy”, nr 73—36. [1978] 43. *Działalność Komitetu Nauk Filozoficznych w dwudziestopięcioleciu istnienia PAN — 1952—1977*, „Nauka Polska”, nr 7, s. 55—61. [1980] 44. *Władysław Tatarkiewicz. 1886—1980*, „Nauka Polska”, nr 9—10, s. 183—185. 45. *W Słowniku filozofii marksistowskiej hasła: Aktywizm, Dobro, Etyka, Szczęście*. 46. Rec. H. Janowski, *Etyka marksizmu a praktyka*, „Studia Filozoficzne” — w druku.

c) Skrypty i podręczniki

[1973] *Podstawowe zagadnienia metaetyki*, s. 367—418, [w:] *Etyka* pod red. H. Jan-kowskiego.

d) Inne opracowania

[1965] 1. *Samodzielność i obowiązek myślenia*, Wywiad dla „Sztandaru Młodych”, nr 120. 2. Głos w ankiecie „Walki Młodych”, nr 52. [1971] 3. *Etyka racjonalna i nowoczesna*, Wywiad dla „Argumentów”, nr 46. 4. [1972] *Sapiens i Faber — czy to przyjaciele?* Wywiad dla „Sztandaru Ludu”, nr 25—26. [1974] 5. *Humanistyka w przyszłej szkole*, Wywiad dla „Argumentów”, nr 21 [1977] 6. *Zrozumieć sens życia i stale je ulepszać*, Wywiad dla „Życia Warszawy”, nr z 26 VI.

f) Prace redaktorskie

1. *Wychowanie i moralność*, dwa wydania (drugie w 1960 r.), s. 370. 2. Dziewięć pierwszych numerów czasopisma „Etyka”.

JÓZEF IWANICKI

Urodził się 11 II 1902 r. w Jelonku, woj. radomskie. Po otrzymaniu matury we Włocławku i po częściowych studiach we Włocławskim Seminarium zaczął studiować na Uniwersytecie Strasbourskim pod kierunkiem profesorów filozofii i logiki: E. Baudina (autora dzieł z logiki, filozofii i psychologii oraz etyki), A. Boehma (znawcy scholastycznych źródeł, rozwijanych przez Leibniza), M. Gueroult (autora prac o Kartezjuszu, Malebranche'u i o metafizyce Leibniza), M. Pradinesa (autora prac o Bergsonie i Kancie), K. Blondela (który pisał o psychologicznych koncepcjach Malebranche'a, Levy-Bruhla, o psychologii formy). W 1928 r. Józef Iwanicki uzyskał stopień licencjata na podstawie egzaminów ustnych i pracy o B. Pascalu. Potem zaczęło się tzw. „admissibilité au doctorat”, złożone z dwu seminariów specjalnych, zakończone w 1930 r. dwa wypracowaniami klazurowymi oraz wykładem publicznym na temat wyznaczony przez profesora. Po tym przewodziło pisanie, drukowanie i wreszcie obrona rozprawy doktorskiej (1), której promotorem był E. Baudin. Po otrzymaniu doktoratu Józef Iwanicki zamieszkał w Paryżu. Tu w École des Hautes Études regularnie uczęszczał na zajęcia u prof. A. Koyré. Treścią zajęć była analiza systemów Platona, Arystotelesa, Kartezjusza, Galileusza, Spinozy i Hegla. Poza tym regularnie brał udział w wykładach i dyskusjach u prof. E. Le Roy (por. pracę 4) i L. Brunschvicga. Równoległe z tymi zajęciami pisał rozprawę o Morinie (2). W 1936 r. Józef Iwanicki objął wykłady filozofii we Włocławskim Seminarium i jednocześnie redakcyjne organizowanie działu filozoficznego w „Ateneum” (chodziło tu o filozoficzne artykuły, sprawozdania). W 1946 r. Józef Iwanicki, zaangażowany na Wydziale Teologicznym UW, napisał i wydrukował rozprawę habilitacyjną (3) zrecenzowaną przez prof. Czeżowskiego, Słupeckiego i Chojnackiego. Habilitacja została przeprowadzona w 1949 r. Od 1950 r. do 1956 r. Józef Iwanicki był rektorem KUL i także kierownikiem Katedry Metodologii. Od 1964 r. do 1972 r. był rektorem ATK i kierownikiem Katedry Logiki i Metodologii oraz redaktorem „Studia philosophiae Christianae”.

BIBLIOGRAFIA

a) Rozprawy

[1933] 1. *Leibniz et les démonstrations mathématiques de l'existence de Dieu*, Paris, s. 320. [1936] 2. *Morin et les démonstrations mathématiques de l'existence de Dieu*, Paris, s. 271. [1949] 3. *Dedukcja naturalna i logistyczna*, Warszawa, s. 180.

b) Wybór artykułów

Z „Ateneum” [1936—1949]: 1. *Aspekt metodologiczny i treściowy w dziełach prof. K. Twardowskiego*. 2. *Sprawozdanie z polskiego zjazdu filozoficznego w Krakowie i kartezjańskiego w Paryżu*. 3. *Dorobek polskich filozofów*. 4. *O filozoficznym środowisku krakowskim*. Z KUL [1950—1956]: 5. *W nawiązaniu do Le Roy E. i do Balthasara N. analiza logiczna pojęć względności oraz konieczności w dowodzie ontologicznym*. 6. *Gonsethowska koncepcja dialektyki jako procesu efektywnego w budowaniu filozofii*. 7. *Gonsethowska logika przedmiotu*. Z ATK [1964—1972]: 8. *Analiza logiczna koncepcji prawa naturalnego*. 9. *Sylogistyka Arystotelesa*. 10. *Logika kombinatoryczna*.

BOGUSŁAW IWANUS

Urodził się 24 II 1928 r. we wsi Toki w woj. tarnopolskim. Pochodzi z rodziny chłopskiej. W 1945 r. wyjechał wraz z rodziną na Dolny Śląsk, gdzie zamieszkał najpierw w Oleśnie Śląskim, a następnie we Wrocławiu. Liceum ogólnokształcące typu matematyczno-fizycznego ukończył w Kluczborku w 1947 r.

W latach 1947—1952 uczęszczał na studia filozoficzne na Wydziale Filozoficzno-Historycznym Uniwersytetu Wrocławskiego i uzyskał stopień magistra filozofii (1952).

Od 1952 do 1955 r. pracował w charakterze asystenta w Katedrze Logiki i Metodologii Nauk Uniwersytetu Wrocławskiego, a w latach 1955—1960 w Miastoprojekcie—Wrocław. W 1960 r. został ponownie zatrudniony w Katedrze Logiki i Metodologii Nauk na Uniwersytecie Wrocławskim, najpierw na stanowisku wykładowcy, od 1969 r. — adiunkta, od 1973 r. — docenta, a od 1984 r. — profesora. W 1969 r. uzyskał stopień doktora nauk humanistycznych na Wydziale Filozoficzno-Historycznym Uniwersytetu Wrocławskiego na podstawie pracy: *Tradycyjny rachunek nazw wzbogacony o kwantyfikatory*. Promotorem pracy był Jerzy Śłupecki. W 1973 r. odbył kolokwium habilitacyjne przed Radą Wydziału Filozoficzno-Historycznego, która nadała mu stopień doktora habilitowanego nauk humanistycznych w zakresie logiki. Jako tezę habilitacyjną przedstawił rozprawę: *O ontologii elementarnej Stanisława Leśniewskiego*. W 1984 r. otrzymał tytuł profesora nadzwyczajnego.

Jest wieloletnim członkiem Polskiego Towarzystwa Filozoficznego i Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego. Od lat współpracuje z Zespołem Wydawniczym serii „Logika”, publikowanej przez Wydawnictwa Naukowe Uniwersytetu Wrocławskiego (Acta Universitatis Wratislaviensis). Od 1981 r. jest przewodniczącym tego Zespołu.

Najwcześniejsze badania naukowe B. Iwanusia dotyczyły zagadnień należących do arytmetyki teoretycznej. Stanowiły one część obszerniejszych badań,

prowadzonych w latach sześćdziesiątych pod kierunkiem Jerzego Słupeckiego przez Zakład Podstaw Matematyki Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Opolu. Późniejsze jego badania należały do logiki formalnej i koncentrowały się głównie wokół rachunków nazwowych zarówno w wersji tradycyjnej jak i współczesnej. Należą tu przede wszystkim jego długoletnie badania nad logiką tradycyjną (sylogistyką arystotelesowską) i systemami logicznymi Stanisława Leśniewskiego. Prowadzi także badania nad pewnymi algebraicznymi rozszerzeniami logiki tradycyjnej, związanymi ściśle z teoriami krat i algebr Boole'a.

BIBLIOGRAFIA

a) Monografie, studia i rozprawy

[1965] 1. *O pewnych aksjomatykach arytmetyki liczb całkowitych*, Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Opolu, Matematyka IV, s. 23—61. [1969] 2. *Tradycyjny rachunek nazw wzbogacony o kwantyfikatory*, Acta Universitatis Wratislaviensis, nr 101, Prace Filozoficzne V, s. 19—35. 3. *O interpretacji sylogistyki w ontologii elementarnej S. Leśniewskiego*, Acta Universitatis Wratislaviensis, nr 101, Prace Filozoficzne V, s. 37—39. 4. *Remarks about syllogistic with negative terms*, „Studia Logica”, t. XXIV, s. 131—141. 5. *An extension of the traditional logic containing the elementary ontology and the algebra of classes*, „Studia Logica”, t. XXV, s. 97—139. [1971] 6. *Pewien elementarny system algebry zbiorów z aksjomatem nieskończoności*, Acta Universitatis Wratislaviensis, nr 139, Prace Filozoficzne VIII, s. 27—46. [1972] 7. *On Leśniewski's elementary ontology*, „Studia Logica”, t. XXXI, s. 73—125. [1973] 8. *Proof of decidability of the traditional calculus of names*, „Studia Logica”, t. XXXII, s. 131—147. [1974] 9. *Concerning the so called BD systems of Āqvist*, „Studia Logica”, t. XXXIII, s. 339—343. [1976] 10. *W sprawie tzw. nazw pustych*, Acta Universitatis Wratislaviensis, nr 290, Prace Filozoficzne XVIII, s. 73—90. [1977] 11. *Badania nad rachunkami zdaniowymi w ZSRR*, Acta Universitatis Wratislaviensis, nr 353, Prace Filozoficzne XXI, s. 69—78. [1980] 12. *A proof of completeness of a theory of algebras of sets*, Acta Universitatis Wratislaviensis, nr 456, s. 48. [1983] 13. *Działalność naukowa profesora Jerzego Słupeckiego*, Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Inżynierskiej w Opolu, Matematyka IV, s. 7—34. Współautorzy: G. Bryll i K. Piróg-Rzepecka.

b) Recenzje

[1969] 14. C. Lejewski, *On Leśniewski's ontology*, „The Journal of Symbolic Logic”, vol. 34, s. 647—648. [1971] 15. G. B. Keene, *The relational syllogism*, „Studia Logica” t. XXVIII, s. 167—173. [1972] 16. Shotaro Tanaka, *On theorem of ontology. On axioms of ontology*, „The Journal of Symbolic Logic”, vol. 37, s. 192. [1975] 17. C. Lejewski, *Logic and existence*, „The Journal of Symbolic Logic”, vol. 40, s. 102—103. 18. C. Lejewski, *A re-examination of the Russellian theory of descriptions*, „The Journal of Symbolic Logic”, vol. 40, s. 103—104.

HENRYK JANKOWSKI

Urodził się 31 VII 1929 r. w Nieświeżu, województwo nowogrodzkie. W roku 1953 ukończył studia na Wydziale Prawa UW. W roku 1955 ukończył

studia na Wydziale Filozofii UW, uzyskując stopień magistra filozofii na podstawie pracy *O uzasadnieniu obowiązku etycznego* napisanej pod kierunkiem prof. dr Marka Fritzlanda. W roku 1962 obronił pracę doktorską *Poglądy etyczne Ludwika Feuerbacha w ich zależności od jego filozofii i antropologii*. Praca była bronią przed Radą Wydziału Filozoficznego UW, jej promotorem był prof. dr Marek Fritzland, recenzentami prof. dr Józef Keller i prof. dr Leszek Kołakowski. W roku 1967 habilitował się na podstawie pracy *Prawo i moralność*. Uzyskał nadany mu przez Radę Wydziału Filozoficznego UW stopień naukowy docenta w zakresie etyki. Recenzentami pracy habilitacyjnej byli: prof. dr Marek Fritzland, prof. dr Mieczysław Maneli i prof. dr Ija Lazari-Pawłowska. W roku 1973 uzyskał tytuł naukowy prof. nadzwyczajnego nauk humanistycznych. Recenzentami dorobku naukowego w procesie awansowym byli członkowie Akademii Marek Fritzland, Władysław Markiewicz i Bogdan Suchodolski. Podjął pracę w charakterze nauczyciela akademickiego na Wydziale Filozoficznym UW w roku 1953. Pracował na tym Wydziale kolejno w charakterze asystenta, starszego asystenta, adiunkta, docenta i profesora nadzwyczajnego. Pełnił funkcję zastępcy dyrektora Instytutu Filozofii UW od 1 X 1968 do 30 IX 1971 r. Dyrektor Instytutu Filozofii UW, wybrany w roku 1971 a następnie wybierany na kolejne kadencje do roku 1987. Prodziekan Wydziału Filozofii i Socjologii UW przez dwie kadencje od roku 1981 do roku 1987. Redaktor Naczelny czasopisma IFiS i KNF PAN „Etyka” (członek redakcji od powstania pisma 1966; od 17 II 1971 r. do chwili obecnej redaktor naczelny). Członek KNF PAN przez trzy kadencje. Wypromował 10 doktorów, jest promotorem kilkudziesięciu prac magisterskich.

Punktem wyjścia zainteresowań naukowo-badawczych Henryka Jankowskiego było rozważanie kwestii, jak jest możliwe uzasadnienie etycznych obligacji. Problem ten poruszony był w pracy magisterskiej. Praca ta wszakże obracała się w kręgu założeń takiej etyki marksizmu, która w owym czasie jeszcze nie charakteryzowała się tym stopniem samowiedzy metodologicznej jak obecnie. Następnym przedmiotem zainteresowań był problem determinizmu, wolności i odpowiedzialności. Temat ten okazał się wszakże zbyt trudny i obszerny jak na możliwości osoby rozpoczynającej pracę naukową. Jednakże próby w tej dziedzinie nie pozostały całkowicie bezowocne. Rezultaty badań na ten temat opublikowane zostały w roku 1959 w obszernej rozprawie *Determinizm a moralność*. Tematem pracy doktorskiej Henryka Jankowskiego była aksjologiczna i teoretyczna spuścizna Ludwika Feuerbacha w zakresie etyki. W rozprawie autor wykazał, że traktowanie Feuerbacha wyłącznie relatywnie, ze względu na to, iż stanowił on swoisty pomost między Heglem i Marksem, spowodowało zubożenie tej teorii. Rezultatem badań było nowe spojrzenie nie tylko na samą etykę Feuerbacha, lecz również rzuciło pewne światło na normatywne treści etyki marksizmu. Następnym wątkiem badań Henryka Jankowskiego była analiza relacji zachodzących między prawem i moralnością. Wynikało to nie tylko z posiadanego przezeń przygotowania prawniczego, lecz również z intencji, iż najbardziej słuszne i wzniosłe wartości pozostaną wyłącznie w sferze powinności, o ile wartości tych nie zaaplikuje się do kwestii praktycznych. W rozprawie habilitacyjnej *Prawo i moralność* autor poddał krytyce podporządkowywanie aksjologiczne moralności państwu i prawu, wskazał nie tylko na autonomizm moralności, lecz również wykazał, iż dowolny system prawa pozytywnego może być sensownie oceniany zewnętrznie i wewnętrznie przez stosowanie dwóch standardów. Pierwszym standardem były cele, których realizacji ma prawo służyć, drugim natomiast, przejętym z anglosaskiej filozofii prawa — „wewnętrzna moralność prawa”. Z tego punktu widzenia została poddana analizie i ocenie praktyka orzecznictwa w

Polsce, a także sformułowano wiele wniosków *de lege ferenda*. W związku z rozważaniem kwestii kontroli społecznej powstał problem nowego ujęcia kategorii wolności. Tej sprawie Henryk Jankowski poświęcił swą pracę z 1970 r. *Wolność i moralność*. W pracy tej autor aplikował millowską filozofię wolności do etyki marksizmu, wychodząc z założenia, że traktowanie wolności jako działania zgodnie z wiedzą o konieczności, a więc tradycyjnie marksistowskie, jest zbyt wąskie i nieoperacyjne. W dalszym ciągu zainteresowania teoretyczne Henryka Jankowskiego koncentrowały się wokół etyki społecznej. Interesował się on wtedy kwestiami sprawiedliwości, odpowiedzialności i demokracji z punktu widzenia ich związku z aksjologią marksizmu i praktyką społeczną. W związku z tymi badaniami występował wielokrotnie na konferencjach międzynarodowych, na których prezentował te wyniki w referatach. I tak, w roku 1977 na konferencji etyków krajów socjalistycznych w Karl-Marx-Stadt wygłosił referat *Konkretyzacja reguł sprawiedliwości społecznej*. W roku 1980 wygłosił referat na konferencji etyków polskich i radzieckich w Warszawie *Humanizm i problemy socjalistycznej demokracji*. W Lipsku w 1982 r. przedstawił referat na konferencji etyków Polski i NRD zatytułowany *Formalne i materialne ujęcie odpowiedzialności*. Stroną dydaktyczną wspomnianych problemów zajął się Henryk Jankowski przygotowując i przedstawiając w Moskwie w 1979 r. referat *Problemy wykładu etyki na wyższych uczelniach*. Podsumowaniem badań z zakresu etyki społecznej była książka *Etyka marksizmu a praktyka* wydana w Warszawie w 1982 r. Poza działalnością naukowo-badawczą Henryk Jankowski zajmował się również przygotowaniem podręczników z zakresu filozofii i etyki. Był jednym z redaktorów naukowych i współautorem podręcznika akademickiego *Filozofia marksistowska*, którego pierwsze wydanie wyszło nakładem PWN w 1970 r., a który był wielokrotnie wznawiany. Jest redaktorem naukowym i współautorem podręcznika akademickiego *Etyka*, wydanego w 1973 r. przez PWN. Ten podręcznik również był wznawiany. Istotną pozycją w twórczości Henryka Jankowskiego są jego prace eseistyczno-popularyzatorskie. W nurcie tym poruszał on szeroko rozumiane kwestie etyki indywidualnej i społecznej, wiążąc je ściśle z problematyką wychowania a także problematyką przemian społeczno-politycznych i obyczajowych. W tej dziedzinie dorobek Henryka Jankowskiego obejmuje wiele prac i artykułów, które były tłumaczone na obce języki, niektóre z nich wielokrotnie wznawiano.

Zainteresowania naukowe Henryka Jankowskiego zostały ukształtowane przez zespół tych uczonych, którzy wykładali na Wydziale Filozoficznym UW w latach 1955—1968. Niewątpliwie najczęściej zawdzięcza on prof. dr Markowi Fritzhandowi, pod którego wpływem nie tylko zainteresował się etyką, lecz również pozostawał przez cały okres swej pracy naukowej i dydaktycznej. Nie sposób również nie wspomnieć, że w uprawianiu etyki Henryka Jankowskiego widać wyraźne wpływy tego stylu filozofowania, jaki był charakterystyczny dla prof. Tadeusza Kotarbińskiego i prof. Marii Ossowskiej.

BIBLIOGRAFIA

a) Monografie, studia i rozprawy

- [1958] 1. *Problematyka moralna w pracach Tadeusza Kotarbińskiego*, „Studia Filozoficzne” nr 4. [1959] 2. *Determinizm i moralność*, [w:] *Moralność i wychowanie*, Warszawa. [1960] 3. *Feuerbach jako krytyk etyki chrześcijańskiej*. „Euhemer” nr 1.
4. *O właściwy wybór moralny*, Warszawa. [1961] 5. *Ludwik Feuerbach a problemy*

metodologiczne związane z historią etyki, „Studia Filozoficzne” nr 4. 6. *The Disciples of Antisthenes*, Birmingham, „The Journal”, nr 5. 7. *Stara treść w nowej szacie*, „Studia Filozoficzne”, nr 1. [1963] 8. *Etyka Ludwika Feuerbacha. U źródeł marksowskiego humanizmu*, Warszawa. 9. *Jednostka, moralność, socjalizm*, Warszawa. [1966] 10. *Szkice z etyki*, Warszawa. [1968] 11. *Prawo i moralność*, Warszawa. 12. *W procesie przemian moralnych i obyczajowych*, Warszawa. [1969] 13. *Prosvetitel'skie illuzji i snobizm ekspertov*, „Woprosy Filozofii”, nr 1. 14. *Problematyka etyczna transplantacji*, „Etyka”, nr 4. [1970] 15. *Wolność i moralność*, Warszawa. [1971] 16. *Podstawy moralności socjalistycznej*, Warszawa. [1972] 17. *Gielda wartości*, Warszawa. [1973] 18. *Na styku etyki i jurysprudenencji*, „Etyka”, nr 12. [1975] 19. *Kłopoty z uzasadnianiem*, [w:] *Metaetyka*, pod red. I. Lazari-Pawłowskiej, Warszawa. 20. *Istnienie, wolność, sprawiedliwość a etyczne problemy medycyny*, „Etyka”, nr 14. 21. *Wokół hasła sprawiedliwości społecznej*, „Nowe Drogi”, nr 10. [1976] 22. *Recht und Moral*, „Marksismus Digest”, nr 1. [1978] 23. *Aktywność społeczna*, „Nowe Drogi”, nr 8. 24. *Moralność i polityka*, „Zdanie”, t. 3. [1979] 25. *On the socialist way of life and the moral problems*, współautor J. Malanowski, „Dialectic and Humanism”, nr 1. [1980] 26. *Z zagadnień sprawiedliwości społecznej*, „Nowe Drogi”, nr 8. [1982] 27. *Etyka marksizmu a praktyka*, Warszawa. [1983] 28. *Relatywizm etyczny*, „Etyka”, nr 20.

b) Skrypty i podręczniki

[1970] 29. *Moralność jako forma świadomości społecznej*, [w:] *Filozofia marksistowska*, współred. naukowa całości, Warszawa. [1973] 30. *Etyka*, podręcznik akad., red. naukowa całości, autorstwo cz. 1, Warszawa.

c) Prace popularno-naukowe

[1962] 31. *Drogowskazy*, (wyd. II uzup. Warszawa 1964; przekł. na j. czeski, Praga 1966, na j. węgierski, Budapeszt 1970), Warszawa. [1977] 32. *Refleksje obywatelskie*, Warszawa.

STANISŁAW JEDYNAK

Urodził się 12 IV 1939 r. w Charsznicy koło Miechowa (pod Krakowem). Studiował filozofię i socjologię na Uniwersytecie Warszawskim w latach 1958—1963. Uczęszczał na seminaria i wykłady monograficzne: z logiki K. Ajdukiewicza i J. Kotarbińskiej, z filozofii A. Schaffa, L. Kołakowskiego, J. Legowicza, z etyki M. Fritzhanda (pisał pod jego kierunkiem prace: magisterską i doktorską) M. Ossowskiej; z socjologii S. Ossowskiego. W latach 1963—1968 pracował w Uniwersytecie Warszawskim. W 1968 r. obronił pracę doktorską *Spór o naturalizm w metaetyce*. W l. 1968—1971 pracował w Politechnice Warszawskiej. Od 1971 r. pracuje w Międzyuczelnianym Instytucie Filozofii i Socjologii UMCS w Lublinie. W latach 1969—1975 był jednym z redaktorów czasopisma „Studia filozoficzne”.

W 1978 r. habilitował się na podstawie pracy *Etyka polska w latach 1864—1918*. Od 1979 r. jest kierownikiem zakładu historii myśli społecznej w MIFiS UMCS. Od 1984 r. członek Komitetu Nauk Filozoficznych PAN.

Publikował swe prace w „Ruchu Filozoficznym”, „Studiach Filozoficz-

nych”, „Dialectics and Humanism”, „Człowieku i Światopoglądzie”, „Euhermerze”, „Meandrze, a także w miesięcznikach, tygodnikach społeczno-kulturalnych oraz w lokalnych lubelskich pismach.

Brał udział w zjazdach i konferencjach filozofów (światowy zjazd w Warszawie w 1973 r.) oraz etyków (konferencje krajowe i zagraniczne, np. w 1981 r. II zjazd etyków ZSRR w Wilnie). Był gościem światowego zjazdu poświęconego Dawidowi Aniachowi w Erewaniu — referat wydano jako osobną broszurę po rosyjsku i po angielsku w Armenii. Zajmuje się (jeśli idzie o szeroko rozumiane nauki filozoficzne) historią filozofii, przede wszystkim dawną filozofią Wschodu oraz filozofią polską, ze szczególnym uwzględnieniem filozofii od czasów pozytywizmu. W etyce pisał o marksistowskich propozycjach normatywnych, o zagadnieniach antropologicznych, także o metaetyce, ale najchętniej zajmował się historią etyki. Z tej dziedziny przygotował zresztą słownik: *Etyka w Polsce* dla Ossolineum (ukaze się prawdopodobnie w 1985 r.).

Obecnie (wraz z grupą współpracowników) zajmuje się historią myśli społecznej i politycznej w Polsce od połowy ubiegłego wieku w powiązaniu z myślą aksjologiczną i w ogóle filozoficzną. Nawiązując do swych zainteresowań Orientem złożył do druku książkę o dawnej wschodniej myśli społecznej i filozoficznej. Praca ukaze się w KiW prawdopodobnie w 1986 r.

Dorobek S. Jedynaka obejmuje kilka dziedzin. Ilościowo jest to około 250 prac, ale jest tam sporo krótkich recenzji drukowanych w „Studiach filozoficznych”, a także esejów z dziedziny historii kultury, a nawet etnografii drukowanych w tygodnikach i dziennikach. Ta ostatnia część dorobku nawiązuje jakoś do zainteresowań socjologicznych i kulturowych — jakie zawdzięcza on wykładowi S. Ossowskiego.

Jeżeli idzie o prace metodologiczne, to dotyczą one niemal wyłącznie metaetyki. Zainteresowania metaetyką i metodologią zawdzięcza on najpierw swoistej atmosferze seminarium K. Ajdukiewicza, później seminarium M. Ossowskiej, a zwłaszcza M. Fritzlanda. Dorobek metodologiczny i metaetyczny Jedynaka jest jednak dość skromny. Najciekawsze w jego dorobku są dwie prace: debiutancka *Etyka starożytnego Wschodu* oraz *Etyka polska w latach 1863—1918*. Są to prace z historii etyki. W Polsce na te tematy wcześniej nie było monografii. Także ostatnia książka z teorii i historii etyki zawiera pewne kwestie dotychczas nie wyeksploatowane w naszej literaturze: aksjologia Wittgensteina, anglosaskie antyutopie. W filozofii pozostaje on w szeroko rozumianym nurcie marksizmu, łączonego z recepcją tradycji metodologicznych pozytywizmu (od Hume’a) oraz szkoły analitycznej.

W historii filozofii i myśli społecznej nawiązuje do prac i badań historyków radzieckich, hinduskich i chińskich, a także do prac francuskich i anglosaskich; śledzi również prace filozoficzne i historycznofilozoficzne Bułgarów, Serbów i Czechów.

BIBLIOGRAFIA (WYBÓR)

a) Monografie

- [1972] 1. *Etyka starożytnego Wschodu*, Warszawa, s. 211. [1974] 2. *Etyka i socjalizm*, Warszawa, s. 257. 3. *Hume*, Warszawa, s. 231. [1977] 4. *Etyka polska w latach 1863—1918*, Warszawa, s. 463. 5. *Z zagadnień osobowości*, Warszawa, s. 117. [1981] 6. *U źródeł filozofii*, Warszawa, s. 148. [1983] 7. *Z teorii i historii etyki*, Warszawa, s. 233. 8. *Etyka w Polsce*. Słownik pisarzy, Wrocław, (w druku).

b) Studia, rozprawy, artykuły

- [1967] 8. *Błąd naturalistyczny*, „Etyka”, nr 2. [1969] 9. *O humanizmie przed Protagorasem*, [w:] *Humanizm socjalistyczny*, Warszawa. 10. *Gilgamesz — „pierwszy filozof”*, „Studia Filozoficzne”, nr 6. [1970] 11. *Emotywizm a krytyka naturalizmu*, „Studia Filozoficzne” nr 3. 12. *Od Rigwedy do Upaniszad. Pomysły filozoficzno-etyczne Wed*, „Studia Filozoficzne”, nr 6. 13. *O gnoseologicznym ujęciu centralnych kategorii filozoficznych u Lenina*, „Studia Filozoficzne”, nr 2. 14. *Etyka w USA w latach 1945—1964*, „Studia Filozoficzne”, nr 4—5. [1971] 15. *Filozofia a pokój w „państwie środka”*, [w:] *Filozofia i pokój*, Warszawa. 16. *Dawid Niezwycięzony i szkoła hellenofilska*, „Meander” nr 10. 17. *Z nauk moralnych starożytnego Egiptu*, „Etyka”, nr 8. 18. *Utopie pesymistyczne w cywilizacji technicznej*, „Studia Filozoficzne i Światopogląd”, nr 3. [1972] 19. *System etyczny Adama Smitha*, „Studia Filozoficzne”, nr 5. 20. *On Humanism before Protagoras*, „Studia Filozoficzne” (obcojęzyczne), nr 5. 21. *Współczesna filozofia szwedzka*, „Studia Filozoficzne” nr 11—12. 22. *Wang Cz’ung — krytyk starożytny filozofii chińskiej* (autoreferat), „Ruch Filozoficzny”, nr 3—4. 23. *Etyka teoretyczna Aleksandra Świętochowskiego*, „Studia Filozoficzne”, nr 11—12. 24. *Aksjologia Bertranda Russella*, „Studia Filozoficzne”, nr 5. [1973] 25. *Etyka polska od Galla Anonima do Kopernika*, „Studia Filozoficzne”, nr 1. 26. *Etyka polska od Konarskiego do Kołłątaja*, „Studia Filozoficzne”, nr 10. 27. *Staropolskie wzory osobowe. Trzy nurty w etyce polskiej późnego odrodzenia*, „Studia Filozoficzne”, nr 5. 28. *Tales i Anaksymander*, „Meander”, nr 11—12. 29. *Współczesna filozofia Indonezji*, „Studia Filozoficzne”, nr 7. [1974] 30. *Dialektyka możliwości i rzeczywistości*, „Studia Filozoficzne”, nr 1. 31. *Polish ethics in the middle ages*, „Dialectics and Humanism”, nr 4. [1976] 32. *Etyka teoretyczna i praktyczna J. Ochorowicza*, *Annales UMCS*, vol. 1, sec. 1. [1977] 33. *Etyka Floriana Znanieckiego*, *Annales UMCS*, vol. 2, sec. 1. 34. *Eznik Kochbacy — ormiański krytyk filozofii antycznej*, „Meander”, nr 11. 35. *Sto lat japońskiej filozofii*, „Studia Filozoficzne”, nr 5. [1978] 36. *O znaczeniu etyki polskiej z lat 1863—1918*, „Studia Filozoficzne”, nr 6. [1978/1979] 37. *Elementy teorii etycznej u polskich uczonych w latach 1918—1939*, *Annales UMCS*, vol. 3/4, sec. 1. [1979] 38. *Etyka polska w czasach Grzegorza z Sanoka*, [w:] *500-lecie Grzegorza z Sanoka*, Lublin. 39. *Etyka polska w kręgu szkoły lwowsko-warszawskiej*, „Studia Filozoficzne”, nr 8. 40. *Etyka Sebastiana Petrycego z Pilzna*, [w:] *Studia z dziejów epoki Renesansu*, Warszawa. 41. *Indie i starożytna Grecja*, „Meander”, nr 8. [1980] 42. *Filozoficzne zagadnienia sposobu życia*, [w:] *Jakość życia i pracy a ruch robotniczy i związkowy*, Warszawa. 43. *Practical Philosophy of David the Invincible*, Erevn. [1981] 44. *Leon Petrażycki o ideale uniwersytetu*, „Studia Filozoficzne”, nr 5.

STANISŁAW KAMIŃSKI

Urodził się 24 X 1919 r. w Radzynie Podlaskim. Studia filozoficzno-teologiczne odbył w latach 1938—1946 w Wyższym Seminarium Duchownym najpierw w Janowie Podlaskim, a potem w Siedlcach, gdzie otrzymał święcenia kapłańskie. Dalsze studia filozoficzne z matematyką jako przedmiotem pobocznym kontynuował na Wydziale Filozoficznym KUL, interesując się szczególnie historią logiki. Jednocześnie od 1947 r. prowadził zajęcia dydaktyczne z logiki na Wydziale Prawa i Nauk Społecznych, a od 1949 r. na Wydziale Filozofii KUL. Tam też w tymże roku obronił rozprawę doktorską *Fregego*

system aksjomatyczny logiki zdań w świetle współczesnej metodologii nauk dedukcyjnych (nie opublikowana). Recenzentami byli: prof. J. Słupecki, prof. N. Lubnicki i ks. prof. A. Korcik. W latach 1950—1952 brał udział w seminarium podstaw matematyki prowadzonym przez A. Mostowskiego w Państwowym Instytucie Matematyki w Warszawie. Pod wpływem K. Ajdukiewicza poszerzył swe zainteresowania na dziedzinę ogólnej metodologii nauk i epistemologii, a następnie pod wpływem S. Świeżawskiego i M. A. Krąpca zajął się metodologią filozofii klasycznej.

Zajęcia dydaktyczne z logiki formalnej, metodologii nauk i teorii poznania na Wydziale Filozofii i Wydziale Nauk Humanistycznych KUL prowadził najpierw (1950—1956) jako adiunkt, a następnie (1956—1958) jako zastępca profesora. W 1958 r. Centralna Komisja Kwalifikacyjna dla pracowników nauki przyznała mu na podstawie całego dorobku naukowego ze szczególnym uwzględnieniem rozprawy *O początkach indukcji matematycznej* (recenzenci: K. Ajdukiewicz, T. Czeżowski i A. Grzegorzczak) stopień naukowy docenta. W 1965 r. otrzymał naukowy tytuł profesora nadzwyczajnego, a w 1970 — profesora zwyczajnego. Od 1957 r. jest kierownikiem Katedry Metodologii Nauk na Wydziale Filozofii Chrześcijańskiej KUL. W latach 1970—1975 oraz od 1977 r. pełni funkcję dziekana tegoż wydziału.

W 1957 r. został członkiem czynnym Towarzystwa Naukowego KUL (od 1957 do 1963 r. był sekretarzem generalnym, a obecnie jest członkiem zarządu) oraz od 1964 r. Lubelskiego Towarzystwa Naukowego. Od chwili powstania grupy historii logiki IFiS PAN współpracuje z nią. W latach 1981—1984 był członkiem prezydium Komitetu Nauk Filozoficznych PAN.

Główne kierunki zainteresowań S. Kamińskiego w dziedzinie logiki i filozofii zaznaczyły się w 1) historii logiki, 2) w logice formalnej, 3) w metodologii nauk i filozofii nauki oraz 4) w metodologii filozofii klasycznej.

1. W dziedzinie historii logiki zajmował się najpierw semiotyką średniowieczną (*significatio*, supozycja terminów, forma logiczna, błędy wysławiania myśli), nowożytnymi dziejami teorii definicji (Hobbes, Locke, de Condillac, Gergonne) oraz metodą indukcyjną (szczególnie początkami indukcji matematycznej) i metodą dedukcyjną (Pascal, Leibniz, Frege; rola definicji w systemach dedukcyjnych). Bardziej szczegółowo i na szerokim tle filozoficznym badał rozwój koncepcji nauki i jej podziałów. A wreszcie próbował scharakteryzować najnowsze osiągnięcia z logiki i teorii nauki w Polsce.

2. Do logiki formalnej należą pewne pomysły unowocześnienia lub uogólnienia tradycyjnej sylogistyki (prawa wnioskowania bezpośredniego jako fragment rachunku zdań, reguły negacji i kwantyfikacji terminów tudzież sprawa liczby trybów konkludujących) oraz analizy roli (w logice) tzw. pierwszych zasad myślenia.

3. Do ogólnej metodologii opisowej należą dociekania, które zmierzają do zbudowania teorii rozumowań (ich struktura, odmiany i typowe błędy) oraz próba metodologicznej charakterystyki rozmaitych typów wiedzy ludzkiej (przede wszystkim filozoficznego i naukowego, metanauk, poznania teoretycznego i praktycznego, dyscyplin formalnych i empirycznych tudzież przyrodniczych i humanistycznych). Ponadto rozważane były podstawy unifikacji i współpracy dyscyplin naukowych oraz rola czynników apriorycznych i empirycznych w uprawianiu nauk. Do metodologii szczegółowej można zaliczyć analizy struktury (problem bazy zewnętrznej teorii, zależności zachodzących między teoriami), prawdy tez teoretycznych i dynamiki nauk przyrodniczych. Osobny przedmiot zainteresowania stanowiła wreszcie koncepcja klasycznej filozofii nauki.

4. Ostatnio szczególnie wiele uwagi poświęca metodologii filozofii kla-

sycznej, nawiązując w tym do międzywojennej tradycji J. Łukasiewicza, J. Salamuchy i I. M. Bocheńskiego. Chodzi o jak najszerze wykorzystanie wyników nowoczesnej logiki w budowaniu dyscyplin filozofii klasycznej. Do tego celu służą: metodologiczna typologia ujęć filozofii, determinacja przedmiotu filozofii, analiza możliwości aksjomatyzacji metafizyki ogólnej (poprzedzona charakterystyką jej ostatecznych przesłanek, stosowanych rozumowań i aparatu pojęciowego) oraz uzyskania obiektywnych prawd koniecznych.

Globalnie charakteryzując twórczość S. Kamińskiego, można powiedzieć, że znamionuje ją zasadnicze historyczne i filozoficzne podejście do zagadnień szeroko pojętej logiki. Główne zaś osiągnięcia należą do dziedziny logicznej i filozoficznej teorii nauki oraz metodologii filozofii klasycznej. Przyniósł się do bardziej wszechstronnego i filozoficznie pogłębionego ujęcia dziejów niektórych metod naukowych, koncepcji nauki i jej typologii. Podjął próbę przedstawienia (od strony metodologicznej) problematyki należącej do klasycznej filozofii nauki (akcentując epistemologiczny i metodologiczny pluralizm racjonalnej wiedzy ludzkiej oraz filozoficzne uwarunkowania uprawiania nauki). Zarysował metodologiczne znamiona kilku dyscyplin filozofii klasycznej, a mianowicie: metafizyki ogólnej, antropologii filozoficznej, etyki, filozofii religii i filozofii dziejów.

BIBLIOGRAFIA

a) Monografie, studia i rozprawy

- [1955] 1. *Fregego logika zdań*, „Roczniki Filozoficzne”, t. V, z. 2, s. 31—64. 2. *Rola Locke’a i Condillaca w dziejach teorii definicji*, „Roczniki Filozoficzne”, t. V, z. 4, s. 67—101. [1957] 3. *Nauka o indukcji w logice XVI-ego wieku*, „Collectana Theologica”, vol. XXVIII, z. 1—2, s. 235—258. [1958] 4. *Hobbesa teoria definicji*, „Studia Logica”, t. VII, s. 43—69. 5. *O początkach indukcji matematycznej*, tamże, s. 221—241. 6. *Gergonne’a teoria definicji*, Lublin, s. 142. 7. *W sprawie liczby konkludujących trybów sylogistycznych*, „Studia Logica”, t. VIII, s. 165—176. [1959] 8. *O ostatecznych przesłankach w filozofii bytu*, „Roczniki Filozoficzne”, t. VII, z. 1, s. 41—72. [1960] 9. *Struktura nauk przyrodniczych*, „Znak”, t. XII, s. 765—775. 10. *O definicjach w systemie metafizyki ogólnej*, „Roczniki Filozoficzne”, t. VIII, z. 1, s. 37—54. 11. *Pierwiastki empiryczne i aprioryczne w podstawach nauk fizykalnych*, „Roczniki Filozoficzne”, t. VIII, z. 3, s. 23—52. [1961] 12. *Logika współczesna a filozofia*, „Roczniki Filozoficzne”, t. IX, z. 1, s. 49—84. 13. *Tradycyjna teoria wnioskowania bezpośredniego jako pewien fragment dwuwartościowego rachunku zdań*, „Studia Logica”, t. XI, s. 7—21. 14. *Pojęcie nauki i klasyfikacja nauk*, Lublin, s. 154. [1962] 15. *Systematyzacja typowych błędów logicznych*, „Roczniki Filozoficzne”, t. X, z. 1, s. 5—39. 16. *O uzasadnianiu tez filozoficznych*, „Roczniki Filozoficzne”, t. X, z. 3, s. 37—65. 17. (wspólnie z M. A. Krąpcem) *Z teorii i metodologii metafizyki*, Lublin, s. 412. [1963] 18. *Czym są w filozofii i w logice tzw. pierwsze zasady?*, „Roczniki Filozoficzne”, t. XI, z. 1, s. 5—23. [1964] 19. *Typy filozofii*, „Roczniki Filozoficzne”, t. XII, z. 1, s. 5—16. [1965] 20. *Aksjomatyzowalność klasycznej metafizyki ogólnej*, „Studia Philosophiae Christianae”, t. I, nr 2, s. 103—116. [1966] 21. *Wyjaśnianie w metafizyce*, „Roczniki Filozoficzne”, t. XIV, z. 1, s. 43—70. [1967] 22. *Metody współczesnej metafizyki*, cz. I, „Roczniki Filozoficzne”, t. XV, z. 1, s. 5—40. [1968] 23. *O prawdach koniecznych*, „Studia Philosophiae Christianae”, t. I, nr 1, s. 47—72. 24. *Zagadnienia metodologiczne związane z filozofią Boga*, [w:] *Studia z filozofii Boga*, Warszawa, s. 380—403. [1969] 25. *Argumentacja filozoficzna w ujęciu analityków*, [w:] *Rozprawy filozoficzne*, Toruń, s. 127—141. [1970] 26. *Pojęcie nauki*

i klasyfikacja nauk, wyd. II uzup., Lublin, s. 324. [1971] 27. *Jakuba Zabarelli koncepcja metody poznania naukowego*, „Roczniki Filozoficzne”, t. XIX, z. 1, s. 57—72. [1972] 28. *O podstawach unifikacji nauk*, [w:] *Problemy epistemologii pragmatycznej*, Wrocław, s. 108—119. [1973] 29. *Filozoficzne uwarunkowania rewolucyjnej idei Mikołaja Kopernika*, [w:] *Mikołaj Kopernik*, Lublin, s. 123—141. 30. *Rationale Faktoren in der modernen Wissenschaft und Theologie*, „Theologie und Philosophie”, t. XLVIII, s. 494—503. [1974] 31. *Methodologische Typen von Ethik*, „Theologie und Glaube”, t. LVIII, s. 46—58. 32. *Racjonalizm w najnowszej metodologii nauk a intelektualizm w epistemologii Tomasa z Akwinu*, „Roczniki Filozoficzne”, t. XXII, z. 1, s. 39—53. 33. *Metodologiczne typy etyki*, „Roczniki Filozoficzne”, t. XXII, z. 2, s. 5—18. [1975] 34. *Teoria bytu a inne dyscypliny filozoficzne*, „Roczniki Filozoficzne”, t. XXIII, z. 1, s. 5—18. [1976] 35. *Von der Möglichkeit notwendiger Wahrheiten*, [w:] *Saint Thomas d'Aquin. Pour le septieme centenaire de sa mort*, Lublin, s. 17—41. [1977] 36. *Metody filozofowania do XX wieku*, „Roczniki Filozoficzne”, t. XXV, z. 1, s. 9—45. [1978] 37. *Współczesna teologia katolicka*, „Zeszyty Naukowe KUL”, t. XXI, nr 1, s. 3—16. 38. *Metody współczesnej metafizyki, cz. II*, „Roczniki Filozoficzne”, t. XXVI, z. 1, s. 5—50. [1979] 39. *Osobliwość metodologiczna teorii bytu*, „Roczniki Filozoficzne”, t. XXVII, z. 2, s. 33—49. [1980] 40. *The Methodological Peculiarity of Theory of Being*, [w:] *Theory of Being* Lublin, s. 7—23. 41. *Theory of Being and Other Philosophical Disciplines*, tamże, s. 107—118. [1981] 42. *Pojęcie nauki i klasyfikacja nauk*, wyd. 3 uzup. Lublin TNKUL, s. 335. [1982] 43. *Główne koncepcje filozofii dziejów*. — „*Studia Philosophiae Christianae*”, t. XVIII, nr 2, s. 89—121. 44. *Epistemologiczno-metodologiczne problemy filozoficznego poznania Boga*, [w:] *W kierunku Boga*, red. B. Bejze, Warszawa ATK, s. 82—107.

b) Artykuły i komunikaty naukowe

[1952] 1. *O definicji logiki formalnej* (autoreferat), Sprawozdania z czynności wyd. i posiedzeń nauk. Tow. Nauk. KUL, t. VI, s. 72—74. [1953] 2. *Fregego ujęcie roli definicji w systemie dedukcyjnym* (autoreferat), Sprawozdania Tow. Nauk. KUL, t. VII, s. 216—217. 3. *Rola pewnych funktorów w logice i w języku potocznym* (autoreferat), tamże, s. 220—221. [1955] 4. *Początki indukcji matematycznej*, „Roczniki Filozoficzne”, t. V, z. 2, s. 171—182. [1957] 5. *W sprawie prawdy naukowej*, „Ateneum Kapłańskie”, t. LV, s. 285—289. 6. *Z epistemologicznej problematyki dotyczącej źródeł poznania* (autoreferat), Sprawozdania Tow. Nauk. KUL, t. VIII, s. 43—45. 7. *O definicjach kontekstowych i uwikłanych* (autoreferat), tamże, s. 53—56. [1958] 8. *Nauki praktyczne a nauki teoretyczne* (autoreferat), Sprawozdania Tow. Nauk. KUL, t. IX, s. 80—84. 9. *O błędach słownego przekazywania myśli* (autoreferat), tamże, s. 84—98. [1959] 10. *O logicznych związkach zachodzących między tezami metafizyki ogólnej* (autoreferat), Sprawozdania Tow. Nauk. KUL t. X, s. 180—184. 11. *Kanta ujęcie przedmiotu logiki formalnej* (autoreferat), tamże, s. 185—190. [1960] 12. *Próba klasyfikacji błędów wystąpienia myśli*, „*Studia Logica*”, t. IX, s. 241—244. 13. *Ostateczne przesłanki w różnych typach nauk* (autoreferat), „*Ruch Filozoficzny*”, t. XIX, s. 190—191. 14. *O różnych pojęciach nauki* (autoreferat), tamże, s. 196—198. 15. *Kwantyfikacja terminów w zdaniach logiki tradycyjnej*, „Roczniki Filozoficzne”, t. VIII, z. 1, s. 5—15. 16. *Metodologiczne typy nauk według św. Tomasa z Akwinu* (autoreferat), Sprawozdania Tow. Nauk. KUL, t. XI, s. 61—64. 17. *Rola dedukcji w metafizyce tomistycznej* (autoreferat), tamże, s. 64—71. [1961] 18. *O naukach, których przedmiotem jest nauka*, „Zeszyty Naukowe KUL”, t. VI, z. 1, s. 77—84. 19. *O niektórych uwarunkowaniach współczesnej filozofii nauki*, tamże, z. 3, s. 75—82. 20. *Problem prawdy w fizyce*, „Roczniki Filozoficzne”, t. IX, z. 3, s. 85—96. 21. *Tendencje rozwojowe pojęcia nauki na podstawie podziałów nauk w Średniowieczu* (autoreferat), Sprawozdania z prac naukowych Wydziału Nauk Społecznych PAN, z. 4, s. 43—44. 22. *Koncepcja „significatio” u Dunsza Szkota* (au-

- tareferat), tamże, s. 44—45. 23. *Zagadnienie jedności nauki u scholastyków* (autoreferat), tamże, s. 46—47. 24. *Koncepcja błędu logicznego* (autoreferat), Sprawozdania Tow. Nauk. KUL, t. XII, s. 44—46. 25. *Współczesne ujęcia metodologii nauk* (autoreferat), tamże, s. 47—50. [1962] 26. *Rola Pascala w dziejach metody dedukcji. W 300-lecie śmierci Pascala* (autoreferat), Sprawozdania Tow. Nauk. KUL, t. XIII, s. 43—45. 27. *Idealna a faktyczna metoda naukowa u Arystotelesa* (autoreferat), tamże, s. 54—56. [1964] 28. *Co daje stosowanie logiki formalnej do metafizyki klasycznej*, „Roczniki Filozoficzne”, t. XII, z. 1, s. 107—112. [1965] 29. *Reguły sylogizmów z uwzględnieniem schematów o zaprzeczonym podmiocie*, „Studia Logica”, t. XVI, s. 45—52. 30. *Metodologiczne typy etyki*, Sprawozdania Tow. Nauk. KUL, t. XV, s. 53—55. 31. *O podziale filozofii klasycznej*, tamże, s. 55—57. 32. *O formalizacji teorii tomistycznej ruchu*, tamże, s. 49—52. [1966] 33. *O ilościowym charakterze przedmiotu matematyki*, „Roczniki Filozoficzne”, t. XIV, z. 1, s. 126—130. 34. *Jak pojmują filozofię współcześni filozofowie polscy?*, „Studia Philosophiae Christianae”, t. II, nr 1, s. 326—338. [1967] 35. *Leibniza koncepcja formy logicznej*, „Studia Philosophiae Christianae”, t. II, nr 1, s. 295—301. [1968] 36. *O różnych rodzajach wiedzy o moralności*, „Studia Theologica Varsaviensia”, t. VI, z. 1, s. 193—204. 37. *Sformalizowanie dowodu istnienia Boga*, [w:] W. Granat, *Teodycea*, Lublin, s. 109—112. 38. *Ockhama koncepcja wiedzy przyrodniczej*, „Roczniki Filozoficzne”, t. XIX, z. 1, s. 115—123. 39. *Antropologia filozoficzna a inne działy poznania*, [w:] *O Bogu i o człowieku*, t. 1, Warszawa, s. 149—164. 40. *Ocena wykorzystania danych fizyki współczesnej w kinetycznym dowodzie na istnienie Boga*, „Studia Philosophiae Christianae”, t. IV, nr 2, s. 236—243. 41. *Zagadnienie współpracy dyscyplin naukowych*, „Zeszyty Naukowe KUL”, t. XI, z. 3—4, s. 57—64. 42. (wspólnie z Z. J. Zdzybicką) *Poznawalność istnienia Boga*, [w:] *O Bogu i o człowieku*, t. 1, Warszawa, s. 57—103. 43. (wspólnie z T. Stycznem) *Doświadczalny punkt wyjścia etyki*, „Studia Philosophiae Christianae”, t. IV, nr 2, s. 21—73. [1969] 44. *Uwagi o języku teorii bytu*, „Roczniki Filozoficzne”, t. XVII, z. 1, s. 41—54. [1970] 45. *Zdania praktyczne a zdania teoretyczne*, „Roczniki Filozoficzne”, t. XVIII, z. 1, s. 79—89. 46. *O koncepcjach filozofii człowieka*, „Zeszyty Naukowe KUL”, t. XIII, nr 4, s. 9—19. [1971] 47. *B. Russella innowacje w logice i próby ich zastosowania do opisu rzeczywistości*, „Ruch Filozoficzny”, t. XXIX, s. 149—153. 48. *O strukturze etyki*, [w:] *Logos i Ethos*, Kraków 1971, s. 267—279. 49. *Rewolucja naukowo-techniczna a naukoznawstwo*, Sprawozdania Tow. Nauk. KUL, t. XX, s. 233—236. [1972] 50. *Racjonalizm współczesnej filozofii nauki*, „Zeszyty Naukowe KUL”, t. XV, nr 1, s. 43—52. 51. *La filosofia dell' uomo e le altre discipline filosofiche*, „Sapienza”, t. XXV, s. 350—335. 52. *O logice jako narzędziu filozoficznym u B. Russella*, „Roczniki Filozoficzne”, t. XX, z. 1, s. 15—23. 53. *Funkcja filozofii w naukach kościelnych*, tamże, t. 151—154. [1973] 54. *Stosunek między poznaniem empirycznym a nieempirycznym w nauce*, [w:] *Z zagadnień kultury chrześcijańskiej*, Lublin s. 255—264. 55. *Ku uściśleniu filozofii (kierunki badań ks. prof. dr J. Iwanickiego)*, „Studia Philosophiae Christianae”, t. IX, nr 1, s. 5—22. [1974] 56. *Zagadnienie Absolutu w filozofii scjentystycznej*, [w:] *O Bogu dziś*, red. B. Bejze, Warszawa, s. 107—119. 57. (wspólnie z Z. J. Zdzybicką) *Definicja religii a typy nauk o religii*, „Roczniki Filozoficzne”, t. XXII, z. 1, s. 103—160. [1975] 58. *Próba typologii metod filozofowania*, „Summarium”, t. IV, s. 3—10. [1976] 59. *Metodologiczna problematyka poznania duszy ludzkiej*, [w:] *W nurcie zagadnień posoborowych*, t. 3, Warszawa, s. 141—156. 60. *Metodologia nauk. Współczesne problemy i tendencje*, „Zeszyty Naukowe KUL”, t. XIX, nr 2, s. 3—30. [1977] 61. *Dziedziny teorii bytu*, [w:] *Studia z filozofii Boga*, t. 3, Warszawa, s. 78—100. 62. *Thomas von Aquin und methodologischen Typen von Ethik*. [w:] *Atti del Congresso Internazionale*, no V, Napoli, s. 488—498. 63. *Metodologiczna osobliwość poznania teologicznego*, „Roczniki Filozoficzne”, t. XXV, z. 2, s. 81—96. [1978] 64. *Metodologiczne typy współczesnej teologii katolic-*

kiej, [w:] *W kierunku chrześcijańskiej kultury*, red. B. Bejze, Warszawa, s. 73—85. 65. *O metodologicznej autonomii etyki*, „Zeszyty Naukowe KUL”, t. XXI, nr 3—4, s. 19—26. [1979] 66. *Punkt wyjścia etyki*, „Zeszyty Naukowe KUL”, t. XXII, nr 1—3. 67. *Les domaines de la theorie de l'être*, „Collectanea Theologica”, vol. XLIX, s. 57—76. 68. (wspólnie z Z. J. Zdybicką) *La cognoscibilité de l'existence de Dieu*, tamże, s. 77—123. 69. *Łukasiewiczza koncepcja metody filozofii*, „Roczniki Filozoficzne”, t. XXVII, z. 1, s. 283—289. [1980] 70. *Koncepcja nauki u Arystotelesa*, „Zagadnienia Naukoznawstwa”, t. XVI, z. 1, s. 11—18. 71. *O redukcyjnym wyjaśnianiu w filozofii*, „Summarium”, t. IX, s. 53—57. 72. *L'anthropologie — une discipline de la théorie de l'être*, [w:] *Theory of Being*, Lublin, s. 149—160. [1981] 73. *Poznaine Boga a typy racjonalnego poznania*, „Studia Philosophiae Christianae”, t. XVII, nr 1, s. 145—154. 74. *Filozofia religii i filozofia Boga*, [w:] *W nurcie zagadnień posoborowych*, t. 13, Warszawa, s. 347—354. 75. *The Aristotelian Concept of Science*, „Science of Science”, vol. II, s. 153—162. [1982] 76. *Anthropologie und thomistische Metaphysik*, [w:] *Metafisica e scienze dell' uomo*, t. 1, Roma, s. 607—613. 77. *O rozwoju teorii empirycznej*, „Roczniki Filozoficzne”, t. XXX, z. 3, s. 129—141. 78. *Naukowa, filozoficzna i teologiczna wizja człowieka*, [w:] *Jan Paweł II. Redemptor hominis*, red. Z. J. Zdybicka, Lublin s. 75—87. 79. *Typy wiedzy teoretycznej*, „Analecta Cracoviensia”, t. XIV, s. 11—16. [1983] 80. *La sapienza nella scienza e nella filosofia*, [w:] *Jacques Maritain oggi*, Milano, s. 507—513. 81. *Racjonalizm w filozofii nauki na początku XX w.*, „Studia Filozoficzne”, nr 5—6, s. 143—153.

c) Skrypty i podręczniki

[1952] 1. *Elementy logiki*, Lublin, s. 156. [1958] 2. *Logika z metodologią nauk*, Lublin, s. 189. [1963] 3. *Elementy ogólnej metodologii nauk*, Lublin, s. 60. [1965] 4. *Metoda w teologii*, [w:] W. Granat, *Dogmatyka katolicka*, t. wstępny, Lublin, s. 147—162. [1974] 5. *Z metafizologii człowieka*, [w:] M. A. Krąpiec, *Ja — człowiek*, Lublin, s. 425—439. [1976] 6. *Elementy logiki formalnej*, [w:] A. B. Stępień, *Wstęp do filozofii*, Lublin, s. 239—269.

d) Ważniejsze recenzje i prace popularno-naukowe

[1949] 1. Rec.: T. Czeżowski, *Logika*, Warszawa 1949, „Roczniki Filozoficzne”, t. II—III, s. 461—462. 2. Rec.: J. Iwanicki, *Dedukcja naturalna i logistyczna*, Warszawa 1949, tamże, s. 462—463. [1955] 3. Rec.: K. Dürr, *Lehrbuch der Logik*, Basel 1954, „Roczniki Filozoficzne”, t. V, z. 2, s. 193—195. 4. Rec.: R. Carnap, *Symbolische Logik*, Wien 1954, tamże, s. 195—197. 5. Rec.: A. N. Prior, *Formal Logik*, Oxford 1955, tamże, s. 207—209. [1958] 6. *Filozofia analityczna*, „Znak”, t. X, s. 668—680. 7. *Czy logika jest dyscypliną praktyczną?*, „Ateneum Kapłańskie”, t. LVII, s. 228—233. [1960] 8. *O dwóch monografiach zmierzających do wyjaśnienia natury poznania* (A. Pap, *Semantics and Necessary Truth*, New Haven, 1958 oraz M. A. Krąpiec, *Realizm ludzkiego poznania*, Poznań 1959), „Zeszyty Naukowe KUL”, t. III, z. 1, s. 128—135. [1961] 9. (wspólnie z M. A. Krąpcem) *Specyficzność poznania metafizycznego*, „Znak”, t. XIII, s. 602—637. [1962] 10. Rec.: (wspólnie z A. B. Stępieniem) S. Adamczyk, *Krytyka ludzkiego poznania*, Lublin 1962, „Roczniki Filozoficzne”, t. X, z. 1, s. 203—211. [1963] 11. Rec.: G. Hasenjaeger, *Einführung in die Grundbegriffe und Probleme der modernen Logik*, Freiburg 1962, „Roczniki Filozoficzne”, t. XI, s. 137—139. [1964] 12. Rec.: *Logico-Philosophical Studies*, ed. by A. Menne, Dordrecht 1962, „Studia Logica”, t. XV, s. 296—298. 13. (wspólnie z Z. J. Zdybicką) *O sposobie poznania istnienia Boga*, „Znak”, t. XVI, s. 635—661. [1967] 14. Rec.: *Słownik filozofów*, t. 1, Warszawa 1966, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, t. XII, s. 838—839. 15. Rec.: M. A. Krąpiec, *Metafizyka*, Poznań 1966, „Studia Philosophiae Christianae”, t. III, nr 2, s. 303—308. 16. Rec.: S. Swieżawski, *Zagadnienie historii filozofii*, Warszawa 1966, tamże,

- s. 367—371. 17. *Aparatura pojęciowa teologii a filozofia*, „Znak”, t. XVIII, s. 888—896. [1969] 18. *O roli środków instrumentalnych w poznaniu fizykalnym i filozoficznym*, „Studia Philosophiae Christianae”, t. V, nr 1, s. 185—193. [1970] 19. Rec.: W. Stegmüller, *Wissenschaftliche Erklärung und Begründung*, Berlin 1969, „Roczniki Filozoficzne”, t. XVIII, z. 1, s. 193—197. [1971] 20. *O strukturalizmie syntetycznym*, „Znak”, t. XXIII, s. 609—619. 21. Rec.: R. Wohlgenant, *Was ist Wissenschaft?* Braunschweig 1969, „Zagadnienia Naukoznawstwa”, t. VII, nr 3, s. 431—434. [1973] 22. Rec.: J. Seifert, *Erkenntnis objektiver Wahrheit*, München 1972, „Roczniki Filozoficzne”, t. XXI, z. 1, s. 75—77. 23. Rec.: G. Kalinowski, *La logique des normes*, Paris 1972, tamże, s. 77—79. 24. Rec.: T. Styczeń, *Problem możliwości etyki jako empirycznie uprawomocnionej i ogólnie ważnej teorii moralności*, Lublin 1973, „Roczniki Filozoficzne”, t. XXI, z. 2, s. 165—168. 25. hasło: *Analiza*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 1, Lublin, kol. 484—486. 26. *Antropologia filozoficzna*, tamże, kol. 686—609. 27. *Jak filozofować o człowieku?*, „Analecta Cracoviensia”, t. V—VI, s. 73—79. [1976] 28. *Rozwój logiki i metodologii nauk w Polsce po II wojnie światowej*, „Roczniki Filozoficzne”, t. XXIV, z. 1, s. 113—122. 29. hasło: Carnap R., [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 2, Lublin, kol. 1339—1340. [1977] 30. *Emanypacja i współzawodnictwo nauk w XV w.*, „Studia Philosophiae Christianae”, t. XIII, nr 1, s. 241—248. 31. *The Development of Logic and the Philosophy of Science in Poland after the Second World War*, „Zeitschrift für allgemeine Wissenschaftstheorie”, vol. VIII, s. 163—171. 32. Rec.: I. Dąmbska, *O konwencjach i konwencjonalizmie*, Wrocław 1975, „Roczniki Filozoficzne”, t. XXV, z. 1, s. 152—155. [1978] 33. *Typy ludzkiej wiedzy*, [w:] *W nurcie zagadnień posoborowych*, t. 11, Warszawa, s. 9—30. [1979] 34. hasło: *Definicja*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 3, Lublin, kol. 1090—1092. 35. hasło: *Dialektyka*, tamże, kol. 1255—1258. [1980] 36. hasło: *Agnostycyzm*, [w:] *Katholische Sozial Lexikon*, Graz, s. 28—31. [1983] 37. hasło: *Dowód*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 4, Lublin, kol. 173—176. 38. *Dziejów filozofia*, tamże, kol. 578—586. 39. *Eksperyment*, tamże, kol. 809—811.

e) Prace redaktorskie

- [1976] 1. Współredaktor pr. zb. *Saint Thomas d'Aquin. Pour le septieme centenaire de sa mort*, Lublin [1977] 2. Od 1977 r. współredaktor z. 2 „Roczników Filozoficznych” wyd. przez TN KUL. [1980] 3. Współredaktor pr. zb. *Theory of Being. To Understand Reality*, Lublin [1982] 4. Od 1982 r. naczelny redaktor *Encyklopedii katolickiej* wyd. przez TN KUL.

KAZIMIERZ KLÓSAK

Kazimierz Klószak (1 I 1911 — 1 VI 1982) urodził się w Żółkwi w rodzinie robotniczej. Szkołę podstawową ukończył w Żywcu i tam uczęszczał do gimnazjum typu humanistycznego, które ukończył w 1929 r. W latach 1929—1934 odbył studia filozoficzno-teologiczne na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego, uzyskując doktorat na podstawie rozprawy: *Tomizm w ujęciu Jakuba Maritaina*, przygotowanej na seminarium naukowym prof. Konstantego Michalskiego. W roku 1934 otrzymał święcenia kapłańskie i został zatrudniony jako wikariusz (1934—1935) a następnie wytypowany na studia filozoficzne do Rzymu w Angelicum (1935—1936), które kontynuował w Louvain w Institut Supérieur de Philosophie (1936—1939), uzyskując licencjat. Z chwi-

lą wybuchu drugiej wojny światowej powrócił do kraju i w czasie okupacji był prefektem studiów w Wyższym Seminarium Duchownym w Krakowie oraz wykładowcą przedmiotów filozoficznych.

Po odzyskaniu niepodległości pracował na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego. W roku 1951 został powołany na współpracownika Komisji Filozoficznej Polskiej Akademii Umiejętności. W roku 1954 został kierownikiem Katedry Filozofii Chrześcijańskiej II na Wydziale Teologicznym UJ. W tymże roku Rada Wydziału wystąpiła do Ministerstwa Szkolnictwa Wyższego z dwoma wnioskami: 1 — o nadanie tytułu docenta za studia krytyczne o kinetycznym dowodzie istnienia Boga, które recenzowali profesorowie: Piotr Chojnacki i Józef Iwanicki; 2 — o nadanie tytułu profesora nadzwyczajnego za pozostały dorobek naukowy. Centralna Komisja Kwalifikacyjna Pracowników Nauki w 1954 r. nadała mu tytuł naukowy profesora nadzwyczajnego.

Następnie pracował i organizował studia na Wydziale Filozofii Chrześcijańskiej Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie (1954—1956 był prodziekanem, 1956—1957 — dziekanem, 1964—1976 — dziekanem, 1976—1981 — profesorem). W 1968 r. Rada Państwa nadała mu tytuł naukowy profesora zwyczajnego. Jednocześnie pracował w Wyższym Seminarium Duchownym w Krakowie oraz w latach 1959—1971 na KUL-u. Był on również współzałożycielem wydziałowego czasopisma naukowego: „*Studia Philosophiae Christianae*” oraz współzałożycielem i redaktorem czasopisma naukowego Polskiego Towarzystwa Teologicznego: „*Analecta Cracoviensia*” i założycielem oraz redaktorem (pierwszych trzech tomów) serii wydawniczej związanej z pracami Katedry Filozofii Przyrody Wydziału Filozofii Chrześcijańskiej ATK: „*Z zagadnień filozofii przyrodoznawstwa i filozofii przyrody*”.

Badania naukowe K. Klósaka koncentrowały się wokół kilku dyscyplin filozoficznych, a mianowicie: filozofii przyrody, antropologii filozoficznej, filozofii Boga, filozofii bytu oraz współczesnych kierunków filozoficznych i ich przedstawicieli.

Badania naukowe z zakresu filozofii przyrody dotyczyły zagadnień meta-teoretycznych tej nauki, problemu początku czasowego Wszechświata i jego rozmiarów przestrzennych, zagadnienia celowości w przyrodzie, zasady nieoznaczoności W. Heisenberga oraz zasady „równoważności” masy bezwładnej i energii w relacji do ontycznej struktury materii.

Z zakresu antropologii filozoficznej podjął on następującą problematykę: zagadnienie genezy duszy ludzkiej a współczesny ewolucjonizm, problem duchowości i substancjalności duszy ludzkiej, zagadnienie immanencji i transcendencji człowieka wobec przyrody, problem empirycznej fenomenologii człowieka jako punktu wyjścia antropologii filozoficznej.

Prace badawcze z zakresu filozofii Boga dotyczyły: teorii i metodologii tej nauki, argumentacji za istnieniem Boga z przygodności bytu, z przyczynowości sprawczej, z celowości, z ruchu, z ekspansji przestrzennej Wszechświata, z pojawienia się życia na Ziemi.

Z zakresu filozofii bytu podejmował problematykę metateoretyczną tej nauki w relacji do filozofii przyrody i filozofii Boga.

Analizował twórczość uczonych XX w., a zwłaszcza: Jakuba Maritaina, Piotra Teilharda de Chardin, Konstantego Michalskiego, Karola Rahnera, Antoniego D. Sertillanges'a, Bolesława J. Gaweckiego, Mieczysława A. Krąpca, Jerzego Kalinowskiego i innych. Natomiast z kierunków filozoficznych w szczególności sposób interesował się fenomenologią, egzystencjalizmem, materializmem dialektycznym.

BIBLIOGRAFIA

a) Monografie, studia i rozprawy

- [1948] 1. *Myśl katolicka wobec teorii samoródtwa*, Kraków, s. 34. 2. *Materializm dialektyczny*, Kraków, s. 106. [1955] 3. *W poszukiwaniu Pierwszej Przyczyny*, cz. I, Warszawa, s. 263. [1957] 4. *W poszukiwaniu Pierwszej Przyczyny*, cz. II, Warszawa, s. 303. [1979] 5. *Z zagadnień filozoficznego poznania Boga*, t. 1, Kraków, s. 504. [1980] 6. *Z teorii i metodologii filozofii przyrody*, Poznań, s. 212.

b) Artykuły i komunikaty naukowe

- [1938] 1. *Maritainowa analiza stosunku filozofii moralnej do teologii*, „Collectanea Theologica”, t. XIX, s. 177—220. [1939] 2. *Filozofia przyrody w ujęciu Jakuba Maritaina*, „Polski Przegląd Tomistyczny”, t. 1, s. 154—170. [1947] 3. *Materializm dialektyczny a fizyka współczesna*, „Znak”, t. II, s. 719—732. [1948] 4. *Dialektyczna interpretacja ruchu*, „Ateneum Kapłańskie”, t. XLVIII, s. 1—13. 5. *Metafizyczna i fizyczna zasada przyczynowości wobec relacji niedokładności W. Heisenberga*, „Roczniki Filozoficzne”, t. I, s. 198—213. 6. *Zasada „komplementarności” N. Bohra i relacje niedokładności W. Heisenberga a zagadnienie indywiduów fizykalnych*, „Polonia Sacra”, t. I, s. 311—314. 7. *Nowy typ cywilizacji chrześcijańskiej w ujęciu J. Maritaina*, „Przegląd Powszechny”, t. LXV, s. 213—222. 8. *Teoria indeterminizmu ontologicznego a trójwartościowa logika zdań prof. Jana Łukasiewicza*, „Ateneum Kapłańskie”, t. XLIX, s. 209—230. 9. *Dialektyka a tradycyjna teoria ewolucji*, „Znak”, t. III, s. 316—325. [1949] 10. *Analiza twórczości ks. Konstantego Michalskiego*, CM, „Analecta Historica Congregationis Missionis Prov. Polonorum”, Kraków, t. III, s. 131—212. 11. *Kinetyczny dowód istnienia Boga wobec nowych zarzutów*, „Znak”, t. IV, s. 392—401. 12. *Konieczność wyjścia poza logikę dwuwartościową*, „Ateneum Kapłańskie”, t. 50, s. 105—116. 13. *Konflikt nowożytnej fizyki teoretycznej z perypatetycką filozofią przyrody w ujęciu Jakuba Maritaina*, „Przegląd Powszechny”, t. LXVI, s. 24—39. 14. *Życie psychiczne a synteza białek w neuronach*, „Przegląd Powszechny”, t. LXVI, s. 115—123. 15. *Dialektyczne prawo przechodzenia ilości w jakość*, „Przegląd Powszechny”, t. LXVI, s. 69—79. 16. *Dialektyczne prawo jedności i walki przeciwieństw*, „Przegląd Powszechny”, t. LXVI, s. 161—168. 17. *Dialektyczne prawo wszechzależności rzeczy i zjawisk*, „Przegląd Powszechny”, t. LXVI, s. 203—213. [1950] 18. *Hipoteza Oparina o powstaniu życia*, „Przegląd Powszechny”, t. LXVII, s. 45—46. 19. *Substancjalność duszy ludzkiej ze stanowiska doświadczenia bezpośredniego*, „Przegląd Powszechny”, t. LXVII, s. 1—20. 20. *Metody badań natury ludzkiej*, „Znak”, t. V, s. 13—26. 21. *Dialektyczne prawo ruchu materii*, „Znak”, t. V, s. 296—308. [1951] 22. *Podział kierunków filozoficznych u diamatyków*, „Znak”, t. VI, s. 126—140. 23. *Zagadnienie początku trwania czasowego Wszechświata*, „Polonia Sacra”, t. IV, s. 1—25. 24. *Z historii krytyki argumentu kinetycznego na istnienie Boga*, „Polonia Sacra”, t. IV, s. 117—154; s. 277—328. [1952] 25. *Pierwszy argument kinetyczny na istnienie Boga ze Sum. c. Gent. Lib. I, c. 13*, „Polonia Sacra”, t. V, s. 89—131; t. VI, s. 1—45. [1954] 26. *Jak pojąć w neoscholastyce przedmiot i metodę filozofii przyrody?*, „Roczniki Filozoficzne”, t. IV, s. 1—28. [1955] 27. *Poznawalność istnienia Stwórczego Rozumu*, „Collectanea Theologica”, t. XXVI, s. 465—490. 28. *W sprawie metodologicznej problematyki w teodycei*, „Collectanea Theologica”, t. XXVI, s. 568—580. 29. *Od dowodu ex possibili et necessario z Sum. theol., I, qu. 2, a. 3 do współczesnych form argumentacji za istnieniem Boga z przygodności rzeczy*, „Collectanea Theologica”, t. XXVI, s. 632—660. 30. *Początek czasowy Wszechświata a zagadnienie istnienia Boga*, „Życie i Myśl”, t. V, z. 2—3, s. 1—25. [1957] 31. *Bóg ostateczną podstawą prawd zależnych*, „Collectanea Theologica”, t. XXVIII, s. 88—113. [1959] 32. *Zagadnienie współistnienia filozofii przyrody z nowożytną fizyką teoretyczną*, „Roczniki Filozoficzne”, t. VII, z. 3, s. 5—35. [1960] 33. *Spór o Oryge-*

- nesa naszych czasów, „Znak”, t. XII, 252—268. 34. O właściwą interpretację i krytykę dzieła ks. Teilharda de Chardin, „Znak”, t. XII, s. 823—841. 35. Natura człowieka — „fenomenologicznym” ujęciu ks. Teilharda de Chardin, „Znak”, t. XII, s. 1464—1483. 36. Aktualne kontrowersje w zakresie prolegomenów do filozofii przyrody, „Zeszyty Naukowe KUL”, t. III, z. 2, s. 15—30. 37. Z zagadnień filozofii przyrody ks. P. Teilharda de Chardin, „Zeszyty Naukowe KUL”, t. III, z. 4, s. 3—20. 38. Zagadnienie pochodzenia duszy ludzkiej a teoria ewolucji, „Roczniki Filozoficzne”, t. VIII, z. 3, s. 53—123. 39. Dowód św. Tomasza z Akwinu na istnienie Boga z przyczynowości sprawczej — Analiza i próba krytycznej oceny, „Roczniki Filozoficzne”, t. VIII, z. 1, s. 125—156. [1961] 40. Próba rozwiązania problemu pochodzenia duszy ludzkiej, „Znak”, t. XIII, s. 1181—1234. 41. Zagadnienie metody filozofii przyrody we współczesnej neoscholastyce, „Roczniki Filozoficzne”, t. IX, z. 3, s. 5—36. [1962] 42. Czy Kosmos materialny jest w swych rozmiarach skończony?, „Roczniki Filozoficzne”, t. X, z. 3, s. 67—101. 43. Program i metoda nauczania filozofii przyrody, „Roczniki Filozoficzne”, t. X, z. 4, s. 96—100. 44. Problem odwieczności Wszechświata — Próba oceny argumentacji Wł. Krajewskiego za odwiecznym istnieniem wszechświata, „Ateneum Kapłańskie”, t. 65, z. 3, s. 198—210. [1963] 45. Czy mamy dowód filozoficzny za początkiem czasowym wszechświata? „Roczniki Filozoficzne”, t. XI, z. 3, s. 31—44. 46. Ks. Piotr Teilhard de Chardin a zagadnienie monogenistycznych początków ludzkości, „Studia Theologica Varsaviensia”, t. I, z. 2, s. 83—113. 47. Antropogeneza w empiriologicznym ujęciu ks. Piotra Teilharda de Chardin, „Zeszyty Naukowe KUL”, t. VI, z. 4, s. 3—18. [1964] 48. „Fenomenologia” P. Teilharda de Chardin w ramowej analizie epistemologicznej i metodologicznej, „Roczniki Filozoficzne”, t. XII, z. 1, s. 93—105. 49. Maritainowe próby wyodrębnienia filozofii przyrody od metafizyki i nauk przyrodniczych, „Roczniki Filozoficzne”, t. XII, z. 3, s. 17—29. 50. Zagadnienie teleologicznej interpretacji przyrody we współczesnej neoscholastyce, [w:] Pod tchnieniem Ducha św. — Współczesna myśl teologiczna, pod red. M. Finke, Poznań, s. 25—60. [1965] 51. Stosunek filozofii przyrody do metafizyki w ujęciu współczesnych neoscholastyków polskich, „Roczniki Filozoficzne”, t. XIII, z. 3, s. 5—30. 52. Zagadnienie wyjściowe wyjątkowe filozoficznego poznania duszy ludzkiej, „Studia Philosophiae Christianae”, t. I, nr 1, s. 75—123. 53. Zagadnienie stworzenia wszechświata w ujęciu P. Teilharda de Chardin, „Studia Philosophiae Christianae”, t. I, nr 2, s. 276—293. [1966] 54. „Przyrodnicza” definicja duszy ludzkiej, jej uprawnienia i granice użyteczności naukowej, „Studia Philosophiae Christianae”, t. II, nr 1, s. 173—204. [1968] 55. Immanencja i transcendencja człowieka w odniesieniu do przyrody, [w:] O Bogu i o człowieku, pod red. bpa B. Bejze, t. 1, Warszawa, s. 165—177. 56. Zagadnienie punktu wyjścia kinetycznej argumentacji za istnieniem Boga, „Studia Philosophiae Christianae”, t. IV, nr 2, s. 75—112. [1969] 57. Teoria kreacjonistycznych początków duszy ludzkiej a współczesny ewolucjonizm, „Analecta Cracoviensia”, t. I, s. 32—56. [1970] 58. Zagadnienie możliwości filozoficznego poznania przyrody, „Analecta Cracoviensia”, t. II, s. 81—103. [1971] 59. Ogólna teoria filozoficzna sztuki w ujęciu Jakuba Maritaina, [w:] Logos i Ethos — Rozprawy filozoficzne, Kraków, s. 221—264. 60. Chrześcijańska filozofia historii w ujęciu Jakuba Maritaina. (Studium krytyczne), „Analecta Cracoviensia”, t. III, s. 125—170. [1972] 61. Teoria duchowości duszy ludzkiej w ujęciu św. Tomasza z Akwinu — Próba jej dalszego rozwinięcia, „Analecta Cracoviensia”, t. IV, s. 87—99. 62. Przejawy współczesnego kryzysu klasycznej teorii duchowości duszy ludzkiej, [w:] Teologia i antropologia — Kongres Teologów Polskich, Kraków, s. 176—183. 63. Czy i w jakim zakresie Tomaszowe ujęcie duchowości duszy ludzkiej można bardziej uściślić, poszerzyć a zwłaszcza pogłębić?, [w:] tamże, s. 176—183. [1973] 64. Próba rewizji metodologicznych podstaw wyodrębnienia przedmiotu badań filozofii przyrody u Jakuba Maritaina, „Studia Philosophiae Christianae”, t. IX, nr 1, s. 55—84. 65. Próba uwspółcześnienia Tomaszowej argumentacji za istnieniem Boga z przychy-

nowości sprawczej, [w:] *Studia z filozofii Boga*, pod red. bpa B. Bejze, Warszawa, t. 2, s. 204—222. 66. *Zagadnienie sfinalizowania przyrody a koncepcja bytu*, [w:] *Z zagadnień kultury chrześcijańskiej*, Lublin, s. 241—254. 67. *Teoria doświadczenia człowieka w ujęciu Kardynała Karola Wojtyły*, „*Analecta Cracoviensia*”, t. V—VI, s. 81—84. 63. *Zagadnienia sensowności pytania o początek czasowy wszechświata*, „*Analecta Cracoviensia*”, t. V—VI, s. 291—297. [1974] 69. *Z metodologii filozofii Boga*, [w:] *Aby poznać Boga i człowieka*, pod red. bpa B. Bejze, cz. I, Warszawa, s. 39—49. 70. *Zagadnienie przygodności człowieka*, [w:] tamże, cz. II, s. 51—60. [1975] 71. *Próba argumentacji za substancjalnością duszy ludzkiej*, „*Analecta Cracoviensia*”, t. VII, s. 511—520. [1976] 72. *Próba wykorzystania „fenomenologicznej” antropologii P. Teilharda de Chardin do uzasadnienia tomistycznej filozofii człowieka*, [w:] *W kierunku prawdy*, pod red. bpa B. Bejze, Warszawa, s. 485—496. 73. *Przyrodnicze i filozoficzne ujęcie zagadnienia pochodzenia duszy ludzkiej*, [w:] *Z zagadnień filozofii przyrodoznawstwa i filozofii przyrody*, pod red. K. Kłósaka, t. 1, Warszawa, s. 191—236. 74. *Nauki przyrodnicze a filozofia*, „*Analecta Cracoviensia*”, t. VIII, s. 25—38. [1977] 75. *Koncepcja bytu a filozofia Boga*, [w:] *Studia z filozofii Boga*, pod red. B. Bejze, Warszawa, t. 3, s. 11—26. 76. *Teoria ekspansji przestrzennej wszechświata a zagadnienie istnienia Boga*, [w:] tamże, s. 414—430. [1979] 77. *Zasada „równoważności” masy bezwładnej i energii a ontyczna struktura materii*, [w:] *Z zagadnień filozofii przyrodoznawstwa i filozofii przyrody*, pod red. K. Kłósaka, Warszawa, t. 2, s. 173—216. 78. *Próba argumentacji za początkiem czasowym wszechświata w oparciu o drugą zasadę termodynamiki i ich krytyczna ocena*, [w:] tamże, t. 3, s. 55—120. [1982] 79. *Zagadnienie podstaw kinetycznej argumentacji za istnieniem Boga*, [w:] *W kierunku Boga*, pod red. bpa B. Bejze, Warszawa, s. 180—203. 80. *Próba uściślenia argumentacji za realnością aspektu przygodności rzeczy*, [w:] tamże, s. 204—219.

c) Inne opracowania

[1947] 1. Ks. *Konstanty Michalski CM*, „*Ateneum Kapłańskie*”, t. 47, s. 313—316. [1949] 2. *Bibliografia ks. Konstantego Michalskiego CM* (współautorstwo ks. A. Usovicz), [w:] *Analecta Historica Congregationis Missionis Prov. Polonorum*, Kraków, t. 3, s. 213—241. 3. *O Jacek Woroniecki*, „*Przegląd Powszechny*”, t. 44, s. 437—440. 4. *Roczniki Filozoficzne 1948, t. I (sprawozdanie)*, „*Ateneum Kapłańskie*”, t. I, s. 378—386. [1975] 5. *Wypowiedź na uroczystym posiedzeniu Rady Wydziału Filozofii Chrześcijańskiej ATK poświęcona prof. Bolesławowi J. Gaweckiemu*, „*Studia Philosophiae Christianae*”, t. XI, nr 2, s. 233—236. [1976] 6. *Słowo wstępne*, [w:] *Z zagadnień filozofii przyrodoznawstwa i filozofii przyrody*, pod red. K. Kłósaka, Warszawa, t. 1, s. 5—13.

d) Prace redakcyjne

[1971] 1. *Logos i ethos — rozprawy filozoficzne*, Kraków, s. 415. [1976] 2. *Z zagadnień filozofii przyrodoznawstwa i filozofii przyrody*, t. 1, Warszawa, s. 354. [1979] t. 2, s. 370, t. 3, s. 276. [1965—1982] 3. „*Studia Philosophiae Christianae*”, t. I—XVIII [1969—1982] 4. „*Analecta Cracoviensia*”, t. I—XIV.

zebrał: Józef M. Dołęga

JERZY KMITA

Urodził się 26 XII 1931 r. w Rajsku k. Kalisza. Po ukończeniu w roku 1955 studiów filologicznych w Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

uczestniczył w seminarium doktoranckim prowadzonym przez prof. Adama Wiegnera, który był wówczas kierownikiem Katedry Logiki Wydziału Filologiczno-Historycznego wymienionego Uniwersytetu. W 1957 r. J. Kmita został asystentem tej właśnie katedry. Rozprawę doktorską zatytułowaną *Znaczenie jako wykładnik sposobu rozumienia wyrażeń* przygotował pod kierunkiem pracownika, a później kierownika wymienionej katedry — docenta Jerzego Giedymina, obronił ją w 1961 r. Pracę habilitacyjną poświęconą *Problematyce terminów teoretycznych — w odniesieniu do pojęć literaturoznawczych* wydał drukiem w 1967 r.; w 1968 r. uzyskał na jej podstawie stopień naukowy doktora habilitowanego nauk humanistycznych w zakresie logiki i metodologii nauk, następnie awansował na stanowisko docenta.

W 1969 r. zorganizowany został w Uniwersytecie im. A. Mickiewicza Instytut Filozofii, w jego skład weszła Katedra Logiki, której pracownikiem był J. Kmita; on też został mianowany dyrektorem tegoż Instytutu. Pozostawał nim do 1977 r. W 1974 r. uzyskał tytuł naukowy profesora nadzwyczajnego.

Pragnąc skoncentrować się przede wszystkim na badaniach naukowych w zakresie filozofii kultury — coraz bardziej przykuwającej jego uwagę — zrezygnował ze stanowiska dyrektora Instytutu Filozofii, przechodząc od 1977 r. do formującego się właśnie Instytutu Kulturoznawstwa, gdzie powierzono mu Zakład Teorii Kultury i Metodologii Badań nad Kulturą. Zakładem tym kieruje dotychczas; okoliczności natury personalno-organizacyjnej zmusiły go do ponownego podjęcia w 1978 r. funkcji dyrektorskiej — tym razem Instytutu Kulturoznawstwa. Również i tę funkcję pełni do dzisiejszego dnia. W 1979 r. uzyskał tytuł naukowy profesora zwyczajnego.

Jerzy Kmita w latach 1973—1980 był członkiem Prezydium Komitetu Nauk Filozoficznych PAN, jest obecnie członkiem KNF PAN oraz członkiem Komitetu Naukoznawstwa PAN. Od 1969 do 1983 r. pełnił funkcję przewodniczącego Poznańskiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Filozoficznego, od 1980 r. jest członkiem Zarządu Głównego PTF. Przewodniczy blisko już dziesięć lat Komisji Metodologii Nauk przy Oddziale Poznańskim PAN. Bierze udział od 1979 r. w pracach Centralnej Komisji Kwalifikacyjnej przy Prezesa Rady Ministrów jako członek Sekcji Nauk Humanistycznych i Społecznych tej Komisji. Jest członkiem Komisji Oceny Badań Podstawowych PAN, a także kilku zespołów redagujących czasopisma filozoficzne. Wchodzi w skład Prezydium Narodowej Rady Kultury.

Uprawiał najpierw filozofię nauki, głównie humanistyki, później zaś włącza problematykę z tego zakresu w szersze ramy filozofii kultury, rozbudowując stopniowo, z pomocą swych współpracowników, koncepcję kultury określaną mianem społeczno-regulacyjnej. Starając się utrzymywać styl filozofowania nawiązujący do tradycji tzw. orientacji analitycznej, J. Kmita próbuje zarazem konstruować system filozofii kultury zdolny do organicznego powiązania ze sobą odpowiednich interpretacji marksowskich idei materializmu historycznego, metodologii Weberowskiej oraz pewnych, socjologicznie parafrazowanych, wątków Cassirerowskiej filozofii form symbolicznych.

BIBLIOGRAFIA

a) Monografie

[1967] 1. *Problematyka terminów teoretycznych w odniesieniu do pojęć literaturoznawczych*, Poznań, s. 159. [1968] 2. (wraz z L. Nowakiem) *Studia nad teoretycznymi podstawami humanistyki*, Poznań, s. 326. [1971] 3. *Z metodologicznych proble-*

mów interpretacji humanistycznej, Warszawa, s. 193. [1976] 4. *Szkice z teorii poznania naukowego*, Warszawa, s. 226 [1980] 5. *Z problemów epistemologii historycznej*, Warszawa, s. 203. [1982] 6. *O kulturze symbolicznej*, Warszawa, s. 162. [1985] 7. *Kultura i poznanie*, Warszawa, s. 250.

b) Rozprawy i artykuły naukowe

[1958] 1. *Problematyka paremiograficzna „Krótkiej rozprawy”*, Zeszyty Naukowe UAM, Filologia, nr 2, s. 1—36. [1959] 2. *W sprawie funkcji semantycznych języka literatury*, „Studia Filozoficzne”, nr 1, s. 88—111. [1963] 3. *O wartości poznawczej dzieła literackiego*, „Studia Filozoficzne”, nr 1, s. 176—190. [1964] 4. *Problem wartości logicznej ocen*, „Studia Filozoficzne”, nr 1, s. 119—139. 5. *Spór słowny*, „Studia Logica”, vol. 15, s. 221—232. 6. *Twierdzenia bezpośrednie oparte na rozumieniu wyrażenia*, Zeszyty Naukowe UAM, Filozofia, nr 8, s. 382—451. 7. *Przeгляд zasadniczych koncepcji znaczenia wyrażenia*, tamże, s. 326—380. [1965] 8. *O dwu metodach doboru terminów teoretyczno-literackich*, „Studia Estetyczne”, nr 2, s. 143—160. [1966] 9. *Uwagi o problemie sensu empirycznego terminów teoretycznych*, [w:] *Teoria i doświadczenie*, red. H. Eilstein, M. Przełęcki, Warszawa, s. 177—205. 10. *Podstawy semantycznej koncepcji rzeczywistości przedstawionej*, „Studia Filozoficzne”, nr 1, s. 63—91. 11. *Stwierdzanie i wyrażanie*, „Studia Metodologiczne”, nr 2, s. 35—45. 12. *On the Problem of the Truth-Value of Value-Judgements*, „Studia Filozoficzne”, nr 3, s. 63—75. [1967] 13. *Potoczny okres warunkowy*, „Studia Metodologiczne”, nr 3, s. 33—43. 14. *Wyjaśnianie naukowe a metafora*, „Studia Filozoficzne”, nr 3, s. 143—160. 15. *Problem stosunku teorii naukowej do rzeczywistości*, „Życie i Myśl”, nr 3, s. 35—45. [1968] 16. *Wartości i oceny*, „Studia Filozoficzne”, nr 1, s. 145—151. 17. *Koncepcja empiryzmu całościowego Adama Wiegnera*, „Studia Filozoficzne”, nr 2, s. 41—52. 18. (wraz z W. Ławniczakiem) *Signe-symbole-allégories*, (materiały z Międzynarodowego Sympozjum Semiotycznego), Warszawa 1968, s. 75—108; także, „Studia Semiotyczne” 1970, nr 1, s. 75—108, oraz przedruk po francusku: *Recherches sur systèmes signifiants*, Hague 1973, s. 19—54. 19. *Strukturalizm jako koncepcja metodologiczna*, „Kultura i Społeczeństwo”, nr 2, s. 45—62. 20. (wraz z T. Kostyrkową) *Metodologiczny status wypowiedzi wartościujących*, [w:] *O wartości dzieła sztuki*, Warszawa, s. 25—65. [1969] 21. *Rozumienie w procesie odbioru dzieła literackiego*, „Studia Metodologiczne”, nr 6, s. 131—156. 22. (wraz z L. Nowakiem) *O racjonalizującym charakterze badań humanistycznych*, „Studia Filozoficzne”, nr 5, s. 50—77; po angielsku: „The Polish Sociological Bulletin”, 1971, nr 1, s. 43—68. [1970] 23. *Literackie odbicie rzeczywistości w ujęciu Lenina*, [w:] *Sesja naukowa — aktualność myśli Lenina dla współczesnej nauki o społeczeństwie*, Poznań, s. 12. 24. *Uwagi o holizmie marksowskim jako koncepcji metodologicznej*, [w:] *Założenia metodologiczne „Kapitału” K. Marksa*, red. J. Topolski, Warszawa, s. 59—121. 25. *Sens a racja funkcjonalna*, [w:] *Metodologiczne problemy teorii socjologicznych*, red. S. Nowak, Warszawa, s. 85—102; po angielsku: *Quality and Quantity*, „Eur. Journal of Methodology”, vol. 5, nr 2, s. 353—369; *Twenty-five Years of Logical Methodology in Poland*, red. M. Przełęcki, R. Wójcicki, PWN — D. Reidel 1977. 26. *O możliwości wykorzystania pojęć teorii grafów w procesie nauczania*, „Neodidagmata”, s. 46—52. [1971] 27. *C. Lévi-Straussa propozycje metodologiczne*, „Studia Filozoficzne”, nr 3, s. 127—136. 28. *Marksizm wobec kontrowersji: realizm-instrumentalizm*, „Studia Metodologiczne”, nr 8, s. 1—35 [1972] 29. *Posłowie do metodologicznego numeru*, „Studia Filozoficzne”, nr 2, s. 243—252. 30. *Kilka uwag o idealizacji w badaniach logicznych nad językiem nauki*, „Studia Semiotyczne”, nr 3, s. 57—74. 31. *Elementy logiki w dydaktyce szkoły wyższej*, „Neodidagmata”, nr 4. 32. *Metodologia nauk jako dyscyplina humanistyczna*, „Studia Filozoficzne”, nr 1, s. 43—63. [1973] 33. *Czy klasyczna koncepcja prawdy jest aktualna*, „Człowiek i Światopogląd”, nr 1, s. 106—123. 34. *O poznawczym oraz praktycznym znaczeniu ba-*

dań metodologicznych, „Studia Filozoficzne”, nr 6, s. 175—188; (w skróconej wersji) po rosyjsku: „Voprosy Filosofii”, nr 5, s. 101—108. 35. *Methodology of Sciences as a Humanist Discipline*, „Dialectics and Humanism”, s. 179—189 (zmodyfikowana i skrócona wersja poz. 2). 36. *O niejednorodności aksjologicznej predykatów oceniających*, „Studia Semiotyczne”, nr 5, s. 109—125, po angielsku: „Studies...”, Poznań vol. 2, nr 1. 37. *Semiotyka humanistyczna wobec tzw. zasady „dostatecznej racji”*, [w:] *Problemy nauk pomocniczych historii*, vol. 2, Uniwersytet Śląski w Katowicach, nr 68, s. 7—28. 38. (wraz z J. Topolskim) *Wstęp do Elementów marksistowskiej metodologii humanistyki*, Poznań, s. 5—20. 39. *Interpretacja humanistyczna a wyjaśnianie funkcjonalne*, tamże, s. 206—221. 40. *Dyrektywa wyjaśniania funkcjonalno-genetycznego*, tamże, s. 237—254. 41. *Antynaturalizm intuicjonistyczny*, tamże, s. 325—349, także w: *Metaetyka*, red. J. Łazari-Pawłowska, Warszawa 1975. 42. (wraz z A. Pałubicką) *Uwagi o metodzie dialektycznej Karola Marksa*, „Studia Filozoficzne”, nr 11—12, s. 61—73. 43. *Kontekst odkrycia — kontekst uzasadniania*, „Studia Metodologiczne”, nr 12, s. 29—47. [1974] 44. *Orientacja filozoficzna a dyrektywy metodologiczne*, „Studia Filozoficzne”, nr 9, s. 23—30. 45. (wraz z W. Ławniczakiem) *Marksizm a empiryzm*, „Studia Filozoficzne”, nr 10, s. 3—23. 46. *Oceń krytycznoliterackie jako źródło historyczne*, [w:] *Badania nad krytyką literacką*, Wrocław, s. 33—55. [1975] 47. *W poszukiwaniu modelu integracji nauk*, „Studia Filozoficzne”, s. 7—18. 48. *Work of Art — Its Concretization — Artistic Value — Aesthetic Value*, [w:] *R. Ingarden and Contemporary Polish Aesthetics*, Warszawa, s. 109—127. 49. *O marksistowskiej teorii sztuki — uwagi metodologiczne*, [w:] *Z problemów marksistowskiej teorii i krytyki sztuki*, Poznań, s. 39—42. 50. *Wstęp do: W. Benjamin, Twórca jako wytwórca*, Poznań, s. 5—10. 51. *Wstęp do: Wartość — dzieło — sens*, pod red. J. Kmity, Warszawa, s. 5—13. 52. *Sens i konwencja*, tamże, s. 17—36. 53. *Homo symbolicus*, tamże, s. 86—96. 54. *Wartość dzieła sztuki a prawda*, tamże, s. 119—142. 55. *O dwóch rodzajach wartości związanych z dziełem sztuki*, tamże, s. 171—195. 56. *O pojęciach możliwości oraz konieczności historycznej*, „Studia Metodologiczne”, nr 13, s. 49—69. [1976] 57. *Uwagi o neopozytywistycznej teorii poznania*, „Człowiek i Światopogląd”, nr 2, s. 20—40. 58. *Neopozytywizm a szkoła lwowsko-warszawska*, [w:] *Materializm dialektyczny a myśl mieszczańska*, Warszawa, s. 47—84. 59. *O marksistowskich dyrektywach metodologicznych badań humanistycznych*, [w:] *Problemy metodologiczne współczesnego literaturoznawstwa*, H. Markiewicz, J. Sławiński (red.), Kraków, s. 7—31. 60. *Humanistic Interpretation*, „Studies in the Philosophy of Science and the Humanities”, Poznań, nr 1. [1977] 61. *Marksistowska epistemologia historyczna wobec tradycyjnego empiryzmu*, „Zagadnienia Naukoznawstwa”, nr 1. 62. *Die Gültigkeitskonzeption wissenschaftlicher Behauptungen in der marxistischer Epistemologie*, „Deutsche Zeitschrift für Philosophie”, nr 12, s. 1473—1477. 63. *Szkic epistemologii historycznej*, „Studia Filozoficzne”, nr 4, s. 3—16. 64. *Opozycja przeciwko historyzmowi jako opozycja przeciwko realistycznej interpretacji materializmu historycznego*, [w:] *Materiały I Ogólnopolskiego Zjazdu Filozoficznego, Sekcja Epistemologiczna*, Lublin, s. 37—57. 65. *Słowo wstępne w: Założenia teoretyczne badań nad rozwojem historycznym*, Warszawa, s. 9—19. 66. *Przedmowa do: K. R. Popper, Logika odkrycia naukowego*, Warszawa, s. 11—19. 67. *Poznanie epistemologiczne jako poznanie historyczne*, „Studia Metodologiczne”, nr 17, s. 90—131, po angielsku: „The Polish Sociological Bulletin”, 1979, nr 3. 68. *Praktyka społeczna jako podstawowe pojęcie epistemologii historycznej*, „Studia Filozoficzne”, nr 11, s. 5—16. [1978] 69. *O naukowo-teoretycznym ujęciu kultury symbolicznej*, [w:] *Zagadnienie przełomu antypozytywistycznego w humanistyce*, Poznań, s. 59—84. 70. *Korespondencja istotnie korygująca*, „Studia Metodologiczne”, nr 18, s. 3—17. 71. *Norme du neutralisme axiologique méthodologique*, Actes du Congrès Mondial Philosophique, Düsseldorf 1978. 72. *Popper i pozytywizm*, „Studia Filozoficzne”, nr 11, s. 87—91. [1979]

73. O historycznym charakterze epistemologii marksistowskiej. [w:] *Spółeczny kontekst poznania*, Z. Cackowski, J. Kmita (red.), Wrocław, s. 81—117. 74. *Filozofia drugiej połowy XX wieku*, „Studia Filozoficzne”, nr 9, s. 195—152. 75. *Światopogląd nauki — światopogląd naukowy*, [w:] *Nauka i światopogląd*, J. Lipiec (red.), Kraków, s. 145—152. [1980] 76. *Świadomość społeczna*, [w:] *Świadomość i rozwój*, J. Lipiec (red.), Kraków, s. 259—270. 77. *Wartościowanie — światopogląd — antynaturalizm*, „Przegląd Humanistyczny”, nr 5, s. 1—6. 78. *Interesy scjentyzmu i antyscjentyzmu*, „Studia Filozoficzne”, nr 12, s. 83—96. [1981] 79. *Osobliwości wyjaśniania historycznego*, [w:] *Wybrane problemy teoretyczne marksizmu-leninizmu a myśl współczesna*, Warszawa, s. 384—416. 80. *Kultura symboliczna jako przedmiot badań teoretycznych*, „Studia Metodologiczne”, nr 19, s. 73—90. [1982] 81. *Dziedziny kultury*, [w:] *Przedmiot i funkcje teorii kultury*, S. Pietraszko (red.), Wrocław, s. 71—87. 82. Słowo wstępne do: *Studia z teorii kultury i metodologii badań nad kulturą*, J. Kmita (red.), Poznań, s. 5—14. 83. *Epistemologiczne przesłanki integracji badań pedagogicznych*, tamże s. 17—36. 84. *Scjentyzm i antyscjentyzm*, [w:] *Poznanie, umysł, kultura*, Z. Cackowski (red.), Lublin, s. 140—186. [1983] 85. *Teorio-ewolucyjna eksplanacja rozwoju kultury*, „Kultura i Społeczeństwo”, nr 3, s. 3—18. 86. *Współczesnik humanistyczny czynności a problem stosunku psychologii do humanistyki*, „Studia Metodologiczne”, nr 23, s. 55—72. 87. *Kultura jako rzeczywistość myślowa*, [w:] *Teoria kultury a badania nad zjawiskami artystycznymi*, T. Kostyrko (red.), Warszawa, s. 15—30. 88. *Aktualność Marksowskiej koncepcji poznania naukowego*, „Nauka Polska”, nr 6, s. 45—58. 89. *Sztuka jako sfera świadomości społecznej*, „Poznańskie Studia z Filozofii Nauki”, nr 8, s. 113—128. [1984] 90. *Sztuka i świat wartości*, [w:] *Wartości w świecie dziecka i sztuki dla dziecka*, M. Tyszkowa, B. Żurkowski (red.), Poznań, s. 138—160.

c) Podręczniki i skrypty

[1966] 1. (wraz z J. Giedyminem) *Wykłady z logiki formalnej, teorii komunikacji i metodologii nauk*, Poznań, s. 226. [1969] 2. *Wykłady z logiki dla studentów Wydziału Filologicznego*, Poznań, t. 1, s. 151, [1970] t. 2, s. 156. [1973] 3. *Wykłady z logiki i metodologii nauk dla studentów wydziałów humanistycznych* (zmodyfikowana wersja poz. 2), Warszawa, s. 219; wyd. 2, 1975; wyd. 3, 1976, wyd. 4, 1977. 4. (wraz z T. Kostyrko), *Elementy teorii kultury, Wykłady dla studentów kulturoznawstwa*, Poznań 1983 Wyd. Nauk. UAM, s. 186.

d) Komunikaty, polemiki

[1966] 1. Wypowiedzi w dyskusji na Konferencji *Teoria i doświadczenie*, Warszawa, s. 28—30, s. 154—155. 2. *Empiryczny fundament poznania w ujęciu A. Wiegnera*. Sprawozdania PTPN, nr 79, s. 207—208. 3. *Jeszcze o kwantyfikacji*, „Studia Metodologiczne”, nr 7, s. 133—149. [1971] 4. Wypowiedź w dyskusji na Centralnej Sesji Naukowej PAN w stulecie urodzin W. I. Lenina, [w:] *W kręgu inspiracji leninowskich*, Warszawa, s. 412—414. 5. (wraz z L. Nowakiem) *Rec. J. Woleński, Studia nad teoretycznymi podstawami humanistyki*, „Studia Filozoficzne”, nr 3, s. 186—188. 6. *Czy potrzebna jest reinterpretacja metody badawczej Karola Marksa?*, „Człowiek i Światopogląd”, nr 6, s. 106—109. [1974] 7. Słowo wstępne do: *Metodologiczne implikacje epistemologii marksistowskiej*. J. Kmita (red.), Warszawa, s. 5—8. 8. Wypowiedź w dyskusji, tamże, s. 81—83, s. 325—331. 9. Wypowiedź w dyskusji nad książką S. Kozyr-Kowalskiego i J. Ładosza *Dialektyka a społeczeństwo*, „Nurt”, nr 2, s. 27—28. 10. *Jak być antynaturalistą*, „Nurt”, nr 9, s. 1—3. [1975] 11. *Jak uprawiać metodologię nauk*, „Studia Filozoficzne”, nr 1, s. 79—86. 12. (wraz z J. Topolskim) *Indywidualizm a antyindywidualizm*, „Studia Filozoficzne”, nr 3, s. 131—136. 13. *Kto upraszcza marksizm*, „Studia Filozoficzne”, nr 8, s. 121—125. 14. (wraz z L. Nowakiem i J. Topolskim) *O nieuprawnionych alternatywach*,

„Nowe Drogi”, nr 10, s. 102—112; także w: „Studies in the Philosophy of the Sciences and the Humanities”, Poznań, vol. 1, nr 3. [1977] 15. *O badaniach metodologicznych prowadzonych w środowisku poznańskim*, „Zagadnienia Naukoznawstwa”, nr 1, s. 3—6. 16. *Materializm, interpretacja humanistyczna i figle*, „Człowiek i Świato-pogląd”, nr 2, s. 151—157. 17. Wypowiedzi w dyskusji na Konferencji, *Założenia teoretyczne badań nad rozwojem historycznym*, Warszawa, s. 160—167, s. 301—309. 18. *Odpowiedź dyskutantom*, „Studia Metodologiczne”, nr 19, s. 169—185. [1982] 19. Wypowiedzi na Konferencji, *Przedmiot i funkcje teorii kultury*, S. Pietraszko (red.), Wrocław, s. 159—166, s. 184—188. [1983] 20. *Dwie charakterystyczne tendencje w zakresie doboru terminologii teoretycznej*, Sprawozdania PTPN, s. 289—292.

e) Prace redaktorskie

[1973] 1. *Elementy marksistowskiej metodologii humanistyki*, Poznań, s. 562. [1974] 2. *Metodologiczne implikacje epistemologii marksistowskiej*, Warszawa, s. 364. [1975] 3. *Wartość — dzieło — sens, szkice z filozofii kultury artystycznej*, Warszawa, s. 318. [1977] 4. *Założenia teoretyczne badań nad rozwojem historycznym*, Warszawa, s. 504. [1978] 5. *Zagadnienie przelomu antypozytywistycznego w humanistyce*, Poznań, s. 166. [1979] 6. (wraz z Z. Cackowskim) *Spółeczny kontekst poznania*, Wrocław, s. 208. [1981] 7. *Refleksje o kulturze i polityce kulturalnej lat 1970—1980*, Warszawa, s. 71. [1982] 8. *Studia z teorii kultury i metodologii badań nad kulturą*, Poznań, s. 252. [1984] 9. (wraz z J. Topolskim) *Seria: Metodologia humanistyki*, Warszawa.

f) Recenzje

1. I. M. Bocheński, A. Church, N. Goodman, *The Problem of Universals*, „Studia Logica”, vol. 11, s. 233—235. 2. H. Leblanc, *Statistical and Inductive Probabilities*, „Studia Logica”, vol. 15, s. 278—284. 3. P. T. Geach, *Reference and Generality*, tamże, s. 301—303. 4. *Thinking and Meaning*, „Studia Logica”, vol. 17. [1965] 5. J. Giedymin, *Problemy, założenia, rozstrzygnięcia*, „Nurt”, nr 2, s. 47—48. [1966] 6. *Na marginesie „Głównych problemów wiedzy o literaturze”*, „Nurt”, nr 2, s. 33—35, nr 3, s. 37—38. 7. *Między fikcją a filozofią*, „Nurt”, nr 5, s. 35—37. 8. *Poetyka i matematyka*, „Studia Metodologiczne”, nr 3, s. 81—86. 9. *Philosophical Problems of the Social Sciences*, „Studia Metodologiczne”, nr 4, s. 107—110. 10. *Logiczna teoria nauki*, „Studia Logica”, vol. 22, s. 173—176. [1968] 11. *Proces historyczny w literaturze i sztuce*, „Pamiętnik Literacki”, z. 2. 12. Stanisław Kozyr-Kowalski, *Max Weber a Karol Marks*, „Studia Metodologiczne”, nr 6, s. 222—228. [1970] 13. *W poszukiwaniu „form ponadczasowych”*, „Nurt”, nr 2, s. 42—44. [1971] 14. *Lévi-Straussa wersja badań strukturalistycznych*, „Nurt”, nr 3, s. 58—60. 15. *Problem uniwersalności praw naukowych*, „Studia Metodologiczne”, nr 8, s. 132—137. 16. *Logika i język*, „Studia Logica”, s. 163—165. 17. *Co wykazał Henri van Lier*, „Nurt”, nr 9, s. 37—39. 18. K. Rosner, *O funkcji poznawczej dzieła literackiego*, „Pamiętnik Literacki”, z. 4, s. 353—363. 19. W. V. Quine, *Ontological Relativity and Other Essays*, „Studia Logica”, vol. 28, s. 173—177; także „Studies in the Philosophy of the Sciences and the Humanities”, Poznań, vol. 1, nr 3, s. 80—86. 20. *Logika ocen*, „Etyka”, t. 11, s. 197—206. 21. „Systemowe” idee Karola Marksa, „Studia Metodologiczne”, nr 18, s. 175—177.

g) Wybrane pozycje publicystyczno-filozoficzne

[1966] 1. *Czy twórczość literacka jest poznaniem irracjonalnym*, „Nurt”, nr 4, s. 38—40. 2. *Sprawa subiektywizmu krytyki literackiej*, „Nurt”, nr 1—2, s. 34—35. [1967] 3. *Dogmatyzm, sceptycyzm, krytycyzm*, „Nurt”, nr 12, s. 42—44. [1968] 4. *O strukturalnym ujęciu rzeczywistości humanistycznej*, „Nurt”, nr 1, s. 39—43, nr 2, s. 36—39. 5. *Fikcja — teoria — fakt*, „Kultura”, nr 3. [1969] 6. „Co” i „jak” dzieła sztuki,

„Nurt”, nr 1, s. 30—33. 7. O racjonalności twórcy, „Nurt”, nr 6, s. 35—37. [1970] 8. *Nauka w oczach humanisty*, „Nurt”, nr 12, s. 39—43. 9. *Jednostka — podmiot czy przedmiot dziejów*, „Nurt”, nr 12, s. 39—43. [1971] 10. *Poznawczy sens teorii*, „Nurt”, nr 4, s. 33—36. [1972] 11. *Struktura i geniusz*, „Nurt”, nr 8, s. 12—14. 12. (wraz z J. Topolskim) *Nauka a działanie praktyczne*, Woj. Ośrodek Prop. Partyjnej KW PZPR w Poznaniu, nr 4. [1973] 13. *Rola marksistowskiej metodologii nauk w kształceniu i wychowaniu młodego pokolenia*, „Życie Szkoły Wyższej”, nr 7—8, s. 42—57. 14. *Jaką historię ma nauka?*, „Nurt”, nr 3, s. 2—3. 15. *Fundament nauki*, „Nurt”, nr 7, s. 18—19. 16. *O potrzebie i warunkach integracji nauk*, „Nurt”, nr 8, s. 10—17 *Rola filozofii w rozwoju nauk*, „Nurt”, nr 12. [1974] 18. *Spór o zasady rozwoju nauki*, „Nurt”; także po angielsku: „Studies...”, Poznań, vol. 1, nr 2, s. 65—74. 19. *Empiryzm tradycyjny a marksistowska teoria poznania*, „Nurt”, nr 5, s. 1—4. 20. *Sztuka wobec nauki*, „Sztuka”, nr 1, s. 50—51. 21. *Adaptacja a korespondencja*, „Sztuka”, nr 3, s. 39—40. 22. *Czy artysta jest twórcą dzieła sztuki*, „Sztuka”, nr 4, s. 52—53. 23. *Prawda*, „Sztuka”, nr 5, s. 47—48. 24. *O pojęciu światopoglądu naukowego*, „Argumenty”, nr 31 i 32. [1975] 25. *Nota o wartościach*, „Nurt”, nr 5. 26. *Język i poznanie*, „Nurt”, nr 10. 27. *Abstrakcja*, „Sztuka”, nr 9, s. 1—4. [1976] 28. *O instrumentalistycznym ujęciu materializmu historycznego*, „Nurt”, nr 4 i 5. 29. *Logika — gdzie może się kryć?* „Nurt”, nr 8, s. 8—11. [1977] 30. *Marksistowsko-leninowska teoria prawdy*, „Oświata i Wychowanie”, nr 7, wkładka NURT-u, s. 180—186. 31. *Poznanie jako proces adekwatnego odzwierciedlenia rzeczywistości*, „Oświata i Wychowanie”, nr 12, wkładka NURT-u, s. 201—208. 32. *Kontynent sztuki*, „Sztuka”, nr 5 i 6, s. 57—58 i s. 57—59. [1978] 33. *Problem tzw. „zmierzchu sztuki”*, „Sztuka”, nr 1, s. 1—4. 34. *Praktyka jako podstawa, źródło wiedzy zmysłowej i pojęciowej oraz jako naczelne kryterium prawdy*, „Oświata i Wychowanie”, nr 11, wkładka NURT-u, s. 220—229. 35. *Zasady poznania naukowego*, „Oświata i Wychowanie”, nr 5, wkładka NURT-u, s. 211—219. 36. *Światopogląd ucieleśniony — światopogląd ucieleśniający się*, „Sztuka”, nr 6, s. 58—60. [1979] 37. *O społecznej naturze poznania naukowego*, „Problemy”, nr 7, s. 8—11. 38. *Prowincjonalna parole*, „Kontrasty”, nr 9, s. 39—41. 39. *Twórczość — partycypacja — poznanie*, „Nurt”, nr 4. 40. (wraz z K. Zamiarą) *Miejsce absolwenta kulturoznawstwa w organizacji życia kulturalnego*, „Życie Szkoły Wyższej”, nr 11—12, s. 25—37. [1981] 41. *Filozofia marksistowska na cenzurowanym*, „Nurt”, nr 5. 42. *O myśleniu mitologicznym*, „Nurt”, nr 10. 43. *Wprowadzenie*, w: *Refleksje o kulturze i polityce kulturalnej lat 1970—1980*, J. Kmita (red.), Warszawa, s. 5—10. 44. *Ogólny ogląd kultury dziesięciolecia 1970—1980*, tamże, s. 11—16. [1982] 45. *Żłudzenia „racjonalistów” i żłudzenia „irracjonalistów”*, „Odra”, nr 10, s. 18—20. [1983] 46. *O nauce bez mitologii*, „Odra”, nr 10, s. 20—25. [1984] 47. *Magiczne źródło kultury*, „Odra”, nr 2, s. 24—30.

LEON KOJ

Urodził się 3 II 1929 r. w Tarnowskich Górach, gdzie ukończył szkołę w 1948 r. Studia odbył w Lublinie w latach 1948—1954 na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. Studiował filozofię specjalizując się w logice. Największy wpływ wywarli na niego prof. Stefan Świeżawski i prof. Jerzy Kalinowski. W latach 1953—1956 pełnił funkcje asystenta na KUL. W roku 1956 przeniósł się na Uniwersytet M. Curie Skłodowskiej, gdzie pracuje do chwili obecnej.

Tam zdobył w 1962 r. doktorat na podstawie rozprawy *Zasada przezroczystości a antynomie semantyczne*. Promotorem był prof. Narcyz Lubnicki. Recenzentami byli prof. Jerzy Słupecki i prof. Tadeusz Kubiński. Rozprawa *Stosunek semantyki do pragmatyki* (por. rozszerzoną wersję rozprawy: poz. 2 bibliogr.) pozwoliła mu uzyskać w roku 1971 habilitację i docenturę.

Po otrzymaniu docentury Leon Koj w latach 1971—1973 pełnił funkcję zastępcy kierownika Wyższego Studium Nauczycielskiego przy UMCS. Po przekształceniu tego studium w wydział pedagogiki był prodziekanem do 1978 r. Od 1973 r. jest kierownikiem Zakładu Logiki i Metodologii UMCS.

Leon Koj od 1956 r. działał w Polskim Tow. Filozoficznym. Od 1963 r. pełnił w zarządzie Oddziału kolejno funkcje sekretarza i wiceprzewodniczącego. W 1983 r. został wybrany na przewodniczącego Oddziału. Brał udział w pracach Polskiego Towarzystwa Semiotycznego od początku jego istnienia. Od trzech kadencji jest członkiem Zarządu Głównego PTS. Przewodniczy także sekcji filozoficzno-psychologiczno-pedagogicznej Lubelskiego Towarzystwa Naukowego.

Leon Koj we wszystkich prawie pracach zajmuje się językiem naturalnym, który interesuje go od strony znaczenia, nie składni. Jego prace dzielą się na trzy grupy. Do pierwszej grupy należą te rozważania, w których przeprowadza logiczną analizę wyrażen języka naturalnego. Do drugiej grupy należą prace zajmujące się związkiem między logicznymi cechami wyrażen i podstawowymi mechanizmami psychologicznymi. U podstaw tych prób leży przekonanie, że istnieje możliwość i potrzeba stworzenia powiązań między logiką i semantyką, a psychologią. Związki te zostały zerwane przez antypsychologizm, który krytykując słusznie konkretne postacie psychologizmu i ich przesadne pretensje, poszedł za daleko. Trzecia grupa prac to artykuły przeglądowe lub zmierzające do uzgodnienia różnych metod, tendencji i teorii w dziedzinie rozważań dotyczących znaczenia wyrażen.

BIBLIOGRAFIA

a) Monografie, rozprawy

[1963] 1. *Zasada przezroczystości a antynomie semantyczne*, „Studia Logica”, vol. XIV, także [w:] *Semiotyka polska 1894—1969*, Warszawa 1971; wersja angielska w: *Semiotics in Poland 1894—1969*, Warszawa 1977. [1971] 2. *Semantyka a pragmatyka*, Warszawa.

b) Artykuły

[1958] 1. *Przyczynek do określenia stosunku zachodzącego między filozofią a logiką*, Annales UMCS, vol. IX. [1964] 2. *Nazwy cudzojęzyczne*, „Studia Logica”, vol. XV. [1967] 3. *O definiowaniu wyrażen okazjonalnych*, Annales UMCS, vol. XIX, z. 2. [1969] 4. *On Defining Meaning Families*, „Studia Logica”, vol. XXV. 5. *Myślenie a przekonanie*, „Folia Societatis Scientiarum Lublinensis”, sectio A—D, vol. 9—10. 6. *A Hitherto Neglected Kind of Language Evolution*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego”, vol. XXVIII. [1971] 7. *Analiza pytań I: Problem terminów pierwotnych logiki pytań*, „Studia Semiotyczne”, vol. II. [1972] 8. *Le status sémiotique des guillemets et leurs antinomies*, „Les Etudes Philosophiques”, vol. II. 9. *Analiza pytań II: Rozważania o strukturze pytań*, „Studia Semiotyczne”, vol. III. [1973] 10. *Jerrolda Katza teoria znaczeń*, „Studia Semiotyczne”, vol. IV. [1975] 11. *Problemy zasadnego stawiania pytań*, Referaty na II Krajowe Sympozjum pod nazwą „Metody heurezy”, [1976] 12. *Psychologiczna geneza pojęcia zbioru*, Annales

UMCS, sectio I. [1977] 13. *Filozoficzne perspektywy logicznych teorii języka naturalnego*, „Studia Filozoficzne”, z. 5. 14. *Logika a psychologia. W siedemdziesięciolecie referatu Jana Łukasiewicza*, „Studia Filozoficzne”, z. 6. 15. *Myślenie a mowa wewnętrzna*, „Studia Semiotyczne”, vol. VII. 16. *Potrzeba Kuhnowskiej teorii pytań*, Referaty na IV Sympozjum pt. „Metody heurezy”. [1980] 17. *Filozoficzne problemy badań językowych*, Annales UMCS, sectio I, vol. V. [1981] 18. *Logical Pragmatics*, [w:] *The Dictionary of Logic as Applied in the Study of Language*, Martinus Nijhoff. 19. *Język a aktywny charakter myślenia*, [w:] *Homo Agens*, Lublin.

c) Przekłady

[1974] W. O. Quine, *Logika matematyczna*, Warszawa.

STANISŁAW KOWALCZYK

Urodził się 15 VI 1932 r. w miejscowości Sieciechów (woj. Radom). Po ukończeniu gimnazjum w Kozienicach oraz liceum w Sandomierzu odbył pięcioletnie studia filozoficzno-teologiczne w Wyższym Seminarium Duchownym w Sandomierzu i przyjął święcenia kapłańskie. W latach 1954—1958 studiował filozofię w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, do jego profesorów filozofii należeli m.in. Stanisław Adamczyk, Feliks Bednarski, Albert M. Krąpiec, Stefan Świeżawski, zaś profesorem logiki był Stanisław Kamiński. Stopień magistra filozofii uzyskał w 1957 r.; tytuł doktora filozofii w 1958 r. dzięki rozprawie *Tomistyczna koncepcja jedności transcendentalnej*, której promotorem był prof. Albert M. Krąpiec. Rozprawa *Bóg jako Dobro Najwyższe według św. Augustyna* była podstawą do uzyskania tytułu doktora habilitowanego teo-dycej w 1968 r.

Od września 1958 r. jest profesorem Wyższego Seminarium Duchownego w Sandomierzu, gdzie dotąd wykłada. W Katolickim Uniwersytecie Lubelskim pracuje naukowo od 1963 r.; w 1964 r. zostaje adiunktem przy I Katedrze Metafizyki; w 1977 r. powołany na stanowisko docenta; aktualnie kieruje katedrą filozofii społecznej na Wydziale Nauk Społecznych KUL.

Jest członkiem korespondentem Towarzystwa Naukowego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego; członkiem Rady Społecznej i Rady Naukowej Ośrodka Dokumentacji i Studiów Społecznych w Warszawie; członkiem redakcji „Studiów Sandomierskich”; współpracuje z redakcją *Encyklopedii katolickiej*; sekretarz Komisji Jacques Maritaina przy ODiSS; współorganizuje sym-pozja naukowe poświęcone myśli filozoficzno-społecznej J. Maritaina (Sando-mierz — 1980 r.; Warszawa — 1981 i 1983 r.). W 1980 r. otrzymał nagrodę ODiSS za pracę: *Z problematyki dialogu chrześcijańsko-marksistowskiego oraz Podstawy światopoglądu chrześcijańskiego*.

Odbył szereg podróży naukowych (1968 r. — Belgia, Italia; 1976 r. — USA); wygłaszał referaty na naukowych spotkaniach międzynarodowych: VII Kongresie Tomistycznym (1970 r. — Rzym), Seminarium Maritainowskim (1980 r. — Paryż), Kongresie Filozoficznym (1983 r. — Ottawa). Współpracuje z wielu periodykami naukowymi w Polsce (m.in. „Collectanea Theologica”, „Colloquium Salutis”, „Dialectics and Humanism”, „Roczniki Filozoficzne”, „Studia Philosophiae Christianae”, „Zeszyty Naukowe KUL”) oraz czasopisma-mi zagranicznymi („Augustinus”, „Estudio Agustiniiano”, „Ateismo e Dialogo”,

„Divus Thomas”, „Giornale di Metafisica”, „Listening. Journal for Religion and Cultura”).

Głównymi przedmiotami zainteresowań naukowych S. Kowalczyka są: filozofia Boga i filozofia religii, aksjologia, filozofia społeczna, filozoficzna myśl św. Augustyna, filozofia współczesna — zwłaszcza teoria absolutu Hegla i marksizm. Dorobek pisarski obejmuje około 200 różnego typu prac naukowych, w tym: osiem prac książkowych, ponad dziesięć rozpraw w pracach zbiorowych, około 90 studiów i artykułów.

W naukowej twórczości S. Kowalczyka można wyodrębnić następujące centralne wątki tematyczne: antropologiczno-aksjologiczny, religiologiczny i teodycealny. Pierwszy wątek obejmuje takie problemy jak: jednostkowa i społeczna natura człowieka, wolność, sens życia i śmierci, wartość. Prace podejmujące problematykę religii analizują jej genezę oraz funkcje, w sposób szczególnie eksponując egzystencjalną i aktywizującą funkcję religii; omawiana jest dlatego relacja religii do filozofii, nauki, moralności, kultury, życia społecznoekonomicznego oraz aktywności politycznej. Najwięcej prac podejmuje problematykę Boga, zarówno istnienia jak natury. W filozofii Boga, obok klasycznych „dróg” Tomasza z Akwinu, omawiane są argumenty o charakterze antropologicznym i aksjologicznym.

Problematyka człowieka i Absolutu, dokoła których koncentruje się twórczość filozoficzna S. Kowalczyka, obejmuje prace dwojakiego typu: historyczne oraz systematyczne. Prace historyczne przedstawiają poglądy analizowanych myślicieli w kontekście ich założeń: epistemologiczno-metodologicznych, ontologicznych i aksjologicznych; autor nie ogranicza się do elementu opisowo-informatywnego, lecz podejmuje również próbę oceny na podstawie kryteriów immanentnych historycznych teoriopoznawczych oraz merytorycznych. Prace systematyczne dotyczą głównie takich dyscyplin jak: teodycea, filozofia religii i filozofia społeczna.

Twórczość naukową S. Kowalczyka charakteryzuje poszukiwanie syntezy dorobku filozofii klasycznej z filozofią współczesną. Na terenie filozofii religii i Absolutu włącza się do nurtu „filozofii wieczystej”, który rozumie jednak transsystemowo, łącząc głównie tomizm z augustynizmem. Pierwsze jego prace były inspirowane wyłącznie przez tomizm egzystencjalny, późniejsze przez myśl św. Augustyna obecne zaś także przez niektóre nurty współczesne: tomizm fenomenologiczny, intuicjonizm, heglizm oraz marksizm. Autor, uznając doktrynalną przeciwstawność chrześcijaństwa i marksizmu, podjął tematykę dialogu: jego możliwości, zakresu i przedmiotu. Analizując problem Absolutu, jest rzecznikiem korzystania z wielu metod filozoficznych.

BIBLIOGRAFIA

a) Monografie, studia i rozprawy

- [1969] 1. *Świadomość etyczna w argumentacji za istnieniem Boga*, [w:] *O Bogu i o człowieku*, Warszawa, t. 2, s. 79—96. [1971] 2. *Dieu en tant que summum bonum d'après saint Thomas d'Aquin*, „Divus Thomas”, vol. LXXIV, nr 3, s. 339—354. 3. *Dieu en tant que bien suprême selon l'acception de saint Augustin*, „Estudio Agustiniiano”, vol. VI, nr 3, s. 199—213. [1972] 4. *L'argument de contingence formulé par saint Thomas d'Aquin*, „Divus Thomas”, vol. LXXV, nr 4, s. 413—430. Wersja polska: *Argument z przygodności na istnienie Boga św. Tomasza z Akwinu*, „Roczniki Filozoficzne” 1973, vol. XXI, z. 1, s. 29—46. [1973] 5. *La métaphysique du bien selon l'acception de saint Augustin*, „Estudio Agustiniiano”, vol. VIII, nr 1, s. 31—51.

[1975] 6. *Argument z celowości w tomistycznej filozofii Boga*, „*Studia Philosophiae Christianae*”, vol. XI, nr 1, s. 75—113. Wersja francuska: *L'argument de la finalité chez saint Thomas d'Aquin*, „*Divus Thomas*”, vol. LXXVIII, no 1—2, s. 41—68. [1976] 7. *Problem filozoficznych uzasadnień istnienia Boga u św. Bonawentury*. [w:] *Św. Bonawentura. Życie i myśl*, Warszawa, s. 132—153. 8. *Postawy człowieka wobec śmierci*, „*Colloquium Salutis. Wrocławskie Studia Teologiczne*”, vol. VII, s. 297—324. Wersja francuska: *Les attitudes de l'homme à l'égard de la mort*, „*Divus Thomas*”, vol. LXXVIII, nr 1—2, s. 3—27. 9. *L'argument eudémologique comme preuve de Dieu*, „*Divus Thomas*”, vol. LXXIX, s. 185—216. Wersja polska: *Argument eudajmologiczny w tomistycznej filozofii Boga*, „*Studia Philosophiae Christianae*”, 1977, vol. XIII, nr 2, s. 47—93. [1977] 10. *Czym jest panteizm?*, „*Collectanea Theologica*”, vol. XLVII, nr 1, s. 65—81. 11. *Poznanie prawdy jako argument za istnieniem Boga*, [w:] *Studia z filozofii Boga*, Warszawa, s. 45—69. 12. *Zło — problemem czy tajemnicą?*, tamże, s. 457—486. 13. *Z problematyki dialogu chrześcijańsko-marksistowskiego*, Warszawa, s. 235. [1978] 14. *L'argument thomiste de causalité efficiente*, „*Divus Thomas*”, vol. LXXXI, nr 2, s. 109—140. 15. *Les conceptions classiques et contemporaines de la transcendance et de l'immanence de Dieu*, „*Collectanea Theologica*”, vol. XLVIII, fasc. specialis, s. 103—126. [1979] 16. *Podstawy światopoglądu chrześcijańskiego*, Warszawa, s. 464. 17. *Ontological Principles of Hegel's Dialectic*, „*Divus Thomas*”, vol. LXXXII, no 4, s. 374—395. 18. *On the History of the Christian-Marxist Dialogue*, [w:] *Poland Church facing Socialism*, Rome, s. 77—95. 19. *Bóg w myśli współczesnej. Problematyka Boga i religii u czołowych filozofów współczesnych*, Wrocław, s. 423. [1980] 20. *Bóg jako Dobro Najwyższe według św. Augustyna*, [w:] *Opera Philosophorum Medii Aevi*, Warszawa, t. 3, s. 31—158. [1981] 21. *Odkrywanie Boga. Centralne problemy filozofii Boga*, Sandomierz, s. 342. [1982] 22. *O właściwą interpretację doświadczenia w filozofii Boga*, „*Studia Philosophiae Christianae*”, vol. XVIII, nr 1, s. 153—184. 23. *Transcendencja i immanencja*, [w:] *Powołanie człowieka. Odpowiedzialni za świat*, Poznań, s. 111—126. 24. *Bóg w myśli współczesnej. Problematyka Boga i religii u czołowych filozofów współczesnych*, Wrocław, wyd. II poszerzone, s. 447. [1983] 25. *Poznanie religijno-mistyczne w pismach św. Augustyna*, „*Vox Patrum*”, vol. II, nr 4, s. 105—124. 26. *Drogi ku Bogu*, Wrocław, s. 338.

b) Artykuły i komunikaty naukowe

[1959] 1. *Negacja analogii a poznawalność Boga*, „*Zeszyty Naukowe KUL*”, vol. II, nr 1, s. 93—101. [1960] 2. *Filozofia wartości*, „*Zeszyty Naukowe KUL*”, vol. III, nr 4, s. 71—84. [1962] 3. *Próba opisu jedności transcendentalnej*. — *Roczniki Filozoficzne*, vol. X, z. 1, s. 119—134. [1964] 4. *Bóg jako summum bonum w ujęciu św. Augustyna*, „*Zeszyty Naukowe KUL*”, vol. VII, nr 4, s. 13—22. [1965] 5. *Element formalny w naturze Bożej według św. Augustyna*, „*Sprawozdania z czynności wydawniczej i posiedzeń naukowych Towarzystwa Naukowego KUL*”, vol. XIV, s. 20—23. 6. *Koncepcja dobra ontycznego według św. Augustyna*, tamże, s. 74—77. 7. *Stosunek Dobra Najwyższego do dóbr przygodnych w nauce św. Augustyna*, tamże, s. 87—90. [1966] 8. *Z dziejów perypatetyckiego opisu dobra: Arystoteles, św. Tomasz z Akwinu, Franz Brentano*, „*Roczniki Filozoficzne*”, vol. XIV, z. 2, s. 51—63. [1967] 9. *Mądrość a wiedza w świetle wypowiedzi św. Augustyna*, „*Roczniki Filozoficzne*”, vol. XV, z. 1, s. 111—118. [1968] 10. *L'argument idéologique de la vérité de saint Augustin*, „*Giornale di Metafisica*”, vol. XXIII, nr 6, s. 586—599. [1969] 11. *Miłość jako podstawa życia chrześcijańskiego według św. Augustyna*, „*Sprawozdania z czynności wydawniczej i posiedzeń naukowych Towarzystwa Naukowego KUL*”, vol. XVII, s. 11—14. [1970] 12. *Problematyka ateizmu w dokumentach Vaticanum II*, „*Homo Dei*”, vol. XXXIX, nr 1, s. 47—52. 13. *L'argument axiologique dans la philosophie de saint Augustin*, „*Estudio Agustiniano*”, vol. V, nr 1, s. 51—59. 14. *L'autonomie de la philosophie dans l'interprétation augustiniennne*, „*Giornale di Metafisica*”, vol.

- XXV, nr 2—3, s. 299—307. 15. Ludzkie pragnienie szczęścia jako argument na istnienie Boga w ujęciu św. Augustyna, „Ateneum Kapłańskie”, vol. LXII, s. 460—466. 16. Koncepcja dialogu w świetle deklaracji Sekretariatu dla Niewierzących, „Collectanea Theologica”, vol. XL, nr 2, s. 21—32. 17. F. Nietzsche i jego proklamacja „śmierci Boga”, „Zeszyty Naukowe KUL”, vol. XIII, nr 3, z. 27—34. [1971] 18. Społeczny charakter człowieka jako podstawa dialogu chrześcijańsko-marksistowskiego, „Collectanea Theologica”, vol. XLI, nr 1, s. 39—52. Angielska wersja: *The Social Character of Man: the Foundation for a Christian-Marxist Dialogue*, „Listening. Journal for Religion and Culture”, 1973, vol. VIII, no 1—3, s. 75—85. 19. Charakter filozofii Boga w świetle dokumentów Vaticanum II, „Homo Dei”, vol. XL, nr 2, s. 102—109. 20. Ambivalencja koncepcji Absolutu Karla Jaspersa, „Zeszyty Naukowe KUL”, vol. XIV, nr 4, s. 33—42. 21. Argumenty z przyczynowości sprawczej i przyczynowości celowej w augustyńskiej filozofii Boga, „Roczniki Filozoficzne”, vol. XIX, z. 1, s. 73—83. Wersja hiszpańska: *Idea de Dios en el pensamiento agustiniano. Los argumentos de la causalidad eficiente y de la finalidad*, „Augustinus”, 1975, vol. XX, nr 79—80, s. 339—351. 22. Filozoficzny opis ateizmu, „Colloquium Salutis. Wrocławskie Studia Teologiczne”, vol. III, s. 209—218. 23. Teocentryzm hierarchii dóbr w nauce św. Augustyna, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne”, vol. XVIII, z. 3, s. 35—44. Wersja hiszpańska: *El teocentrismo de la jerarquia de los bienes en la doctrina de san Agustin*, „Augustinus”, 1977, vol. XXII, nr 87—88, s. 229—238. [1972] 24. Marksistowska a chrześcijańska koncepcja wolności, „Collectanea Theologica”, vol. XLII, nr 2, s. 53—70. Wersja angielska: *The Marxist and Christian Conception of Freedom*, „Ateismo e Dialogo”, 1973, vol. VIII, nr 2, s. 11—18. 25. Marksistowska teoria alienacji religijnej, „Homo Dei”, vol. XLI, nr 4, s. 277—282. 26. Problematyka Boga w polskiej literaturze naukowo-popularnej w latach 1870—1970, „Ateneum Kapłańskie”, vol. LXIV, s. 409—418. 27. Charakter teizmu Gabriela Marcela, „Roczniki Filozoficzne”, vol. XX, z. 1, s. 37—48. 28. Marksistowska koncepcja człowieka, „Chrześcijanin w Świecie”, vol. IV, nr 5, s. 20—28. 29. *L'anthropologie du marxisme polonais contemporain*, [w:] *De homine. Studia hodiernae anthropologiae, Acta VII Congressus Thomistici Internationalis*, Roma, vol. II, s. 192—194. 30. Problematyka prawdy a zagadnienie istnienia Boga, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne”, vol. XIX, z. 2, s. 245—255. [1973] 31. Marksistowska koncepcja człowieka, [w:] *Współczesna filozofia człowieka*, red. J. Majka, Wrocław, s. 74—87. 32. *Problem religii w interpretacji klasyków marksizmu i marksistów współczesnych*, „Ateneum Kapłańskie”, vol. LXV, s. 239—248. 33. Argument z przygodności świata na istnienie Boga, „Katecheta”, vol. XVII, nr 4, s. 176—181. 34. *Klasyki marksizmu wobec problemu ateizmu*, „Chrześcijanin w Świecie”, vol. V, nr 4, s. 11—27. Wersja angielska: *Classical Marxist Philosophers and the Problem of Atheism*, „Ateismo e Dialogo”, 1975, vol. XI, no 4, s. 164—173. 35. *Poznawalność Absolutu w interpretacji Louis Lavelle'a*, „Colloquium Salutis. Wrocławskie Studia Teologiczne”, vol. V, s. 221—232. 36. *Hegłowska teoria samostwarzającego się Absolutu*, „Zeszyty Naukowe KUL”, vol. XVI, nr 3—4, s. 75—84. [1974] 37. *Hegłowska koncepcja religii*, „Collectanea Theologica”, vol. XLIV, nr 1, s. 55—66. 38. *Refleksje z dziejów filozofii człowieka*, „Chrześcijanin w Świecie”, vol. VI, nr 1, s. 60—70. 39. *Dotychczasowy dialog chrześcijańsko-marksistowski w Polsce*, „Chrześcijanin w Świecie”, vol. VI, nr 4, s. 28—47. 40. *Zagadnienie genezy i funkcji religii*, „Ateneum Kapłańskie”, vol. LXVI, s. 44—57. 41. *Problem osobowości w panteizmie Hegla*, „Colloquium Salutis. Wrocławskie Studia Teologiczne”, vol. VI, s. 248—261. 42. *Marksistowska koncepcja filozofii*, „Chrześcijanin w Świecie”, vol. VI, nr 6, s. 24—40. [1975] 43. *Ewolucjonizm a finalizm*, „Collectanea Theologica”, vol. XLV, nr 1, s. 33—48. 44. *Ludzki i chrześcijański sens cierpienia*, „Homo Dei”, vol. XLIV, nr 3, s. 174—183. 45. *Le problème de la mort dans la doctrine de saint Augustin*, „Estudio Agustiniano”, vol. X, nr 3, s. 357—372. 46. *Bertrand Russell a problem Boga*, „Zeszyty Naukowe KUL”, vol.

XVIII, nr 4, s. 33—48. 47. *Bóg a zło? Z problematyki Opatrzności Bożej*, „Collectanea Theologica”, vol. XLV, nr 4, s. 37—56. 48. *Niektóre typy uzasadnień przedmiotu religii — Boga*, „Ateneum Kapłańskie”, vol. LXVII, s. 295—311. 49. *Hegel a problem filozoficznych uzasadnień istnienia Boga*, „Roczniki Filozoficzne”, vol. XXIII, z. 1, s. 101—117. [1976] 50. *Światopogląd chrześcijański*, „Chrześcijanin w Świecie”, vol. VIII, nr 1, s. 38—51. 51. *Une tentative de description de l'unité transcendente*, [w:] *700-lecie śmierci św. Tomasza z Akwinu*, Lublin, s. 141—154. 52. *Ku integralnej koncepcji szczęścia*, „Collectanea Theologica”, vol. XLVI, nr 3, s. 61—79. 53. *Religia a nauka*, „Chrześcijanin w Świecie”, vol. VIII, nr 6, s. 64—83. 54. *Strukturalizm a problem ateizmu*, „Chrześcijanin w Świecie”, vol. VIII, nr 8, s. 28—44. 55. *Religia a moralność*, „Chrześcijanin w Świecie”, vol. VIII, nr 9, s. 1—14. [1977] 56. *Główne nurty w współczesnej filozofii Boga USA*, „Chrześcijanin w Świecie”, vol. IX, nr 6, s. 20—38. 57. *Religia a filozofia*, „Ateneum Kapłańskie”, vol. LXX, s. 303—322. [1978] 58. *Ateizm Freuda*, „Chrześcijanin w Świecie”, vol. X, nr 2, s. 151—170. 59. *Wolność — natura, powołaniem i prawem człowieka*, „Chrześcijanin w Świecie”, vol. X, nr 1, s. 47—62. 60. *Możliwości dialogu chrześcijańsko-marksistowskiego dotyczącego praw człowieka*, „Chrześcijanin w Świecie”, vol. X, nr 3—4, s. 60—65. 61. *On the History of the Christian-Marxist Dialogue in Poland*, „Dialectics and Humanism”, vol. VI, nr 3, s. 163—181. [1979] 62. *Główne nurty w twórczości filozoficznej ks. Stanisława Adamczyka*, „Tarnowskie Studia Teologiczne”, vol. VII, s. 301—318. 63. *Święty Tomasz z Akwinu — dziś aktualny?*, „Kronika Diecezji Sandomierskiej”, vol. LXXII, nr 3—4, s. 78—82. [1980] 64. *Św. Tomasz z Akwinu w perspektywie współczesnej*, „Chrześcijanin w Świecie”, vol. XII, nr 4, s. 37—55. 65. *Jacques Maritain — tomista otwarty na współczesność*, „Chrześcijanin w Świecie”, vol. XII, nr 6, s. 47—63. 66. *Koncepcja człowieka u św. Augustyna*, „Studia Sandomierskie”, vol. I, s. 289—301. Wersja francuska: *La conception de l'homme chez saint Augustin*, „Giornale di Metafisica”, 1972, vol. XXVII, nr 2, s. 199—211. 67. *O naturalnym poznaniu Boga*, [w:] *Opera Philosophorum Medii Aevii*, Warszawa, t. 3, s. 13—30. 68. *Religia a kultura*, „Studia Płockie”, 1980, vol. VIII, s. 263—278. 69. *Rozumienie śmierci w głównych kierunkach filozoficznych*, „Ateneum Kapłańskie”, vol. LXXII, s. 367—381. [1981] 70. *Miejsce idei zbawienia w systemach filozoficznych — soteriologiczny aspekt ideologii*, „Ateneum Kapłańskie”, vol. LXXXIII, s. 19—36. 71. *Rola szóstej drogi Jacquesa Maritaina we współczesnej filozofii Boga*, „Chrześcijanin w Świecie”, vol. XIII, nr 3, s. 87—99. Wersja francuska: *La rôle de la sixième voie de J. Maritain dans la philosophie moderne de Dieu*, „Divus Thomas”, 1980, vol. LXXXIV, nr 4, s. 381—393. 72. *Marksistowska koncepcja wyzwolenia człowieka w aspekcie dialogu z chrześcijaństwem*, „Chrześcijanin w Świecie”, vol. XIII, nr 6, s. 130—146. 73. *Profil teodycei w interpretacji ks. Wincentego Granata*, „Studia Sandomierskie”, vol. II, s. 59—72. 74. *„Religijność” w fenomenie ateizmu*, „Communio. Międzynarodowy Przegląd Teologiczny”, vol. I, nr 4, s. 75—90. [1982] 75. *Chrześcijańska a marksistowska myśl o stworzeniu*, „Communio. Międzynarodowy Przegląd Teologiczny”, vol. II, nr 4, s. 86—102. [1983] 76. *Doświadczenie religijne — argumentem realności Boga?*, „Ateneum Kapłańskie”, vol. LXXV, s. 159—169. 77. *Filozofia Boga Jacquesa Maritaina a Vaticanum II*, „Chrześcijanin w Świecie”, vol. XV, nr 1, s. 82—93. 78. *Wolność w nauce św. Augustyna*, „Chrześcijanin w Świecie”, vol. XV, nr 3, s. 1—11.

e) Skrypty i podręczniki

[1970] 1. *Współczesna filozofia Boga. Zagadnienia wybrane*, Lublin, s. 130. [1972] 2. *Filozofia Boga*, Lublin, s. 247. [1980] 3. *Filozofia Boga*, Lublin, wyd. II poszerzone, s. 295.

d) Inne opracowania

- [1960] 1. Rec.: W. Granat, *Teodycea*, Poznań 1960, „Kronika Diecezji Sandomierskiej”, vol. LIII, nr 6, s. 191—192. [1964] 2. Rec.: J. Pastuszka, *Charakter człowieka*, Lublin 1962, „Kronika Diecezji Sandomierskiej”, vol. LVII nr 1, s. 23—24. [1965] 3. Rec.: E. Gilson, *Bóg a filozofia*, Warszawa 1961, „Kronika Diecezji Sandomierskiej”, vol. LVIII, nr 1, s. 24—26. 4. *Z problematyki istnienia Boga* (rec.: *L'existence de Dieu*, Tournai 1961), „Zeszyty Naukowe KUL”, vol. VIII, nr 1, s. 76—77. [1967] 5. Rec.: J. Robinson, *Spór o uczciwość wobec Boga*, Warszawa 1966, „Kronika Diecezji Sandomierskiej”, vol. LXX, nr 8—9, s. 215—216. [1969] 6. *Międzynarodowy Kongres Filozoficzny w Wiedniu*, „Zeszyty Naukowe KUL”, vol. XII, nr 1, s. 136—138. 7. Wypowiedź ankietowa w sprawie filozofii Boga w: B. Bejze, *Wśród głównych zagadnień filozofii Boga*, [w:] *O Bogu i o człowieku*, Warszawa, t. 2, s. 39—44. 8. Rec.: R. Pettazoni, *Wszechwiedza bogów*, Warszawa 1967, „Kronika Diecezji Sandomierskiej”, vol. LXII, z. 6—7, s. 167—168. [1970] 9. Rec.: K. Wojtyła, *Osoba i czyn*, Kraków 1969, „Kronika Diecezji Sandomierskiej”, vol. LXIII, z. 10—11, s. 263—264. 10. *Dialog człowieka z Bogiem* (rec.: *O Bogu i o człowieku*, t. 1—2, Warszawa 1968—1969), „Ateneum Kapłańskie”, vol. LXII, s. 343—347. 11. *Pomiędzy humanizmem a absurdem*, (rec.: *Człowiek — świat rzeczy — Bóg w filozofii Sartre'a* red. W. Gromnicki, Warszawa 1969), „Znak”, vol. XXII, nr 11, s. 1468—1471. [1971] 12. Ks. Stanisław Adamczyk, „Zeszyty Naukowe KUL”, vol. XIV, nr 2, s. 93—94. 13. *U źródeł chrześcijańskiej myśli* (rec.: *Initiation à la doctrine des Pères de l'Eglise*, Paris 1968), „Zeszyty Naukowe KUL”, vol. XIV, nr 4, s. 68—69. 14. *Kompendium filozoficznej wiedzy o Bogu* (rec.: *Studia z filozofii Boga*, t. 1, Warszawa 1968), „Zeszyty Naukowe KUL”, vol. XIV, nr 4, s. 70—71. [1972] 15. *Marksistowska encyklopedia religioznawstwa* (rec.: *Mała encyklopedia religioznawstwa marksistowskiego*, „Euhemer”, 1970, vol. XIV, nr 3—4), „Zeszyty Naukowe KUL”, vol. XV, nr 2, s. 69—71. 16. *Z problematyki współczesnej antropologii* (rec.: T. M. Jaroszewski, *Osobowość i wspólnota*, Warszawa 1970), „Zeszyty Naukowe KUL”, vol. XV, nr 2, s. 71—72. [1973] 17. *Kościół w dialogu z ateizmem* (rec. J. F. Six, *Od „Syllabusa” do dialogu*, Warszawa 1972), „Chrześcijanin w Świecie”, vol. V, nr 3, s. 101—106. 18. Hasło: Adamczyk Stanisław, [w:] *Encyklopedia katolicka*, Lublin, t. 1, s. 74. 19. *Anamneza*, tamże, s. 510—511. 20. *Antropoteizm*, tamże, s. 705. 21. *Apercepcja*, tamże, s. 743. 22. *Apulejusz z Madaury*, tamże, s. 844—845. 23. *Atrybut*, tamże, s. 1057. 24. *Bachmiński Bonawentura*, tamże, s. 1245—1246. [1974] 25. *Uwagi o stanie filozofii na katolickich uniwersytetach USA*, „Znak”, vol. XXVI, nr 1, s. 104—114. 26. *Polscy marksiści o filozofii chrześcijańskiej* (rec.: *Filozoficzne problemy współczesnego chrześcijaństwa*, Warszawa 1973), „Chrześcijanin w Świecie”, vol. VI, nr 1, s. 87—89. 27. *Z problematyki teodycei* (rec.: *Studia z filozofii Boga*, t. 1—2, Warszawa 1968—1973), „Ateneum Kapłańskie”, vol. LXVI, s. 140—143. 28. *Nowe tematy w chrześcijańskiej filozofii* (rec.: *New Themes in Christian Philosophy*, Notre Dame 1968), „Zeszyty Naukowe KUL”, vol. XVII, nr 4, s. 66—69. 29. *Z problematyki teologii naturalnej* (rec.: E. L. Miller, *God and Reason*, New York 1972), „Zeszyty Naukowe KUL”, vol. XVII, nr 4, s. 69—71. 30. *René Arnou* (biogram), „Roczniki Filozoficzne”, vol. XXII, z. 1, s. 608—609. [1975] 31. Rec.: Paul Weiss, *Modes of Being*, Carbonale 1968, „Roczniki Filozoficzne”, vol. XXIII, z. 1, s. 159—166. [1976] 32. Hasło: *Bernard z Clairvaux*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, Lublin, t. 2, s. 302—303. 33. *Bloch Ernst*, tamże, s. 661—662. 34. *Boutroux Emile*, tamże, s. 855. 35. *Brentano Franz*, tamże, s. 1060—1061. [1977] 36. *Marksizm a chrześcijaństwo* (rec.: R. Coste, *Analyse marxiste et foi chrétienne*, Paris 1976), „Chrześcijanin w Świecie”, vol. IX, nr 3, s. 99—103. [1979] 37. Rec.: T. Rutowski, *Tajemnice istnienia (Od istnienia świata do istnienia Boga)*, Płock 1978, „Studia Płockie”, vol. VII, s. 365—368. 38. Hasło: *Clarke Samuel*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, Lublin, t. 3, s. 503—504. 39. *Collins Anthony*, tamże, s. 545—546. 40. *Consensus communis*, tamże, s. 580. 41. *Deizm*, tamże, s. 1104—

—1106. 42. *Diderot Denis*, tamże, s. 1304—1305. 43. *Dobro*, tamże, s. 1373—1375. [1980] 44. *Dialog chrześcijańsko-marksistowski w Polsce* (rec.: J. K u c z y ń s k i, *Christian-Marxist Dialogue in Poland*, Warsaw 1979), „Chrześcijanin w Świecie”, vol. XII, nr 6, s. 47—63. [1981] 45. *Nauczanie społeczne Kościoła*, „Ład”, vol. I, nr 31, s. 2. 46. *Międzynarodowe Sympozjum Jacquesa Maritaina*, „Studia Sandomierskie”. vol. II, s. 491—497. 47. *Sympozjum Maritainowskie w Sandomierzu*, „Studia Sandomierskie”, vol. II, s. 499—502. [1982] 48. *Logos wiary*, „Ład”, vol. II, nr 3, s. 5. 49. *Prawdę poznać*, „Ład”, vol. II, nr 4, s. 3. 50. *Ateizm*, [w:] *Katolicyzm A-Z*, (red. Z. P a w l a k), Poznań, s. 20—23. 51. *Marksizm*, tamże, s. 249—250. 52. *Panteizm*, tamże, s. 298—299. 53. *Panenteizm*, tamże, s. 298. 54. *Jacques Maritain — filozof w społeczeństwie*, „Ład”, vol. II, nr 34, s. 5. [1983] 55. *Człowiek jako mikrokosmos i mikrotheos*, „Gość Niedzielny”, vol. LX, nr 5, s. 4—5. 56. *Sumienie*, „Gość Niedzielny”, vol. LX, nr 32, s. 1—3. 57. *Jaki dialog o człowieku i Bogu jest prawdziwy?* Wywiad przeprowadził E. B a l a w a j d e r, „Ład”, vol. III, nr 38, s. 5.

ROMAN KOZŁOWSKI

Urodził się 23 III 1929 r. w Kamieńczyku nad Bugiem, woj. ostrołęckie, w rodzinie chłopskiej. Szkołę podstawową ukończył we wsi rodzinnej w 1943 r. W latach 1945—1949 uczęszczał do szkoły średniej w Wyszkwowie nad Bugiem. Świadectwo dojrzałości uzyskał w 1950 r. w Liceum Ogólnokształcącym im. A. Mickiewicza w Warszawie.

W 1950 r. rozpoczął studia wyższe na Wydziale Prawa Uniwersytetu Warszawskiego, które ukończył w 1953 r., uzyskując dyplom pierwszego stopnia. Przez następne dwa lata studiował na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Warszawskiego. W 1955 r. uzyskał magisterium w zakresie historii filozofii. Obronił pracę magisterską *Materializm N. Czernyszewskiego i jego stosunek do antropologizmu L. Feuerbacha*. Opiekunem naukowym był prof. Tadeusz Kroński.

Po studiach rozpoczął pracę na Uniwersytecie Poznańskim. Od 1955 r. do 1960 r. pracował jako asystent, następnie jako starszy asystent na Wydziale Filozoficzno-Historycznym; początkowo w Katedrze Marksizmu-Leninizmu (w Zakładzie Materializmu Dialektycznego), a później w Katedrze Historii Filozofii. Od 1965 r. został adiunktem w Katedrze Historii Filozofii, a od 1969 r. docentem w Instytucie Filozofii UAM w Poznaniu.

Już na studiach skupił swoje zainteresowania naukowo-badawcze wokół klasycznej filozofii niemieckiej końca XVIII wieku i pierwszej połowy XIX wieku oraz nad jej związkami z filozofią polską.

W 1965 r. uzyskał stopień doktora nauk humanistycznych w zakresie filozofii na UAM w Poznaniu na podstawie pracy *Salamon Maimon jako krytyk i kontynuator filozofii Kanta*. Promotorem był prof. Leszek Kołakowski. Stopień doktora habilitowanego w zakresie filozofii uzyskał na UAM w Poznaniu w 1973 r. na podstawie rozprawy *Stosunek Lenina do klasycznej filozofii niemieckiej*.

W latach 1969—1972 był członkiem Komitetu Nauk Filozoficznych PAN. Od 1973 r. do 1975 r. pełnił funkcję zastępcy dyrektora Instytutu Filozofii UAM, po raz drugi pełni tę funkcję od 1982 r. do chwili obecnej. Od 1981 r. jest kierownikiem Zakładu Historii Filozofii. Jest członkiem kolegium redakcyjnego czasopisma „Człowiek i społeczeństwo”.

Oprócz swoich zasadniczych zainteresowań naukowo-badawczych prowadził i nadal prowadzi działalność naukową i popularyzatorską oraz organizacyjną w następujących towarzystwach naukowych: Polskie Towarzystwo Filozoficzne — członek Zarządu PTF Oddział w Poznaniu; Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk — sekretarz Komisji Filozoficznej a od 7 lat jej Przewodniczący; ostatnio wybrano go do Komisji Rewizyjnej przy Zarządzie tego Towarzystwa; jest także członkiem „Kant-Gesellschaft” (od 1981 r.). Na V Międzynarodowym Kongresie Kantowskim w Moguncji wygłosił referat.

Od 1965 r. należy do PZPR. W tym czasie pełnił następujące, ważniejsze funkcje społeczne: przewodniczący Komisji Ideologicznej KU, członek Komitetu Uczelnianego, członek Rady Szkoły do spraw Młodzieży na UAM oraz członek Komisji Dyscyplinarnej dla pracowników naukowo-dydaktycznych UAM.

Dotychczas opublikował następujące prace: 6 książek, 61 rozpraw i artykułów naukowych, 21 komunikatów, szkiców i recenzji naukowych. Napisał 13 recenzji rozpraw doktorskich oraz jedną recenzję habilitacyjną. Wypromował 6-ciu doktorów oraz jednego doktora habilitowanego.

BIBLIOGRAFIA

a) Pozycje książkowe

- [1969] 1. *Salomon Maimon jako krytyk i kontynuator filozofii Kanta*, s. 208. [1972]
2. *O stosunku Lenina do klasycznej filozofii niemieckiej*, Poznań, s. 124. [1974]
3. *Zarys rozwoju myśli filozoficznej*, Poznań, s. 242. [1981]
4. *Tradycja a współczesność*, Poznań, (Red. naukowa i współautorstwo). [1983]
5. *W kręgu inspiracji kantowskich*, Warszawa—Poznań, (Red. naukowa i współautorstwo). [1984]
6. *Z problematyki metodologicznej historii filozofii*, Poznań, s. 130.

b) Studia, rozprawy, artykuły i szkice naukowe

- [1964] 1. *Leninowska ocena klasycznej filozofii niemieckiej przełomu XVIII i XIX wieku*, „Zeszyty Naukowe UAM”, Poznań, nr 4, s. 137—141. 2. *Z działalności Koła Naukowego Studentów-Filozofów UAM w Poznaniu*, „Życie Szkoły Wyższej”, nr 5, s. 94—98. 3. *Przyczynek do charakterystyki filozofii Ludwika Feuerbacha*, „Zeszyty Naukowe UAM”, Poznań, nr 8, s. 229—260. [1965] 4. Hasło: *Salomon Maimon*, [w:] *Wielka encyklopedia powszechna*, t. 6, Warszawa, s. 790. 5. *Salomon Maimon — krytyk i kontynuator Kanta*, „Ruch Filozoficzny”, t. XXIV, nr 1—2, s. 42—46. [1966] 6. *Interpretacje i polemiki wokół Kanta do 1974 r.*, „Zeszyty Naukowe UAM”, Poznań, nr 9, s. 87—120. 7. *Doktorat honoris causa Profesora Czesława Znamierowskiego*, „Studia Filozoficzne”, nr 3, s. 227—228. [1967] 8. *Kant w oczach współczesnych*, „Ruch Filozoficzny”, t. XXVI, nr 2, s. 137—140. 9. *Salomon Maimon jako krytyk i kontynuator Kanta*, Sprawozdania PTPN, Poznań, nr 2, s. 208—212. 10. *O teorii automatyzmu w świadomości i życiu społecznym na przykładzie religii*, Sprawozdania PTPN, Poznań, nr 1, s. 49—56. 11. *Kant i jego interpretatorzy*, Sprawozdania PTPN, Poznań, nr 1, s. 70—72. 12. *Recepcja filozofii Salomona Maimona przez Fichtego*, tamże, s. 72—75. [1968] 13. *Problematyka naukowości filozofii marksistowskiej w pracach Lenina*, „Zeszyty Naukowe UAM”, Poznań, nr 9, s. 229—251. 14. *Dynamiczno-ekspresyjna koncepcja osobowości*, „Ruch Filozoficzny”, t. XXVI, nr 4, s. 348—353. [1969] 15. *Koncepcje uprawiania historii filozofii*, Sprawozdania PTPN, Poznań, nr 1, s. 70—76. 16. *Wpływ Salomona Maimona na filozofię pokantowską*, „Studia Filozoficzne”, nr 4, s. 73—93. [1970] 17. *Lenin a klasyczna filozofia niemiecka*, „Człowiek i Światopogląd”, nr 7, s. 5—26; także *Aktualność myśli Lenina dla współczesnej nauki o społeczeństwie*, Poznań, s. 3—19; także „Nurt”, nr 4, s. 38—

- 44. 18. *Koncepcja „filozofii narodowej” Libelta i Trentowskiego*, „Studia Filozoficzne”, nr 4—5, s. 59—77; także „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej”, t. 16, s. 31—53. 19. Hasło: *Historyzm marksistowski*, [w:] *Słownik wiedzy obywatelskiej*, Warszawa. 20. *O jedności filozofii i historii filozofii*, „Ruch Filozoficzny”, t. XXVIII, nr 3—4, s. 191—196. 21. *Libeltowska koncepcja „filozofii narodowej”*, „Ruch Filozoficzny”, t. XXVIII, 3—4, s. 196—202. 22. *Trentowskiego koncepcja filozofii narodowej*, tamże, s. 202—207. [1971] 23. Hasło: *Abicht Henryk*, [w:] *Filozofia w Polsce — Słownik pisarzy*, Wrocław, s. 3. 24. *Maimon Salomon*, tamże, s. 251—252. 25. *Wiegner Adam*, tamże, s. 419—420. 26. *Znamierowski Czesław*, tamże, s. 446—447. 27. *O stosunku Libelta do filozofii Hegla*, „Ruch Filozoficzny”, t. XXIX, nr 3—4, s. 277—280. 28. *Dialektyczny charakter filozofii Fichtego*, tamże, s. 280—284. [1972] 29. *L. Feuerbach: antropologia i filozofia religii*, „Człowiek i Światopogląd”, nr 10, s. 35—53. 30. *Marks i Engels o filozofii Feuerbacha*, „Człowiek i Światopogląd”, nr 11—12, s. 260—273. [1973] 31. *Lenin o filozofii Feuerbacha*, „Człowiek i Światopogląd”, nr 1, s. 78—92. 32. *Dialektyka we wczesnych pracach Kanta*, „Ruch Filozoficzny”, t. XXXI, s. 246—249. [1974] 33. *Kant „przedkrytyczny”*, „Człowiek i Światopogląd”, nr 4, s. 46—59. [1975] 34. *Czy historia filozofii jest historią systemów filozoficznych i filozofów, czy raczej historią filozoficznych problemów?* [w:] *Studia z historii filozofii*, Poznań, s. 5—19. 35. *Spekulatywna dialektyka Fichtego*, tamże, s. 53—74. [1976] 36. *Filozofia Karola Libelta*, [w:] *Karol Libelt*, Warszawa—Poznań, s. 165—212. 37. *Wieloznaczność pojęcia „filozofia narodowa”*, Sprawozdania PTPN, Poznań, nr 92, s. 9—13. 38. *Libelt o filozofii Hegla*, tamże, s. 17—22. [1977] 39. *Wokół znaczenia dziedzictwa Kantowskiego*, Sprawozdania PTPN, Poznań, nr 93, s. 13—16. 40. *O stosunku Karola Libelta do filozofii Kanta*, „Studia do dziejów Wielkopolski i Pomorza”, nr 24, s. 115—119. [1978] 41. *Filozofia postępu Jana Jonstona*, [w:] *Studia i materiały z dziejów nauki polskiej*, Warszawa, s. 15—20. [1979] 42. *Empyryzm i idea postępu w filozofii Jana Jonstona*, „Ruch Filozoficzny”, t. XXXVII, nr 2—4, s. 204—208. 43. *Lenin o „wulgaryzacji materializmu” na przykładzie książki W. Szulatikowa „Apologia kapitalizmu w filozofii zachodnioeuropejskiej. Od Kartezjusza do E. Macha”*, [w:] *Rewolucja Październikowa a rozwój filozofii marksistowskiej*, Poznań, s. 93—98. 44. *O „obumieraniu religii” w społeczeństwie socjalistycznym. Uwagi krytyczne*, [w:] *Światopoglądowe funkcje nauki a kształtowanie światopoglądu marksistowskiego*, Poznań, s. 15—33. 45. *Wokół znaczenia dziedzictwa Kantowskiego (problemy, kierunki)*, „Przegląd Zachodni”, nr 5—6, s. 146—162. [1980] 46. *Wieloznaczność pojęcia „praca organiczna”*, Sprawozdania PTPN, Poznań, nr 96, s. 30—34. [1981] 47. *Słowo wstępne w: Tradycja a współczesność*, Poznań, s. 5—9. 48. *Dziedzictwo Immanuela Kanta a współczesność*, tamże, s. 119—133. [1982] 49. *Wie ist die Kantsche Transzendentalmethode zu verstehen?*, [w:] *Kants „Kritik der reinen Vernunft im philosophischen Meinungsstreit der Gegenwart*, Halle, s. 233—239. 50. *Leninowskie dyrektywy metodologiczne uprawiania historii filozofii i ich konkretyzacja w zastosowaniu do współczesnej filozofii niemarksistowskiej*, [w:] *Z dziejów refleksji nad historią filozofii*, Poznań, s. 27—44. 51. *Idea „pracy organicznej” w poglądach Karola Libelta*, „Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny”, nr 3, s. 83—104. [1983] 52. *O Maimonowskiej interpretacji transcendentalnej filozofii Kanta*, [w:] *W kręgu inspiracji Kantowskich*, pod red. R. Kozłowskiego, Warszawa—Poznań, s. 70—100. 53. *Kosmologia Kanta*, „Człowiek i Światopogląd”, nr 4, s. 107—115. 54. *Polityka i nauka*, [w:] *Kryzysy społeczno-polityczne w Polsce Ludowej*, red. A. Czubiński, Warszawa, s. 258—263. 55. *Władysław Tatarkiewicz jako historyk filozofii*, Sprawozdania PTPN, Poznań, nr 97—99, s. 71—74. 56. *Leninowskie dyrektywy uprawiania naukowej historii filozofii*, tamże, s. 80—83. 57. *O maimonowskiej interpretacji transcendentalnej filozofii I. Kanta*, tamże, s. 116—119. [1984] 58. *„Praca organiczna” w twórczości Karola Libelta*, [w:] *Człowiek i społeczeństwo*, Poznań, s. 71—91.

c) Komunikaty i recenzje naukowe

- [1964] 1. W sprawie błędu w artykule Profesora K. Ajdukiewicza pt. „Zagadnienie empiryczne a koncepcja znaczenia”, „Studia Filozoficzne”, nr 3, s. 231. [1965] 2. Aktualność Herdera. Rec. G. Adler, *Herder i Oświecenie niemieckie*, „Nurt”, nr 3, s. 42. 3. O chrześcijaństwie bezwyznaniowym. Rec. L. Kołakowski, *Świadomość religijna i więź kościelna*, „Nurt”, nr 4, s. 37—38. 4. Pytanie dobrze postawione — to pytanie rozwiązane. Rec. Z. Cackowski, *Problemy i pseudoproblemy*, „Nurt”, nr 7, s. 35—36. [1966] 5. Doktorat honoris causa Profesora Cz. Znamierowskiego, „Nurt”, nr 8, s. 60. 6. Doktoraty z filozofii na UAM w Poznaniu, „Studia Filozoficzne”, nr 3, s. 228—229. 7. *Problemy i pseudoproblemy*. Rec. Z. Cackowski, *Problemy i pseudoproblemy*, „Studia Metodologiczne”, nr 2, s. 132—134. 8. O aktualności filozofii Herdera. Rec. E. Adler, *Herder i Oświecenie niemieckie*, „Ruch Filozoficzny”, t. XXV, nr 1—2, s. 48—50. 9. Czy tylko dla filozofów religii? Rec. L. Kołakowski, *Świadomość religijna i więź kościelna*, tamże, s. 47—48. [1967] 10. *Etyka marksistowska*. Rec. M. Fritzhand, *W kręgu etyki marksistowskiej*, „Nurt”, nr 5, s. 52—53. 11. O roli źródeł w studiowaniu filozofii. Rec. Główne zagadnienia filozofii, (trzy tomy wypisów), „Nurt”, nr 9, s. 49—50. [1968] 12. *Wokół etyki marksistowskiej*. Rec. M. Fritzhand, *W kręgu etyki marksistowskiej*, „Ruch Filozoficzny”, t. XXVI, nr 4, s. 311—313. [1969] 13. *Naukowy obraz świata*. Rec. A. Polikarow, *Współczesna fizyka — obraz świata i styl myślenia*, München 1966, „Studia Filozoficzne”, nr 2, s. 175—184. 14. Sprawozdanie z pracy Katedry Historii Filozofii UAM, w Kronice UAM za lata 1965—1968, Poznań. [1970] 15. *Destrukcyjna filozofia Hegla*. Rec. R. Panasiuk, *Lewica heglowska*, „Studia Filozoficzne”, nr 4—5, s. 315—317; także „Człowiek i Światopogląd”, nr 4, s. 151—154; także „Nurt”, nr 6, s. 56—57. [1971] 16. *Deprawacja socjologii i filozofii w Niemczech hitlerowskich*. Rec. S. Tyrówicz, *Światło wiedzy zdeprawowanej*, „Studia Socjologiczne”, nr 3, s. 321—325; także „Nurt”, nr 9, s. 59—60. 17. *Dialektyczny charakter filozofii Fichtego*, [w:] *Sprawozdania PTPN*, Poznań, pierwsze półrocze, s. 84—87. [1973] 18. *Głos w dyskusji nad książką S. Kozyra-Kowalskiego i J. Ładosza pt. „Dialektyka a społeczeństwo”*, „Nurt”, nr 2, s. 31—32. [1973] 19. *Dialektyka w filozofii Kanta okresu „przedkrytycznego”*, [w:] *Sprawozdania PTPN za III i IV kwartał 1972 r.*, s. 37—41, [1981] 20. Wywiad o pobycie w Wilnie, „Czerwony Sztandar” z 30 XII [1983] 21. *Problematyka „tabu” w naukach społecznych*, „Lewa”, Poznań, s. 7 i 14.

Przegląd czasopism

Zestawił W. Mincer

I

Archiv für Begriffsgeschichte*, 26:1982 no 1. NIEHUES-PRÖBSTING H.: Die „Episode“ im „Theaitetos“: Verschärfung der Begriffe von Rhetorik und Philosophie; CARBONCINI S., FINSTER R.: Das Begriffspaar Kanon-Organon; STIERLE K.-H.: Der Maulwurf im Bildfeld. Versuch zu einer Metapherngeschichte; SOUSEDIK S.: Das neulateinische „Egotitas“ als philosophischer Terminus; FULLENWIDER H. F.: Geistesgegenwart.

II

Archiv für Geschichte der Philosophie, 66:1984 no 1. WAGNER H.: Über spezielle Art platonischer Dialogkomposition („Sophistes“ und „Phaedrus“); NEHAMAS A.: „Episteme“ and „Logos“ in Plato's later thought; GRAHAM D. W.: Aristotle's discovery of matter; LENNOX J. G.: Aristotle on chance; RUEN J. van: The principle of plenitude, the de omni — per se distinction and the development of modal thinking.

III

Journal of Philosophical Logic, 12:1983 nos 1—4. BUGAJSKI S.: Languages of similarity (no 1); COOKE R. M.: A result in Renyi's conditional probability theory with application to subjective probability (no 1); FINE K.: The permutation principle in quantificational logic (no 1); HELMAN G.: An interpretation of classical proofs (no 1); McMICHAEL A.: A new actualist modal semantics (no 1); McCARTY Ch.: Intuitionism: an introduction to a seminar (no 2); SUNDHOLM G.: Constructions, proofs and the meaning of logical constants (no 2); TAIT W. W.: Against intuitionism: constructive mathematics is part

of classical mathematics (no 2); TROELSTRA A. S.: Analysing choice sequences (no 2); WEINSTEIN S.: The intended interpretation of intuitionistic logic (no 2); FORBES G.: Physicalism, instrumentalism and the semantics of modal logic (no 3); GEORGE R.: Bolzano's consequence, relevance and enthymemes (no 3); GEORGE R.: A postscript on fallacies (no 3); LE PORE E., GARSON J.: Pronouns and quantifier-scope in English (no 3); SCHROEDER-HEISTER P.: The completeness of intuitionistic logic with respect to a validity concept based on an inversion principle (no 3); LEBLANC H.: Probability functions and their assumption sets — the singular case (no 4); RAUTENBERG W.: Modal tableau calculi and interpolation (no 4); RICHARD M.: Direct reference and ascriptions of belief (no 4); SHAFER G.: A subjective interpretation of conditional probability (no 4); VAN FRAASSEN B. C.: Shafer on conditional probability (no 4); VALENTINI S.: The modal logic of provability: cut-elimination (no 4); ULRICH D.: The finite model property and recursive bounds on the size of countermodels (no 4).

IV

Mind, 91:1982 nos 361—364. HACKER P. M. S.: Events and objects in space and time (no 361); RICHARDSON R. C.: The „scandal“ of Cartesian interactionism (no 361); FOLEY R., FUMERTON R.: Epistemic indolence (no 361); THORNTON M. T.: Aristotelian practical reason (no 361); CARTER W. R.: Do zygotes become people? (no 361); CHIPMAN L.: Existence, reference and definite singular terms (no 361); VISSER H.: Wittgenstein's debt to Mach's popular scientific lectures (no 361); MILLER A. R.: Intention and practical reasoning (no 361);

DRETSKE F. I.: A cognitive cul-de-sac (no 361); SHARPE R. A.: Performing an interpretation: a reply (no 361); AUDI R.: Believing and affirming (no 361); ENÇ B.: Intentional states of mechanical devices (no 362); TAYLOR B.: On the need for a meaning-theory in a theory of meaning (no 362); MILLER B.: Necessarily terminating causal series and the contingency argument (no 362); HAACK S.: Dummett's justification of deduction (no 362); DAVIS W. A.: A causal theory of enjoyment (no 362); WILSON P.: Ryan on coercion (no 362); AMBROSE A.: Wittgenstein on mathematical proof (no 362); VISION G.: Reply to O'Neill on singular causal statements (no 362); REGAN T.: Frey on why animals cannot have simple desires (no 362); MALACHOWSKI A. R.: Carney's proposal (no 362); STEINER H.: Prisoner's dilemma as an insoluble problem (no 362); HARRISON B.: Description and identification (no 363); WATERLOW S.: The third man's contribution to Plato's paradigmism (no 363); KEKES J.: Happiness (no 363); RANKIN K.: The complete reality of substance (no 363); STOCKER M.: Responsibility especially for beliefs (no 363); PUTMAN D.: Natural kinds and human artifacts (no 363); SOBER E.: Why must homunculi be so stupid? (no 363); MOTT P.: On the function of consciousness (no 363); WESTPHAL J.: Is Wittgenstein's Goethe Stock's Goethe? (no 363); NAYLOR A.: Defeasibility and memory knowledge (no 363); SMITH P.: Eliminative materialism: a reply to Everitt (no 363); McCANN H. J.: The trouble with level-generation (no 364); SCHLESINGER G.: How time flies (no 364); ROBINSON W.: Causation, sensations and knowledge (no 364); CRAIG E.: Meaning, use and privacy (no 364); MACBEATH M.: The Euthyphro dilemma (no 364); McDERMOTT M.: Utility and distribution (no 364); LOWE E.: On the alleged necessity of true identity statements (no 364); PAVKOVIC A.: Hume's argument for the dependent existence of perceptions: an alternative reading (no 364); DOORE G.: Mackie on personal identity (no 364); REIN A.: A note on Frege's notion of Wirklichkeit (no 364).

Mind, 92:1983 nos 365—368. NOONAN H.: The necessity of origin (no 365); HEYD D.: Is life worth reliving? (no 365); LEAR J.: Ethics, mathematics and relativism (no 365); BISHOP J.: Agent-causation (no 365); HUNTER J. F. M.: The difference between dreaming and being awake (no 365); GRAHAM G.: What is special about democracy? (no 365); POPPER K.: Is determinism self-

-refuting? (no 365); THALBERG I.: Immateriality (no 365); FORBES G.: Wiggins on sets and essence (no 365); BERNSTEIN M.: Socialization and autonomy (no 365); PRICE H.: Sense, assertion, Dummett and Denial (no 366); SEAGER W.: Functionalism, qualia and causation (no 366); BAXTER B. H.: Art and embodied truth (no 366); ROSS A.: The status of altruism (no 366); RUBEN D. H.: Social wholes and parts (no 366); BAKER G. P., HACKER P. M. S.: Dummett's Frege or trough a looking-glass darkly (no 366); HURST B. C.: Decipherment, translation, interpretation (no 366); OVER D. E.: On Kripke's puzzle (no 366); LAZEROWITZ M.: On a property of a perfect being (no 366); HART W. D.: The anatomy of thought (no 366); SINGER M. G.: Further on actual consequence utilitarianism (no 366); DUPRÉ J.: The disunity of science (no 367); DAVIS M.: Race as merit (no 367); JONES O. R.: Trying (no 367); RUNDLE B.: Conjunctions: meaning, truth and tone (no 367); HATTIANGADI J. N.: To save fallibilism (no 367); WELBOURNE M.: A cognitive thoroughfare (no 367); NATHAN N. M. L.: „Egalitarianism” (no 367); MINARDI S.: On some aspects of Platonic division (no 367); SCHMITT F. F.: Against epistemic indolence (no 367); KEENE G. B.: Self-referent inference and the Liarparadox (no 367); MILO R. D.: Amorality (no 368); KEKES J.: Constancy and purity (no 368); JEFFERSON M.: What is wrong with sentimentality? (no 368); DANCY J.: Ethical particularism and morality relevant properties (no 368); MARGOLIS J.: The nature of strategies of relativism (no 368); WARNER R.: Davis on enjoyment: a reply (no 368); LESLIE J.: Observership in cosmology: the anthropic principle (no 368); SCHUELER G. F.: Akrasia revisited (no 368); LEWIS H. D.: The logical limits of willing (no 368); EVERITT N.: How not to solve a problem for the eliminative materialist (no 368); RUSSELL P.: On the naturalism of Hume's „reconciling project” (no 368).

Mind, 93:1984 nos 369—371. JACKSON F.: Weakness of will (no 369); GOLDMAN A. H.: Fanciful arguments for realism (no 369); NATHAN N. M. L.: A new incompatibilism (no 369); HEIL J.: Doxastic incontinence (no 369); KVAVIG J. L.: Subjective justification (no 369); DAVIES M.: Taylor on meaning-theories and theories of meaning (no 369); BALDACCHINO L.: Strawson on the antinomy (no 369); GORDON D.: Is the prisoner's dilemma an insoluble problem? (no 369); PORTER J. P.: Relevant interest and the prisoner's dilem-

ma (no 369); GENSLER H. J.: How incomplete is prescriptivism? (no 369); FOLEY R., FUMERTON R.: Epistemic indolence: a reply to Schmitt (no 369); BUTTERFIELD J.: Seeing the present (no 370); SMITH A. D.: Rigidity and scope (no 370); RAZ J.: On the nature of rights (no 370); SCHLESINGER G. N.: Events and explicative definitions (no 370); CARTWRIGHT J. P. W.: An evidentiary theory of promises (no 370); HONDERICH T.: The principle of equality: a reply to Nathan (no 370); BALDWIN T.: Lowe on modalities „de re” (no 370); CURRIE G.: Frege on thoughts: a reply (no 370); BRUECKNER A. L.: Why Nozick is a sceptic (no 370); PLUMER G.: Why time is extensive (no 370); KRAEMER E. R.: Consciousness and the exclusivity of function (no 370); HARRISON J.: The incorrigibility of the cogito (no 371); KANE R.: The modal ontological argument (no 371); CARRUTHERS P.: Fragmentary sense (no 371); KLAGGE J. C.: An alleged difficulty concerning moral properties (no 371); RICHARDS N.: Double effect and moral character (no 371); PALMER A.: A meeting of minds (no 371); SANFORD D. H.: The asymmetry of the By-relation (no 371); CARTER W. R.: Death and bodily transfiguration (no 371); ROSENBERG J. F.: Bodies — corpses and chunks of matter — a reply to Carter (no 371); SHANKER S. G.: Sceptical confusions about rule-following (no 371); RYCKMAN T. C.: On Bernard Harrison and rigid definite descriptions (no 371); COOPER D. E.: Davies on recent theories of metaphor (no 371).

V

Revue Philosophique de la France et de l'Étranger, 1982 nos 1—4. MONTCRIOL G.: Le discours nomade de Pascal et Nietzsche (no 1); LARGEULT J.: Sur l'idée de types d'explication (no 1); BERKELEY G.: Of infinites. Ed. par D. Berlioz-Letellier (no 1); BARUK H.: La civilisation antique et l'époque moderne (no 1); GUY A.: Les présocratiques et la „Physis” selon Antonio Escohotado (no 2); CORDERO N.-L.: Le vers 1.3 de Parménide („La déesse conduit à légard de tout”) (no 2); PINCIN C.: La langue et les mains (no 2); O'BRIEN D.: La taille et la forme des atomes dans les systèmes de Démocrite et d'Epicure (no 2); NOSCHIS A.: Le sang et la loi dans l'Antigone de Sophocles (no 2); VIOLLETTE R.: La voix royale des dialogues socratiques de Platon (no 2); JAVET P.: Céphale et Platon „Sur le seuil de la vieillesse”. Réflexions sur le prologue

de la „République” (no 2); FRAISSE J.-C.: L'unicité du monde dans le „Timée” de Platon (no 2); JOLY H.: Platon égyptologue (no 2); VOELKE A. J.: Droit de la nature et nature du droit: Calliclès, Epicure, Carnéade (no 2); SCHAEFERER R.: De Platon à l'Évangile (no 2); HADOT P.: L'„amour magicien”. Aux origines de la notion de „Magia Naturalis”: Platon, Plotin, Marsile Ficin (no 2); ISNARDI PARENTE M.: Un fragment de Xénocrate et le problème de la connaissance sensible (no 2); AUBENQUE P.: Le matière de l'intelligible (no 2); ROCCA-SERRA G.: Aristote et les sept „Sophistes”: pour une relecture du fragment 5 Rose (no 2); WEIL R.: Deux notes sur Aristote et l'esclavage (no 2); PELLEGRIN P.: La théorie aristotélicienne de l'esclavage: tendances actuelles de l'interprétation (no 2); BRUNSCHWIG J.: „Indéterminé” et „indéfini” dans la logique de Théophraste (no 2); CAUJOLLE-ZASLAWSKY F.: La mémoire des sceptiques grecs (no 2); SOMVILLE P.: Le thème de l'exil dans la première églogue de Virgile (no 2); DUMONT J. P.: Diogène de Babylon et la preuve ontologique (no 2); JERPHAGNON L.: „Doux Plotin”? Essai sur les métaphores militaires dans les „Ennéades” (no 2); LASSEGUE M.: Le temps, l'image de l'éternité chez Plotin (no 2); MOUTSOPOULOS E.: La structure de l'espace chez Proclus (no 2); TROUIL-LARD J.: Proclus et Spinoza (no 2); HERCENBERG D.: Deux modèles d'écriture (no 3); STAHL G.: Descriptions et présuppositions en logique (no 3); LARGEAULT J.: Sur l'explication (no 3); LARGEAULT J.: Hasard et explication (no 3); ADAM M.: Le mot „archétype” chez Berkeley (no 3); MOLINO J.: Les méthodes de la linguistique, I (no 4); JOLY H.: Condillac et la critique de „l'âge de raison” (no 4); ZASLAWSKY D.: L'explication en philosophie analytique (Sur l'oeuvre de Strawson) (no 4).

Revue Philosophique de la France et de l'Étranger, 1983 nos 1—4. MOLINO J.: Les méthodes de la linguistique, II (no 1); LAVELLE L.: L'intériorité en tant qu'elle déborde le moi (no 1); BLONDEL E.: Nietzsche en Allemagne (no 1); GUERY F.: Karl Marx, un centenaire (no 2); TOSEL A.: Remarques sur la „Critique de l'économie politique” ou les catégories marxistes de l'émancipation (no 2); ELSTER J.: Marx et Leibniz (no 2); LEFEBVRE J.-P.: L'ami Heine (no 2); GUERY F.: Apocalypse dialectique et évolutionnisme historique (no 2); LECOURT D.: Comment „défendre le matérialisme historique”? (à propos de G. A. Cohen: „Karl Marx's theory of history”) (no 2); VINSON A.: Unité et Alté-

rité. Du plaisir d'aimer à l'amour du temps (no 3); STAHL G.: Une autre façon de voir les „désignateurs rigides“ (no 3); VIALLANEIX N.: Chronique kierkegaardienne (no 3); DUMONCEL J.-C.: Le système de Leibniz, sa structure et son centre (no 4); BRYKMAN G.: Le modèle visuel de la connaissance chez Berkeley (no 4).

Revue Philosophique de la France et de l'Étranger, 1984 no 1. STANGUENNEC A.: Ontologie et pathologie du symbole dans trois contes de Ludwig Tieck; ZASLAWSKY D.: Existence, identité et prédication; ADAM M.: Bêtise et méchanceté: la contamination axiologique; BLONDEL E.: Georges Vallin (1921—1984).

VI

Vestnik Moskovskogo Universiteta. Serija 7: Filosofija *, 1982 nos 1—6. PETROV JU. A.: Metodologičeskie trebovanija k naučnoj rabote (no 1); ORECHANOVA G. A.: Sistemnyj podchod k estestvennonaučnomu éksperimentu (no 1); ŠUBAS M. L.: Sistemotekhnika, pragmatizm, sistemotekhničeskij instrumentalizm (no 1); SINEEV G. P.: Problema kul'tury i civilizacii v filosofii istorii P. L. Lavrova (no 1); MIRSKAJA L. A.: Sootnošenija individual'nogo i social'nogo v amerikanskoj ékzistencial'noj fenomenologii (no 1); BIRJUKOV V. F.: Émocii i éstetičeskoe vosprijatie (no 2); DIDENKO V. D.: O vzaimootnošenii iskusstva i filosofii v éstetike Gegelja (no 2); BALYČEVA G. D.: Značenie trudov I. K. Luppola v obosnovanii i razrabotke problem istorii filosofii kak nauki (no 2); BUTYRINA S. A.: Filosofskie vzgljady Stefana Rudnjanskogo (1887—1941) (no 2); SMOL'JANOV A. V.: Étiko-ékologičeskie problemy v sovremennoj buržuaznoj filosofii (no 2); IGNATOVSKAJA N. B.: Ob istokach ékofobnogo otnošenija k prirode v evropejskoj filosofskoj tradicii (no 2); DEMIN V. N.: Filosofskie i estestvenno-matematičeskie aspekty problemy otnositel'nosti (no 3); KARBANOV N. V.: Naučnye ponjatija — podvižnye celostnye sistemy (no 3); VODOLAGIN A. V.: K voprosu o filosofskom soderžanii chudožestvennogo proizvedenija (no 3); BLAGODYR' B. I.: K probleme zakona krasoty' (no 3); LAI VAN TOAN: Princip istorizma v gegel'evskoj filosofii (no 3); CHUDIŠINA I. F.: Nekotorye aspekty filosofskoj koncepcii V. F. Odoevskogo (no 4); RADUGIN A. A.: Irracionalizm christianskoj apologii religii (no 4); GRECHNEV V. S.: K voprosu o specifikie social'no-filosofskogo issledovanija (no 5); NGUEN

ZUI KUI: O roli myslen'nogo éksperimenta v poznanii mikromira (no 5); LEBEDEV S. A.: Kritika gipotetiko-deduktivnoj modeli naučnogo poznania (no 5); SAPUNOV M. B.: O specifikie biologii kak nauki (logiko-metodologičeskij analiz sintetičeskoj teorii évoljucii) (no 5); IVLEV JU. V.: Semantičeskij analiz modal'nyh vyskazyvanii (no 5); DRAC G. V.: Učenie o čeloveke v naturfilosofii miletskoi školy (no 5); KUVAKIN V. A., TITOVA L. G.: Filosofskaja nauka v SSSR: nekotorye osobennosti i zakonomernosti razvitiia (no 6); KUKUŠKINA E. I., PONOMAREV V. V.: Problema sootnošenija obydennoj i naučno-teoretičeskoj form poznania (no 6); TUMANOV S. V.: O ponjatii „ideal“ (no 6).

Vestnik Moskovskogo Universiteta. Serija 7: Filosofija *, 1983 nos 1—6. MEL'VIL' JU. K.: Filosofskoe obrazovanie v universitetach SŠA (no 1); KASAVIN I. T.: Nauka i ideologija v épistemologičeskom anarchizme P. Fejerabenda (no 1); BALYČEVA G. D., GRECKIJ M. N.: Revoljucionnyj perevorot v filosofii [Marks] (no 2); VIŠNJAKOV JU. F.: Teoretiko-metodologičeskie voprosy issledovanija istorii marksistsko-leninskoj filosofii (no 2); GOL'DENTRICH S. S., P'JANOVA L. A.: K voprosu ob obščej teorii tvorčestva (no 2); BARABAŠEV A. G., GLUŠKOV S. S.: Ob évoljucii struktury matematičeskogo znania (no 2); PETROV JU.: V. I. Lenin i filosofskie problemy formal'noj logiki (no 3); FEDOROV V. M.: Koncepcija biosfery — noosfery i naučnaja kartina mira (k 120-letiju so dnja roždenija V. I. Vernadskogo) (no 3); MARKOV JU. G.: Strukturnye i funkcional'nye shemy predstavlenija naučnogo znania (no 3); DUBKO E. L.: Svoboda i neobchodimost' v morali (no 3); ZOROVA O. A.: O vzaimootnošenii nraivstvennyh i éstetičeskikh momentov v geroičeskom dejanii (no 3); USTINENKO V. I.: Éstetika igry (no 3); KOLESIKOV L. G.: O logičeskikh issledovanijah L'juisa Kerrola (k 150-letiju so dnja roždenija) (no 3); LOČEVA B.: Voprosy teorii poznania v germenetičeskoj filosofii Gansa-Georga Gadamera (no 3); RUTKEVIČ A. M.: Ékzistencial'naja psihologija R. Mėja (no 3); LEBEDEV S. A., LAZAREV F. V.: F. Éngel's o prirode filosofskogo znania (no 4); SOKOLOV V. V.: Sub'ekt psihologičeskij, sub'ekt filosofskij i sub'ekt gnoseologičeskij (no 4); MIRONOV V. V.: Antiscientistskie interpretacii specifikii filosofii (no 4); VARNA V. V.: Étičeskie antinomii religioznogo učeniia Avgustina (k voprosu ob interpretacii problemy gu-

manizma v sisteme religioznogo mirovozzrenija) (no 4); VOLKOGONOVA O. D.: Ideologija i predvidenie (no 5); SEVAST'JANOVA T. V.: Metodologičeskie problemy moral'noj motivacii povedenija ličnosti (no 5); ČERNIKOV V. G.: Gegelevskoe ponjatie „granica" i dialektika prostranstvennogo razvitija obščestva (no 5); BOLDYREV A. I.: K charakteristike filosofskih vzgljadov Ščerbatova (kritičeskij analiz) (no 5); KOSIČEV A. D., KUVAKIN V. A.: K

novym rubežam filosofskih issledovanij (no 6); KRASNOJAROV K. P., MELJUČIN S. T.: Metodologičeskie voprosy kompleksnyh issledovanij (no 6); STOROŽEVA N. I.: O dialektike sub'ektivnogo i ob'ektivnogo na émpiričeskom i teoritičeskom urovnjach naučnogo poznanija (no 6); MIGUNOV A. S.: Chudožestvennyj obraz i pravdivost' v iskusstve (no 6); VLASENKO K. I.: Konceptija istorii ruskoj filosofii É. L. Radlova (no 6).

Zapiski bibliograficzne 1983—1984

Bibliographical notes

(oraz uzupełnienia z lat poprzednich)

Zestawił W. Mincer

a) Prace opublikowane w Polsce
(Polish publications)

Filozofia w ogóle
(Philosophy in general)

Frydrychowicz-Kowanek M.: Podstawowe źródła informacji z zakresu nauk filozoficznych. Informator dla studentów UAM. Poznań Uniw. A. Mickiewicza 1983 s. 16 Biblioteka Uniwersytecka. 30 zł.

Górniak-Kocikowska K.: Filozofia pracy, czynu i narodu. [Konferencja naukowa w Poznaniu] — *Stud. Filoz.* 1983 nr 4 s. 211—213.

Konferencja naukowa „Rozum — Racja — Racjonalność” Komitetu Nauk Filozoficznych PAN. [Referaty]. Oprac. B. Skarga, S. Borzym — *Stud. Filoz.* 1983 nr 5/6 s. 3—350.

Mejbaum W.: Filozofia i „problemy filozoficzne” — *Pis. Lit.-Artyst.* 1983 nr 7/8 s. 122—125.

Migasiński J.: Informacja o bieżącej działalności Komitetu Nauk Filozoficznych Polskiej Akademii Nauk — *Stud. Filoz.* 1983 nr 4 s. 216—217.

Musielak M., Zamojski J.: Miejsce i zakres problematyki filozoficznej w systemie nauczania studentów Akademii Medycznej w Poznaniu — *Probl. Szk. Nauk Med.* 1983 nr 3/4 s. 51—54.

Volkov F. M.: Iz opyta raboty filosofskikh (metodologičeskikh) seminarov Moskovskogo Universiteta — *Sovr. Vys. Šk.* 1983 no 2 s. 11—123. Sum.

Teksty źródłowe
i ich przekłady
(Sources and their translations)

Bloch E.: Zasada nadzieja? Fragm. książki „Das Prinzip Hoffnung”. Tł. z niem. — *Zdanie* 1983 nr 6 s. 33—34.

Bonawentura św.: Pisma ascetyczno-mistyczne. Tł. z łac. Wwa ATK 1984 s. 379. 600 zł.

Hesse Benedykt: Quaestiones super octo libros „Physicorum” Aristotelis. Wyd., wst. i koment. op. S. Wielgus. Wrocław „Ossolineum” 1984 s. XXXIV, 848. PAN. Inst. Filoz. i Socjol. 1000 zł.

Jaspers K.: Filozofia i religia. Tł. z niem. — *Więź* 1983 nr 5 s. 40—56.

Orzechowski Stanisław: Policyja Królestwa Polskiego na kształt Arystotelesowych Polityk wypisana i na świat wydana. Oprac. J. Starnawski. Przemysł Kraj. Ag. Wyd. 1984 s. 142. Biblioteka Przemyska t. 11. 100 zł.

Teihard de Chardin P.: Pisma. 1. Człowiek i inne pisma. Wybór M. Tazbir. Przeł. z fr. J. i G. Fedorowscy et al. Wwa „Pax” 1984 s. 418. 400 zł.

Historia filozofii
(History of philosophy)

Borzym S.: Katolicka krytyka filozofii Bergsona w Polsce — *Arch. Hist. Filoz. Myśli Społ.* 28:1982 s. 275—299. Rés.

Heller M.: Filozofować aby żyć czyli o Sokratesowej sztuce umierania — *Znak* 1983 nr 4 s. 687—693.

Lubomirski A.: Problem Locke’a — Berkeley’a, Kant, Poincaré i matema-

tyczna zasada indukcji — *Arch. Hist. Filoz. Myśli Spot.* 28:1982 s. 59—83. Rés.

Markiewicz B.: „Najstarszy program systemu niemieckiego idealizmu” — dyskusje i kontrowersje — *Stud. Filoz.* 1983 nr 4 s. 51—68. Sum.

Markowski M.: Filozoficzna twórczość piśmiennicza na Uniwersytecie Wiedeńskim w XV wieku w świetle łacińskich rękopiśmiennych źródeł monachijskich — *Stud. Mediew.* 22:1983 z. 1 s. 131—139.

Markowski M.: Philosophie und Wissenschaft an der Krakauer Universität im 15. Jahrhundert — *Stud. Mediew.* 22:1983 z. 1 s. 79—103.

Miklaszewska J.: Polemika Artura Górskiego z Fryderykiem Nietzschem. Z dziejów recepcji niemieckiej filozofii życia w Polsce — *Arch. Hist. Filoz. Myśli Spot.* 28:1982 s. 243—273. Zsfg.

Nowicki A.: Metoda inkontrolologiczna w historii filozofii a policentryczna struktura osobowości filozofów — *Stud. Filoz.* 1983 nr 4 s. 87—93.

Poser H.: Zur geustigen Situation Europas in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts — *Organon* 16/17:1980/81 s. 81—92.

Rowiński C.: Przestrzeń logosu i czas historii. Wwa „Czytelnik” 1984 s. 380. 200 zł.

Schmitt Ch. B.: Science, philosophy and humanism in fifteenth-century Italy — *Stud. Mediew.* 22:1983 z. 1 s. 111—121.

Świeżawski S.: Problem wyzwolenia człowieka w myśli późnośredniowiecznej — *Znak* 1983 nr 4 s. 577—590.

Tokarczyk A.: Człowiek i kultura w średniowieczu pozałacińskim — *Człow. i Światop.* 1983 nr 9 s. 65—83.

Woźniak M.: Romantyzm jako „struktura duchowa” — *Arch. Hist. Filoz. Myśli Spot.* 28:1982 s. 219—242. Rés.

Współczesne kierunki filozoficzne

(Contemporary philosophical trends)

Borgosz J.: Antinomies in the criticism of Marxism. Tł. z pol. — *Dial. and Hum.* 1983 no 2 s. 107—119.

Borowska A.: Dialog postaw czy poglądów? — *Człow. i Światop.* 1983 nr 6 s. 33—37.

Burlikowski B.: Geneza i sens dyskusji o humanizmie socjalistycznym w latach czterdziestych — *Zesz. Nauk. WSN* 1982 nr 3/4 s. 128—146.

Dąbowski T.: Uwagi na temat reizmu — *Prakseologia* 1982 nr 3/4 s. 149—162.

Dębowski J.: Kategoria pracy w marksizmie i współczesnej filozofii katolickiej. Analiza porównawcza — *Człow. i Światop.* 1983 nr 6 s. 90—106.

Filozofia wieku dwudziestego. Pod red. Józefa Lipca. Rzeszów WSP 1983 s. 504. 270 zł.

Gellner E.: Słowa i rzeczy czyli Niepozbawiona analiza krytyka filozofii lingwistycznej. Z ang. przeł. T. Hołówka. Wwa „Książka i Wiedza” 1984 s. 460. 250 zł.

Górski E.: Hiszpańskie rozważania o kryzysie [marksizmu] — *Człow. i Światop.* 1983 nr 9 s. 84—97.

Jarozewski T. M.: Dialog wiodący do współdziałania — *Człow. i Światop.* 1983 nr 6 s. 38—45.

Rainko S.: Marksizm Juliana Hochfelda — *Literatura* 1983 nr 8 s. 16—17.

Reifenrath B. H.: Kierunki i problemy zachodniemieckiej filozofii. Tł. z niem. — *Ruch. Filoz.* 1982/83 nr 1/2 s. 39—54.

Rodi F.: Dilthey, Gadamer and „traditional” hermeneutics — *Rep. on Philos.* 1983 no 7 s. 3—12.

Siemek M.: Historical materialism as the philosophy of Marxism. Tł. z pol. — *Dial. and Hum.* 1983 no 2 s. 61—74.

Tarnowski K.: Filozofia współczesna i chrześcijaństwo — *Więź* 1983 nr 5 s. 7—17.

Tendencje ideologiczne we współczesnej katolickiej myśli społecznej i filozoficznej. Praca zbiorowa pod red. D. Tanańskiego. Wwa „Książka i Wiedza” 1984 s. 380. 250 zł.

Wilga P.: Kazimierza Kelles-Krauz interpretacja materializmu historycznego — *Pr. Nauk. PŚzecz. Inst. Nauk Ekon.* 1982 nr 14 s. 75—86. Zsfg.

Woźniak M.: Pojęcie potrzeby w mark-

sizmie — *Człow. i Światop.* 1983 nr 6 s. 118—124.

Monografie o filozofach i pisarzach filozofujących (Monographs on philosophers)

Król M.: Raymond Aron ostatni wielki mędrzec — *Tyg. Powsz.* 1983 nr 51 s. 8.

Wiatr J. J.: Filozof i historia [Aron] — *Polityka* 1983 nr 47 s. 10.

Palacz R.: Kopernikus und Averroes — *Stud. Mediew.* 22:1983 z. 1 s. 105—110.

Chudak H.: Stylistyka Bachelarda — *Prz. Hum.* 1982 nr 12 s. 143—148.

Borzym S.: Bergson a przemiany światopoglądowe w Polsce. Wrocław „Ossolineum” 1984 s. 337. PAN. Inst. Filoz. i Socjol. Rés. 180 zł.

Przeczyszewski P.: Człowiek, społeczeństwo i państwo w poglądach Mikołaja Bierdiajewa — *Chrześc. w Świecie* 1983 nr 2 s. 39—57.

Nowicki A.: Ontologiczny fundament ateizmu Ernsta Blocha (1885—1977) [oraz] Ważniejsze prace... — *Euhemer* 1983 nr 2 s. 63—73. Sum.

Wawrzyniak Z.: Ernst Bloch, filozof nadziei — *Zdanie* 1983 nr 6 s. 32—33.

Wocial J.: Brzozowskiego „Idee”: afirmacja człowieka i tęsknoty ostatecznej — *Więź* 1983 nr 6 s. 93—105.

Zieliński J.: Marcin Buber — *Twórczość* 1983 nr 7 s. 133—136.

Stasik B.: Alberta Camusa człowiek paradoksalny — *Arch. Hist. Filoz. Myśli Społ.* 28:1982 s. 27—58. Rés.

Święcicka K.: Idealizm transcendentny Hermanna Cohena — *Arch. Hist. Filoz. Myśli Społ.* 28:1982 s. 3—25. Zsfg.

Abe: Izydora Dąmbska 13 I 1904—13 VI 1982 — *Twórczość* 1983 nr 10 s. 160.

Nowicki A.: — Izydora Dąmbska — *Argumenty* 1983 nr 42 s. 5.

Wroński S.: Osoba ludzka w poglądach Jana Dunsza Szkota — *Stud. Mediew.* 22:1983 z. 1 s. 141—156. Sum.

Zubelewicz J.: Elzenberg i realizm praktyczny Kotarbińskiego — *Arch. Hist. Filoz. Myśli Społ.* 28:1982 s. 301—317. Sum.

Witkowski L.: Filozofia nauki Ferdynanda Gonsetha. (Na tle problemów współczesnego racjonalizmu). Toruń UMK 1983 s. 227. 122 zł.

Ziemski S.: Jakub Górski: logician and philosopher — *Organon* 16/17:1980/81 s. 115—134.

Malinowski A.: Jürgen Habermas a marksizm — *Zesz. Nauk. WSNS* 1983 nr 1/2 s. 231—244.

Pamięci Tadeusza Kotarbińskiego. Oprac. T. Pszczołowski i in. — *Prakseologia* 1982 nr 1/2 s. 5—43. Sum.

Voisé W.: Refleksje nad lekturą [„Pism filozoficznych” Leibniza] — *Kwart. Hist. Nauki* 1983 nr 2 s. 437—441.

Wóycicki K.: Inny i Bóg. Nad książkami Emmanuela Levinasa — *Więź* 1983 nr 5 s. 18—28.

Jasiński B.: Młody Lukács — szkic do portretu filozofa — *Mies. Lit.* 1983 nr 6 s. 94—103.

Palacz R.: György Lukács — *Argumenty* 1983 nr 49 s. 12.

Ślęczka K.: Teksty młodego Lukácsa — *Mies. Lit.* 1983 nr 6 s. 84—85.

Nowicki A.: Z rozważań nad filozofią Lukrecjusza i genezą jego ateizmu — *Euhemer* 1983 nr 1 s. 11—25. Sum.

Szarmach M.: Jak Maksymos z Tyru rozumie filozofię — *Meander* 1983 z. 6 s. 199—202. Argum.

Miedziński Z.: Filozof nadziei i wiary. [G. Marcel] — *Tyg. Pol.* 1983 nr 41 s. 7.

Jacques **Maritain** a Sobór Watykański II. Sympozjum naukowe ODİSS. [Referaty] — *Chrześc. w Świecie* 1983 nr 1 s. 51—99.

Zurawicki S.: Marx as a scholar in the eyes of the West. Tł. z pol. — *Dial. and Hum.* 1983 no 2 s. 101—106.

Dziuba A. F.: Życie i działalność filozoficzna Mikołaja z Mościsk OP (1559—1632) — *Stud. Philos. Christ.* 19:1983 nr 2 s. 59—82. Rés.

Walicka M.: Światopogląd Wacława Nałkowskiego — *Arch. Hist. Filoz. Myśli Społ.* 28:1982 s. 175—217. Sum.

Cichowicz S.: Wracając do Ortegi. W stulecie urodzin autora „Buntu mas” — *Odra* 1983 nr 6 s. 95—96.

Darowski R.: Jakub Ortiz SJ (1564—1625), profesor filozofii w Poznaniu i w Akademii Wileńskiej — *Stud. Philos. Christ.* 19:1983 nr 2 s. 5—21. Rés.

Novotný F.: Świecka koncepcja nieśmiertelności Platona. Tł. z czes. — *Euhemer* 1983 nr 2 s. 25—32. Sum.

Wróblewski J.: Leon Petrażycki: pozytywizm filozoficzny i antypozytywizm prawniczy — *Stud. Praw.* 1982 nr 3/4 s. 3—36.

Folaron S.: Filozoficzne credo Mikolaja Taurellusa (1547—1606) — *Pr. Nauk. WSP Częst. Ser. Hum.* 2:1982 nr 5 s. 5—16.

Kijowski A.: Czytając Tischnera — *Tyg. Powsz.* 1983 nr 43 s. 1, 7; nr 44 s. 4.

Seńko W.: Św. Tomasz z Akwinu a średniowieczny racjonalizm — *Więź* 1983 nr 5 s. 29—39.

Świeżawski S.: Święty Tomasz na nowo odczytany. Wykłady w Laskach. Kraków „Znak” 1983 s. 219. 160 zł.

Garewicz J.: Biograficzne sprostowania: Trentowski — *Arch. Hist. Filoz. Myśli Społ.* 28:1982 s. 319—338. Zsfg.

Sudolski Z.: Nie wydane listy Trentowskiego — *Prz. Hum.* 1983 nr 11 s. 119—151.

Kowalski Z.: Ludwig Wittgenstein — logika a metafizyka — *Akcent* 1983 nr 3 s. 146—152.

Ontologia i metafizyka (Ontology. Metaphysics)

Galewicz W.: Nicolaia Hartmanna analiza modalna bytu realnego — *Stud. Filoz.* 1983 nr 4 s. 157—172. Sum.

Jasiński B.: Dialogi [o sensie istnienia] — *Mies. Lit.* 1983 nr 5 s. 78—80

Krasucki P.: Notatka na marginesie Lukácsa — *Więź* 1983 nr 6 s. 139—142.

Plużański T.: Od Hegla do Marksa. U źródeł marksowskiej ontologii czło-

wieka — *Człow. i Światop.* 1983 nr 6 s. 83—89.

Treger B.: Koncepcja materializmu we wczesnych pismach Lenina — *Zesz. Nauk. WSNS* 1983 nr 1 s. 236—251.

Zdanowicz P.: Dialektyka „istoty” i „istnienia” człowieka we wczesnych pismach Karola Marksa — *Stud. Filoz.* 1983 nr 4 s. 3—17.

Teoria poznania (Epistemology)

Bańka J.: Recentywizm w teorii poznania praktycznego. Terażniejszość jako czynnik recepcji kulturowej. Katowice US 1983 s. 158. Prace Nauk. Uniw. Śląskiego w Katowicach nr 594. Sum. 96 zł.

Chwedeńczuk B.: Spór o naturę prawdy. Wwa PIW 1984 s. 270. Bibl. Myśli Współczesnej. 250 zł.

Dec I.: Tomasz z Akwinu i Gabriela Marcela koncepcja filozoficznego poznania — *Stud. Philos. Christ.* 19:1983 nr 2 s. 25—57. Rés.

Jaroszewski T. M.: Karl Marx and the new approach to „empirical fact”. Tł. z pol. — *Dial. and Hum.* 1983 no 2 s. 91—100.

Kijowski R.: Współczesne próby poszerzenia pojęcia „doświadczenie” — *Stud. Teol.-Hist. l'. Opol.* 8:1980 s. 261—273.

Konferencja naukowa „Rozum — Racja — Racjonalność” Komitetu Nauk Filozoficznych PAN... — *Stud. Filoz.* 1983 nr 5/6 s. 3—350. Sum.

Lewicka A., Matraszek K.: Metodologiczne aspekty analizy zagadnienia „człowiek a rzeczy” — *Pr. Nauk. PŠzczec. Inst. Nauk. Ekon.* 1982 nr 14 s. 33—46. Zsfg.

Marciszuk P.: U podstaw groteskowej wizji świata. Kryzys podmiotowości — *Prz. Hum.* 1982 nr 12 s. 107—125.

Nowak L.: Les idées gnoséologiques de Marcin Śmiglecki — *Organon* 16/17:1980/1981 s. 135—150.

Pavlov T.: Informacja, odbicie, twórczość. Tł. z ros. Z. K. Tarłowski, wst. op. T. M. Jaroszewski. Wwa „Książka i Wiedza” 1984 s. 175. 80 zł.

Filozofia języka
(Philosophy of language)

Andrzejewski B.: Leo Weisgerbera re-
latywistyczna koncepcja języka — *Stud.
Met.* 1983 z. 22 s. 137—153. Sum.

Pazuchin R.: Linguistic necessity and
linguistic theory. Katowice US 1983
s. 127. Prace Nauk. Uniw. Śląskiego w
Katowicach nr 613. 95 zł.

Szczepańska A.: Związki Ingardenow-
skiej teorii języka z lingwistyką współ-
czesną — *Stud. Estet.* 17:1980 s. 165—
—185. Sum.

Historia i filozofia nauki
(History and philosophy of science)
(Uwaga: zob. też Logika
i metodologia)

Barbour I. G.: Mity, modele, paradyg-
maty. Studium porównawcze nauk przy-
rodniczych i religii. Tł. z ang. M. Kroś-
niak. Kraków „Znak” 1984 s. 267. 160 zł.

Dąbska I.: Les idées métascientifiques
de Władysław Natanson et Marian Smo-
luchowski — *Organon* 16/17:1980/1981
s. 189—198.

Drozdok A.: W poszukiwaniu punktu
wyjścia. Wrocław „Ossolineum” 1983
s. 162. Sum. 50 zł.

Faliński M. A.: Istota i funkcje teorii.
(Uwagi na marginesie pracy I. D. An-
driejewa „Teoria jako forma organiza-
cji naukowego znanija”) — *Stud. Met.*
1983 z. 22 s. 215—225.

Gaul M.: Zależności i twierdzenia sta-
tystyczne a idealizacyjna teoria nauki —
Stud. Met. 1983 z. 22 s. 73—114. Sum.

George P. M.: Humanistic and reduc-
tionistic models of understanding in so-
cial science — *Organon* 16/17:1980/1981
s. 63—80.

Jodkowski K.: Rudolf Haller o podo-
bieństwie teorii naukowych i bajek —
Akcent 1983 nr 3 s. 160—164.

Kedrov B.: O rewolucyjnej drodze roz-
woju przyrodoznawstwa. Głos w dysku-
sji na temat rewolucji naukowych. Tł.
z ros. — *Zag. Naukozn.* 1983 z. 1/2
s. 151—160.

Krajewski W.: Dialektyka rozwoju
nauki. — *Stud. Filoz.* 1983 nr 4 s. 33—49.

Motycka A.: „Racjonalność” — wyra-

żenie proste ale zbędne — *Zag. Naukozn.*
1983 z. 1/2 s. 13—26. Sum.

Paczkowska-Łagowska E.: Dilthey's
reform of psychology and its contribu-
tion to the philosophy of human scien-
ces — *Rep. on Philos.* 1983 no 7 s. 13—
—39.

Sokołowski L. M.: Mit światopoglądu.
[Koncepcje metodologiczne K. R. Pop-
pera] — *Prz. Powsz.* 1983 nr 5/6 s. 190—
—197. Rés.

Such J.: Heureka i prognoza w proce-
sie sprawdzania teoretycznej wiedzy
przyrodniczej — *Pr. Nauk. PSzczec. Inst.
Nauk Ekon.* 1982 nr 14 s. 7—25. Zsfg.

Such J.: Praktyka i doświadczenie w
procesie sprawdzania wiedzy w naukach
przyrodniczych i społecznych — *Pr.
Nauk. PSzczec. Ekon.* 1982 nr 21 s. 31—
—51.

Szelc A.: Metodologiczne konsekwencje
matematyzacji i formalizacji nauk hu-
manistycznych — *Prz. Hum.* 1982 nr 11
s. 73—82.

Witkowski A.: Kilka uwag o statusie
metodologii w metodologicznej koncepcji
K. R. Poppera — *Pr. Nauk. PSzczec.
Inst. Nauk. Ekon.* 1982 nr 14 s. 25—31.
Zsfg.

Witkowski L.: Filozofia nauki Ferdyn-
nanda Gonsetha... Toruń UMK 1983
s. 227. 122 zł.

Wrightsmann B.: The legitimation of
scientific belief theory justification by
Copernicus — *Organon* 16/17:1980/81 s.
223—238.

Logika i metodologia
Semiotyka
(Logic. Methodology. Semiotics)

Biała A., Dziobiak W.: On two pro-
perties of structurally complete logics —
Rep. Math. Log. 1983 no 16 s. 51—54.

Bielak P.: Kryteria definiowalności dla
pozytywnych fragmentów pewnych logik
pośrednich — *Acta Univ. Wratisl. Pr.
Filoz.* 1983 t. 29 s. 3—14. Sum.

Boh I.: A late-medieval assessment of
the scope of logic: an analysis of „Par-
vulus logice” — *Stud. Mediew.* 22:1983
z. 1 s. 3—36.

Bugajski S.: Semantics in Banach spa-
ces — *Stud. Log.* 1983 no 1 s. 81—88.

- Bugajski S.:** What is quantum logic? — *Stud. Log.* 1982 no 4 s. 311—316.
- Czelakowski J.:** Logical matrices and the amalgamation property — *Stud. Log.* 1982 no 4 s. 329—341.
- Czelakowski J.:** Matrices, primitive satisfaction and finitely based logics — *Stud. Log.* 1983 no 1 s. 89—104.
- Czelakowski J., Dziobiak W.:** Another proof that $ISP_r(K)$ is the least quasivariety containing K . — *Stud. Log.* 1982 no 4 s. 343—345.
- Dąbbska I.:** Wprowadzenie do starożytniej semiotyki greckiej. *Studia i teksty.* Wrocław „Ossolineum” 1984 s. 119. Pol. Tow. Semiot. 90 zł.
- Dziobiak W.:** Concerning axiomatizability of the quasivariety generated by a finite Heyting or topological Boolean algebra — *Stud. Log.* 1982 no 4 s. 415—428.
- Dziobiak W.:** There are two to the power aleph zero logics with the relevance principle between R and RM — *Stud. Log.* 1983 no 1 s. 49—61.
- Furmanowski T.:** Adjoint interpretations of sentential calculi — *Stud. Log.* 1982 no 4 s. 359—374.
- Gerl H.-B.:** Zum mittelalterlichen Spannungsfeld von Logik, Dialektik und Rhetorik. Die Programmatik des „Metalogicon” von Johannes von Salisbury — *Stud. Mediew.* 22:1983 z. 1 s. 37—51.
- Goździak E.:** Komunikowanie niewerbalne. Próba definicji. *Fragm. pracy* — *Lud* 67:1983 s. 39—55. Sum.
- Kiczuk S.:** Problematyka wartości poznawczej systemów logiki zmiany. Rozprawa habilitacyjna. Lublin KUL 1984 s. 278. 250 zł.
- Konior J.:** Analiza konstrukcji tekstu dowodu jako środka przekazu w matematyce. Katowice UŚ 1983 s. 111. *Prace Nauk. Uniw. Śląskiego w Katowicach* nr 611. Sum. 110 zł.
- Kubiński T.:** Pewne klasy elementarnych teorii czynów — *Acta Univ. Wratisl. Pr. Filoz.* 1982 t. 29 s. 15—38. Sum.
- Kubiński T.:** Teorie czasów uwzględniające wielkość okresów przemian. Autoref. — *Ruch Filoz.* 1982/1983 nr 1/2 s. 55—60.
- Kührich M.:** On the Hermes term logic — *Rep. Math. Log.* 1983 no 16 s. 3—16.
- Kwiatkowski T.:** Jan Łukasiewicz — a historian of logic — *Organon* 16/17: 1980/1981 s. 169—188.
- Latocha P.:** The problem of structural completeness of the intuitionistic propositional logic and its fragments — *Rep. Math. Log.* 1983 no 16 s. 17—22.
- Majewski Maks.:** Die stoische Logik in der *Dialectica Ciceronis* von Bursius — *Organon* 16/17:1980/1981 s. 151—167.
- Majewski Mir.:** O logikach pośrednich między modularnym a klasycznym rachunkiem zdań — *Acta Univ. Wratisl. Pr. Filoz.* 1983 t. 29 s. 39—46. Sum.
- Malinowski G., Michalczyk M.:** That SCI has the interpolation property — *Stud. Log.* 1982 no 4 s. 375—380.
- Markowski M.:** Abhandlungen zur Logik an der Universität Wien in den Jahren 1365—1500 — *Stud. Mediew.* 22:1983 z. 1 s. 53—77.
- Orłowska E.:** Logika programów — *Ruch Filoz.* 1982/1983 nr 1/2 s. 17—25.
- Ouellet R.:** A categorical approach to polyadic algebras — *Stud. Log.* 1982 no 4 s. 317—327.
- Päppinghaus P., Wirsing M.:** Nondeterministic three-valued logic: is tonic and guarded truth-functions — *Stud. Log.* 1983 no 1 s. 1—22.
- Piochi B.:** Logical matrices and non-constructural consequence operators — *Stud. Log.* 1983 no 1 s. 33—42.
- Perelman Ch.:** Logika prawnicza. Nowa retoryka. Przeł. z fr. T. Pajor, wst. i przyp. op. J. Wróblewski. Wwa PWN 1984 s. 238. 160 zł.
- Porawski R.:** Z teorii opozycji u stoików — *Meander* 1983 z. 7/8 s. 259—268. *Argum.*
- Porte J.:** Axiomatization and independence in S_4 and in S_5 — *Rep. Math. Log.* 1983 no 16 s. 23—35.
- Proceedings of the 1981 Annual Conference of the Australasian Association of Symbolic Logic** — *Stud. Log.* 1982 no 2/3 s. 93—307.
- Raciborski A.:** O logice „Logiki dialektycznej” Iljenkowa — *Stud. Met.* 1983 z. 22 s. 187—201.

- Rantala V.:** Logic and methodology in Finland since 1940 — *Ruch Filoz.* 1982/1983 nr 1/2 s. 3—16.
- Sarkowicz R.:** Spór o kontryfaktyczne okresy warunkowe — *Stud. Met.* 1983 z. 22 s. 3—24. Sum.
- Sorbi A.:** [Sigma] — equivalence relations — *Stud. Log.* 1982 no 4 s. 351—358.
- Smoryński C.:** The finite inseparability of the first-order theory of diagonalisable algebras — *Stud. Log.* 1982 no 4 s. 347—349.
- Szrednicki J.:** In defence of idiosyncrasy platitudes „contra-categorical stories” — *Rep. on Philos.* 1983 no 7 s. 99—112.
- Szechtman W.:** Modal logics of domains on the real plane — *Stud. Log.* 1983 no 1 s. 63—80.
- Tichý P.:** Foundations of partial type theory — *Rep. Math. Log.* 1983 no 16 s. 55—56.
- Wesoły M.:** Ku semantycznej interpretacji kategorii Arystotelesa — *Stud. Met.* 1983 z. 22 s. 25—50. Sum.
- Wójcicki R.:** Lectures on propositional calculi. Wrocław „Ossolineum” 1984 s. 292. The Pol. Acad. of Sc. Inst. of Philos. and Sociol. 150 zł.
- Wojtylak P.:** Collapse of a class of infinite disjunctions in intuitionistic propositional logic — *Rep. Math. Log.* 1983 no 16 s. 37—49.
- Woleński J.:** Uwagi o metodologii nauk jako dyscyplinie normatywnej — *Zag. Naukozn.* 1983 z. 1/2 s. 27—36. Sum.
- Wolniewicz B.:** A formal ontology of situations — *Stud. Log.* 1982 no 4 s. 381—413.
- Wróblewski J.:** Błąd naturalistyczny — *Ruch Filoz.* 1982/1983 nr 1/2 s. 27—37.
- Ziemiński Z.:** Les méthodes d'analyse du rapport juridique — *Acta Iur. Crac.* 14/15:1981/1982 s. 5—17.
- Zimny T. M.:** Niezgodność — zgodność jako zmienna relacyjna — *Pr. Nauk. WSP Częst. Ser. Hum.* 2:1982 nr 5 s. 17—33.
- Zygmunt J.:** An application of the Lindenbaum method in the domain of strongly finite sentential calculi — *Acta Univ. Wratisl. Pr. Filoz.* 1983 t. 29 s. 59—68.
- Zygmunt J.:** On decidability and finite approximability of sentential logics — *Acta Univ. Wratisl. Pr. Filoz.* 1983 t. 29 s. 69—81.
- Zygmunt J.:** Uwagi o konsekwencjach matrycowych — *Acta Univ. Wratisl. Pr. Filoz.* 1983 t. 29 s. 47—58. Sum.
- Żabski E.:** Formalizacja teorii Webera-Fechnera — *Acta Univ. Wratisl. Pr. Filoz.* 1983 t. 29 s. 83—95.
- Żabski E.:** Pewne elementarne teorie relacji wcześniejszości empirycznej — *Acta Univ. Wratisl. Pr. Filoz.* 1983 t. 29 s. 97—108. Sum.

Psychologia (Psychology)

(Uwaga: Ze względu na istniejącą bieżącą bibliografię psychologii materiały RUCHU podawane są w wyborze).

Bielecki J.: Sprawozdanie z sympozjum psychologii religii ATK, 14 V 1982 — *Stud. Philos. Christ.* 19:1983 nr 2 s. 245—249.

Cackowski Z.: Co to znaczy „myśleć”? *Człow. i Światop.* 1983 nr 7 s. 74—80.

Elkonin D. B.: Psychologia zabawy. Przekł. z ros. L. Łoś. Wwa Wydaw-a Szk. i Pedag. 1984 s. XX, 402. 160 zł.

Frydrychowicz-Kowanek M.: Podstawowe źródła informacji z zakresu psychologii. Informator dla studentów UAM. Poznań Uniw. A. Mickiewicza 1983 s. 16. Bibl. Uniw. 30 zł.

Gheorgiu V. A.: Hipnoza: rzeczywistość i fikcja. Z rum. przeł. D. Bienkowski. Wwa „Wiedza Powsz.” 1984 s. 179. Omega, 387. 65 zł.

Gogacz M.: Filozoficzne rozważania o rozpacz i nadziei — *Stud. Philos. Christ.* 19:1983 nr 2 s. 151—182.

Grünbaum A.: Psychoanalysis and hermeneutics: an ill-conceived marriage. *Fragm. — Dial. and Hum.* 1983 no 1 s. 135—145.

Ledzińska M.: Artykuły o problematyce psychologicznej opublikowane w czasopismach polskich w roku 1981 — *Psychol. Wychow.* 1983 nr 3 s. 347—358.

Ledzińska M.: Książki o problematyce psychologicznej opublikowane w języku polskim w roku 1981 — *Psychol. Wychow.* 1983 nr 2 s. 230—238.

Łukaszewski W.: Szanse rozwoju osobowości. Wwa „Książka i Wiedza” 1984 s. 530. 300 zł.

Magala S.: Jak są zrobione „Kody orientacji”? [Konceptje psychologiczne K. Obuchowskiego] — *Studia Met.* 1983 z. 22 s. 203—213.

Marzec T.: Psychologia na studiach nauczycielskich — *Dydak. Szk. Wyż.* 1983 nr 2 s. 105—119.

Nęcka E.: Przyczynek do teorii intuicji — *Stud. Filoz.* 1983 nr 4 s. 95—115. Sum.

Pacewicz P.: Między myślą a rzeczywistością. Rewolucja społeczna jako zjawisko psychologiczne. Wrocław „Ossolineum” 1983 s. 314. PAN Z-d Psychol. 140 zł.

Paczkowska-Łagowska E.: Dilthey's reform of psychology and its contribution to the philosophy of human sciences — *Rep. on Philos.* 1983 no 7 s. 13—39.

Strelau J.: Psychologiczne różnice indywidualne a wartość człowieka — *Rocz. UW* 19:1979 s. 7—12.

Uchnast Z.: Humanistyczna orientacja w psychologii osobowości. Rozprawa habilitacyjna. Lublin KUL 1983 s. 248. 250 zł.

Antropologia filozoficzna (Philosophical anthropology)

Bańka J.: Recentywizm w teorii poznania praktycznego. Teraźniejszość jako czynnik recepcji kulturowej. Katowice UŚ 1983 s. 158. Sum. 96 zł.

Cackowski Z.: Praca twórcza i jej twórcza moc. — *Stud. Filoz.* 1983 nr 4 s. 19—32. T oż w jęz. ang. — *Dial. and Hum.* 1983 no 2 s. 47—59.

Coreth E.: Czym jest antropologia filozoficzna? Tł. z niem. — *Stud. Filoz.* 1983 nr 4 s. 173—193. Sum.

Fryckowski E.: Człowiek i praca a technika i nauka. Z filozoficznych refleksji nad rewolucją naukowo-techniczną — *Ruch Filoz.* 1982/1983 nr 1/2 s. 66—73.

Mikołajko Z.: Problem osoby — tradycja i zmiana. [„Osoba i czyn” K. Wojtyły] — *Stud. Rel.* 1983 nr 17 s. 87—97. Rés.

Tischner J.: Uświęcenie pracy — *Tyg. Powsz.* 1983 nr 45 s. 1, 7.

Tuchańska B.: Marksowska koncepcja człowieka — *Stud. Socjol.* 1983 nr 2 s. 41—63.

Wieczorek K.: Kreatywny model człowieka w filozofii J. Ortegi y Gasset (w setną rocznicę urodzin filozofa) — *Stud. Filoz.* 1983 nr 4 s. 69—85. Sum.

Wizje człowieka i społeczeństwa w teoriach i badaniach naukowych. Tom studiów pod red. S. Nowaka. Wwa PWN 1984 s. 344. Sum. 200 zł.

Wójtowicz A.: Filozofia osoby ludzkiej. [Analiza dzieła „Osoba i czyn” K. Wojtyły] — *Stud. Rel.* 1983 nr 17 s. 57—86. Rés.

Aksjologia (Axiology)

Pluzański T.: Od wartości przedmiotowej do podmiotowej — *Stud. Filoz.* 1983 nr 4 s. 131—143. Sum.

Przywrócenie wartości jako odpowiedź na dzisiejszy nihilizm. Tł. — *Prz. Powsz.* 1983 nr 5/6 s. 249—261.

Siemianowski A.: Nad filozofią wartości — *Odra* 1983 nr 6 s. 19—21.

Etyka i teoria postępowania (Ethics. Moral philosophy)

Baran B.: Rozpacz [Kierkegaard „Choroba na śmierć”] — *Znak* 1983 nr 4 s. 694—697.

Etyka i medycyna. Wypow. M. Nowacki i in. — *Mies. Lit.* 1983 nr 7 s. 123—133.

Fritzhand M.: The foundations of Karl Marx's ethics. Tł. z pol. — *Dial. and Hum.* 1983 no 2 s. 5—19.

Gaziński B.: Ład moralny a ład społeczno-gospodarczy — *Chrześc. w Świecie* 1983 nr 5 s. 49—60.

Gonet T.: Filozoficzny problem człowieka a współczesna etyka lekarska — *Pozn. Rocz. Med.* 4/5:1980/1981 s. 291—309.

Hostyński L.: Problem dobra w ujęciu Franza Brentano — *Akcent* 1983 nr 3 s. 152—160.

Jadczak R.: Sprawozdania z zebrań naukowych Zakładu Etyki INS UMK w Toruniu w roku akad. 1981/1982 — *Ruch Filoz.* 1982/1983 nr 1/2 s. 62—66.

Jakubowska S.: Światopogląd jako komponent w strukturze świadomości moralnej — *Pr. Nauk. PSzczec. Inst. Nauk Ekon.* 1982 nr 14 s. 105—112. Zsfg.

Jankowski H.: The method of materialist ethics. Tł. z pol. — *Dial. and Hum.* 1983 no 2 s. 21—23.

Keller J.: Etyka katolicka a system Maksa Schelera [w interpretacji K. Wojtyły] — *Stud. Rel.* 1983 nr 17 s. 41—55. Rés.

Lukács G.: Bolszewizm jako problem moralny... Tł. z węg. — *Mies. Lit.* 1983 nr 6 s. 85—88.

Lukács G.: Taktyka a etyka... Tł. z węg. — *Mies. Lit.* 1983 nr 6 s. 89—93.

Macjon J.: Sofistyczna geneza doktryny etyczno-pedagogicznej Izokratesa — *Meander* 1983 z. 9 s. 303—317. Argum.

Michalik M.: A moral appraisal of war. Tł. z pol. — *Dial. and Hum.* 1983 no 2 s. 25—33.

Michalik M.: Etyka marksistowska a moralna rzeczywistość społeczna — *Nowe Drogi* 1983 nr 9 s. 108—123.

Nawrocka A.: Teoantropocentryzm etyki Ambrożego — *Stud. Philos. Christ.* 19:1983 nr 2 s. 186—202.

Ossowska M.: The gentelman. Fragm. książki „Ethos rycerski i jego odmiany”. Tł. z pol. — *Dial. and Hum.* 1983 no 1 s. 13—32.

Ostasz H.: Juliana Ochorowicza próba unaukowania etyki — *Pr. Nauk. PSzczec. Inst. Nauk Ekon.* 1982 nr 14 s. 97—103. Zsfg.

Roos L.: Doświadczenie granicy. Etyka społeczna wobec kryzysu idei postępu. Tł. — *Communio* 1983 nr 6 s. 44—59.

Siemianowski A.: Wspólnota a prawda — *W drodze* 1983 nr 7 s. 30—34.

Sieroń J.: Problem wolności w filozofii Epikura — *Meander* 1983 z. 6 s. 187—197. Argum.

Ślipko T.: Doświadczenie i celowość a podstawy etyki normatywnej. [Prace F. W. Bednarskiego] — *Stud. Philos. Christ.* 19:1983 nr 2 s. 202—221.

Tarnawski M.: Eutanazja — *Stud. Praw.* 1982 z. 3/4 s. 317—338.

Tarnawski M.: Norma „nie zabijaj”. [Aspekty moralne i prawne] — *W drodze* 1983 nr 4 s. 96—102.

Tischner J.: Rozmowy w Simpelveld. [Spotkanie intelektualistów niemieckich i żydowskich na temat „Uzasadnienie etyki w judaizmie i chrześcijaństwie] — *Tyg. Powsz.* 1983 nr 51 s. 4.

Urbański R.: Etyka prostomyślności a wartości wychowawcze — *Cztow. i Światop.* 1983 nr 7 s. 81—100.

Zalewski A.: Czy można pogodzić Schelera z Kantem? Uwagi w sprawie sporu o tzw. materialną i formalną etykę — *Stud. Filoz.* 1983 nr 4 s. 145—156. Sum.

Zawadzki F.: Z rozważań nad odpowiedzialnością — *Stud. Filoz.* 1983 nr 4 s. 117—130. Sum.

Zwoliński Z.: Objectivity in moral philosophy. (Second Anglo-Polish Philosophical Symposium Balliol College, Oxford, January 6—12, 1983) — *Dial. and Hum.* 1983 no 1 s. 257—264.

Estetyka i filozofia sztuki
(Aesthetics. Philosophy of Art)

Borev J.: O naturze stylu. Tł. z ros. — *Stud. Estet.* 17:1980 s. 133—153. Sum.

Dialog i spór z György Lukácsem. Polemiki metodologiczne. Wybór tekstów pod red. W. Mittenzweia. Tł. z niem. Wwa PIW 1984 s. 426. Bibl. Krytyki Współcz. 200 zł.

Dziemidok B.: „Instytucjonalna definicja dzieła sztuki” jako świadectwo „kryzysu estetyki” — *Stud. Estet.* 17:1980 s. 33—44. Sum.

Fisher J.: Współczesna estetyka amerykańska. Tł. z ang. — *Stud. Estet.* 17:1980 s. 315—322.

Gołaszewska M.: „Aesthetic situation” as the main subject of aesthetics — *Rep. on Philos.* 1983 no 7 s. 53—62.

Gołaszewska M.: Międzynarodowa Konferencja Estetyczna „Kryzys estety-

ki?" Kraków 16—20 IX 1979 r. — *Stud. Estet.* 17:1980 s. 371—387.

Guze J.: Jedyne głosy milczenia. [Psychologia i filozofia sztuki A. Malraux] — *Twórczość* 1983 nr 8 s. 96—103.

Ingarden R.: Fragmenty dyskusji. [Struktura wartości estetycznych]. Oprac. A. Szczepańska — *Stud. Estet.* 17:1980 s. 3—31. Sum.

Ingarden R.: On philosophical aesthetics. Tł. z pol. — *Dial. and Hum.* 1983 no 1 s. 5—12.

Jasiński B.: Geoga Lukácsa wizja estetyki marksistowskiej — *Człow. i Światop.* 1983 nr 6 s. 107—117.

Kalinowski W.: Blaski i cienie instytucjonalnej koncepcji sztuki — *Stud. Estet.* 17:1980 s. 45—63. Sum.

Kosuth J.: Sztuka po filozofii. Tł. — *Pis. Lit.-Artyst.* 1983 nr 7/8 s. 73—87.

Krzemieniowa K.: Trzy książki o symbolu — *Stud. Estet.* 17:1980 s. 322—342.

Łaguna P.: Ironia jako postawa i jako wyraz. (Z zagadnień teoretycznych ironii). Kraków Wyd. Lit. 1984 s. 102. 60 zł.

Makota J.: Ikonosfera współczesnej cywilizacji i jej rola kulturowa — *Stud. Estet.* 17:1980 s. 103—132. Sum.

Marciszuk P.: Groteska i absurd. (Estetyczny i światopoglądowy aspekt groteski) — *Prz. Hum.* 1983 nr 4 s. 137—169.

Marcuse H.: Trwałość sztuki. Przeciwno określonej estetyce marksistowskiej — *Lit. na Świecie* 1983 nr 5 s. 283—296.

Morawski S.: Filozofia sztuki wczesnego Lukácsa — *Stud. Estet.* 17:1980 s. 223—249. Sum.

Morawski S.: On the deschooling artists, or: the meaning and functions of the new avant-garde. Tł. z pol. — *Pol. Art Stud.* 4:1983 s. 95—118.

Nahlik K.: Essence and limits of art in the theories of Chwistek and Witkacy — *Rep. on Philos.* 1983 no 7 s. 63—77.

Pawłowski T.: The avant-garde and aesthetic values — *Dial. and Hum.* 1983 no 1 s. 217—230.

Puszek-Miś H.: Bezdroża „empirystycznej” koncepcji rozwoju sztuki — *Stud. Estet.* 17:1980 s. 85—101. Sum.

Rzepińska M.: On the aesthetics of Władysław Tatarkiewicz. Tł. z pol. — *Pol. Art. Stud.* 4:1983 s. 229—238.

Spiewak A.: Tragizm i alienacja: integracja czy chaos? — *Stud. Estet.* 17:1980 s. 155—164.

Stróżewski W.: Dialectics of artistic creativity — *Rep. on Philos.* 1983 no 7 s. 41—52.

Szkołut T.: „Estetyka konstruktywna” W. M. Wolkenzstejna — *Stud. Estet.* 17:1980 s. 251—273. Sum.

Sztabiński G.: Koncepcja „dzieła otwartego” Umberto Eco a problem wartości — *Stud. Estet.* 17:1980 s. 291—314. Sum.

Wartości w świecie dziecka i sztuki dla dziecka. Red. M. Tyszkowa i B. Żurkowski. Wwa PWN 1984 s. 279. 150 zł.

Wilk E.: O analizie semiotycznej dzieła filmowego. Katowice UŚ 1984 s. 99. Prace Nauk. Uniw. Śląskiego w Katowicach nr 617. Sum. 84 zł.

Wojnar I.: Sztuka jako życie prawdziwe. Fragm. książki „Estetyczna samowiedza człowieka” — *Prz. Hum.* 1983 nr 3 s. 1—13.

Zeidler A.: Praktyka artystyczna jako szczególny typ praktyki społecznej — *Stud. Estet.* 17:1980 s. 65—83. Sum.

Filozofia społeczeństw
i nauk społecznych
(Social philosophy. Philosophy of
politics)

Zagadnienia ogólne. Historia
(General issues. History)

Krauze M.: „Wartość” jako kategoria poznawcza w teoriach socjologicznych — *Zesz. Nauk. WSP Opole Pedagog.* 1983 z. 13 s. 75—89.

New P.: Thomas More, Utopia: form as model — *Organon* 16/17:1980/1981 s. 43—61.

Orzechowski M.: Spór o marksistowską teorię rewolucji. Wwa „Książka i Wiedza” 1984 s. 372. 200 zł.

Rydzewski W.: Utopia — filozofia nadziei — filozofia ucieczki — *Zdanie* 1983 nr 6 s. 11—15.

Sztompka P.: Social development. The dialectics of theory and action — *Rep. on Philos.* 1983 no 7 s. 79—98.

Wajda A.: The paths of self-consciousness. Tł. z pol. — *Dial. and Hum.* 1983 no 2 s. 75—84.

Wizje człowieka i społeczeństwa w teoriach i badaniach naukowych. Tom studiów pod red. S. Nowaka. Wwa PWN 1984 s. 344. Sum. 200 zł.

Filozofia prawa i państwa
(Philosophy of law)

Perelman Ch.: Logika prawnicza. Nowa retoryka... Wwa PWN 1984 s. 238. 160 zł.

Zirk-Sadowski M.: Hermeneutyka a problemy filozofii prawa — *Stud. Praw.-Ekon.* 28:1982 s. 7—25 Sum.

Ziemiński Z.: Les méthodes d'analyse du rapport juridique — *Acta Iur. Crac.* 14/15:1981/1982 s. 5—17.

Filozofia kultury
(Philosophy of culture)

Kłosowska A.: The autotelic character of symbolic culture. Tł. z pol. — *Dial. and Hum.* 1983 no 1 s. 153—163.

Rowiński C.: Tradition and culture. Tł. z pol. — *Dial. and Hum.* 1983 no 1 s. 231—244.

Wołoszyn S.: Bogdana Nawroczyńskiego filozofia kultury — *Kwart. Pedag.* 1983 nr 2 s. 65—70. Sum.

Prakseologia
(Praxiology)

Dąbrowski T.: Przegląd problematyki prakseologicznej — *Prakseologia* 1982 nr 1/2 s. 213—244; nr 3/4 s. 181—198.

Gasparski P.: Racjonalność metodologiczna a racjonalność subiektywna — *Prakseologia* 1982 nr 1/2 s. 93—113. Sum.

Konieczny J.: Rozwój i badanie systemów — *Prakseologia* 1982 nr 3/4 s. 123—147.

Maławski A.: Formalne modele integracji systemów — *Prakseologia* 1982 nr 3/4 s. 23—35. Sum.

Rudniański J.: Elementy prakseologicznej teorii walki. Z zagadnień kooperacji negatywnej. Wwa PWN 1983 s. 190. 170 zł.

Sackow N.: Przyczynek do wyjściowych metodologicznych i integracyjnych procesów prakseologii — *Prakseologia* 1982 nr 1/2 s. 45—58. Sum.

Filozofia historii
(Philosophy of history)

Lazari A.: Filozofia historii Apollona Grigorjewą — *Prz. Rusyc.* 1983 z. 1 s. 53—67.

Rainko S.: Creation and determination. Tł. z pol. — *Dial. and Hum.* 1983 no 2 s. 85—90.

Topolski J.: Integralność wyjaśniania historycznego w metodzie naukowej Karola Marksa — *Stud. Socjol.* 1983 nr 2 s. 27—40.

Topolski J.: Karl Marx's conception of historical development. Tł. z pol. — *Dial. and Hum.* 1983 no 2 s. 35—45.

Topolski J.: Proces historyczny i działania ludzkie w świetle teorii materializmu historycznego — *Probl. Marks.-Lenin.* 1983 nr 1 s. 5—22.

Filozofia przyrody
i nauk przyrodniczych
(Philosophy of nature)

Białobrzęski C.: Podstawy poznawcze fizyki świata atomowego. Wyd. 2 rozsz. Wwa PWN 1984 s. 389. 10 zł.

Grabińska T., Woleński J., Zabierowski M.: The Laplace's Demon today — *Rep. on Philos.* 1983 no 7 s. 113—120.

Heller M.: Logika zderzeń, czyli o karłowatej maszynie świata — *Prz. Powsz.* 1983 nr 7/8 s. 11—21. Rés.

Heller M.: Usprawiedliwienie Wszechświata. Kraków „Znak” 1984 s. 107.

Sójka J.: Obraz przyrodoznawstwa w filozofii Cassirera — *Stud. Met.* 1983 z. 22 s. 155—186. Sum.

Van den Bergh N.: Some philosophical problems with the space-time metric and alternative theories of gravitation — *Zesz. Nauk. UJ Acta Cosmol.* 1983 z. 12 s. 47—55.

Z zagadnień filozofii przyrodoznawstwa i filozofii przyrody. Praca zbiorowa pod red. K. Kłósaka. T. 5. Wwa ATK 1983 s. 275.

Zyciński J.: Mechanicyzm przed mechaniką. Cz. 1: Filozofia ognia i zmiany. Cz. 2: U źródeł atomizmu — *Prz. Powsz.* 1983 nr 3 s. 320—329; nr 4 s. 68—83. Rés.

Zyciński J.: U źródeł nowożytnej nauki — *Prz. Powsz.* 1983 nr 5/6 s. 198—216. Rés.

Filozofia matematyki
(Philosophy of mathematics)

Konior J.: Analiza konstrukcji tekstu dowodu jako środka przekazu w matematyce. Katowice US 1983 s. 111. Pr. Nauk. Uniw. Śl. w Katow. nr 611. Sum.

Lubański M.: Zagadnienie istnienia w matematyce — *Stud. Philos. Christ.* 19:1983 nr 2 s. 182—186.

Filozofia religii
(Philosophy of religion)

Barbour I. G.: Mity, modele, paradygmaty. Studium porównawcze nauk przyrodniczych i religii. Tł. z ang. M. Krośniak. Kraków „Znak” 1984 s. 267. 160 zł.

b) Publikacje zagraniczne
(Foreign publications)

Filozofia w ogóle
(Philosophy in general)

Bibliografia filosofica italiana. 1981—1982. Firenze L. S. Olschki 1983, 1984. s. 224, 222. Biblioteca di Bibliografia Italiana, 99, 101. à 39.000 L.

Borne É.: Les nouveaux inquisiteurs. Paris PUF 1983 s. 126. 65 ff.

Brent A.: Philosophy and educational foundations. London Allen and Unwin 1983 s. XIII, 369. £ 7,95.

Contemporary philosophy. A new survey. Ed. by G. Fløistad. Vol. 4: Philosophy of mind. The Hague Nijhoff 1983 s. IX, 470. 160 fl.

Filosofija i kultura. K XVII Vsemirnomu filosofovskomu kongressu. Red. B. V. Bessonov et al. Moskva Akad. Obšč. Nauk pri CK KPSS 1983 s. 167. 0,53 rbl.

Jambet Chr.: La logique des Orientaux. Henri Corbin et la science des

formes. Paris Ed. du Seuil 1983 s. 320. 89 ff.

Kant oder Hegel? Über Formen der Begründung in der Philosophie. Stuttgart Hegel-Kongress 1981. Hrsg. von D. Heinrich. Stuttgart Klett-Cotta 1983 s. 641. Veröff. d. Intern. Hegel-Vereiniigung Bd. 12.

Patočka J.: Platon et l'Europe. Séminaire privé du semestre d'été 1973. Trad. du tchèque. Paris La Nuit Surveillée/Verdier 1983 s. 320. 125 ff.

Philosophy and technology. Ed. by P. T. Durbin, F. Rapp. Dordrecht Reidel 1983 s. XIV, 343. 59 dol.

Unger P.: Philosophical relativity. Oxford Blackwell 1984 s. 260. £ 17,50.

World Congress of Philosophy (16, 1978, Düsseldorf). Hrsg. A. Diemer. Eröffnungs- u. Schlussitzung, Plenarsitzungen, Abendvorträge; Sektions-Vorträge, 2. Bern Lang 1983 s. 477; 638. 80 fs; 91 fs.

Teksty źródłowe
i ich przekłady
(Sources and their translations)

Les Attributions (Catégories). Le Texte Aristotélicien et les Prologomènes d'Ammonios d'Hermeias. Prés., trad. et annotés par Y. Pelletier. Montréal/Paris Bellarmin 1983 s. 250. Coll. d'Etudes Anciennes. 132 ff.

Cicero M. T.: Topik. Lat.-dt. übers. u. mit e. Einl. hrsg. von H. G. Zekl. Hamburg Meiner 1983 s. XXV, 91. Philos. Bibl. Bd 356. 28 DM.

Hesiodus: Theogonie. Hrsg., übers. u. erläutert. von K. Albert. St. Augustin Richarz 1983 s. 137. Texte zur Philos. Bd. 1.

Hierocles (Alexandrinus): Kommentar zum Pythagoreischen goldenen Gedicht. Übers. von F. W. Köhler. Stuttgart Teubner 1983 s. 102. 32 DM.

Wilhelmus Lucensis: Comentum in tertiam ierarchiam Dionisii que est de divinis nominibus. A cura di F. Gastaldelli. Firenze L. S. Olschki 1983 s. LXXII, 266. Corpus Philos. Medii Aevi. Textus et Studia, 3. 64.000 L.

Historia filozofii
(History of philosophy)

Abe M. Zen and Western thought. London Macmillan 1984 s. 415. Library of Philos. and Religion. £ 25.

Der **Beitrag** ostdeutscher Philosophen zur abendländischen Philosophie. Hrsg. von F. B. Kaiser und B. Stasiewski. Köln Böhlau 1983 s. VIII, 112. Studien zum Deutschtum im Osten H. 16.

Booth E.: Aristotelian aporetic ontology in Islamic and Christian thinkers. Cambridge Univ. Press 1983 s. XXVI, 314. Cambr. St. in Mediev. Life and Thought, 3d Series, vol. 20. £ 35.

Bremmer J.: The early Greek concept of the soul. Princeton, NJ Univ. Press 1983 s. XII, 154. £ 17,30.

Danelia S. I.: Očerki antičnoj filozofii. Tbilisi Tbil. Univ. 1983 s. 552. 2,90 rbl.

Dihle A.: The theory of will in classical antiquity. Berkeley Univ. of California Press 1983 s. VIII, 268. 32 dol.

Essays in ancient Greek philosophy. Ed. by J. P. Anton and A. Preus. Vol. 2. Albany State Univ. of New York Press 1983 s. XXVI, 541. 39,50 dol.

Marrone S. P.: William of Auvergne and Robert Grosseteste: new ideas of truth in the early thirteenth century. Princeton, NJ Univ. Press 1983 s. X, 318. £ 28.

Problema človeka v tradicionnych kitajskih učenijach. Red. T. P. Grigor'eva. Moskva „Nauka“ 1983 s. 262. AN SSSR. 1,20 rbl.

Wedberg A.: A history of philosophy. Transl. from Swed. Vol. 1—3. Oxford Clarendon Press 1982—1984 s. X, 193; 227; 290. £ 10,50, 12,00, 15,00.

Yolton J. W.: Perceptual acquaintance. From Descartes to Reid. Oxford Blackwell 1984 s. 350. £ 17,50.

Yolton J. W.: Thinking matter. Materialism in eighteenth century Britain. Oxford Blackwell 1984 s. 320. £ 17,50.

Zweifelhaftes im Corpus Aristotelicum. Studien zu einigen Dubia. Akten d. 9. Symposium Aristotelicum (Berlin 7—16. September 1981). Hrsg. von P. Moraux u. J. Wiesner. Berlin de Gruyter 1983 s. X, 400. Peripatoi Bd. 14. 196 DM.

Współczesne kierunki
filozoficzne
(Contemporary philosophical trends)

Bouveresse J.: Le philosophe chez les autophages. Paris Ed. de Minuit 1984 s. 200. 75 ff.

Fedorjuk G. M.: Francuzskij neoracjonalizm. Kričičeskij očerk. Rostov n/D. Rost. Univ. 1983 s. 159. 1,50 rbl.

Larrain J.: Marxism and ideology. London Macmillan 1983 s. VIII, 263. Contemporary social theory.

Parrini P.: Empirismo logico e convenzionalismo. Milano F. Angeli 1983 s. 118. 10.000 L.

Stapleton T. J.: Husserl and Heidegger. The question of phenomenological beginning. New York State Univ. of New York Press 1983 s. 148. 29,50 dol.

Zapata R.: Luttes philosophiques en U.R.S.S. 1922—1931. Paris PUF 1983 s. 336. 195 ff.

Monografie o filozofach
i pisarzach filozofujących
(Monographs on philosophers)

Harrison R.: Bentham. London Routledge and Kegan Paul 1983 s. XXVI, 286. £ 14,95.

Goran V. P.: Neobchodimost' i slučajnost' v filozofii Demokrita. Novosibirsk „Nauka“ 1984 s. 208. AN SSSR. 1,20 rbl.

Major-Poetzl P.: Michel Foucault's archaeology of Western culture. Toward a new science of history. Brighton Harvester Press 1983 s. XIII, 281. £ 18,95.

Kant oder Hegel? Über der Begründung in der Philosophie. Stuttgarter Hegel-Kongress 1981. Hrsg. von D. Henrich. Stuttgart Klett-Cotta 1983 s. 651.

Vos L.: Hegels Wissenschaft der Logik, die absolute Idee. Einl. u. Kommentar. Bonn Bouvier 1983 s. 180. Abh. z. Philos., Psychol. u. Pädag., 180. 49 DM.

Eucken Chr.: Isokrates. Seine Positionen in d. Auseinandersetzung mit d. zeitgenöss. Philosophen. Berlin de Gruyter 1983 s. VIII, 304. Unters. z. Antiken Lit. u. Gesch. Bd 19. 138 DM.

Karl Jaspers in seiner Heidelberg Zeit...Hrsg. J. F. Leonhard. Heidel-

berg Heidelb. Verlagsanstalt 1983 s. 180. Heidelb. Bibliotheksschriften 8. 19 DM.

Aschenbrenner K.: A companion to Kant's Critique of pure reason. Transcendental aesthetics and analytic. Washington, DC Univ. Press of America 1983 s. XVI, 318. £ 23,75.

Szrednicki J.: The place of space and other themes: variations on Kant's first critique. The Hague Nijhoff 1983 s. X, 208. £ 15.

Ringleben J.: Aneignung. Die spekulative Theologie Søren Kierkegaard's. Berlin de Gruyter 1983 s. X, 509.

Juranville A.: Lacan et la philosophie. Paris PUF 1984 s. 496. 185 ff.

Broadie A.: George Lokert. Late-scholastic logician. Edinburgh Univ. Press 1983 s. VIII, 252.

Congdon L.: The young Lukács. Chapel Hill Univ. of North Carolina Press 1983 s. XIV, 235. £ 15,75.

Even L.: Maine de Biran critique de Locke. Louvain-la-Neuve Inst. Sup. de Philos. 1983 s. 128. Bibl. Philos. de Louvain, 29. 117 ff.

DeLaurentiis A.: Marx' und Engels' Rezeption der Hegelschen Kantkritik: e. Widerspruch im Materialismus. Bern Lang 1983 s. 158. Europ. Hochschulschr. R. 20:Philos. Bd 108. 40 fs.

Karl Marx — Philosophie, Wissenschaft, Politik. Red. K. J. Sandkühler u. K. Bayertz. Köln Pahl-Rugenstein 1983 s. 224. Dialektik, 6. 19,80 DM.

Logisches Philosophieren. Festschrift für Albert Menne zum 60. Geburtstag. Hrsg. von U. Neemann u. E. Walther-Klaus. Hildesheim Olms 1983 s. XII, 192.

Corman L.: Nietzsche. Psychologie des profondevs. Paris PUF 1983 s. 411. 165 ff.

Cohen D.: Piaget. Critique and re-assessment. Kent Croom Helm Ltd. 1983 s. 162. £ 13,95.

Hägler R.-P.: Platons „Parmenides“. Probleme d. Interpretation. Berlin de Gruyter 1983 s. VIII, 220. Quellen u. Studien z. Philos. Bd 18. 118 DM.

Stalley R. F.: An introduction to

Plato's Laws. Oxford Blackwell 1983 s. X, 208. £ 15.

Magee B.: The philosophy of Schopenhauer. Oxford Univ. Press 1983 s. VIII, 400. £ 17,50.

Piclin M.: Philosophie et théologie chez saint Thomas d'Aquin. Paris Klincksieck 1983 s. 171. 85 ff.

Turner S. P., Factor R. A.: Max Weber and the dispute over reason and value. London Routledge and Kegan Paul 1984 s. IX, 274. £ 14.

Bloor D.: Wittgenstein: a social theory of knowledge. London Macmillan 1984 s. XI, 213. £ 15.

Ontologia i metafizyka (Ontology. Metaphysics)

Bentham J. F. A. K. van: The logic of time: a model-theoretic investigation into the varieties of temporal ontology and temporal discourse. Dordrecht Reidel 1983 s. XVI, 260. Syntese Libr. v. 156.

Brauire C.: L'être et l'esprit. Paris PUF 1983 s. 208. 145 ff.

Emmet D.: The effectiveness of causes. London Macmillan 1984 s. 208. £ 15.

Gorolevič T. A.: Sovremennye koncepcii beskonečnosti i real'nost'. Minsk „Nauka i Technika“ 1984 s. 166. AN BSSR. 0,85 rbl.

Shoemaker S., Swinburne R.: Personal identity. Oxford Blackwell 1984 s. 160. Great Debates in Philosophy. £ 17,50.

Sprigge T. L. S.: The vindication of absolute idealism. Edinburgh Univ. Press 1983 s. XIV, 291. £ 17,50.

Watts C. D. F.: The Aristotelian time-machine: a sketch of Aristotle's theory of time. Oxford Blackwell 1983 s. 24. £ 0,75.

White A.: Absolute knowledge. Hegel and the problem of metaphysics. Athens, Ohio Univ. Press 1983 s. XII, 188. £ 18,40.

Teoria poznania (Epistemology)

Coomann H.: Die Kohärenztheorie der Wahrheit. E. krit. Darstellung d. Theo-

rie Reschers vor ihrem histor. Hintergrund. Bern Lang 1983 s. 258. *Studia Philos. et Histor.* Bd 3. 61 fs.

Coulter J.: Rethinking cognitive theory. London Macmillan 1983 s. XI, 179. £ 20.

Gram M. S.: Direct realism. A study of perception. The Hague Nijhoff 1983 s. XV, 202. 115 fl.

Granier J.: Le désir du moi. Paris PUF 1983 s. 240. 145 ff.

Kemkin V. I.: Kategorija „sostojanie“ v naučnom poznanii. Moskva „Vysš. Škola“ 1983 s. 120. 1,50 rbl.

McGinn C.: The subjective view. Secondary qualities and indexical thought. Oxford Univ. Press 1983 s. VIII, 164. £ 11.

Melle U.: Das Wahrnehmungsproblem und seine Verwandlung in phänomenologischer Einstellung. Untersuchungen zu den phänomenologischen Wahrnehmungstheorien von Husserl, Gurwitsch und Merleau-Ponty. The Hague Nijhoff 1983 s. X, 165. *Phaenomenologica*, 91.

Nicholson G.: Seeing and reading. London Macmillan 1984 s. 256. *Contemp. St. in Philos. and the Human Sc.* £. 25.

Shope R. K.: The analysis of knowing: a decade of research. Princeton, NJ Univ. Press 1983 s. XIII, 255. £ 21,60.

Szrednicki J.: The place of space and other themes: variations on Kant's first critique. The Hague Nijhoff 1983 s. X, 208. £ 15.

La Verité. Prés. de J. Greisch. Par F. Bousquet et al. Paris Beauchesne 1983 s. 274. *Inst. Cathol. de Paris, Philosophie*, 8.

Filozofia języka
(Philosophy of language)

Blackburn S.: Spreading the word: groundings in the philosophy of language. Oxford Univ. Press 1984 s. XI, 368. £ 16.

Concept development and the development of word meaning. Ed. Th. B. Seiler, W. Wannemacher. Berlin Springer 1983 s. XII, 348. *Springer Series in Language and Communication* vol. 12. 54 DM.

Fauconnier G.: Espaces mentaux. Aspects de la construction du sens dans les langues naturelles. Paris Ed. du Minuit 1984 s. 221. 95 ff.

Giuliani-Tagmann R.: Sprache und Erfahrung in den Schriften von Maurice Merleau-Ponty. Bern Lang 1983 s. 235. *Europ. Hochschulschr. R. 20: Philos.* Bd. 96. 42 fs.

Hintikka J., Kulas J.: The game of language. Dordrecht Reidel 1983 s. XII, 342. 34,50 dol.

Leech G.: Principles of pragmatics. London Longman 1983 s. XII, 250. *Longman Linguistic Library*, 30. £ 5,95.

Lekomcev Ju. K.: Vvedenie v formal'nyj jazyk lingvistiki. Moskva „Nauka“ 1983 s. 264. AN SSSR. 1,80 rbl.

Historia i filozofia nauki
(History and philosophy of science)

Bernstein R. J.: Beyond objectivism and relativism. Science, hermeneutics and praxis. Oxford Blackwell 1984 s. 302. £ 19,50.

Epistemology, methodology and the social sciences. Ed. by R. S. Cohen and M. W. Wartofsky. Dordrecht Reidel 1983 s. VIII, 270. *Boston St. in the Phil. of Sc.* 71.

L'Esprit et la science. Colloque de Fès. Prés. de J. E. Charon. Paris A. Michel 1983 s. 474. 90 ff.

Fleck L.: Erfahrung und Tatsache. Gesammelte Aufsätze. Mit e. Einl. von L. Schäfer u. Th. Schnelle. Frankfurt/M. Suhrkamp 1983 s. 194. 16 DM.

Gex M.: Éléments de philosophie des sciences. Paris Ed. du Griffon/Diff. Vrin 1983 s. 280. 48 ff. [Append.: F. Gonsseth].

Gott V. S., Semenjuk É. P., Ursul A. D.: Kategorii sovremennoj nauki. (Stanovlenie i razvitiye). Moskva „Mysl“ 1984 s. 268. 1,70 rbl.

Harré R.: Introduction to the logic of the sciences. London Macmillan 1983 s. X, 182. £ 20.

Heine W.: Methodologischer Individualismus. Zur geschichtsphilos. Begründung e. sozialwiss. Konzeptes. C. Menger, J. A. Schumpeter, M. Weber, F. A. v. Hayek, K. R. Popper. Würzburg

Königshausen u. Neumann 1983 s. 399.
Epistemata R. Philos. Bd 12. 39,80 DM.

Kuznecov B. G.: Idealy sovremennoj nauki. Moskva „Nauka” 1983 s. 255. AN SSSR. 1,20 rbl.

Markov B. V.: Problemy obosnovanija i proverjaemosti teoretičeskogo znanija. Leningrad Gos. Univ. 1984 s. 167. 1,30 rbl.

Methodology, epistemology and philosophy of science. Ed. by C. G. Hempel, H. Putnam, W. K. Essler. Dordrecht Reidel 1983 s. 422. 69,50 dol.

O’Hear A.: Experience, explanation and faith. London Routledge and Kegan Paul 1984 s. XIII, 266. £ 6,95.

Peacocke C.: Sense and context. Experience, thought and their relations. Oxford Clarendon Press 1983 s. IX. 221. £ 16.

Psicoanalisi e storia delle scienze. Atti del convegno 26—28 giugno ’81. A cura di M. Ranchetti. Firenze L. S. Olschki 1983 s. XIV, 238. 28.000 L.

Shapiro B. J.: Probability and certainty in seventeenth-century England: a study of the relationship between natural science, religion, history, law and literature. Princeton, NJ Univ. Press 1983 s. X, 347. £ 26.

Tosaka D.: Teorija nauki. Perv. s jap. Moskva „Nauka” 1983 s. 192. AN SSSR. 1,10 rbl.

Toulmin S.: The return to cosmology. Berkeley Univ. of California Press 1983 s. 283. 25,95 dol.

Logika i metodologija.
Semiotyka
(Logic. Methodology. Semiotics)

Baker G. P., Hacker P. M. S.: Frege: logical excavations. Oxford Blackwell 1984 s. 424. £ 29,50.

Ballard E. G.: Principles of interpretation. Ohio Univ. Press 1983 s. XI, 247.

Bentham J. F. A. K. van: The logic of time...Dordrecht Reidel 1983 s. XVI, 260.

Borel M.-J., Grize J. B., Miéville D.: Essai de logique naturelle. Berne Lang 1983 s. IX, 241. Sciences pour la Commun., 4. 41 fs.

Carlsen-Jones M. T.: Introduction to logic. New York McGraw-Hill 1983 s. XVII, 570.

Eco U., Ivanov V. V., Rector M.: Carnival! Amsterdam Mouton 1984 s. VIII, 169. Approaches to Semiotics, 64. 68 DM.

Harris E. E.: An interpretation of the logic of Hegel. Lanham Univ. Press of America 1983 s. 360. 26,25 dol.

Klenk V.: Understanding symbolic logic. Englewood Cliffs Prentice-Hall 1983 s. XII, 466.

Lambert Y.: Meinong and the principle of independence. Its place in Meinong’s theory of objects and its significance in contemporary philosophical logic. Cambridge Univ. Press 1983 s. XVI, 169.

Language, logic and method. Ed. by R. S. Cohen and M. W. Wartoffsky. Dordrecht Reidel 1983 s. VII, 464. Boston Studies in the Philos. of Sc. v. 31.

Logisches philosophieren. Festschrift für Albert Menne zum 60. Geburtstag. Hrsg. v. U. Neumann v. E. Walther-Klaus. Hildesheim Olms 1983 s. XII, 192.

Meinong A.: On assumptions. Ed. by J. Heanne. Berkeley Univ. of California Press 1983 s. XLVIII, 331, 38,95 dol.

Müller A. A. C. von: Zeit und Logik. München Baur 1983 s. 484. Schriftenreihe d. interdisziplin. Grundlagenforschung, 4. 2. 48 DM.

Nuchelmans G.: Judgment and proposition: from Descartes to Kant. Amsterdam North-Holland Publ. Co 1983 s. 295. 90 fl.

Popov P. S., Stjažkin N. I.: Razvitie logičeskich idej v epochu Vozroždenija. Moskva Mosk. Gos. Univ. 1983 s. 153. 0, 85 rbl.

Semiotics unfolding. Proceedings of the 2nd Congress of the International Association for Semiotic Studies, 2—6 July 1979, Vienna. Ed. T. Borbé. Vol. 1—3. Amsterdam Mouton 1984 s. XI, 1846. Approaches to Semiotics, 68. 420 DM.

Timofeeva M. K.: O metodike induktivnoj rekonstrukcii grammatik. Novosibirsk Inst. Mat. 1983 s. 19. AN SSSR.

Viertel W.: Eine Theorie der Dialektik. Königstein/Ts. Forum Academicum 1983

s. 104. Monogr. z. philos. Forsch. Bd. 220. 24,80 DM.

Psychologia
(Psychology)

Brunner V. F.: Probleme der Kausal-
erklärung menschlichen Handelns. Bern
Haupt 1983 s. 112. Berner Reihe Philos.
Studien Bd 2. 28 fs.

Corman L.: Nietzsche. Psychologue des
profondeurs. Paris PUF 1983 s. 411.
165 ff.

Cummins R.: The nature of psycholo-
gical explanation. Cambridge, Mass. MIT
Press 1983 s. XII, 219. £ 15,75.

Enzyklopädie der Psychologie... hrsg.
von C. F. Graumann. Themenbereich 3.
Methodologie u. Methoden. Ser. 1. For-
schungsmethoden der Psychologie. Bd. 3.
Messen und Testen; Bd 4: Strukturie-
rung und Reduzierung von Daten; Bd 5:
Hypothesenprüfung. Göttingen Verl. f.
Psychol. Hogrefe 1983 s. XXI, 814; XV,
513; XVI, 633. 232 DM, 174 DM, 188 DM.

Gaizen V. A.: Sistemnye opisaniya v
psichologii. Leningrad Len. Univ. 1983
s. 175. 1, 30 rbl.

Ginecinskij V. I.: Vvedenie v metodi-
ku prepodavaniya psichologii. Kurs lekci.
Leningrad Len. Univ. 1983 s. 75, 0,10 rbl.

Murray D.: A history of Western psy-
chology. Englewood Cliffs, NJ Prentice-
Hall 1983 s. XIV, 428.

Muzdybaev K.: Psichologija otvestven-
nosti. Leningrad „Nauka“ 1983 s. 240. AN
SSSR. 0,90 rbl.

Ponomarev Ja. A.: Metodologičeskoe
vvedenie v psichologiju. Moskva „Nau-
ka“ 1983 s. 205. AN SSSR. 1 rbl.

Tulving E.: Elements of episodic me-
mory. Oxford Clarendon Press 1983 s.
XI, 351. Oxford Psychology Series No 2.

Werth R.: Bewusstsein. Psychologische,
neurobiologische und wissenschaftstheo-
retische Aspekte. Berlin Springer 1983 s.
VIII, 215.

Zničenko V. P., Smirnov S. D.: Meto-
dologičeskie voprosy psichologii. Moskva
Mosk. Gos. Univ. 1983 s. 164. 0,30 rbl.

Antropologia filozoficzna
(Philosophical anthropology)

Émergence et originalité de l'homme.
Colloque 8—9—10 janvier 1982... Coord.
par R. Mouterde. Paris Ed. Operex 1983
s. 148. Les Cahiers de l'Inst. Cathol. de
Lyon no 9. 50 ff.

Fonk P.: Transformation der Dialek-
tik. Grundzüge d. Philosophie Arnold
Gehlens. Würzburg Königshausen u. Neu-
mann 1983 s. 213. Studien z. Anthropologie
Bd 7. 39,80 DM.

Harré R.: Personal being. Oxford Blac-
kwell 1983 s. X, 299. £ 17.

Der Mensch und die Wissenschaft vom
Menschen. D. Beitr. d. XII Dt. Kongres-
ses für Philosophie in Innsbruck vom
29 September—30 Oktober 1981. Hrsg. v.
G. Frey u. J. Zelger. Bd. 1—2. Innsbruck
Solaris-Verl. 1983 s. XI, 543; X, 545—
—1145.

Nikonov K. I.: Sovremennaja christian-
skaja antropologija. (Opyt filosofsko-kri-
tičeskogo analiza). Moskva Mosk. Gos.
Univ. 1983 s. 184. 0,85 rbl.

Etyka i teoria postępowania
(Ethics. Moral philosophy)

Brenkert G. G.: Marx's ethics of fre-
edom. London Routledge and Kegan
Paul 1983 s. XII, 263. £ 14,95.

Finnis J. M.: Fundamentals of ethics.
Oxford Clarendon Press 1984 s. X, 163.
£ 14.

Hodson J. D.: The ethics of legal co-
ercion. Dordrecht Reidel 1983 s. XIV,
174. Philosophical Studies Series in Phi-
losophy, v. 26.

Iltig K.-H.: Naturrecht und Sittlich-
keit. Begriffsgeschichtliche Studien. Stu-
gart Klett-Cotta 1983 s. 304. Sprache u.
Geschichte Bd 7.

Lyons D.: Ethics and the rule of law.
Cambridge Univ. Press 1984 s. X, 229.
£ 17,50.

Nancy J.-L.: L'impératif catégorique.
Paris Flammarion 1983 s. 158. 70 ff.

Norman R.: The moral philosophers.
Oxford Clarendon. Press 1984 s. 257. £
15.

Richman R. J.: God, free will and
morality. Dordrecht Reidel 1983 s. XI,
195. 36,95 dol.

Slote M.: Goods and virtues. Oxford Univ. Press 1983 s. 148. £ 12,50.

Estetyka i filozofia
sztuki
(Aesthetics. Philosophy of art)

Beardsley M. C.: The aesthetic point of view. Selected essays. Ed. by M. J. Wreen and D. M. Callen. Ithaca Cornell Univ. Press 1983 s. 385. 44,85 dol.

Goryn' V. I.: Obščestvenno-estetičeskij ideal. (Specifika formirovanija i funkcionirovanija ideala v strukture estetičeskogo soznanija). Kiev „Nauk. Dumka“ 1983 s. 139. AN USSR. 1,10 rbl.

Kuhns R.: Psychoanalytic theory of art. New York Columbia Univ. Press 1983 s. XVI, 169. 32,50 dol.

Luciani P.: L'estetica applicata di Francesco de Sanctis. Quaderni napoletani e lezioni torinesi. Firenze L. S. Olschki 1983 s. 196. 24.000 L.

Pochat G.: Der Symbolbegriff in der Ästhetik und Kunstwissenschaft. Aus d. Schwed. Köln DuMont 1983 s. 244. 18,80 DM.

Vyžlecov G. P.: Éstetika v sisteme filozofskogo znanija. Leningrad Len. Univ. 1984 s. 175. 0,60 rbl.

Filozofia społeczeństw
i nauk społecznych
(Social philosophy. Philosophy of politics)
Zagadnienia ogólne. Historia
(General issues. History)

Barbalet J. M.: Marx's construction of social theory. London Routledge and Kegan Paul 1983 s. 228. £ 12,95.

Baruzzi A.: Einführung in die politische Philosophie der Neuzeit. Darmstadt Wiss. Buchges. 1983 s. X, 242. 56 DM.

Botwinick A.: Hobbes and Modernity. Five exercises in political philosophical exegesis. Washington, DC Univ. Press of America 1983 s. VIII, 69. 16,50 dol.

Crocker D. A.: Praxis and democratic socialism. The critical social theory of Markovic' and Stojanovic'. Brighton Harvester Press 1983 s. XIII, 335. £ 25.

Den Uyl D. J.: Power, state and freedom. An interpretation of Spinoza's political philosophy. Assen Van Gorcum

1983 s. XII, 172. Philosophia Spinozae Perennis. 30 fl.

Dreher M.: Sophistik und Polisentwicklung. Die sophist. Staatstheorien d. 5 Jh. v. Chr. u. ihr Bezug auf Entstehung u. Wesen d. griech., vorrangig athen. Staates. Bern Lang 1983 s. 183. Europ. Hochschulschr. R. 3. Gesch. Bd. 191. 44 fs.

Kainz H. P.: Democracy, East and West. A philosophical overview. London Macmillan 1984 s. 200. £ 20.

Martin L.: Utopics. Spatial play. London Macmillan 1984 s. 312. £ 25.

Nicholson M.: The scientific analysis of social behaviour. A defense of empiricism in social science. London Pinter 1983 s. XII, 252, £ 15,50.

Taureck B.: Die Zukunft der Macht: e. philos.-polit. Essay. Würzburg Königshausen u. Neumann 1983 s. 77. 16,80 DM.

Filozofia państwa i prawa
(Philosophy of law)

Alexy R.: Theorie der juristischen Argumentation: d. Theorie d. rationalen Diskurses als Theorie d. jur. Begründung. Frankfurt/M. Suhrkamp 1983 s. 396. 20 DM.

Auslegung — Einsicht — Entscheidung. Hrsg. von E. Mock, R. Jakob, Bern Lang 1983 s. 104. Beitr. z. allg. Rechts-u. Staatslehre Bd 2. 22 fs.

Conceptions contemporaines du droit. (Basel 27/8/1979—1/9/1979). Actes. Ed. P. Trappe. Pt. 3. Wiesbaden Steiner 1983 s. XV, 710. Congrès Mondial/IVR 9. Arch. de Philos. du Droit et de Philos. Sociale, Suppl. vol. 1. 88 DM.

Metatheorie juristischer Argumentation. Hrsg. von W. Krawietz u. R. Alexy. Berlin Duncker u. Humblot 1983 s. 252. Schr. z. Rechtstheorie H. 108. 98 DM.

Peczenik A.: Grundlagen der juristischen Argumentation. Wien Springer 1983 s. 266. Forschungen aus Staat u. Recht, 64. 840 S.

Filozofia kultury
(Philosophy of culture)

Lübbe H.: Zeit-Verhältnisse. Zur Kulturphilosophie d. Fortschritts. Graz Verl. Styria 1983 s. 151. 168 S.

Filozofia przyrody
i nauk przyrodniczych
(Philosophy of nature)

Carter R. B.: Descartes' medical philosophy. Baltimore John Hopkins Univ. Press 1983 s. XIV, 301. 32,50 dol.

Cartwright N.: How the laws of physics lie. Oxford Univ. Press 1983 s. X, 221. £ 16.

Dawies P. C. W.: God and the new physics. London Dent 1983 s. X, 255. £ 8,95.

Fraser J. T.: The genesis and evolution of time. Brighton Harvester Press 1983 s. XII, 205. £ 19,50.

Gavriš E. G.: Évoljucija vzajnosvjazi filozofii i biologii. Char'kow Char'k. Univ. 1983 s. 143. 1,80 rbl.

Hacking I.: Representing and intervening. Introductory topics in the philosophy of natural science. Cambridge Univ. Press 1983 s. XVI, 287.

Krymskij S. B., Kuznecov V. I.: Mirovoznrenčeskie kategorii v sovremennom estestvoznanii. Kiev „Nauk. Dumka” 1983 s. 222. AN USSR. 2,40 rbl.

Kurbanov R. O.: Kategorija vzajmo-dejstvija v filozofii i fizike. Baku „Élm” 1983 s. 184. AN Az. SSR. 1,50 rbl.

Filozofia matematyki
(Philosophy of mathematics)

Bachmann H.: Der Weg der mathematischen Grundlagenforschung. Bern Lang 1983 s. 240. 36 fs.

Kitcher P.: The nature of mathematical knowledge. Oxford Univ. Press 1983 s. XII, 287. £ 15.

Filozofia religii
(Philosophy of religion)

Corbin H.: Face de Dieu face de l'Homme. Herméneutique et soufisme. Paris Flammarion 1983 s. 383. 130 ff.

Jaeschke W.: Die Religionsphilosophie Hegels. Darmstadt Wiss. Buchges. 1983 s. VII, 154. Erträge der Forchung Bd 201. 36,50 DM.

Minerbi Belgrado A.: Paura e ignoranza. Studio sulla teoria della religione in d'Holbach. Firenze L. S. Olschki 1983 s. 276. 30.000 L.

Penelhum T.: God and skepticism. Dordrecht Reidel 1983 s. XIII, 186. 34,95 dol.

Prozesky M.: Religion and ultimate well-being. London Macmillan 1984 s. 240. Libr. of Philos. and Rel. £ 20.

Weissmahr B.: Philosophische Gotteslehre. Stuttgart Kohlhammer 1983 s. 174. Grundkurs Philosophie Bd. 5. 18 DM.

Wiadomości bieżące

WIADOMOŚCI WYDAWNICZE

Publikacje jednostkowe

Tadeusz Kotarbiński: Myśli o ludziach i ludzkich sprawach (Ossolineum, 1984, 21 ark., cena 250.— zł). Tom wydany przez I Wydział PAN zawiera prace już publikowane, a także szereg prac nigdzie przedtem nie drukowanych. Zgrupowano je w siedem działów: 1. Filozofia, prakseologia, 2. Nauka i nauczanie, 3. Problemy wydawnicze, 4. Sprawy społeczne, 5. Na marginesie książek przeczytanych, 6. Sylwetki uczonych — przemówienia pozgonne, 7. Sprawy osobiste.

Ryszard Panasiuk: Hegel i Marks. Studia i szkice (Książka i Wiedza, 1984, 14 akr. cena 200 zł). Praca rozważa pewne aspekty antropologiczne filozofii Marksa i Hegla. Omawia się tu m.in. dialektykę Hegla i młodoheglistów, problem wolności i determinizmu w marksizmie, pojęcie ideologii, „azjatycki sposób produkcji”, marksistowską filozofię praktyki i marksistowską koncepcję człowieka.

Stefan Sarnowski: Świadomość i czas. O początkach filozofii współczesnej (PWN, 1984, 12 ark., cena 130 zł). Autor omawia problemy zajmujące filozofię współczesną, ukazując ich źródła w filozofii nauki XIX w., w sporze realizmu z idealizmem oraz w walce z psychologizmem. Końcowa część książki traktuje o przeciwstawieniu: historyzm — antyhistoryzm oraz o hermeneutyce współczesnej.

Z zagadnień filozofii przyrodoznawstwa i filozofii przyrody. Praca zbiorowa pod red. K. Kłósaka przy współpracy M. Lubańskiego i S. W. Śląg, Tom V (Akademia Teologii Katolickiej, Lublin

1983, ss. 280, ceny brak). Na ten kolejny tom złożyły się prace następujących autorów: J. Zyciński, J. M. Dołęga, W. S. Galiński, B. Hałaczek, K. Kłoskowski, A. M. Latawiec, M. Lubański (praca w języku niemieckim). Całość podzielono na 3 części: pierwsza dotyczy zagadnień z zakresu filozofii przyrody nieożywionej, druga — filozofii przyrody ożywionej, a część trzecia traktuje o zastosowaniach nauk systemowo-informacyjnych. Na końcu znajduje się krótkie streszczenie w języku francuskim.

Sław Krzemień-Ojak: Antonio Gramsci. Filozofia. Teoria kultury. Estetyka (PWN, 1983, ss. 285, cena 150.— zł). Książka jest rodzajem intelektualnej biografii Gramsciego, omawia szerzej te wątki, które dotyczą filozofii, teorii kultury i estetyki, uwzględniając zarazem przenikającą je myśl polityczną.

Myśl socjalistyczna i marksistowska w Polsce 1879—1939. Teksty wybrał i wstępem poprzedził Seweryn Dziamski. Tom 1 i 2. (PWN, 1984, ss. 581, 408, cena 800.— zł). Wydawca pragnął w tej postaci uprzystępnąć oryginalne prace E. Abramowskiego, B. Limanowskiego, T. Filipowicza, S. Brzozowskiego, M. Niedziałkowskiego, Z. Zaremby i wielu innych pisarzy, którzy wywarli wpływ na polską kulturę umysłową I poł. XX w.

Tadeusz Styczeń: W drodze do etyki. Wybór esejów z etyki i o etyce (Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1984, ss. 276, cena 250.— zł). W przedmowie autor pisze, że eseje tego zbioru wyrosły z przeświadczenia, że problem, czym jest etyka, zależy od określenia etyki. Wia-

śnie w Katerze Etyki KUL, pod wpływem jej byłego kierownika kardynała Karola Wojtyły, starano się zrozumieć etykę poprzez uwyrażnienie istoty moralności i to nadało kierunek pracom autora, który jednak przyznaje, „że koncepcja i moralności, i etyki podlegała u autora znacznym modyfikacjom oraz że prace późniejsze bywają niekiedy krytyką pozycji i propozycji wcześniej zajmowanych”. Zbiór objął 18 esejów (w tym jeden napisany wspólnie z S. Kamińskim i jeden wspólnie z A. Szostkiem). Autor zajmuje się tu głównie problemami z zakresu metaetyki. Oto niektóre tytuły esejów: „Spór o naukowość etyki”, „Metaetyka. Nowa »rzecz« czy nowe »słowo«?”, „Antropologia a etyka”, „O metodzie antropologii filozoficznej”, „Uwagi o istocie moralności”, „Czy etyka jest logiką chcenia?”. Książkę zamyka krótkie „Zakończenie” oraz wykaz publikacji Tadeusza Sępnia.

Roman Tokarczyk: Prawa narodzin, życia i śmierci. Etyczne problemy współczesności (Wyd. Lubelskie, 1984, 18 ark.). Jest to praca z zakresu antropologii filozoficznej i etyki. Autor rozpatruje zagadnienia z punktu widzenia etyki, medycyny, religii, prawa, filozofii i zwyczajów. Omawia m.in. problem odpowiedzialności uczonych za wyniki ich badań.

Zdzisław Ziemia: Analityczna teoria obowiązków. Studium z logiki deontycznej (PWN, Warszawa 1983, ss. 240, cena 120.— zł). Autor przedstawia szereg wybranych systemów logiki deontycznej, a m.in. swoje systemy SD1, SD1' nadbudowane nad modalnym rachunkiem nazw. Analizuje pojęcie nakazu, dozwoleń, obowiązku, omawia tzw. paradoksalne twierdzenia logik deontycznych oraz stosunek logiki deontycznej do logiki norm i możliwości wnioskowania z normy o normie. Nie traci przy tym z oczu zastosowań logiki deontycznej w teorii prawa i metaetyce. Daje też liczne przykłady zastosowań rachunków logicznych.

Chaim Perelman: Logika prawnicza. Nowa retoryka. Przełożył z jęz. francuskiego Tomasz Pajor. Wstępem i przypisami do wydania polskiego opatrzył Jerzy Wróblewski (PWN, 1984, ss. 239, cena 160.— zł). Jest to pierwsze ujęcie teorii argumentacji w zastosowaniu do rozumowania sędziowskiego. Autor przeprowadza polemikę z pozytywistycznymi tendencjami formalizowania rozumowań prawniczych, nawiązuje przy tym do filozoficznych tradycji retoryki.

Jolanta Brach-Czajna: Etos nowej sztuki. (PWN, 1984, ss. 283, cena 160.— zł). Książka stanowi próbę filozoficznej interpretacji sztuki najnowszej, na przykładzie twórczości Stachury, Grotowskiego i Living Theatre. Autorka próbuje uzasadnić tezę, że dzieła sztuki współczesnej skłaniają odbiorców do uczynienia sztuki z własnego życia i do poszukiwania sposobów nadawania sensu życiu jednostki.

Z „Zapowiedzi Wydawniczych” Składnicy Księgarskiej dowiadujemy się, że w 1985 r. mają się ukazać następujące publikacje:

Henryk Borowski: Kantowska filozofia religii (KiW, 18 ark. cena 180.— zł). Ta pierwsza monografia polska na temat wskazany w tytule oparta jest na badaniach uwzględniających wszystkie dzieła Kanta. Autor omawia etykę kantowską i jej konfrontację z religią, a także spory toczone wokół filozofii religii Kanta.

Zdzisław Cackowski: Filozofia marksistowska. Wybrane problemy (KiW, 12 ark., cena 120.— zł). W czterech częściach tej książki omawia się przedmiot filozofii, problemy ontologii, teorii poznania oraz kwestie związane z człowiekiem i życiem społecznym ludzi.

Stanisław Jedynak: Z historii myśli społecznej (KiW, 14 ark., cena 140.— zł). Przedstawione są tu początki rozwoju myśli filozoficznej i społecznej Wschodu i Grecji z podkreśleniem elementów materialistycznych i ideałów społecznych.

Mieczysław Omyła: Zarys logiki nie-fregowskiej (PWN, 7 ark., cena 70.— zł). Zaprezentowano tutaj niefregowski rachunek zdań i kwantyfikatorów oraz nasświetlono intuicje semantyczno-filozoficzne tej logiki stworzonej przez prof. Romana Suszkę (1919—1979).

Zakład Estetyki Instytutu Filozofii UJ wydał w Krakowie dwie broszury napisane przez prof. Marię Gołaszewską: **Osobliwości estetyki socrealizmu** (1983) oraz **Uniwersum sztuki** (1984). Pierwsza stanowiła wprowadzenie do dyskusji na konferencji nt. „Kultura artystyczna w Polsce lat 1949—1955” (21—22 XI 1983 r.), druga — wprowadzenie do dyskusji na ogólnopolskim seminarium estetycznym „Czym jest sztuka?”, które odbyło się w czerwcu 1984 r.

**Materialistyczna dialektyka jako ob-
sługa teorii rozwoju.** Red. L. F. Ilji-
čov. Tom 3: Problema rozwitija w so-
vremennych naukach (Izdat. „Nauka”,

Moskwa 1983, ss. 475). Jest to trzeci tom zamierzonej czterotomowej całości, w którym wydawcy starają się przedstawić metodologiczne znaczenie zasady rozwoju w naukach przyrodniczych i społecznych. Część poświęcona naukom przyrodniczym uwzględnia stanowisko zajmowane przez fizykę, astronomię, chemię, geologię i biologię. Część dotycząca nauk społecznych składa się z przyczynków związanych z ekonomią polityczną, historią, prawoznawstwem, archeologią, estetyką i etyką.

Enzyklopädie Philosophie und Wissenschaftstheorie. Tom 1 i 2. Herausgeber: Prof. Dr. Jürgen Mittelstrass (Universität Koblenz) (Bibliographisches Institut, Mannheim, Wien, Zürich, t. I A-G, 1980, ss. 835, cena 148,— DM., t. II H-O, 1984, ss. 1108, cena 156,— DM.). Ma to być największy ogólny leksykon filozoficzny w języku niemieckim. Według zapowiedzi obejmować ma około 4000 haseł na 3000 stron. Autorami są głównie pracownicy uniwersytetów w Konstancy i Erlangen, ogółem 40 osób. Encyklopedia ta ma nie tylko obejmować klasyczną filozofię, lecz również najnowsze koncepcje i wyniki zwłaszcza z logiki i teorii poznania, a także podstawy nauk szczegółowych, takich jak fizyka, matematyka, astronomia, biologia i historia nauk. Do poszczególnych haseł dodano też starannie dobraną bibliografię oraz odpowiedniki w językach obcych.

Therie der Normen. Festgabe für Ota Weinberger zum 65. Geburtstag. Herausgegeben von Werner Krawietz, Helmut Schelsky, Günter Winkler, Alfred Schram (Duncker und Humblot, Berlin 1984, ss. 626). W tej księdze pamiątkowej zamieszczono prace 36 autorów z różnych krajów europejskich, a w tym z Polski: K. Opałka, J. Kalinowskiego, J. Wróblewskiego, Z. Ziemińskiego. Spośród innych autorów uwagę zwracają: G. H. von Wright, Ch. Perelman i J.-L. Gardies.

Horst Wessel: Logik (VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften, Berlin DDR 1984, ss. 395, cena 30.— M). Podręcznik ten przeznaczony jest dla szkół wyższych i stanowi składnik programu kształcenia w zakresie filozofii w NRD. Przewidziany jest zarówno na studiach dziennych jak i zaocznych, może być też wykorzystany do samokształcenia. Przedstawiono w nim pojęcie wynikania logicznego i teorii predykatów. Omówiono ponadto szereg zagadnień wykraczających poza ramy nauczania elementarnego a ukazujących praktyczne znaczenie logiki, np. filozoficzne problemy

logiki, podstawy teorii terminów i zagadnienia logiki nauk. Podręcznik wyposażono w liczne ćwiczenia.

Bertram Kienzle: Die semantische Form des Guten (F. Steiner, Wiesbaden 1983, ss. 160, cena 53.— DM.). Celem pracy jest wykazanie, że teoria znaczenia oparta na pojęciu zdania nie pozwala sformułować racjonalnych norm etycznych. Autor przedstawia idee semantyki opartej na pojęciu zdania, wypukła jej wady oraz pokazuje możliwość ich przewyciężenia poprzez teorię znaczenia, która przyjmuje za punkt odniesienia w kwestiach semantycznych gry językowe. Potrzebę takiej nowej orientacji opiera na aksjomatycznej analizie reguł użycia słowa 'dobry'.

Heinz Paetzold: Ästhetik des deutschen Idealismus. Zur Idee ästhetischer Rationalität bei Baumgarten, Kant, Schelling, Hegel und Schopenhauer (F. Steiner, Wiesbaden 1983, ss. IV+435, cena 49.— DM.). Autor książki wychodzi z założenia, że można pojąć estetykę tylko z horyzontu istotnego w danym przypadku projektu filozoficznego. Toteż na estetykę niemieckiego idealizmu trzeba patrzeć jak na ciąg rozmaitych ustawnień (Ansätze). Z jednej strony należy poszczególnie koncepcje estetyczne osobno oceniać sprawiedliwie, z drugiej strony istnieje w nich wewnętrzna ciągłość problematyki. Wprowadzenie przez Baumgartena estetyki jako nowej dyscypliny filozoficznej stworzyło misję dla następnych pokoleń. Zdaniem autora Kant, Schelling, Hegel i Schopenhauer zabezpieczyli estetyce stałe miejsce w filozofii.

W. S. Hamrick (ed.): Phenomenology in Practice and Theory (M. Nijhoff, The Hague 1983, ss. 250). Jest to zbiór esejów napisanych przez młodych uczonych z Kanady, Wielkiej Brytanii, Holandii i Stanów Zjednoczonych, zajmujących się fenomenologią w bardzo szerokim zakresie.

Justifications de l'éthique. Actes du XIXe Congrès de l'Association des Sociétés de Philosophie de langue française (septembre 1982) (Editions de l'Université de Bruxelles, Bruxelles 1984, ss. 486, cena 90 FB.). Akta kongresu zredagowane przez Gilberta Hottos zostały wydane przez Société Philosophique de Louvain wraz z Société Philosophique de Bruxelles. Tom ten zawiera teksty około 70 wystąpień uczestników i dwóch dużych referatów, wygłoszonych przez J. D'Hondta i E. Levinasa na temat etyki.

Wydawnictwa ciagle

Biblioteka Klasyków Filozofii według „Zapowiedzi Wydawniczych” ma w 1984 r. wydać m.in. (por. Ruch Filoz. t. XLI nr 2/3 i 4): **Platon: Timajos**. Tłum. z grecki P. Siwek (PWN, 8 ark., cena 150.— zł). Przypominamy, że jest to jedno z głównych źródeł poznania Platońskiej filozofii, zawiera m.in. Platońską teorię powstania i budowy świata oraz opis legendarnej zagłady Atlantydy. **René Descartes: Namiętności duszy**. Wprowadzenie napisał B. Suchodolski, wstęp — Chmaj. Jest to II wyd. książki drukowanej poprzednio w 1958 r. Analiza emocjonalnej natury człowieka tu przedstawiona stała się podstawą psychologicznej teorii afektów.

Filozofia i myśl społeczna Jana Pawła II (PWN, Warszawa 1983, ss. 250, cena 200.— zł). Książka wydana została w serii „Studia Religioznawcze” (redagowanej przez Mirosława Nowaczyka) staraniem Instytutu Filozofii i Socjologii PAN. Stanowi ona pierwszy tom zamierzonego cyklu, który ma być poświęcony analizie myśli filozoficznej i społecznej Jana Pawła II. Dominują w niej studia nad biografią intelektualną okresu przedpontyfikalnego. We „Wstępie” Józef Keller stwierdza, że działalność naukowa Karola Wojtyły przechodziła trzy etapy: 1. okres szczególnego zainteresowania mistyką katolicką, 2. okres badania zasad etyki katolickiej i filozofii Maksa Schelera, 3. okres zainteresowania problematyką społeczną. Autorami prac zamieszczonych w tym tomie są: J. Keller, A. Wójtowicz, W. Leszczyński, Z. Mikołajko, M. Skrzypek, Z. Stachowski i M. Nowaczyk.

Bogusław Wolniewicz: Ontologia sytuacji (PWN, 1985, 7 ark., 70.— zł). Jest to pierwsza książka z nowej serii „Logika i zastosowanie logiki”. Autor, inspirowany przez „Traktat” Wittgensteina, przedstawia system sformalizowany opisujący „świat sytuacji” (sytuacje elementarne, ich zbiory i relacje) oraz omawia stosunek ontologii sytuacji do logicznego atomizmu.

Matthias Gatzemeier: Griechische Philosophie. Ein Studienbuch (Athenäum, 1984, ss. 200, cena 18.— DM.). Podręcznik nie ogranicza się do przedstawienia rozwoju greckiej filozofii, lecz wskazuje na przykładach jej dalszy wpływ poprzez średniowiecze aż po czasy najnowsze.

Ilkka Niiniluoto: Is Science Progressive? (D. Reidel, Dordrecht, Lancaster

1984, ss. XI+272, cena 39 dol.). Książka ukazała się w serii Synthese Library jako jej tom 177. Autor wyklada na Uniwersytecie w Helsinkach. W przedmowie wyjaśnia, że książka jest zbiorem esejów napisanych w latach 1975—83, kiedy to zajmował się próbą wyjaśnienia pojęcia podobieństwa-do-prawdy (truthlikeness, verisimilitude). Eseje tego zbioru powstały z rozważania różnych aspektów idei, że postęp w nauce związany jest z wzrastającym przybliżaniem do prawdy rezultatów naukowych. Autor żywi nadzieję, że książka jako całość stanowi krok w kierunku znalezienia najlepszej obrony pozycji krytycznego naukowego realizmu. Jest bowiem wynikiem badania rozgałęzień stanowiska realistycznego spotykanych w dziedzinie filozofii, matematyki, nauk przyrodniczych, społecznych i technicznych. Niiniluoto krytycznie ocenia poglądy najwybitniejszych filozofów, którzy dotychczas wypowiadali się na temat postępu naukowego, a m.in. Whewella, Peirce'a, Duhema, Sartona, Poppera, Kuhna, Lakatosa, Toulmina, Fayerabenda, Sneeda, Stegmüllera, Landaua, Rorty'ego, Böhme'a i van den Daele'a. Dwanaście esejów tej książki porusza następujące tematy: 1. Czym jest nauka? 2. Jak filozofia może być naukowa i postępowa? 3. Falsyfikacjonizm Poppera jako następny Whewella i Peirce'a, 4. Próby użycia pojęć i analogii ewolucyjnych podjęte przez Peirce'a, Poppera, Toulmina w celu analizy rozwoju poznania, 5. Pojęcie postępu naukowego, 6. Strukturalistyczne ujęcie teorii i zmian teorii (Sneed, Stegmüller), 7. Stopnie podobieństwa-do-prawdy, 8. Filozoficzno-metodologiczne problemy dziejów matematyki, 9. Porównanie realizmu naukowego z filozoficzną tradycją (kantyzm, marksizm, fenomenologia, hermeneutyka), 10. Dążenie nauk stosowanych do ustalania norm technicznych, 11. Czy nauka o kierownictwie (operations research) przeżywa kryzys w sensie Kuhna?, 12. Różnice celów i dróg rozwoju między nauką a techniką. Każdy esej tego zbioru wyposażony jest w przypisy i bibliografię, przeważnie bardzo obszerną. Całość zamyka indeks nazwisk. Książka wydaje się w najwyższym stopniu godna przeczytania, nie tylko ze względu na pozycję, jaką jej autor wyrobił sobie w współczesnej filozofii.

Thomas L. Carson: The Status of Morality (D. Reidel, Dordrecht 1984, ss. 216, cena 90.— Dfl.). Autor wyklada na Wydziale Filozoficznym Virginia Polytechnic Institute and State University. Książka wyszła jako trzydziesta pierwsza pozycja „Philosophical Studies Se-

ries in Philosophy". Jest to próba przedstawienia teorii podstaw moralności. Autor uważa, że standardowe analizy znaczenia sądów moralnych są nieadekwatne. Jego zdaniem sądy te dotyczą poprawności postaw, a pojęcie racjonalnego sędziego moralnego dostarcza jedyne wzorca prawdziwości sądów tego rodzaju. Omówiona tu też została problematyka moralnego relatywizmu, przy czym autor skłania się do stanowiska pewnego umiarkowanego relatywizmu w kwestiach moralności.

Stanley Jaki: Uneasy Genius. The Life and Work of Pierre Duhem (Kluwer Acad. Publ. Group, Dordrecht, Boston, Lancaster 1984, ss. 470, cena 175 Dfl.). Książka jest pierwszym systematycznym studium życia i dzieł Piotra Duhema (1861—1916) fizyka, filozofa i historyka nauki. Autor jest wykładowcą w Princeton University. W badaniach swych wykorzystał archiwalia i nie publikowane manuskrypty, a także osobistą i profesjonalną korespondencję. Uwzględnił też recepcję dzieł Duhema z życia uczonego i późniejszą. Książka rzuca światło na umysłowy i polityczny obraz Trzeciej i Czwartej Republiki oraz na główne prądy w historii i filozofii nauki XX wieku. Książka zawiera bibliografię prac Dunema. Wydano ją jako setną pozycję serii „International Archives of the History of Ideas”.

Maurita J. Harney: Intentionality, Sense and the Mind (M. Hijhoff, The Hague 1984, ss. 208, cena 85 Dfl.). To już 94 publikacja w serii „Phaenomenologica”. Autorka naucza w Swinburne Institute of Technology w Melbourne. W swej książce zajęła się problematyką intencjonalności zarówno w pierwotnym ujęciu Brentana, jak i w wersjach lingwistycznych R. M. Chisholma i G. E. M. Anscombe. Stara się pokazać, jak semantyczne podejście połączone z Fregeowskim rozumieniem „sensu” daje się uzupełnić intuicjami Husserlowskiej fenomenologii, tworzy zatem pomost pomiędzy tradycją analityczną a fenomenologiczną.

Czasopisma

Journal of Automated Reasoning — to nowe czasopismo, które ma się ukazywać od wiosny 1985 r., a wydawane będzie przez firmę D. Reidel Publ. Co. w Holandii. Ma ono stanowić forum dla autorów zainteresowanych teorią lub zastosowaniami automatycznego rozumo-

wania. Redaktorem naczelnym jest Larry Vos z Argonne National Laboratory. Cena tomu wynosi 36 dol.

Nowym wydawcą Kant Studien został w październiku 1983 r. R. Malter, profesor filozofii na Uniwersytecie w Mainz, wybrany na wniosek poprzedniego wydawcy, prof. J. Koppera.

Anuario Filosófico. Redakcja tego hiszpańskiego czasopisma prosi czytelników i prenumeratorów o kierowanie swej korespondencji pod adresem: Revista „Anuario Filosófico”, López de Hoyos, 141, 28002 Madrid.

ODCZYTY I WYKŁADY

Oddział PTF w Gdańsku: 3 I 83, Józef Tischner — Racjonalizm i irracjonalizm; 22 II 83, Bogusław Wolniewicz — O regulach interpretacji systemów filozoficznych; 3 III 83 (wspólnie z Pol. Tow. Nauk. Kultury Fizycznej), Józef Bańka — Problemy etyki i eufroniki we współczesnym świecie; 25 III 83, Leszek Nowak — Marksizm. Od utopii do ideologii; 23 V 83 (wspólnie z PTS), Jadwiga Staniszkis — Propozycja zmiany paradygmatu analizy systemu socjalistycznego; 14 VI 83, Marian Pyrz — Karol Marks wobec klasycznej definicji istoty człowieka; 27 VI 83, Stanisław Dąbrowski — Medytacja a kontemplacja. Analityczny szkic genologiczny; 21 XII 83, Ludwik Kostyrko — Jak stała Plancka zmieniła nasz obraz świata.

Oddział PTF w Katowicach: 25 I 83, Józef Bańka — Treści poznawcze nauk praktycznych; 26 IV 83, Kazimierz Ślęczka — Nurt „nowej filozofii” we Francji; 11 X 83, Janusz Czerny — Teoriopoznawcza problematyka przedstawicieli nurtu wiedeńskiego; 29 XI 83, Lech Zacher — Cywilizacja techniczna jako centralna kategoria edukacji; 17 XII 83, Wiesław Dziobiak — Niektóre formalne własności wynikania.

Oddział PTF w Krakowie: Zob. Ruch Filoz. t. XL nr 4 s. 351b.

Oddział PTF w Lublinie: Referaty wygłoszone przed grudniem 1983 r. podane zostały w Ruchu Filoz. t. XL nr 4 s. 352. 9 XII 83, Grzegorz Białkowski — Pojęcie faktu naukowego w fizyce; 9 XII 83, Zygmunt Hajduk — Odkrycie — niektóre tendencje badawcze; 9 XII 83, Wiesław Kamiński —

Nierówność Bella a lokalne teorie rzeczywistości; 27 I 84, Leon Koj — Antropologiczne podstawy semantyki; 20 II 84, Andrzej Siciński — O typologii stylów życia; 24 II 84, Andrzej Bronk — Filozoficzna hermeneutyka H. G. Gadamera; 23 III 84, dr Andrzej L. Zachariasz — Relatywizm a problematyka poznania; 6 IV 84, Sesja poświęcona problematyce utopii: Czesław Bartnik — Realizm i utopijność koncepcji człowieka Teilharda de Chardin; Jan Orłowski — Społeczna i etyczna utopia u Dostojewskiego; Jerzy Szacki — O tzw. końcu utopii. 13 IV 84, Sesja poświęcona Marcinowi Lutrowi: Stanisław Napiórkowski — Współczesny dialog międzykościelny i jego znaczenie dla „Sprawy Lutra”; Andrzej Nowicki — Miejsce Marcina Lutra w kulturze europejskiej; Jan Szklarz — Miejsce Marcina Lutra w kulturze europejskiej w oczach polskiego pastora luterńskiego; 18 V 84, Andrzej Siemianowski — Niestandardowa interpretacja konwencjonalizmu. Odczyt popularnonaukowy; 25 IV 83, Krzysztof Brozi — Magia, religia i wierzenia w społeczeństwach pierwotnych.

Oddział PTF w Łodzi: 1 III 83, M. Tempczyk — Fizyka a filozofia. Świat jako proces; 5 V 83, Malherbe (Nantes) — Roland Barthes; 10 V 83, Pousseau (Nantes) — Foucault — nowa socjologia władzy; 17 V 83, Lech Witkowski — Epistemologia F. Gonssetha; 11 X 83, Chirpaz (Lyon) — Utopia T. Morusa; 18 X 83, Desanges (Nantes) — Motywy heideggerowskie w poezji Hölderlina i W. Hugo; 20 X 83, Renaut (Nantes) — Prawo natury w ujęciu Fichtego; 28 X 83, A. Hampel (Giessen) — O sensie działalności misyjnej.

Oddział PTF w Poznaniu: 3 III 83, A. Klawiter — Społeczne aspekty nauki; 23 V 83, B. Tuchańska — Determinanty rozwoju nauki; 24 X 83, Posiedzenie poświęcone dwudziestej rocznicy śmierci prof. Kazimierza Ajdukiewicza: Z. Ziemiński — Postać prof. K. Ajdukiewicza w polskiej tradycji filozoficznej; J. Woleński — Epistemologiczne poglądy K. Ajdukiewicza; T. Batóg — Twórczość prof. K. Ajdukiewicza a rozwój logiki formalnej; W. Baszkowski — Gramatyka kategorialna Ajdukiewicza-Lambeka; 14 XI 83, B. Wolniewicz — Hermeneutyka logiczna; 5 XII 83, J. Such — Światowy Kongres Filozoficzny — Montreal '83.

Oddział PTF w Szczecinie: 17 IV 83, Z. Cackowski — Społeczne prze-

ślanki myślenia filozoficznego; 12 V 83, J. Bańka — Człowiek współczesny a fenomen techniki; 16 VI 83, J. Kmita — Nauka a mit; 17 XI 83, J. Such — Refleksje na kanwie Światowego Kongresu Filozoficznego w Montrealu; 15 XII 83, R. Gutt — Filozofia jako forma psychoterapii.

Oddział PTF w Toruniu: 18 I 83, R. Wiśniewski — Teoria i doświadczenie w filozofii i etyce Tadeusza Czeżowskiego; 28 II 83, H. Moese — Dzieje logiki w ujęciu Tadeusza Czeżowskiego; 30 III 83, R. Jadczyk — Marks o filozofii i jej funkcjach; 27 IV 83, J. Sztumski — Rygorizm a anarchizm metodologiczny; 25 V 83, L. Witkowski — Pytanie o rozum praktyczny w racjonalizmie XX wieku; 24 XI 83, A. Masłowski — S. Hessen wobec marksizmu i religii; 20 XII 83, A. Tyburski — Niemiecka filozofia pesymizmu w Polsce — Kierunki recepcji.

Lubelskie Towarzystwo Naukowe — Komisja Pedagogiczno-Psychologiczno-Filozoficzna: Z cyklu „Osobowość”: 9 III 84, J. Rybicki — Funkcje estetyki i psychologii w formowaniu teorii osobowości; 20 III 84, J. Mizińska, P. Bytniewski, L. Winiarski — Utopia a ratio społeczne; 9 V 84, Z cyklu „Osobowość”: S. Symiotuk, M. Mańkowska — Fenomenologia nadziei.

Towarzystwo Naukowe KUL — Wydział Filozoficzny: 18 XI 83, Alfred Gawroński (Rzym) — Czasownik „być”. Filozoficzne implikacje teorii lingwistycznych; 15 XII 83, Paul Weingartner (Salzburg) — More geometrico and the Ideal of Mathematization of all Sciences in Leibniz; 23 III 84, Andrzej Bronk — Analityczno-hermeneutyczna próba rehabilitacji filozofii religii; 3 V 84, Henrik Bostoen (Bruksela) — Lévi-Strauss — le père du structuralisme; 17 V 84, Tadeusz Ruciński — Tarkasamgraha Annambhattya jako przykład indyjskiego wprowadzenia do filozofii.

XXVI Program Filozoficzny KUL pt. „Ontologia we współczesnej filozofii”: 20 II 84, A. B. Stępień — Ontologia i metafizyka; 21 II 84, M. A. Krąpiec — Rzeczywistość i język naturalny; S. Kamiński — Pozycja teorii bytu w filozofii; 22 II 84, J. Życiński — Implikacje ontologiczne w teoriach fizykalnych; A. Synowiecki — Problem statusu ontologii w pracach Marksa i Engelsa. Szkic historyczno-krytyczny; 23 II 84, T. Ruciński — Ontyczny status świadomości w wybranych systemach filozofii indyjskiej.

Program psychologiczny KUL pt. „Poznanie człowieka — perspektywy i ograniczenia”: 5 IV 84, K. Szaniawski — Poznan nauka o człowieku; A. Jakubiak — Poznanie w psychoterapii; 6 IV 84, J. Brzeziński — Granice eksperymentu w psychologii; A. Bogusławski — Wiedza. Prawda. Sąd; J. Grzelak — Problemy racjonalności; 7 IV 84, L. Nowak — Ideologia, utopia, nauka społeczna.

Gottfried-Wilhelm-Leibniz-Gesellschaft w Hanowerze: 13 XI 83, R. Hall (Helsington, York) — British philosophy today; 12 XII 83, K. Albert (Wuppertal) — Die Lebensbedeutung der Philosophie. Zum 100. Geburtstag von Jaspers, Lavelle und Ortega y Gasset; 9 VI 84, H. Ebeling (Paderborn) — Alte und neue Reden an die Deutsche Nation. Situationsethik 1801/1984.

ORGANIZACJE

Polskie Towarzystwo Filozoficzne. Dorooczne Walne Zgromadzenie Towarzystwa odbyło się w Warszawie 23 III 1984 r. Obradowano pod przewodnictwem doc. Adama Węgrzeckiego. Zarząd Główny przedstawił sprawozdanie z działalności Towarzystwa w 1983 r. i uzyskał absolutorium. Przewodniczący Zarządu Głównego, prof. Klemens Szaniawski, omówił plan pracy Towarzystwa na 1984 r., zapowiadając podjęcie problemu działalności Sekcji Dydaktyki Filozofii. Przedyskutowano sprawę trudności w pracy Oddziału Gdańskiego. W sprawozdaniu Zarządu Głównego stwierdza się, że w 1983 r. PTF liczyło 723 członków, zorganizowało 90 odczytów i 6 sesji naukowych, gościło 17 prelegentów z zagranicy. Oddziały Towarzystwa nawiązały współpracę z innymi towarzystwami naukowymi i środowiskami akademickimi. Z inicjatywy Oddziału Warszawskiego powstała przy Zarządzie Głównym Sekcja Filozofii Nauki, która prowadzi żywą działalność odczytową. W bilansie Towarzystwa za 1983 r. po stronie kosztów figuruje suma 558 077,— zł, co stanowiło 96% planu. Dochody wynosiły 124 608,— zł (95% planu) oraz 629 000,— zł dotacji z PAN (w tym 145 000,— zł na 1984 r.). Księgozbiór Towarzystwa wzbogacił się o 27 książek i 7 czasopism, dzięki czemu na koniec 1983 r. składał się z 6644 wol. książek i 273 tytułów czasopism (1877 wol.).

Oddział PTF w Gdańsku zorganizował w 1983 r. 8 posiedzeń naukowych oraz 8

posiedzeń Zarządu w sprawach organizacyjnych. Na koniec 1983 r. Oddział liczył 80 członków. Przewodniczącym Zarządu Oddziału był dr Zbigniew Kwapiak, sekretarzem — dr Michał Woroniecki.

Oddział PTF w Katowicach miał w 1983 r. 5 posiedzeń naukowych. Na początku 1983 r. Oddział liczył 40 członków, na końcu roku 35. Przewodniczącym Zarządu Oddziału był doc. Józef Bańka, sekretarzem — dr Adolf Szoltysek, skarbnikiem — dr Barbara Szotek.

Oddział PTF w Krakowie odbył w 1983 r. 6 zebrań Zarządu, 17 posiedzeń naukowych (w tym 7 w Zespole Epistemologiczno-Metodologicznym) i jedną sesję naukową dla uczczenia zmarłej prof. Izdydry Dąbskiej (por. Ruch Filoz. t. XL nr 4 s. 351b). W ramach Oddziału kontynuował swą pracę Zespół Teorii Poznania i Metodologii Nauk (Epistemologiczno-Metodologiczny), którym po śmierci prof. I. Dąbskiej kierował dr Jerzy Perzanowski. W ciągu roku przyjęto 14 nowych członków, toteż na koniec 1983 r. Oddział liczył 113 członków. Przewodniczącym Zarządu Oddziału był doc. Władysław Strózewski, sekretarzem — dr Jerzy Bukowski.

Oddział PTF w Lublinie odbył w 1983 r. 6 posiedzeń Zarządu oraz 7 posiedzeń naukowych, na których wygłoszono 11 odczytów, a ponadto jedno posiedzenie z odczytem popularnonaukowym. Na początku roku Oddział liczył 84 członków, a na końcu 1983 r. 82 członków. Przewodniczącym był doc. Leon Koj.

Oddział PTF w Łodzi zorganizował w 1983 r. 8 posiedzeń naukowych oraz dwie sesje naukowe: jedną poświęconą K. Marksowi, drugą — T. Kotarbińskiemu (zob. dział Zjazdy i konferencje w tym numerze), a także 3 posiedzenia Zarządu Oddziału. Na początku 1983 r. Oddział miał 50 członków, na końcu 51. Przewodniczącym Zarządu Oddziału był doc. Jan Gregorowicz, sekretarzem — dr Justyna Kurczak.

Oddział PTF w Poznaniu miał w 1983 r. 10 zebrań Zarządu oraz 5 posiedzeń naukowych, na których wygłoszono łącznie 8 referatów. Na początku 1983 r. Oddział liczył 44 członków, w ciągu roku przyjęto dwóch nowych. Skład Zarządu Oddziału: dr K. Łastowski — przewodniczący, mgr P. Zeidler — sekretarz, mgr A. Wiśniewski — skarbnik.

Oddział PTF w Szczecinie odbył w 1983 r. 5 zebrań administracyjnych Za-

rządu oraz 5 posiedzeń naukowych. Zarząd Oddziału nawiązał współpracę z Polskim Towarzystwem Socjologicznym, Polskim Towarzystwem Psychologicznym, Szczecińskim Tow. Naukowym, Szczecińskim Tow. Kultury, Towarzystwem Krzewienia Kultury Świeckiej i Naczelną Organizacją Techniczną. Współpraca ma się przejawiać w formie wspólnych spotkań, seminariów i konferencji naukowych oraz wzajemnego przysyłania zaproszeń na odczyty, a także wymiany wydawnictw i podejmowania wspólnych działań na rzecz integracji szczecińskiego środowiska humanistycznego. Oddział nawiązał kontakt z przedstawicielami różnych dyscyplin naukowych oraz podjął próbę wymiany doświadczeń w zakresie dydaktyki filozofii. Ponadto Oddział wziął udział w organizowaniu Młodzieżowego Turnieju Wiedzy Filozoficznej (wspólnie z ZSMP, ZHP i TKKS) oraz świadczył pomoc członkom Oddziału znajdującym się w trudnych sytuacjach życiowych. Przewodniczącym Oddziału był dr Cezary Pawłowski.

Oddział PTF w Toruniu zorganizował w 1983 r. 7 posiedzeń naukowych, 3 posiedzenia Zarządu i Walne Zgromadzenie członków. W ciągu roku zmarł 1 członek Oddziału a przyjęto 5 nowych, toteż na koniec grudnia 1983 r. Oddział liczył 50 członków. Zarząd tworzyli: prof. Leon Gumański — przewodniczący, dr Wacław Kubik — sekretarz, mgr Cezary Gorzka — skarbnik.

Oddział PTF w Warszawie miał w 1983 r. 6 zebrań Zarządu i 9 posiedzeń naukowych, na których referaty wygłosili m.in. czterej goście zagraniczni (dr Urbach z Londynu, dr Wilkes z Oksfordu, prof. Götschel z Grazu i prof. Weingartner z Salzburga). Ponadto zorganizowano 4 odczyty publiczne na temat „Wielcy myśliciele XX wieku w Polsce”. Na zebraniu sprawozdawczo-wyborczym w dniu 28 lutego 1983 r. wybrano nowy Zarząd Oddziału w składzie: doc. Jan Garewicz — przewodniczący, prof. Bogusław Wolniewicz — wiceprzewodniczący, doc. Barbara Stanosz — sekretarz, dr Dobrochna Dembińska — skarbnik, dr Jacek Jadacki — członek. Na koniec 1983 r. Oddział miał 170 członków.

Oddział PTF we Wrocławiu odbył w 1983 r. 12 zebrań naukowych, na których m.in. odczyty wygłosiło 5 gości zagranicznych (dr Steve Giambone z USA, prof. W. R. Beyer z Austrii, prof. Juan Brom O. z Meksyku, prof. I. Pörn z Finlandii oraz prof. Helmut Seidel z

NRD). Na Walnym Zgromadzeniu członków Oddziału 1 lutego 1983 r. wybrano nowy Zarząd Oddziału w składzie: doc. Henryk Pisarek — przewodniczący, dr Paweł Bielak — skarbnik, dr Eugeniusz Żabski — sekretarz, doc. Zenon Radziwołski i dr Aleksander Madejski — członkowie. Liczba członków Oddziału nie uległa zmianie i na koniec 1983 r. tak jak na początku wynosiła 57 osób.

Institut International de Philosophie ma charakter akademii a istnieje od 1937 r. W jego skład wchodzi około stu członków z całego świata wybieranych dożywotnio. Prezesami IIP byli m.in. Max Black, Georg von Wright, Paul Ricoeur, Alfred Ayer i Tadeusz Kotarbiński. Na walnym zgromadzeniu w Oksfordzie 5 IX 1984 r. nowym prezesem IIP został wybrany prof. Jerzy Pelc. Sekretariat Instytutu mieści się w Paryżu.

International Association for Semiotic Studies — Association international de Sémiotique powstało przed około 20 laty i skupia około 30 krajowych towarzystw semiotycznych oraz wielu członków indywidualnych z całego świata. Raz na pięć lat odbywa kongres naukowy z udziałem przeciętnie około tysiąca osób. Towarzystwo koordynuje badania w zakresie semiotyki, wydaje kwartalnik naukowy „Semiotica” (dotychczas opublikowano 48 dwudziestoarkusowych tomów) oraz biuletyny. Na walnym zgromadzeniu IASS podczas Kongresu Towarzystwa w Palermo 27 VI 1984 r. nowym prezesem został wybrany prof. Jerzy Pelc. Sekretariat IASS mieści się w Palermo.

Centre National Belge de Recherches de Logique opublikowało w „Logique et Analyse” nr 105 z marca 1984 r. sprawozdanie z działalności w 1983 r., w którym stwierdza się m.in., że Sekcja Logiki Prawniczej, kierowana przez Chaima Perelmana (zmarłego w 1984 r. przewodniczącego CNRL), odbyła 7 posiedzeń, na których referaty wygłosili: P. Lambert, G. Haarscher, J. Gilissen, Ch. Perelman, J. Vanwelkenhuyzen, J. Cohen i P. Bellet. Ponadto Société de Logique et de Philosophie des Sciences zorganizowało 9 posiedzeń, na których referentami byli: G. G. Granger, M. Boudot, J. Dieudonne, L. Farinas, S. Körner, G. E. Rosado-Haddock, A. Stroll, F. Nef, F. Recanati. W tymże sprawozdaniu znaleźć można bibliografię publikacji z 1983 r. pracowników naukowych następujących uczelni: Université libre de Bruxelles, Katholieke Universiteit Leuven, Rijksuniversiteit Gent, Université de l'Etat à Mons, Limburgs Universitair

Centrum, Université de l'Etat à Liège. Sprawozdanie opracował prof. Paul Gochet, sekretarz CNRL.

Kant-Gesellschaft odbyło Walne Zgromadzenie 29 X 1983 r., na którym G. Funke, emerytowany profesor Uniwersytetu w Mainz, został jednogłośnie wybrany pierwszym przewodniczącym Towarzystwa, drugim zaś przewodniczącym został J. Kopper, kierownik Katedry Filozofii tegoż uniwersytetu. W skład Zarządu ponadto weszli: H. Andersen (Köln), E. Gerresheim (Bonn), J. Heidemann (Bonn), E. Hoyer (Würzburg), M. Kleinschnieder (Mainz), R. Malter (Mainz), M. Riedel (Erlangen), Th. M. Seeböhm (Penn State Univ., USA).

Association of Philosophical Journal Editors odbyło podczas Kongresu w Montrealu konferencję pod przewodnictwem prof. M. McDonalda i prof. F. Duchesneau (23 VIII 1983 r.), w której z Polski brał udział prof. Janusz Kuczyński. Omawiano możliwości i trudności stosowania elektronicznych form czasopism. Zwrócono uwagę na zmniejszającą się dystrybucję i dostępność czasopism filozoficznych, zwłaszcza w obiegu międzynarodowym. Postulowano powołanie organizacji międzynarodowych i krajowych w celu przeciwdziałania tym zjawiskom. Następną konferencją tegoż towarzystwa miała miejsce 29 XII 1983 r. w Bostonie. Na porządku dziennym było sprawozdanie sekretarza-skarbnika (prof. Arnolda Wilsona), sprawozdanie z poprzedniego posiedzenia oraz sprawozdanie przewodniczącego towarzystwa (prof. Maxa Wartofsky'ego). W dyskusji podjęto sprawę potrzeby polepszenia stosunków koleżeńskich oraz nawiązania wymiany doświadczeń pomiędzy redakcjami. Rozpatrywano też możliwości zastosowania komputerów do prac redakcyjnych.

American Society for Aesthetics odbyło swe doroczne spotkanie w dniach 8—11 XI 1983 r. w Uniwersytecie Południowej Kaliforni w Los Angeles.

Association des Professeurs de l'Enseignement Public we Francji odbyło swe Walne Zgromadzenie 28 października w Tuluzie.

ZJAZDY I KONFERENCJE

Źródła sztuki — konferencja nieprofesjonalna. Było to spotkanie szczególne, zważywszy czasy i obyczaj: kilkanaście

osób z całej Polski a także jeden Grek z Aten, zaproszonych prywatnie przez dr Noemi Madejską, psychiatrę, zjechało na trzy dni (8—10 VI 1984 r.) do dworku-muzeum w Stryszowie, by snuć rozważania na temat źródeł sztuki. Dr Madejska bierze czynny udział w krakowskim życiu intelektualnym, jest autorką książki o malarstwie schizofreników, najbliższa zaś jej jest estetyka — stąd pomysł konferencji o tej tematyce.

Inicjatorką dokonała wprowadzenia do obrad, wskazując na ogromną złożoność sprawy genyzy sztuki: można tu przywoływać rysunki człowieka pierwotnego w jaskiniach, jak również nierozzerwalnie związaną z człowiekiem potrzebę tworzenia piękna i doznawania piękna. Temat ten podjął Jan Józef Szczepański w swoim wystąpieniu. Dyskusja wykazała konieczność odróżniania genyzy sztuki od jej „źródeł”: jest ono jedno i tkwi ostatecznie w osobowości człowieka. Pojawiło się stanowisko, że źródłem sztuki jest zdolność do artystycznej interpretacji rzeczywistości (Jacek Sikoń, etnograf), a także, że sztuka ma wspólne źródło z mitotwórczą zdolnością człowieka (E. Moutsopoulos, profesor Uniwersytetu w Atenach). Kompozytor B. Schaeffer, analizując źródła muzyki, wskazał na rolę zapominania, uwalniającego od balastu informacji. E. Geysztor-Miłobędzka (historyk sztuki), ujęła problem na tle analizy symboliki sztuki sakralnej.

Po prezentacji fragmentu „Wyszedł z domu” Różewicza przez aktorkę Teatru Starego w Krakowie, Ewę Lasek, dyskutowano nad sztuką aktorską. Ewa Lasek za istotny czynnik gry aktorskiej uznała nawiązanie kontaktu z publicznością. Brak odczucia owego kontaktu „kładzie” przedstawienie. Pokaz eksperymentalnego teatru „Mandala” Andrzeja Sadowskiego dał okazję do dyskusji nad współczesnym teatrem. Wreszcie aktor Teatru Starego w Krakowie, Jan Peszek, odegrał utwór Schaeffera „Koncert na jednego aktora”, gdzie w przeciwieństwie do improwizowanej Mandali, obecnych zadziwiła dokładność zapisu partytury działań aktorskich.

Sukces sesji wykazał, że są ludzie odczuwający potrzebę zbliżenia na gruncie kontaktów intelektualnych, nie dbając o profesjonalne korzyści. Zapewne do szczególnej atmosfery sesji przyczyniła się gościnność i serdeczność rzeźbiarki, profesora ASP w Krakowie, Wandy Ślezińskiej, która gościła uczestników w swoim domku w pobliżu muzeum.

Maria Gołaszewska

Sesja naukowa poświęcona twórczości prof. Tadeusza Kotarbińskiego odbyła się

w Oddziale Łódzkim PTF 6 grudnia 1983 r. Referaty wygłosili: I. Lazari-Pawłowska — Etyka Tadeusza Kotarbińskiego; H. Lenkiewicz — Tadeusz Kotarbiński jako prakseolog; R. Kleszcz — Tadeusza Kotarbińskiego refleksie o poznaniu historycznym. Analiza metodologiczna.

V Konferencja c'yków krajów socjalistycznych odbyła się w dniach 5—9 XII 1983 r. w Domu Pracownika Nauki Słowackiej Akademii Nauk w Smolenicach koło Bratysławy z udziałem prof. W. Bratera (NRD), doc. J. Jančeva (Bułgaria), prof. H. Jankowskiego (PRL), prof. T. Földesi (Węgry), prof. M. Michalika (PRL), który wygłosił referat nt. „Humanizm — nauka — problemy walki o pokój”, O. P. Celikova (ZSRR), doc. V. M. Sokolova (ZSRR), prof. L. P. Bujeva (ZSRR), prof. A. K. Uledova (ZSRR), prof. E. Luthera (NRD), doc. E. Farkasa (Węgry), prof. V. S. Vičeva (Bułgaria), prof. D. I. Georgijewa (Bułgaria), S. Stoica (Rumunia), V. Popescu (Rumunia) i dra Z. Szawarskiego (PRL). Następne spotkanie zaplanowano w Bukareszcie w 1985 r.

Prace I. Prigogina i problemy synergetyki to temat sesji zorganizowanej 1 XII 1983 r. przez Czechosłowacką Akademię Nauk w ramach seminarium „Filozoficzne problemy współczesności”. Omawiano zwłaszcza prace *Vom Sein zum Werden* oraz *Dialog mit der Natur*, zwrócono uwagę na interdyscyplinarny charakter synergetyki.

Konferencja „Phil.-Hist. '83”. Interdyscyplinarną konferencję na temat problemów rozwoju techniki i nauk technicznych rozpatrywanych z filozoficznego, socjologicznego i historycznego punktu widzenia zorganizował Uniwersytet Techniczny w Drażdżanach. Obrady prowadzone w 5 sekcjach przy udziale ponad 350 uczestników z NRD, ZSRR, Jugosławii, Rumunii i Czechosłowacji trwały dwa dni: 8—9 II 1983 r.

Filozofia jako nauka i jako przedmiot nauczania. Na ten temat odbyła się konferencja 15 IV 1984 r. w Uniwersytecie Moskiewskim z udziałem uczonych z Kuby i Wietnamu.

Międzynarodowe Sympozjum Metodologii Modelowania Matematycznego zorganizowane zostało w Druźbie (koło Warny) w dniach 10—15 VI 1984 r. przez Instytut Filozofii im. Todora Pawłowa Bułgarskiej Akademii Nauk. Oprócz sesji plenarnych, na których wystąpili zaproszeni referenci, obrady toczyły się na 4 sesjach zwykłych oraz w 7 sekcjach.

Przewodniczącym Komitetu Organizacyjnego był prof. Boris Chendov. Oplata rejestracyjna wynosiła 35 lewa.

II Konferencja Fregowska. Z okazji setnej rocznicy opublikowania *Grundlagen der Arithmetik*, kontynuując świeżą tradycję rozpoczętą w 1979 r. w Jenie, zorganizowano staraniem Sekcji Matematycznej Uniwersytetu Fryderyka Schillera w dniach 10—14 IX 1984 r. w Schwerinie (NRD) drugą konferencję poświęconą Friedrichowi Ludwigowi Gottlobowi Fregemu. Obrady toczyły się w 4 sekcjach: 1. Podstawy matematyki i logiki matematycznej, 2. Logiczne i metodologiczne aspekty podstaw matematyki, 3. Filozoficzne aspekty Fregego podstaw arytmetyki i matematyki. 4. Rozwój pojęć Fregego w teoretycznej informatyce. Przewodniczącym Komitetu Organizacyjnego był Gerd Wachung, przewodniczącym Komitetu Programowego Günter Asser. Oplata rejestracyjna wynosiła 180 M. Sesja inauguracyjna połączona z uroczystym koncertem odbyła się w Szwerińskim Zamku. Obrady otworzył prof. G. Wachung a referaty okolicznościowe wygłosili: prof. Lothar Kreiser (Lipsk), prof. Helmut Metzler (Jena) i doc. Olaf Neumann (Jena).

Konferencja nt. „Logika filozofii u Hegla” odbywała się na Capri i w Neapolu w dniach 26—29 V 1983 r. Zorganizowana była wspólnie przez Internationale Hegel-Vereinigung oraz Istituto Italiano per gli Studi Filosofici.

II Międzynarodowe Sympozjum Logiki Nieformalnej odbyło się w Windsor (Kanada) w dniach 20—23 I 1983 r. Tematem była teoria i nauczanie logiki nieformalnej. Po informacjom można zwrócić się do Department of Philosophy, University of Windsor, Windsor Ont., Canada N9B 3P4.

X Międzynarodowy Kongres Estetyki był zorganizowany w dniach 15—19 VIII 1984 r. w Montrealu. Informacji może udzielić prof. Peter McCormick, Philosophy Department, University of Ottawa, Ottawa KIN 6N5 Canada.

Wspólna sesja naukowa the Aristotelian Society oraz Mind Association odbyła się w University of Oxford w dniach 6—8 VII 1984 r. Tematami sympozjów były: Co to jest psychologia obliczeniowa? Emocja a sąd, Cudze umysły, Konsekwencjalizm a moralne zadecydowanie, Co czyni epistemologię ewolucyjną? Zanikające „my”.

Seminarium na temat „Prawo i moralność” odbyło się staraniem Szwajcar-

skiego Towarzystwa Filozoficznego 26 XI 1983 r. w Winterthur oraz 25 II 1984 r. w Neuchâtel.

Kolokwium nt. „Rozumowanie praktyczne” zorganizowane zostało w dniach 8—10 IV 1984 r. w Pittsburgu (USA) przez American Catholic Philosophical Association.

Etyczna teoria Marksa to temat konferencji zorganizowanej 26—28 IV 1984 r. w Miami University (Ohio) przez Radical Philosophers Association w porozumieniu z American Philosophical Association.

The Philosophy of Donald Davidson — Language, Mind, Action and Events. Interdyscyplinarna konferencja o takiej tematyce miała miejsce w Rutgers University (USA) w dniach 28 IV — 1 V 1984 r. Informacje można uzyskać od organizatora konferencji Ernesta LePore, Philosophy Department, Rutgers University, Davidson Hall, New Brunswick, New Jersey 08903, USA.

Kartezjusz i myśl francuska XVIII w. stały się tematem sesji zorganizowanej 30 VI 1984 r. pod przewodnictwem prof. Y. Bevala przez Centre d'études cartesianes działające przy Paris-Sorbonne. Wśród referentów byli prof. A. Gabbey (Belfast) i prof. U. Ricken (Halle).

Sesja naukowa w Chantilly poświęcona problemowi człowieka w filozofii średniowiecznej odbyła się staraniem Uniwersytetu Paris XII w dniach 23—25 IX 1983 r. Obszerne sprawozdanie zamieścił prof. Mieczysław Gogacz w „Studia Philosophiae Christianae” nr 2.

NAUCZANIE

Inter-University Centre of Postgraduate Studies w Dubrowniku (Jugosławia) prowadziło w roku akademickim 1983/1984 następujące kursy: 19—31 III 1984 r. „Filozofia egzystencjalna i teologia egzystencjalna. Ten inny” — kurs prowadzili G. Penzo (Padua), R. Piepmeier (Münster), J. Reiter (Regensburg); 26 III — 6 IV 1984 r. „Nietzsche a tradycja filozoficzna” — kurs prowadzili M. Djurić (Belgrad), J. Simon (Bonn); 2—14 IV 1984 r. „Społeczna interpretacja techniki” — kurs prowadzili J. Hronszky (Budapeszt), G. Ropoh (Frankfurt), A. Huning (Düsseldorf): 9—20 IV 1984 r. „Filozofia nauki” — kurs prowadzili L. Bergström (Uppsala), W. Krajewski

(Warszawa), S. Lelas (Zagrzeb), J. Mittelstrass (Konstanca), R. Harré (Oxford).

Logic language and Computation Meeting to dwutygodniowa szkoła letnia organizowana przez Association for Symbolic Logic (ASL) oraz przez Center for the Study of Language and Information (CSLI) w Stanford University w dniach 8—12 VII 1985 r. W skład Komitetu Programowego weszli J. Barwise, S. Feferman, D. Israel, W. Marsh.

WIADOMOŚCI OSOBISTE

A. Giuculescu, profesor Uniwersytetu w Bukareszcie, odbył w ciągu dwu ostatnich lat szereg podróży naukowych: Na 7 Kongresie Międzynarodowym Logiki, Metodologii i Filozofii Nauki w Salzburgu (1983 r.) wygłosił referat na temat „Intensional versus extensional mathematics”, na IV Międzynarodowym Kongresie Leibnizowskim (listopad 1983) przedstawił pracę pt. „Leibniza i Cantora pojęcia nieskończoności”, na Niemieckim Kongresie Filozoficznym w Bonn (wrzesień 1984 r.) wygłosił odczyt. Obecnie przygotowuje artykuł informacyjny o logice rumuńskiej dla „Ruchu Filozoficznego”.

Czesław Głombik (Uniwersytet Śląski) otrzymał w 1983 r. nagrodę indywidualną II stopnia Ministra Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki.

Maria Gołaszewska (UJ) otrzymała w kwietniu 1984 r. tytuł profesora zwyczajnego.

Eugeniusz Grodziński (IFiS-PAN, Warszawa) otrzymał 17 X 1984 r. tytuł profesora nadzwyczajnego.

Bogusław Iwanuś (Katedra Logiki i Metodologii Nauk, Uniw. Wrocław) otrzymał 30 III 1984 r. tytuł profesora nadzwyczajnego.

Tadeusz M. Jaroszewski (WSNS) otrzymał w 1983 r. nagrodę zespołową II stopnia (wraz z prof. Mieczysławem Michalikiem, doc. Stefanem Oparą i mgr Barbarą Janiec) Ministra Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki.

Roman Kozłowski (UAM) otrzymał w 1983 r. nagrodę zespołową III st. Ministra Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki (wraz z dramą W. Groblewskim, K. Górniak-Kocikowską, Z. Drozdowiczem, G. Kotlarskim i J. Urbańskim).

Józef Lipiec (WSP Rzeszów) otrzymał w 1983 r. nagrodę indywidualną I stopnia Ministra Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki za osiągnięcia dydaktyczno-wychowawcze.

Mieczysław Michalik (WAP) otrzymał w 1983 r. nagrodę zespołową II stopnia Ministra Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki (por. wyżej w tym dziale informację o T. M. Jaroszewskim).

Vladimir Mlíko v s k ý, redaktor czasopisma „Filozofický časopis” wydawanego przez Czechosłowacką Akademię Nauk, obchodził w 1984 r. 60-lecie urodzin.

Halina Mortimer (Uniw. Warsz.) otrzymała w 1983 r. nagrodę indywidualną II stopnia Ministra Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki.

Elżbieta Paczkowska-Łagowska (UJ) otrzymała w 1983 r. nagrodę indywidualną III stopnia Ministra Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki za wyróżniającą się rozprawą habilitacyjną.

Jerzy Pelc (Uniw. Warsz.) ukończył 30 IX 1984 r. sześćdziesiąty rok życia; 27 VI 1984 r. został wybrany prezesem International Association for Semiotic Studies a 5 IX 1984 r. prezesem Institut International de Philosophie.

Stanisław Siek (ATK) otrzymał w 1983 r. nagrodę indywidualną III stopnia Ministra Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki.

Marek Siemek (Uniw. Warsz.) otrzymał w 1983 r. nagrodę indywidualną III stopnia Ministra Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki.

Bogdan Suchodolski (emer. prof. Uniw. Warsz.), przewodniczący Narodowej Rady Kultury, otrzymał w lipcu 1984 r. Order Budowniczych Polski Ludowej przyznany przez Radę Państwa z okazji 40-lecia PRL.

Tadeusz Ślipko (ATK) otrzymał w 1983 r. nagrodę indywidualną II stopnia Ministra Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki.

Jan Szmyd (WSP Kraków) otrzymał w 1983 r. nagrodę indywidualną II stopnia Ministra Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki.

VARIA

Recenzja z książki Józefa Bański pt. „Filozofia techniki”, napisana wspólnie przez dr Teresę Wróblewską (UMK Toruń) i prof. Bruno H. Reifenratha (Kolencja) ukazał się w „Philosophischer Literaturanzeiger” Bd. 37 Heft 3 (1983).

Recenzja z książki Bogdana Dziemidoka pt. „Teoria przeżyć i wartości estetycznych w polskiej estetyce dwudziestolecia międzywojennego” (PWN 1980), napisana przez Edwarda M. Świderskiego, zamieszczona została w „The Journal of Aesthetics and Art Criticism” Vol. XLII No 2 (1983).

Recenzję pióra Vittorio Agosti z książki Jerzego Kalinowskiego pt. „L'impossible métaphisique” (1981) zamieścił kwartalnik „Filosofia Oggi” No 2 1983.

Canadian Philosophical Monographs (dawniej Philosophy of Canada: A Monograph Series). Komitet Wydawniczy tej serii poszukuje oryginalnych tekstów, objętości 20 000 — 50 000 słów na tematy filozoficzne, napisanych przez jednego autora po angielsku lub francusku. Adres: The Executive Editor, Canadian Philosophical Monographs, Department of Philosophy, University of Toronto, Toronto, Ontario, Canada M5S IAI.

NEKROLOGIA

Emile Baas agrégé w liceum Kléberg w Sztrasburgu, ur. w 1906 r. zmarł 4 VI 1984 r. Był m.in. autorem książek „L'humanisme marxiste” (1947) i „Introduction critique au marxisme” (1954).

Albert Grote, ur. 1898 r., lekarz z zawodu, studiował filozofię pod kierunkiem Husserla, Geysera, G. Jacoby'ego, Hilberta, Nelsona i in., był autorem książek: „Die Funktion der Copula” (1935), „Die Welt der Dinge” (1948), „Die Grundlagen einer Phänomenologie der Erkenntnis” (1972), „Anzahl, Zahl und Menge” (1983). Został na wniosek J. Ebbinghausa w 1955 r. przyjęty do „Węższego kręgu” członków AGPD jako pierwszy filozof nie wykładający w szkole wyższej. Zmarł 3 V 1983 r. w Vienenburgu.

Lev Nikolaewiç Suvorov, ur. 3 V 1926 r. w Moskwie, radziecki specjalista w dziedzinie filozofii marksistowskiej, zmarł 19 XII 1983 r. Był m.in. profes-

sorem Katedry Marksistowsko-Leninowskiej Filozofii w WPSz przy KC KPZR oraz w latach 1958—1968 członkiem redakcji czasopisma „Filosofskie Nauki”. Napisał m.in. „Woprosy dialektiki w ‘Filosofskich tetradjach’ W. Lenina” (1960), „Vvedenie v marksistsko-leninskiju filozofiju” (1969), „Materialističeskaja dialektika” (1980).

Ivan Jakovlevič Ščipanov, filozof radziecki, kierownik Katedry Historii Filozofii Narodów ZSRR Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu M. W. Łomonosowa, zmarł 5 IV 1983 r. w 79-tym roku życia. Był autorem ponad 100 prac naukowych, w tym 5 większych monografii oraz jednym z autorów i redaktorów „Historii filozofii ZSRR” (1968—1971).

WYDAWNICTWA NADEŚLANE

Lubański M., Słaga Sz. W., (red.) Z zagadnień filozofii przyrodoznawstwa i filozofii przyrody, T. 6. Warszawa, Ak. Teol. Kat., 1984.

Biuletyn Polskiego Komitetu do spraw UNESCO, Nr 3—4, Warszawa, Pol. Kom. d. s. UNESCO, 1984.

Bulletin de la Société française de Philosophie, t. LXXVIII, No 4, Paris, C. N. de la R. S., 1984.

Dialectiva, Vol. 39, Fasc. 2, Bienne, Dialectica, 1985.

Dialectics and Humanism, Vol. XI, No 4, PAN, Warszawa, 1984.

Filosofskie Nauki, R. XXVII, Nr 4, 5, 6, Moskwa, Izd. Wyssaja Skola, 1984.

Filozofia, R. 39, fasc. 2, 4, 5, 6, R. 40, fasc. 1, 2, Bratislava, Wyd. Slov. Ak. Ved., 1985.

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki, R. XXX, Nr 1, Warszawa, PWN, 1985.

Philosophischer Literaturanzeiger, B. 38, H. 1, 2, Meisenheim, A. Hain, 1985.

Roczniki Filozoficzne, T. XXX, z. 2, Lublin, Tow. Nauk. KUL, 1982.

Studia Filozoficzne, Nr 9, 10—11, 12, Warszawa, PWN, 1984.

Studia Philosophiae Christianae, Nr 1, Warszawa, Ak. Teol. Kat., 1985.

Teorie rozvoje vědy, T. VIII, Nr 1, 2, 3, 4, Praha, Ust. pro Filo. a Sociol. CSAV, 1984.

The Journal of Philosophy, Vol. LXXXII, No 4, 6, 7, New York, The Journal of Philos., 1985.

The Journal of Bertrand Russell Archives, Vol. 5. No 1, Hamilton, McMaster Univ., 1985.

The Polish Review, Vol. XXX, No 1, 2, New York, Pol. Inst. f. Art a Sciences f. Am., 1985.

Zeitschrift für Mathematische Logik und Grundlagen der Mathematik, B. 31, H. 1, 2, Berlin, Deutscher Verlag der Wissenschaften, 1985.

Zeitschrift für Philosophische Forschung, B. 38, H. 3, 4, B. 39, H. 2, Meisenheim, A. Hain, 1984.

Zeszyty Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, R. XXVII, Nr 1, Lublin, KUL, 1984.

Znak, R. XXXVI, Nr 350, 351, 353, 359, 362—363, Kraków, Znak, 1985.

SPRZEDAŻ NUMERÓW BIEŻĄCYCH I ARCHIWALNYCH

Redakcja nie prowadzi już prenumeraty. Począwszy od tomu XL „Ruch Filozoficzny” można nabywać w księgarniach Ośrodka Rozpowszechniania Wydawnictw Naukowych PAN płacąc gotówką, przelewem lub za zaliczeniem pocztowym. ORPAN prowadzi sprzedaż w kontynuacji za zaliczeniem pocztowym.

Adresy Księgarni ORPAN:

Centrala: Pałac Kultury i Nauki
00-901 Warszawa

Ekspozytura:

w Poznaniu: ul. Mielżyńskiego 27/29
61-725 Poznań

w Krakowie: ul. Sławkowska 17
31-016 Kraków

w Lublinie: pl. M. Curie-Skłodowskiej 5
20-031 Lublin

w Wrocławiu: pl. Wolności 7, I p.
50-071 Wrocław

Numery tomów XXV (1966) — XXXIX (1981) można jeszcze nabyć w Redakcji — Uniwersytet M. Kopernika, Fosa Staromiejska 3, 87-100 Toruń. Płatność jak wyżej.

DO AUTORÓW

Teksty przesyłane w celu ich ewentualnego zamieszczenia w kwartalniku należy dostarczać Redakcji w 3 egzemplarzach. Maszynopis winien być wykonany z podwójną interlinią, bez ręcznie wpisywanych poprawek czy uzupełnień. Podkreślenia dopuszczalne są jedynie na kopiach, można natomiast spacjować wyrazy. Uprasza się autorów prac z logiki o ograniczenie symboliki do najprostszych znaków. W autoreferatach z odczytów należy pod tytułem podać w nawiasie miejsce i czas odczytu, w recenzjach zaś — pełny opis bibliograficzny (łącznie z ceną, o ile jest znana). Zmiany tekstu w korekcie autorskiej dozwolone są jedynie w wyjątkowych wypadkach i w rozmiarach nie wymagających nowego przelamywania stron.

SPIS RZECZY

Maria Gołaszewska, <i>The Ethos of Art</i>	3
Jadwiga Ciszewska, Stefan Morawski	7
Bogdan Dziemidok, <i>Estetyka (filozofia sztuki) Stefana Morawskiego</i>	15
Ewa Orłowska, <i>Logika Montague — semantyka języka naturalnego</i>	25
Jan Woleński, <i>O „Przeglądzie Filozoficznym”</i>	37
Autoreferaty z odczytów i wykładów	45
<p>Tadeusz Kubiński, <i>Teorie drugiego rzędu charakteryzujące pojęcie sprawstwa</i>, s. 45. Barbara Szotek, <i>Aleksander Tyszyński a polska filozofia narodowa</i>, s. 50. Jadwiga Mizińska, <i>Przesłanki i implikacje filozoficzne problemu „fałszywej świadomości”</i>, s. 55.</p>	
XXIX Konferencja Historii Logiki w Krakowie	61
<p>Jan Woleński, <i>Reizm a ontologia Leśniewskiego</i>, s. 61. Marian Przełęcki, <i>Argumentacja reisty</i>, s. 62. Ryszard Kleszcz, <i>Nauki humanistyczne w koncepcji Tadeusza Kotarbińskiego. Niektóre zagadnienia klasyfikacyjne i próba charakterystyki</i>, s. 62. Ewa Żarnecka-Biały, <i>W związku z pismami Kotarbińskiego z zakresu historii logiki</i>, s. 64. Janina Kotarbińska, <i>Głos w dyskusji</i>, s. 69. Maria Lewandowska, <i>Modalne i niemodalne podstawy logicznej teorii działania</i>, s. 71. Ingmar Pörn, <i>Deontic Detachment</i>, s. 76. Jan Szednicki, <i>Substancja — Przedmiot — Przestrzeń</i>, s. 77.</p>	
Recenzje i sprawozdania	79
<p>S. Sarnowski, <i>Krytyka filozofii metafizycznej (M. Broda)</i>, s. 79. B. Welte, <i>Zwischen Zeit und Ewigkeit (M. Żelazny)</i>, s. 82. F. Schupp, <i>Poppers Methodologie der Geschichtswissenschaft. Historische Erklärung und Interpretation (J. Czarkowski)</i>, s. 84.</p>	
Autobiogramy	91
<p>Bolesław Andrzejewski, s. 91. Zdzisław Jerzy Czarnecki, s. 93. Marek Fritzhand, s. 95. Józef Iwanicki, s. 99. Bogusław Iwanuś, s. 100. Henryk Jankowski, s. 101. Stanisław Jedynak, s. 104. Stanisław Kamiński, s. 106. Kazimierz Klósak, s. 112. Jerzy Kmita, s. 116. Leon Koj, s. 122. Stanisław Kowalczyk, s. 124. Roman Kozłowski, s. 130.</p>	
Przegląd czasopism	135
Zapiski bibliograficzne	141
Wiadomości bieżące	161

Cena zł 180,-

INDEKS 37593